

ALEXANDRE DUMAS

EMLÉKEIM

**VÁLOGATTA, FORDÍTOTTA ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA
ÖRKÉNY ISTVÁN**

**A JEGYZETEKET KÉSZÍTETTE
GERA GYÖRGY**

TARTALOM

1.

Születésem. - Kivonat a villers-cotterets-i anyakönyvből. - Apám. - A Santo Domingó-i alligátorok. - Nagypám. - Egy párbaj. - Apám katonának megy, és megváltoztatja nevét. - Nagypám halála.

2.

Utazás Párizsba. - Dollé. - Manette. - Mauclerc-né asszony nevelőintézete. - Madame de Montesson.

3.

Brune és Murat. - Hazatérés Villers-Cotterets-be, - Fogadó „A kardhoz”. - Pauline hercegnő. - A vadászat. - A fővadász engedélye. - Apám ágynak dől, és nem kel föl többet. - A delirium. - Az aranygombos pálca. - A haláltusa.

4.

Mennyire szerettem apámat. - Mennyire szeretett apám. - Elvisznek Marianne unokanővéremhez. - A ház alaprajza. - A kovácsműhely. - A jelenés. - Megmondják, hogy apám már nem él. - Az égbe akarok följutni, hogy megölhessem a Jóistent. - Helyzetünk apám halála után. - Napóleon gyűlölete.

5.

Grégoire abbé intézete. - Fogadtatásom. - Üdvözlésemre megindítják a szökőkutakat. - Összeesküsznek ellenem. - Bligny párviadalra hív. - Győztes leszek.

6.

A száműzött Napóleon visszatér. - Hogy olvassák a Moniteur-t vidéken? - Rendeletek, hirdetmények. - XVIII. Lajos, de Vitrolles úr és Soult marsall. - Mit mond a villers-cotterets-i közvélemény! - Cornu úr, a kalaposmester. - Botcsinálta bonapartisták. - Újsághírek.

7.

Exelmans tábornok. - A pör. - A két Lallemand fivér. - Lallemand-ék összeesküvése. - Letartóztatásuk és útjuk Villers-Cotterets-en át. - Milyen sértéseket szenvednek el.

8.

Összeesküszünk, anyám meg én. - A titok. - Richard. - A magánzárka és a pisztolyok. - A Lallemand fivérek megszöktetésének terve. - Visszautasítják. - Huszonnyolc év múlva Decazes hercegnél viszontlátom az egyik Lallemand tábornokot.

9.

Napóleon és a szövetségesek. - A császár és hadserege átvonul Villers-Cotterets-n. - A balsors hírnökei.

10.

Anyám rájön, hogy már tizenöt éves vagyok, s hogy nem elég a madarászás, ha be akarom futni ragyogó pályámat. - Belépek Mennesson közjegyzői irodájába mint „hivatásos kifutó”. - Főnökömről és kollégáimról. - Tavasz Villers-Cotterets-ben. - Laurence és Vittoria. - Egy aranyifjú 1818-ban.

11.

Átugrom a „Hahá”-t. - A dolog nem megy simán. - Két pár kesztyű. - A francia négyes. - Fourcade diadala. - Fölszedem a morzsákat. - A keringő. - Az ifjú lassan férfivá érik.

12.

Mi hasznom volt a két párizsi vendégből. - A lányok Villers-Cotterets-ben. - Első szerelmeim.

13.

Adolphe de Leuven visszatér. - A Largny utcai cerberus. - Megszelídítem. - Egy vallomás. - Az első szindarabok.

14.

Elhagyom Villers-Cotterets-t. - Írnok leszek Crépyben. - Lefèvre közjegyző. - Athénaïs. - Újabb szállítmány Adolphe-nak. - Utazás Párizsba. - „Sulla”-Talma. - Visszatérés Crépybe.

15.

Anyám kénytelen pénzzé tenni földjét és házat. - Ami megmaradt. - A Piranesi-metszetek. - Egy ezerkét száz frankos építész. - Felváltom az első bankót. - Gondon. - Ötven frank. - Cartier. - A biliárdparti. - Hogyan lett hatszáz pohárka abszintből tizenkét párizsi utazás útiköltsége.

16.

Hogy kaptam ajánlólevelet Foy tábornokhoz. - Danré barátunk meggyőzi anyámat, hogy nekem valóban Párizsba kell utaznom. - A búcsú. - Lafitte és Perregaux. - Három dolog, amit Mennesson közjegyző a lelkemre köt. - Elhagyom Villers-Cotterets-t.

17.

Viszontlátom Adolphe-ot. - Drámai pásztortjáték. - Megteszem első lépéseimet. - Bellune hercege. - Sébastiani tábornok. - Titkárai, burnótszelencéi. - Negyedik emelet, balra, a kis ajtó. - A tábornok mint csataképfestő.

18.

Regulus. - Talma és a darab. - Foy tábornok. - Az ajánlólevél és a beszélgetés. - Bellune herceg válasza. - Állást kapok az orléans-i hercegnél mint létszámfeletti iratmásoló. - Hazautazom, hogy anyámmal tudassam az örömhírt. - A 9. szám. - Nyerek a lottón.

19.

Lakást találok. - Ifjabb Hiraux. - Újságok és újságírók 1823-ban. - Ingyen vacsora, melynek fejében elmehettem a Port-Saint-Martin színházba. - Belépésem a földszinten. - Frizurám hatása. - Kidobnak. - Egy előzékeny néző, aki Elzevirt olvas a színházban.

20.

Belépek az orléans-i herceg titkárságára. - Ernest Basset. - Lassagne. - Oudard úr. - Viszontlátom Deviolaine barátunkat. - Broval lovag. - Négyzet alakú, téglalap alakú levelek. - Hogy kell egy levelet lepecsételni.

21.

George Weymer kisasszony. - Raucourt kisasszony. - Hogyan teremtett Napóleon a semmiből költőket. - Luce de Lancival. - Lucien Bonaparte, az író. - George kisasszony első fellépése. - Mit írt róla Geoffroy abbé. - Zappia herceg. - Hermione Saint-Cloud-ba megy.

22.

Rousseau és Romieu. - Forduljon a házmesterhez. - Egy nyolcas gyertya. - „A két majomhoz.” - Hánykor húzzuk fel az órákat? - A prefektus úr mulat. - Henry Monnier. - Informálódni kell.

23.

A lámpás. - Vadászat és szerelem. - Rousseau része. - Fogadtatás az Ambigu színházban. - Első írói jövedelmem. - Ki az a bizonyos Porcher. - Miért nem szabad előtte Mélesville-t szidni.

24.

Első szindarabom sikere. - Három novellám. - A Marle-féle új helyesírás, - Setier-né. - Talma halála. - Menyegző és temetés.

25.

III. Henrik. - Anyámat hűdés éri. - Cazal. - Edmond Halphen. - Látogatás az orléans-i hercegnél. - A III. Henrik bemutatója.

26.

A győzelem másnapján. - Betiltják a III. Henrik-et. - Kihallgatást kérek Martignactól, aki hatálytalanítja a betiltó végzést. - A gáncsemerkék. - Az orléans-i herceg a páholyába kéret. - Mit mondott X. Károly a darabomról, és mit válaszolt a herceg a királynak.

27.

Az Hernani bemutatója. - Eugène Sue és Desmars. - Viszontlátom Sauliét, aki elhozza ötven munkását tapsolni. - A Krisztina svéd királynő bemutatója. - Bankett a lakásomon. - Hugo és Vigny kijavítják a „sánta” verssorokat.

28.

Vállalkozom, hogy elmegyek Soissons-ba puskaport szerezni. - Megbízólevelet kapok Gérard tábornoktól. - La Fayette felhívása. - Bard, a festő.

29.

Gyű, Polignac! - André Marchais. - A bourget-i postamester. - Kocsimra kitűzöm a háromszínű zászlót. - Találkozom Bard-ral. - Cunin-Gridaine. - Veszekedés az öreg Levasseurrel. - Főbe lövöm! - Két régi ismerős. - Jean-Louis megtanulja, mi a félelem. - Megállás Villers-Cotterets-ben. - Hutin. - Vacsora Paillet-nál.

30.

Megérkezünk Soissons-ba. - A haditerv. - A löporraktár kikémlelése. - Hutin és Bard kitűzi a székesegyházra a háromszínű zászlót. - Átmászom a löporraktár falán. - Mollard kapitány. - Ragon őrmester. - D'Orcourt alezredes. - Megkezdődnek a tárgyalások. - Ígéretet kapok, hogy semlegesek lesznek.

31.

Mit szólt a sekrestyés. - A négyes löveg. - Bard, a tüzer. - A helyőrség parancsnoka. - Tuya hadnagy. - Lenferna. - Bonvilliers. - A helyőrségi parancsnok felesége. - A négerek lázadása. - Milyen feltételekkel írta alá a parancsot Liniers. - Moreau. - Quinette. - A soissons-i polgármester. - Bard és az éretlen szilva.

32.

A soissons-i polgármester. - Az állami puska. - Jousselin. - A raktárfelügyelő baltája. - Quinette. - Betörök a löszerraktárba. - Győztesként távozom Soissons-ból. - Mennesson úr meg akar állítani. - Az orléans-i herceg vadőrei. - Boyer. - Párizsba érkezem.

33.

Tüzérek a vádlottak padján. - Miller, a közvádó. - Pescheux-D'Herbinville. - Godefroy Cavaignac. - Az esküdtek fölmentő ítélete. - A vádlottak ünneplése. - Gourdin, a hordár. - A júliusi emlékkereszt. - A piros-fekete szalag. - Az Antony utolsó próbái.

34.

Az Antony bemutatója. - A dombról, szereplőiről és a közönségről. - Az Antony a Palais-Royalban. - Az utolsó jelenet a Palais-Royalban.

35.

Mi ihletett az Antony megírására. - Az előszó. - Mi a darab erkölcsi tanulsága? - A megcsalt férj, a házasságtörés és a polgári büntető törvénykönyv. - Quem nuptiae demonstrant. - Miért bélyegezték a kritikusok erkölcstelen műnek az Antony-t? - Néhány szó azokról, akikben kevesebb volt a rosszakarata. - Hogy lehet elosztatni a törvénytelen származásúakra nehezedő előítéletet.

36.

*Trouville látképe. - Oseraie mama. - Hogyan szállásolják el Trouville-ban a házaspárokat.
- Mennyit fizet egy festő, és mennyit a közönséges halandó. - Oseraie mama művész
ismerősei. - Hogy mentette meg a tájképfestő Huet életét. - Szobám leírása. - Szomszédnőm
szobája. - Húsfrankos vacsora három frankért. - Tengerparti séta. - Egy
hősies elhatározás.*

37.

*Hogyan éltem Trouville-ban. - Garenne-né. - Egy új vadásztárs: Bonnechose. - Beudin úr. -
Egy hal üldözőbe vesz. - A hal halála.*

38.

*Mit keresett Beudin bankár Trouville-ban. - Kiderül, hogy - más néven bár - régi ismerős. -
Egy dráma előjátéka. - Amit még ki kell találni. - Osztzkodás, háromfelé. - Elkészül a VII.
Károly. - Elutazunk Trouville-ból.*

39.

Társszerzők.

40.

*A feudális és az ipari társadalom. - A lyoni munkások. - Bouvier-Dumolard. - Roguet
tábornok. - Tárgyalások a szövőmunkások munkabéretarifájának megállapítására. -
A szerződés aláírása. - A gyárosok nem tartják be a megállapodást. - A lyoni
szövőmunkások „mondvacsínált igényei”. - A lyoni fölkelés. - Tizennyolcmillió a
királyi udvartartás költségeire.*

41.

*Kellékek a VII. Károly-hoz. - Vadászni indulunk. - Megérkezés Montereau-ba. - Kísértés,
melynek nem tudok ellenállni. - Társaimmal súlyos helyzetbe kerülünk. - Hogyan kell
betörni lakatlan kastélyokba? - Helyszíni szemle. - Rögtönzött vacsora. - Ki mint veti
ágyát... - Napfelkeltét megyek nézni. - Tyúk-, illetve kacsavadászat. - A zöldség és gyümölcs
beszerzése.*

42.

*Galop mama kilétéről. - Miért volt távol a házigazdánk! - Min zördülünk össze Viardot-val.
- Kínos percek. - A Gondviselés 1. számú megnyilvánulása. - Tantalosz kínjai. - Aki nem
olvasta Szókratészt. - A Gondviselés 2. számú megnyilvánulása. - Négyszemélyes vacsora.*

43.

*Jelmezbált rendezek. - Előkészületek. - Kopár lakásom feldíszítése. - Festőkből szobafestők.
- Mi legyen a vacsora? - Beszerzési körútra megyek Ferté-Vidame-ba. - E megyeszékhely
látképe éjjel, hóesésben. - Egy régi barát: Gondon. - Őz vadászat. - Hazatérés. - Proudhon
előtt fölfedezem a cserebankot.*

44.

*További előkészületek a bálra. - Olaj- és vízfesték. - Az éjszakai munka hátrányai. - Hogy
végezte el munkáját Delacroix. - Komoly férfiak. - La Fayette és Beauchene. - A jelmezek. -
A beteg és a gyászhuszár. - A galopp.*

Utószó

Jegyzetek

1.

*Születésem. - Kivonat a villers-cotterets-i anyakönyvből. - Apám. -
A Santo Domingó-i alligátorok. - Nagyapám. - Egy párbaj. - Apám
katonának megy, és megváltoztatja nevét. - Nagyapám halála.*

Villers-Cotterets-ben születtem, ebben a Laon és Párizs között fekvő, Aisne megyei városkában, kétszáz lépésnyire a Noue utcától, ahol Demoustiers meghalt, két mérföldnyire Ferté-Milontól, ahol Racine és hétre Château-Thierrytől, ahol La Fontaine született.

1802. július 24-én, a Lormet utcában jöttem a világra, szülőházam azóta Cartier barátom tulajdona lett, aki azt szeretné, ha előbb-utóbb visszavásárolnám tőle, mert akkor abban a szobában halhatnék meg, ahol születtem, s ugyanazon a helyen térnék meg a sötét jövőbe, ahol a múlt sötétségéből előléptem; itt születtem tehát 1802. július 24-én, hajnali fél hatkor, amiből az következik, hogy most, amikor hozzákezek *Emlékeim* följegyzéséhez - 1847. október 18-án -, negyvenöt éves és három hónapos vagyok.

Kevés kortársamtól vitattak el annyit, mint tőlem. Még azt is kétségbe vonták, hogy *Davy de la Pailleterie*-nek hívnak, pedig én igazán nem ragaszkodtam e névhez, hiszen nem is használtam, legfőljebb hivatalos okmányokban, a fölvelt *Dumas* név után, olyan esetekben, amikor a közjegyző előtt kellett megjelennem, vagy pedig magánjellegű ügyekben, ahol főszereplő vagy tanú voltam.

Hogy minden erre vonatkozó vitának véget vessek, hadd másoljam ide születési anyakönyvi kivonatomat.

Kivonat Villers-Cotterets polgári anyakönyvéből

A francia köztársaság forradalmának X. évében, thermidor havának ötödik napján.

Alexandre Dumas-Davy de la Pailleterie, született e nap reggelén, fél hat órakor. Apja: Thomas-Alexandre Dumas-Davy de la Pailleterie, született Santo Domingo szigetén, Jérémie-ben, villers-cotterets-i lakos. Anyja: Marie-Louise-Elisabeth Labouret, született Villers-Cotterets-ben, az apa törvényes hitvese.

Megállapítottuk, hogy az újszülött neme: fiú.

Első tanú: Claude Labouret, az újszülött anyai nagyapja.

Második tanú: Jean-Michel Deviolaine, Aisne megye negyedik számú körzetében a huszonhatos számú erdészeti felügyelőség községi főerdésze, villers-cotterets-i lakos.

A gyermek atyjának hozzám intézett fölkérésére fentiek aláírásukkal hitelesítették a tényállást.

Al. Dumas s. k., Labouret s. k. és Deviolaine s. k.

Fentieket előttem, Nicolas-Brice Mussart anyakönyvvezetői teendőkkel megbízott villers-cotterets-i polgármester előtt, a törvényes eljárás szerint, megállapítottuk.

MUSSART, s. k.

Apám a köztársasági hadsereg tábornoka volt, Thomas Alexandre Dumas-Davy de la Pailletterie. Az ő apja, Antoine-Alexandre Davy de la Pailletterie, ezredes és tüzérségi főtiszt, aki örökségképpen lett a Pailletterie-birtok tulajdonosa. A márkí címet XIV. Lajos 1707-ben adományozta neki.

A család címerpajzsán azúrkék mezőben három kiterjesztett szárnyú aranyas látható, kettő fent, egy lent, a középpontba helyezett aranygyűrűvel, melyet a bal és jobb oldali sas a karmával tart, a pajzs csúcsában állónak pedig a fején nyugszik.

E címerhez apám, aki egyszerű közkatonaként kezdte pályáját, hozzáfűzött egy jelmondatot, illetve, amikor lemondott rangjáról, s ezzel együtt a címer viseléséről, csak e jelmondatot tartotta meg: *Deus dedit, Deus dabit*.¹ Nagyra törő jelszó, melyet azonban Isten jóváhagyott.

Nagyapám 1760 táján eladta birtokát, kivándorolt Franciaországból, és Santo Domingóban telepedett le, hogy milyen udvari intrikák következtében és milyen spekulációk érdekében szánta erre magát, nem tudom.

E nagy elhatározásnak az lett a következménye, hogy óriási kiterjedésű birtokot vásárolt a sziget nyugati csücskében. Itt, a Rose-fok közelében, Trou-Jérémie-ben, mely la Guinodée néven ismeretes, született apám, 1762. március 25-én, mint de la Pailletterie márkí és Louise-Cesette Dumas fia.

A nagyapám, de la Pailletterie márkí 1710-ben született, tehát apám születésekor ötvenkét esztendő volt.

Apám e sziget legszebb pontján látta meg a napvilágot, ahonnan az egész pompás öblöt, a tengeröblök e királynőjét, be lehet látni. A levegője oly tiszta a szigetnek, hogy semmiféle mérges csúszómászó nem bírt rajta meghonosodni.

Egy tábornok - a neve feledésbe ment -, aki a sziget visszahódításával volt megbízva, leleményes tervet eszelt ki: a Jamaikában föllelhető legmérgesebb kígyókból egy hajórakományra valót áttelepített Santo Domingóra. Néger kígyóbűvölőkkel fogatta össze a hüllőket, s nekik kellett őket emiatt szabadon eresztetni.

A hagyomány úgy tartja, hogy alig egy hónappal később e kígyók az utolsó szálig elpusztultak.

Santo Domingóban tehát nem ismerik sem a jávai fekete kígyót, sem az észak-amerikai csörgőkígyót, sem a fokföldi kobra. Annál jobban ismerik viszont az alligátorokat.

Eszembe jut, amit apám mesélt - gyerek voltam még, hiszen 1802-ben születtem, apám pedig 1806-ban már meghalt -, hogy egyszer, tízéves korában, a városból hazafelé jövet, nagy csodálkozására a tengerparton egy fatörzsféle valamit vett észre, ami annál meglepőbb volt, mert odafelé mentében, két órával hamarabb, nem látta. Fogta magát és elkezdte kövekkel dobálni a fadarabot, ami nagyszerű szórakozásnak bizonyult egészen addig, míg a fadarab meg nem mozdult, illetve, a napon szundikáló alligátor föl nem ébredt.

Úgy látszik, hogy az alligátorok, ha fölébresztik őket, nem nagyon barátságosak; ez legalábbis, alighogy meglátta apámat, utánaeredt. Apám, vérbeli gyarmati ivadék, a homokpartok és szavannák fia, úgy futott, mint a nyúl, de az alligátor a futásban, jobban mondván az ugrálásban, még nála is gyorsabbnak bizonyult. E találkozásnak hajsza híján az lett a vége, hogy a rügyből, melyből lettem, soha ki nem pattanok, ha az egyik fal tetején ott nem lovagol egy repát majszoló néger, aki fölismerte a veszélyt, és odakiáltott kimerülőfélben levő apámnak:

¹ Isten adta, Isten ezután is megadja. (latinul)

- Fiú! Most ugrasz jobbra! Fiú! Most ugrasz balra!

Ami négerből lefordítva annyit jelent, hogy „Fiatalúr, fusson cikcakk vonalban!” - ennek a félelmes fenevadnak a szervezete ugyanis csak egyenes irányú mozgásra képes, és ugrani is csak előre tud, mint a gyík.

E közbeszólásnak köszönhettem apám, hogy ép bőrrel érkezett haza. Ott aztán, mint a maratoni futó, erejevesztetten összeesett, és kevésen múlt, hogy ki nem adta a párját. Ez a nagy futás, melyben az állat játszotta a vadász szerepét s az ember a vadét, mély nyomot hagyott apámban.

A nagyapám, akinek a versailles-i udvar levegője éltető eleme volt, sehogy sem bírt hozzászokni e gyarmati életmódhoz; ráadásul a nagyanyám, akit nagyon szeretett, 1772-ben meghalt. Minthogy az ültetvény minden ügyét-baját a nagyanyám intézte, halála után napról napra csökkent a jövedelem. Végül a márkí talált egy bérlőt az ültetvényre, aki pontos fizetőnek ígérkezett, és visszatért Franciaországba.

Ez 1780 körül lehetett; apám tehát tizennyolc esztendőös volt.

E korszak egész aranyifjúsága, La Fayette, Lameth, Dillon és Lauzun nemzedéke, mint jó családból való ifjút, barátként fogadta be apámat. Szép arca félvér voltától még valamilyen egzotikus színezetet is kapott, kreolos eleganciája, arányos termete volt (egy olyan korban, amikor az arányos termet sokat nyomott a latban), nőiesen finom keze-lába, a testgyakorlatokban pedig kevesen mérkőzhettek vele (hiszen Laboissière-nek, azon idők legjobb vívómestérének legjobb tanítványa volt, s erőben, ügyességben, fürgeségben egy Saint-Georges-zsal is kiállta a versenyt, aki negyvennyolc éves fejjel fiatal emberként mert és tudott élni), így hát apámnak minden bizonnyal tömérdek kalandja lehetett. Legalább egyet, a legfurcsábbat és legjellegzetesebbet, hadd mentsek meg a feledéstől.

Az eset hőse egyébként történelmi név viselője; egy olyan névé, melyet regényeimben is, színdarabjaimban is igen sokszor tollamra vettem. Úgy érzem, illendő volna megmagyaráznom a nagyközönségnek, hogy mi a forrása e név iránt érzett rokonszenvemnek.

De la Pailletterie márkí együtt szolgált a nála tizennégy évvel idősebb Richelieu herceggel. Ez 1738-ban történhetett, amikor a herceg d'Asfeld márkí parancsnoksága alatt egy dandárt vezetett Philipsbourg ostrománál.

A nagyapám ez idő tájt Conti herceg első apródja volt.

Nyílt titok, hogy Richelieu herceg egyik nagyapja révén, akit különben *Vignerot*-nak hívtak, nem éppen főrangú származású.

Megpróbálta a *Vignerot* nevet *Vignerod*-ra átkeresztelni, hogy így, nevét elangolosítva, tévútra vezesse családjának kutatóit. Nem sikerült. E kopótermészetű kutatók makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy *Vignerod* bizony csak *Vignerot* volt, s közönséges lantos, aki ugyanúgy elcsábította a híres bíboros unokahúgát, ahogy Abélard a Fulbert kanonok unokahúgát, csak éppen szerencsésebb volt nála, mert miután elcsábította, feleségül is vette.

A marsallt, aki különben ez idő tájt még marsall se volt, az apja után hívták *Vignerot*-nak, és Richelieu-nek bizony csak a nagyanyja után... De így is sikerült két szerencsés házasságot kötnie; először de Noailles kisasszonnyal s másodsor Guise hercegnővel; e második neje jóvoltából rokonságba került az osztrák császári családdal, Pont herceg és Lixen herceg személyében pedig két előkelő unokatestvérre is szert tett.

Nos tehát az történt, hogy Richelieu herceg egy napon bejárta az ostromárkokat, miközben szokásához híven csöppet sem vigyázott a külsejére, s innen, nagyapám kíséretében, az országúton a tábor felé igyekezett átizzadva és nyakig sárosan.

Történetesen a két herceg - Pont és Lixen - ugyanezen az úton sétálgatott. A leendő marsall, aki már alig várta, hogy megtisztálkodhasson, elvágatott mellettük, és tisztelgett.

- Nicsak - mondta Lixen herceg -, maga az, kedves rokon? És hol piszkolta így be magát? Ámbár, ha meggondolom, hogy feleségül vette az unokahúgomat, már nem is látom olyan piszkosnak!

Richelieu abban a szempillantásban megállította lovát. Leugrott róla, s intett nagyapámnak, hogy kövesse példáját; aztán megállt Lixen herceg előtt.

- Uram - mondta neki -, ha nem tévedek, ön megszólításával tüntetett ki.

- Igen - válaszolta Lixen herceg.

- Lehet, sőt nagyon valószínű, hogy félreértettem megtisztelő szavait. Arra kérem, hogy betű szerint ismétlje meg, amit az imént mondott.

Lixen hercege beleegyezése jeléül biccentett, aztán szóról szóra elismételte, amit az előbb mondott. A sértés olyan súlyos volt, hogy Richelieu-nek nem maradt más választása, tisztelgett Lixennek, és kardot rántott.

Lixen kardja is kirepült hüvelyéből.

A helyzetből önként adódott, hogy Pont herceg lett testvérének segédje, a nagyapám pedig Richelieu hercegé.

Egy perc múlva Richelieu kardja markolatig Lixen herceg mellébe fűrődött, aki Pont herceg karjában kilehelte lelkét.

Aztán elmúlt negyvenöt év. Richelieu herceget, akkor már Franciaország legidősebb marsallját, kinevezték a becsületügyi bíróság elnökévé. 1781-et írtak, s ő nyolcvanöt esztendő volt.

Két évvel később, nyolcvanhét éves korában történt az a bizonyos eset, melyet szeretnék megmenteni a feledéstől. Apám, a huszonkét éves ifjú, egy este a Montansier színházban ült, meglehetősen rendetlen öltözkében, egy csodálatos kreol szépség páholyában, aki az idő tájt kétes, de igen nagy népszerűségnek örvendett. Apám a páholy sötétjébe húzódott vissza, amiben része lehetett a hölgy népszerűségének, de a saját öltözéke fogyatékoságának is.

Ekkor azonban egy muskétás, a földszinti sorokból, fölismerte a hölgyet, se szó se beszéd, kinyitatta a páholy ajtaját, kiült a hölgy mellé, és csevegni kezdett vele.

- Bocsásson meg - vágott mindjárt a szavába a dáma -, attól tartok, hogy valami elkerülte a figyelmét: ugyanis nem vagyok egyedül.

- Hanem kivel? - érdeklődött a muskétás.

- Ezzel az úrral - mutatott apámra a hölgy.

- Ó! - mondta az ifjú muskétás. - Bocsánatot kérek, de az inasának néztem.

Még pontot se tehetett arcátlan megjegyzése után a hetyke muskétás, amikor, mintha hajítógéppel lőtték volna ki, nagy ívben a földszint kellős közepére zuhant.

Megérkezése nagyon váratlan lehetett, mert óriási csődület támadt körülötte. Zuhanása ugyanis nemcsak őt lepte meg, hanem azokat is, akikre rázuhant. Minthogy akkoriban a földszinten csak állóhelyek voltak, senkinek sem kellett fölállania. A nézőtér ordítva, egy emberként fordult egy bizonyos páholy felé, ahonnan az imént egy muskétást lőttek ki.

Apám, abban a hitben, hogy egy lovagias ügynek csak lovagias folytatása lehet, elhagyta a páholyt, és a folyosón várakozott ellenfelére. Ott azonban a muskétás helyett a katonai bíróság egy tisztje fogadta, aki megérintette apámat ébenfabotjának elefántcsontgombjával, s kinyilatkoztatta, hogy Franciaország marsalli testülete nevében ezennel van szerencséje ragaszkodni apám személyéhez.

E perceg apámnak sejtelve se volt a katonai bíróság létezéséről. Ő, aki Santo Domingo szigetén nőtt föl, a marsallok bíróságáról se tudott, még kevésbé ennek az intézménynek a jogszokásairól.

- Bocsánatot kérek uraságodtól - fordult a tiszthez. - Lehet, hogy félreértettem nagybecsű szavait; de mintha azt mondta volna, hogy ragaszkodni óhajt szerény személyemhez. Jól hallottam?

- Ezt voltam bátor uraságodnak tudtul adni - válaszolta a tiszt.

- Ez esetben arra kérem önt, hogy magyarázza meg nekem e szavak jelentését.

- E szavak, uram, azt jelentik, hogy e perctől kezdve, egészen addig, míg ügyében döntést nem hoz a marsallok becsületügyi bírósága, ön mellett fogok maradni.

- Ön velem óhajt maradni?

- Önnel, uram.

- Más szóval, követni fog?

- Követni fogom.

- Mindenüvé?

- Mindenüvé.

- Például e hölgy lakására is?

- E hölgy lakására is - biztosította apámat a tiszt mély meghajlással.

- Még az én lakásomra is? - érdeklődött apám.

- Még oda is.

- A szobámba is?

- Oda is.

- Hát ami sok, az sok!

- Pedig ez így van, uram - jelentette ki a tiszt, és újra meghajolt éppoly udvariasan, mint az előbb.

Apámnak voltaképpen ahhoz lett volna kedve, hogy a marsallok megbízottját ugyanazon úton-módon rázza le magáról, mint a muskétás urat; ehhez azonban haragra kellett volna gerjednie, ami azonban nem következett be, mert a tiszt példás udvariassággal bánt vele, s még az utasításait is lefegyverző előzékenységgel adta ki.

Így aztán apám a hölgyet elkísérte háza kapujáig, ahol előbb ő, aztán a tiszt búcsúzott el tőle, a legmélyebb tisztelet hangján, s innen hazatért a szállására, a marsallok megbízottjának kíséretében, aki azon nyomban beköltözött a lakásba, s attól fogva úgy jött-ment apámmal, mint az árnyéka.

Három nap múlva apámat beidézték, hogy jelenjen meg Richelieu herceg színe előtt, aki abban az időben a híres Hannover palotában lakott.

E palotát a herceg a Louis-le-Grand utca és a Louis-le-Grand körút sarkán építtette, de nevét a párizsi nép adta neki, mégpedig azért, mert élt a gyanúperrel - s talán nem is ok nélkül -, hogy az építkezés költségeit a hannoveri hadjárat fedezte.

Apámat akkor de la Pailletterie grófnak hívták. E névvel és ezzel a címmel jelentették be a marsallnak.

A mahoni győztes szívében és elméjében kétszeres visszhangot vert ez a név.

- Mit hallok! - kiáltotta, és hátravetette magát karosszékében. - Csak nem annak a Pailletterie márkinak a fiához van szerencsém, aki jó barátom volt, és Philipsbourg ostrománál ott állt az oldalamon, amikor egy végzetes kimenetelű párbajban megöltem Lixen herceget?

- Én vagyok az, kegyelmes uram.

- Akkor pedig, uram - mondta a herceg -, ön egy vérbeli nemes úrnak a gyermeke, és minden bizonnyal igaza van... Adja elő az esetet.

Apám úgy adta elő az eseményeket, ahogy az imént beszámoltam róluk.

Mondanom se kell, hogy a hallottak nagy hatást tettek a hercegre, hiszen kézenfekvő volt a hasonlóság az ő egykori és apám mostani lovagias ügye között.

- Úgy, úgy... - mormogta. - Ez hát a pontos tényállás, uram?

- Becsületszavamat adom kegyelmességednek.

- Akkor önnek joga van az elégtételre - mondta a marsall. - És ha elfogad engem segédjének, készséggel viszonoznám azt a szívességet, amit negyvenhat vagy negyvenhét évvel ezelőtt az ön kedves apjaura tett nekem.

Azt hiszem, senki sem lepődik meg azon, hogy apám örömmel fogadta ezt az ajánlatot, mely életnagyságban tükrözte Richelieu herceg nagyvonalúságát.

A párbajra másnap került sor, mégpedig a hercegi palota parkjában; az összecsapás végén apám kardja átdöfte ellenfele vállát.

E párbaj jó alkalom volt arra, hogy újra összeharcoljon két régi barátot: a herceg nagyapámról faggatta apámat, s megtudta, hogy Pailletterie márki majdnem húsz évet töltött Santo Domingo szigetén, de már visszatért hazájába, s jelenleg Saint-Germain-en-Laye-ben lakik.

Ezután nagyapám meghívót kapott a Hannover palotába. Mondanom se kell, hogy ő nagy örömmel fogadta a meghívást.

A Napkirály uralmát követő idők két hőse hosszan elbeszélgetett egykori csatáiról és egykori szerelmeiről; ebéd után pedig apámra fordult a szó, s a marsall megígérte, hogy az első adandó alkalommal méltó helyet biztosít a hadseregben régi barátja fiának.

A sors könyvében azonban úgy volt megírva, hogy apám kevésbé tündöklő csillagok jegyében lépjen a katonai pályára.

Nagyapám tudniillik épp ez idő tájt, hetvennégy esztendőskorában nősült meg másodszor; ráadásul Marie-Françoise Reloua-t, a komornáját vezette oltár elé. E frigy következtében apa és fia közt elhidegült a kapcsolat.

Az elhidegülésnek további következménye az lett, hogy az apa egyre ritkábban nyúlt a bugyellárisába, a fia pedig azon vette észre magát, hogy a párizsi élet pénz nélkül nagyon örömtelen élet.

Egyszer aztán azzal lépett be apjához, hogy sorsdöntő dologra szánta el magát.

- Miféle dologra? - kérdezte a márki.

- Arra, hogy beállok katonának.

- Milyen katonának?

- Közkatonának.

- Hová?

- A legelső ezredbe, ahová fölvesznek.

- Sok szerencsét - mondta nagyapám. - De amíg engem de la Pailletterie márkinak, ezredesnek és tüzérségi főtisztnek hívnak, addig nem vagyok hajlandó eltúrní, hogy ezt a nevet a hadsereg utolsó altisztjei a lábukkal tapodják.

- Vagyis, nem enged katonának menni, apám?

- Dehogynem. Csak válasszon hozzá más nevet.

- Készséggel - válaszolta apám. - Akkor én Dumas néven állok be katonának.

- Csak tessék - mondta a nagyapám.

Ezzel a márki, aki egyébként példás apának sose volt nevezhető, sarkon fordult, és otthagyta a fiát; most már tehetett, ami jólesett neki.

Apám pedig 1786. június 2-án úgy, ahogy megbeszélték, Alexandre Dumas néven beállt katonának a királyné hatodik dragonyos ezredébe, ahol is a 429-es számot kapta.

Történetesen egy mostani jó barátomnak, Guiche hercegnek nagyapja, Grammont herceg fogadta el jelentkezését Alexandre Dumas néven; a jelentkezési okirathoz azonban egy kiegészítő iratot csatoltak, melyet Guiche herceg körülbelül két évvel ezelőtt átadott nekem, mint apjáról őrzött kedves emléket.

Ebben az iratban Saint-Germain-en-Laye négy előkelő polgára aláírásával tanúsítja, hogy az az újonc, aki Alexandre Dumas néven katonának jelentkezett, nem más, mint de la Pailletterie márki fia.

Tizenhárom nappal apám jelentkezése után, 1786. június 16-án, de la Pailletterie márki meghalt; okosabbat egy öreg nemesember nem is tehetett, ha nem akarta látni a Bastille bevételét.

Halálával elszakadt az utolsó szál is, mely apámat az arisztokráciához kötötte.

A következő fejezetekben Dumas apjának katonai pályafutását írja le, aki a köztársasági sereg tisztjeként részt vett Bonaparte tábornok olaszországi hadjáratában, majd az egyiptomi partraszállásban. Itt a hadi események során összekülönbözik Napóleonnal, s emiatt visszatér hazájába; útközben elfogják, Brindisiben két esztendeig hadifogságban sínylődik, a nápolyi királyi udvar jóvoltából többször el akarják tenni láb alól, s mindez aláássa egészségét. Mikor 1801-ben hazatér feleségéhez, már súlyos beteg.

2.

*Utazás Párizsba. - Dollé. - Manette. - Mauclerc-né asszony
nevelőintézete. - Madame de Montesson.*

Apám egészségi állapota egyre rosszabbra fordult. Ekkor egy Senlisben lakó orvost ajánlottak neki, akit Duvalnak hívtak, s az egész környéken jó hírnévnek örvendett.

Elutaztunk Senlisbe, de ennek az útnak egyetlen részletére sem emlékszem, nem is maradt semmiféle nyoma, kivéve anyám levelét, aki - mielőtt elutaztunk volna - valamilyen pörös ügyben megbízást adott az ügyvédjének.

Duval alighanem azt tanácsolta apámnak, hogy menjen Párizsba, és vizsgálta meg magát Corvisart-ral. Apám amúgy is már régen készült Párizsba; el akart menni Brune-höz és Murat-hoz abban a reményben, hogy az ő közbenjárásukra kifizetik neki a brindisi fogságért járó kártalanítást, valamint a VII. és VIII. esztendő után esedékes zsoldját, melyet nem folyósítottak neki.

Elindultunk tehát Párizsba.

Ez más dolog volt; igazi utazás! Emlékszem is rá, persze, nem magának az utazásnak a részleteire, sőt, emlékeim azzal kezdődnek, ahogy egyszer csak megérkezem Párizsba... 1805 augusztusában vagy szeptemberében történt e nevezetes esemény; apámnak egy Dollé nevű barátjánál, a Thiroux utcában szálltunk meg. Ez a töpörödött öregúr bársony térdnadrágot viselt hosszú, sűrű kabátja alatt, csatos cipőt, tarka mintás gyapjúharisnyát. A haját kétoldalt nőiesen felsüttette, de farkocsba is fonta, melyet fekete szalag fogott össze, s egy kis fehér ecsetben végződött. Varkocsát a kabát gallérja meredeken felkunkorította, ami elég ijesztő látvány volt.

A felesége nagyon szép lehetett valamikor, s a mai eszemmel azt hiszem, hogy apám hamarabb lehetett az asszony barátja, mint a férfit.

Az asszonyt különben Manette-nek hívták.

E részleteket csupán azért idézem föl, hogy megmutassam, milyen jól és megbízhatóan működik az emlékezetem.

Első látogatásunk a nővéremnek szólt; egy előkelő nevelőintézetben lakott, melynek egyik vezetője Mauclerc-né asszony volt, a másik pedig egy Ryan nevű angol hölgy. Olyan előkelő árat számítottak, hogy az ő jóvoltukból alaposan megcsappant az örökségünk. Az intézet a Marais negyedben volt, a Harlay utcában, s Conseil abbé, egyik unokatestvérünk, aki valamikor XVI. Lajos udvarában az apródok nevelője volt, helyezte el ide nénémet.

Épp a tízperces szünetben érkeztem, amikor az összes leányok a tágas udvaron sétáltak, beszélgettek, játszottak. Amikor megláttak aranyszőke hajammal, mely akkor még nem göndörödött össze, hanem hosszú fürtökben hullámozott, s amikor megtudták, hogy a barátnőjük öccse vagyok, az egész intézet, mint egy csoport röpködő galamb, körém sereglett. Sajnos, odahaza keveset jártam társaságba, s az én otthoni barátaim se voltak éppen a legjobb nevelők. Minél forróbb jeleket adtak a lányok barátságuknak, annál jobban megvadultam, és, ahogy igazi vadóchoz illik, kedveskedésükért rúgásokkal és ökölcsapásokkal fizettem; aki a közelemben merészkedett, megkapta a magáét. Különösen szép porcióban volt része Pauline Masseron kisasszonynak (azóta d'Houdetot grófnak, Franciaország pairjének a felesége), és Destillères

kisasszonynak, akinek mai otthonát, az Osmond palotát, sóvár szemmel nézi mindenki, aki napjainkban végigsétál a kapucinusok körútján.

Azt hiszem, morc viselkedésemnek nemcsak a lovagiasság hiánya volt az oka, hanem az is, hogy e látogatás után egy roppant kellemetlen operációnak kellett magam alávetnem.

Sajnos, épp az én gyermekkoromban kapott lábra a fülbevalók divatja; szüleim tehát ezt a sétát használták föl arra, hogy egy-egy aranykarikával ékesítsék hallószervem porcogóit.

Amikor a Mont-Blanc utca elején jártunk, apám elbúcsúzott anyámtól, s magával vitt. Beléptünk egy nagy palotába, melynek előcsarnokában piros libériás lakájok álltak szolgálatkészen. Apám megmondta nevét. Csak egy pillanatig várakoztattak, s aztán olyan termeken vezettek át, hogy belekápázott a szemem, egészen egy hálósobáig, itt egy idős hölgy feküdt a pamlagon, és utánozhatatlan méltósággal nyújtotta csókra a kezét. Apám hódolattal kezét csókolt, és leült a hölgy mellé.

Rejtély, hogy én, aki épp az imént csúf szavakkal és még csúfabb gesztusokkal illettem azokat a bájos fiatal lányokat, mert meg akartak csókolni, most, amikor ez az idős hölgy hívott magához, nagy buzgón odakínáltam neki arcomat... Azt hiszem, e rejtély megfejtése az, hogy ez az idős dáma valamilyen parancsoló módon tudott vonzó lenni.

Apám látogatása körülbelül egy fél óráig tartott; s én moccanás nélkül ültem a lábánál; amikor elmentünk, vendéglátónk bizonyára megesküdtött volna rá, hogy a világ legjobb nevelésű fiúcskájához volt szerencséje.

Amikor újra az utcán voltunk, apám a hónom alá nyúlt és fölemelt, mint mindig, ha valami fontosat akart mondani, hogy a szemébe nézhessek.

- Kisfiam - kezdte -, amikor Firenzében voltam, egy szobrász élettörténetét olvastam. Körülbelül annyi idős lehetett, mint te, amikor észrevett a tűzben, a lángok közt, egy játszadozó szalamandrárt. Megmutatta az édesapjának, akitől előbb egy csattanó pofont kapott s aztán a következő magyarázatot: „Ezt a pofont nem fenyítésképpen kaptad fiam, hanem azért, hogy emlékeztessé tegyem neked ezt a pillanatot. Olyasmit láttál most, amit mi, öregek, alig-alig láthattunk, és ti, fiatalok, is csak ritkán fogtok látni, nevezetesen egy szalamandrárt...” És én, kisfiam, most követni fogom a firenzei szobrász példáját, habár nem pofont kapsz tőlem, hanem ezt az aranyat, hogy soha el ne felejtsd a mai napot. Téged ugyanis a mai napon Montesson márkinő csókolt meg, a húsz éve halott Orléans-i Lajos Fülöp özvegye, a világ legjobb, legfinomabb és legnagyobbasszonya.

Sejtelmem sincs, mivé vált volna ez az emlék, ha történetesen én is pofont kapok az apámtól; azt azonban tudom, hogy meleg szavai, melyeknek egy aranypénz adott nagyobb nyomatékot, úgy belém vésődtek, hogy még most is úgy érzem, mintha ennek a kecses öreg asszonynak a lábainál ülnék, ő pedig, miközben apámmal beszélget, végig-végigsimogatná a hajamat.

3.

*Brune és Murat. - Hazatérés Villers-Cotterets-be, - Fogadó
„A kardhoz”. - Pauline hercegnő. - A vadászat. - A fővadász
engedélye. - Apám ágynak dől, és nem kel föl többet. - A delírium. -
Az aranygombos pálca. - A haláltusa.*

Másnap két vendégünk volt ebédre: Murat és Brune.

Az ebéd egy első emeleti szobában folyt le, melynek ablakai a Montmartre-ra nyíltak. Még arra is emlékszem, hogy épp egy óriás papírsárkányt bámultam, mely súlytalanul lebegett a montmartre-i szélmalomok fölött, amikor apám magához hívott, rám csatolta Brune kardját, fejembe nyomta Murat sisakját, és miközben körülvágtattam az asztalt, így szólt:

- Kisfiam, ahogy örökké emlékezni fogsz a tegnapi csókra, melyet Montesson asszonytól, az orléans-i hercegnek, a régens unokájának özvegyétől kaptál, úgy emlékezz mindig erre a lovaglásra is, amikor Brune kardja volt a derekadon és Murat sisakja a fejedon.

Láthatja apám, milyen híven megőriztem az összes rám bízott emlékeket! S ezt annak köszönhetem, hogy - amióta az eszemet tudom - úgy világol bennem apám képmása, mint egy örökmécs. Fénye rávetül minden emberre és minden tárgyra, melyet ő valaha megérintett - még akkor is, ha ezeket a tárgyakat elpusztította az idő, s még akkor is, ha ezeket az embereket elragadta a halál.

Ezt a két férfit például tíz évvel ezután - kéthónapos időközben - eltették láb alól; én azonban mindkettőjüknel leróttam a kegyelet adóját, az elsőét Avignonban, a másikat a Pizzónál.

Vajon ki hitte volna, hogy az a hároméves fiúcska, aki jókedvűen játszadozott e nagy férfiak körül, írja le majd egyszer haláluk körülményeit; történetesen ő volt az, aki a gyilkosság színhelyén ujjával illethette a sebet, melyen a golyó áthatolt hogy aztán lyukat üssön a falba?

Jövő, te titokzatos, néha véres és majdnem mindig kiismerhetetlen jövő, taníts meg minket, embereket, fokról fokra, ahogy magad is leperesz, hogy Isten különös kegyelméből maradsz titok a földi lények előtt.

De térjünk vissza ehhez az ebédhez.

Corvisart megvizsgálta apámat, és igyekezett megnyugtatni, de ő mégis úgy érezte, hogy nincs sok ideje hátra. Megpróbált kihallgatást kapni a császártól - mert időközben Bonapartéból, a belföldi haderők tábornokából Napóleon császár lett - öfelsége azonban nem volt hajlandó fogadni. Így aztán beérte azzal, hogy két régi barátjához, Brune-höz és Murat-hoz forduljon, akik nemrég léptek elő császári marsallokká. Hamarosan rájött, hogy Brune nem változott semmit, de annál fagyosabban viselkedik Murat. Pedig ő azért rendezte az ebédet, hogy anyámat, aki nemsokára özvegy lesz, s engem, aki árva, a két régi társ jóindulatába ajánljon; nyugdíját ugyanis csak élete végéig folyósítják, s minekünk, ha ő meghal, nem marad semmink.

Mindketten megígérték, hogy ha szükség lesz rá, igyekeznek segítségünkre lenni.

Apám megölelte Brune-t, és megszorította Murat kezét; másnap, mikor elhagyta Párizst, testében-lelkében a halált vitte haza.

Elhagytuk Párizst. A hazatérésre éppoly kevésbé emlékszem, mint az odautazásra; az egészről csak ez a három vagy négy emlékkép maradt meg bennem. Ezek is jócskán elhalványultak gyermek- és ifjúkorom idején, s csak most, a férfikorban lobbantak fel újra.

Azt se tudom már biztosan, hová utaztunk haza. Inkább csak találgatom, hogy alighanem Villers-Cotterets-ben lehetett az otthonunk. Ide fűződik a következő emlékem; október első napjaiban ugyanis a Soissons utcában laktunk, a híres *Écu* palotában, mely anyai nagyapámé volt azóta, hogy férjhez adta a lányát.

Écu pajzsot jelent. De minthogy e címerpajzson Franciaország címerét értették, és e pajzson látható három lilium 1792 után csöppet se volt időszerű, „A Pajzshoz” címzett palotát át keresztelték „A Kardhoz”. Akkoriban egy Picot nevű emberé volt, akit pajzsos Picot-nak hívtak, nehogy összetévezzék a két hasonlóval, a marhalegelős Picot-val, és az ügyvéd Picot-val.

Arra is emlékszem, hogy október vége felé egy csukott hintó hajtott a palota kapuja elé. Ketten szálltunk be, apám meg én, és elindultunk.

Nekem az mindig a boldogság teteje volt, ha ügyes-bajos dolgaink intézése közben elkísérhettem apámat.

Ezúttal végighajtottunk a parkon. A fákról a sárgult levelek úgy ereszkedtek alá, mint egy népes madársereg; ebből gondolom, hogy október vége fele jártunk.

Egy sorompóhoz érkeztünk, melynek kulcsát azonban elfelejtette elhozni apám. Visszafordulni késő lett volna, mert már egy háromnegyed mérföldnyire voltunk hazulról. Apám leugrott a kocsiról, két kézzel megfogta a sorompót, egyetlen erőteljes rántással kitépte a kőoszlopból a zár nyelvét, és fölemelte a korlátot.

Mehettünk tovább.

Fél óra múlva megérkeztünk a Montgobert kastélyba. Itt zöld libériát viseltek a lakájok s nem pirosat, mint a Montesson palotában.

Minket azonban itt is termék hosszú során vezettek át, egy kis női szalonba, melynek minden bútordarabja kasmírszövettel volt kárpitozva.

És itt is egy pamlagon heverő hölgy fogadott minket.

Csak hogy ez a hölgy fiatal volt, nagyon fiatal, és szép, nagyon szép - olyan szép, hogy még engem, a gyermeket is szíven ütött.

Ez az asszony, Pauline Bonaparte, Napóleon nővére, 1780-ban született Ajaccióban. 1803-ban - amikor már egy év óta Leclerc tábornok özvegye volt - férjhez ment Aldobrandini Borghese herceghez, akitől azonban egy évre rá elvált.

Csak úgy bámultam! Milyen elbájoló, milyen kicsi, törékeny, szűzies; még a lábán a hímzett papucs is olyan kicsike volt, hogy csak egy tündértől kaphatta, Hamupipőke keresztanyjától. Amikor apámat belépni látta, föl se kelt; csak a fejét emelte, csak a karját nyújtotta feléje - és semmi több. Apám le akart ülni a pamlag mellé egy székbe, de ő odahúzta magához, lábcskáit az ölébe rakta, és a papucs hegyével apám öltönyének gombjait birizgálta.

Még most is látom a felejthetetlen képet; az apró kezű, apró lábú, fehér bőrű, gömbölyded és elragadó asszonykát meg a mulatt Herkulest, aki még most is, betegen, férfiasnak és hatalmasnak látszott.

Mosolyognom kellett. A hercegnő odahívott, és kezembe nyomott egy kagylóból készült aranyberakásos cukrosdobozt.

Egy kicsit meglepett, hogy kivette a cukorkát és csak az üres dobozt adta nekem. Ezt apám szóvá is tette; s erre a hercegnő a füléhez hajolt, valamit súgott neki, amin mindketten nevettek.

Eközben a hercegnő rózsaszín arcbőre gyöngéden megérintette apám barna arcát; amitől az övé mintha még jobban kifehéredett volna, apámé pedig napbarnítottabb lett... Milyen szépek voltak!

Lehet, hogy én ezt a látványt nagyon is gyermeki szemmel néztem, s a gyermek szeme mindenben csodát lát - de ma, ha festő volnék, lefesteném ezt a két alakot!

Hirtelen kürtszó harsant föl a parkban.

- Mi történik itt? - kérdezte apám.

- Semmi - mondta a hercegnő. - Csak Montbretonék tartanak hajtóvadászatot.

- A hangjukból úgy hallom, mintha közelednének - szólt apám izgatottan. - Lehet, hogy a vadat végighajtják ezen a fason... Hát nem kíváncsi rá, hercegnő?

- Nem nagyon, kedves tábornok... Olyan jól fekszem itt, hogy nincs kedvem fölkelni; a járás ráadásul kifáraszt. Inkább, ha kedve van, vigyen oda.

Apám fölkapta a hercegnőt, s mint dajka a gyereket, odavitte az ablakba.

Már valami tíz perce álltak ott, de az állat csak nem akart előjönni a sűrűből. Végre átszaladt a fason; nyomában a kutyák rohantak, a kutyák után a vadászok.

A hercegnő kezében tartotta zsebkendőjét, intett vele a vadászoknak, azok pedig kalapot emelve visszaintettek.

Akkor aztán apám visszafektette a hercegnőt a pamlagra, s újra odaült mellé.

Hogy ezután mi történt, nem tudom. Engem már csak az a szarvas érdekelt, mely átcikázott az imént a fason, meg a kutyák meg a vadászok. Ez minden hercegnőnél érdekesebb volt nekem.

Így aztán Pauline hercegnő emléke abban a pillanatban szakad meg bennem, amikor fehér kezével és fehér zsebkendőjével odaköszönt a vadászoknak.

Azóta nem találkoztunk, de akkor olyan jól megnéztem, hogy most is elevenen él bennem.

Ott tartottak minket Montgobert-ben? Vagy hazatértünk Villers-Cotterets-be még azon a napon? Erre sem emlékszem.

Arra viszont igen, hogy e naptól fogva apám állapota egyre romlott, mind kevesebbszer járt el hazulról, mind ritkábban ült föl lovára, mind többet őrizte szobáját, s mind szomorúbban ültetett ölébe.

Ezek az emlékek sem élesek, csak úgy átderengenek az időn, mintha a sötét éjszakában láttam volna őket, a csillagok fényében.

Néhány nappal a halála előtt apámnak elküldték a vadászjegyét. Az engedélyt Alexandre Berthier császári marsall adta meg, őfelsége fővadász mestere, apámnak régi ellensége; ő volt az, aki apámat Mantova ostrománál tartalékba rendelte vissza, s ő, aki a vadászjegy kiadását húzta-halogatta. Az engedély vendémiaire 1-től ventôse 15-ig; vagyis szeptember 26-tól március 6-ig szólt.

Apám február 24-én kapta kézhez.

Két nappal később már nem élt.

A kísérőlevél, melyet Deviolaine erdészeti felügyelő írt, így szólt:

Épp indulóban voltam az erdőbe, amikor Collard úr megküldte nekem a Dumas tábornok nevére szóló vadászati engedélyt. Sietve továbbítom jókívánságaimmal együtt s Dumas úr mielőbbi gyógyulása reményében, hogy minél tovább élvezhesse a vadászás örömeit.

Üdvözlöm kedves feleségét.

1806. február 24-én.

DEVIOLAINE

Még ha apám egészséges lett volna is, mindössze tizenkét napig élvezhette volna a vadászat örömeit, mert a vadászjegy március 6-án lejárt, s csak február 24-én engedték neki kiadni.

Amikor elolvasta, dühösen az asztalra dobta az engedélyt. Anyám beletette egy levéltárcába, melyet - a vadászjeggyel együtt - negyvennégy évvel ezután találtam meg.

Előző nap, hogy legyőzze fájdalmait, apám lóra szállt. Ezúttal azonban a győztes legyőzötként tért vissza; egy fél óránál nem bírta tovább.

Alighogy hazaérkezett, lefeküdt, s ágyából nem is kelt föl többet.

Anyám orvosért sietett.

Apámat egy szomszéd hölgy, Darcourt-né ápolta ezalatt; erről a kitűnő teremtsérről még lesz mondanivalóm. Apám, a kétségbeesés hatására, egy pillanatra megfélemedezett magáról, és így kiáltott föl:

- Így pusztuljon el, ágyában, mint a gyáva, egy negyvennégy éves tábornok, aki harmincöt éves fővel három hadsereg főparancsnoka volt? Uram, Uram, mit vétettem én? Miért kell ilyen fiatalon itthagynom asszonyomat és gyermekeimet?

Egy időre elhagyta ereje, de aztán folytatta:

- Nézze csak ezt a botot, kedves jó Darcourt-né. Brindisiben, amikor börtönbe csuktak, és nápolyi banditák el akartak tenni láb alól, ez mentette meg az életemet. Legyen rá gondja, hogy ez a bot velem maradjon, elkísérjen még a sírba is. A fiam úgysem tudná még felfogni a jelentőségét, s mire megérti, már rég elveszne ez a bot.

Darcourt-né rögtön látta, hogy a beteg nincs teljesen eszénél; hogy ne ingerelje, mindent ráhagyott.

- De vigyázzon - folytatta apám. - A gombja arany.

- Hogyne. Elhiszem.

- Sajnos, akkora szegénységben hagyom hátra gyermekeimet, hogy még ezt a csekély értékű aranyat sem nélkülözhetik. Arra kérem tehát, vigye el Duguet-hez, az aranyműveshez, aki átellenben lakik velünk, és kérje meg nevemben, hogy olvassa meg az aranyat, öntse rúdca, a rudat pedig, mielőtt elkészült, azonnal hozza el nekem.

Darcourt-né valamilyen ellenvetést akart tenni, de apám oly szívóssággal tartott ki kívánsága mellett, hogy inkább fogta a botot és elvitte.

Egy perccel később már vissza is tért, hiszen csak az utcán kellett átmennie.

- Nos? - érdeklődött apám.

- Minden rendben van, tábornok, holnap este hatkor megkapja az aranyrudat.

- Holnap este hatkor? - ismételte tűnődve apám. - Jó lesz így. Azt hiszem, akkor még életben leszek.

Duguet másnap csakugyan elhozta a rudat, melyet a haldokló átadott anyámnak: addigra már nagyon elerőtlenedett, csak szellemében maradt friss, mindent hallott, mindenre válaszolt.

Este tízkor, érezve a halál közeledtét, magához kérette Grégoire abbét.

Grégoire abbé nemcsak jó pap volt, hanem jó barát is.

Alig hiszem, hogy a haldokló gyónni óhajtott volna. Apám lelkiismeretét nem terhelte egyetlen rossz cselekedet sem; legföljebb az, hogy a szíve mélyén még mindig gyűlölte egy kissé Berthier-t és Napóleont. De mit érdekelhette őket, a siker és hatalom csúcspontján, egy haldokló beteg önmarcangolása? S apámból, ebben a két végső órában, a gyűlölet utolsó nyoma is eltűnt; ő, aki elhagyni készült ezt a világot, már csak vigasztalni akarta az itt maradókat.

Tőlem is el akart búcsúzni. Engem már előbb átvittek az unokanővéremhez; amikor megtudta, hogy értem akarnak küldeni, nem engedte:

- Hagyjátok. Szegény kisfiú! Alszik; ne ébresszétek föl.

Ekkor elbúcsúzott Darcourt-nétól és az abbétól, és újra anyámhoz fordult, mintha neki tartogatta volna utolsó lélegzetvételét. Amikor éjfél harangoztak, anyám karjai közt kiszenvedett.

4.

*Mennyire szerettem apámat. - Mennyire szeretett apám. - Elvisznek
Marianne unokanővéremhez. - A ház alaprajza. - A kovácsműhely. -
A jelenés. - Megmondják, hogy apám már nem él. - Az égbe akarok
följutni, hogy megölhessem a Jóistent. - Helyzetünk apám halála után.
- Napóleon gyűlölete.*

Apám halála éjszakáján Zine mama elvitt hazulról; így kerültem unokanővéremhez, Marianne-hoz, aki az édesapjánál lakott, a Soissons utcában. Nem tudom, mi készítette őket erre; vagy az, hogy egy magam korú gyermeket távol akartak tartani a haláltól, vagy attól féltek, hogy zavart okozok; mindenesetre délután öt óra tájban Zine mama átkísért a Soissons utcába, de ő maga mindjárt visszatért, hiszen anyámnak nyilván segítségre volt szüksége azon az éjszakán, mely előtte állt.

Apámat a rajongásig szerettem. Ma szeretetnek hívom ezt az érzést; de akkor, olyan fiatalon, talán csak naiv bámulat volt és apám herkulesi természetének szólt meg gigászi izomerejének, amely nemegyszer bontakozott ki előttem; de lehet, hogy egyszerűen gyerekes és büszke bámulattal viseltetem a sujtásos egyenruha, a trikolórral díszített tollbokréta és a hosszú kard iránt, melyet a földről is alig bírtam fölemelni. Akárhogy is van; annyi bizonyos, hogy apám testének minden mozdulatával és arcának minden vonásával oly jelenvaló előttem ma is, mintha csak tegnap vesztettem volna el, s ma is szeretem őt, annyi hálával, gyöngédséggel, olyan valóságosan, mintha ő lett volna gyermekkorom gyámola, s az ő erős karjára támaszkodva jutottam volna el a gyermekkortól az ifjúságig.

Hogy ő mennyire szeretett, azt már említettem, de nem győzöm elégszer ismételni, mert hátha marad az emberből valami, ami a halála után is meghallja a róla szóló szavakat. Igaz ugyan, hogy élete utolsó szakában a sok szenvedés úgy elkésérítette, hogy a legkisebb zaj és mozgás is bántotta; de még ekkor is, amikor már senkit sem tűrt meg a szobájában, velem kivételt tett.

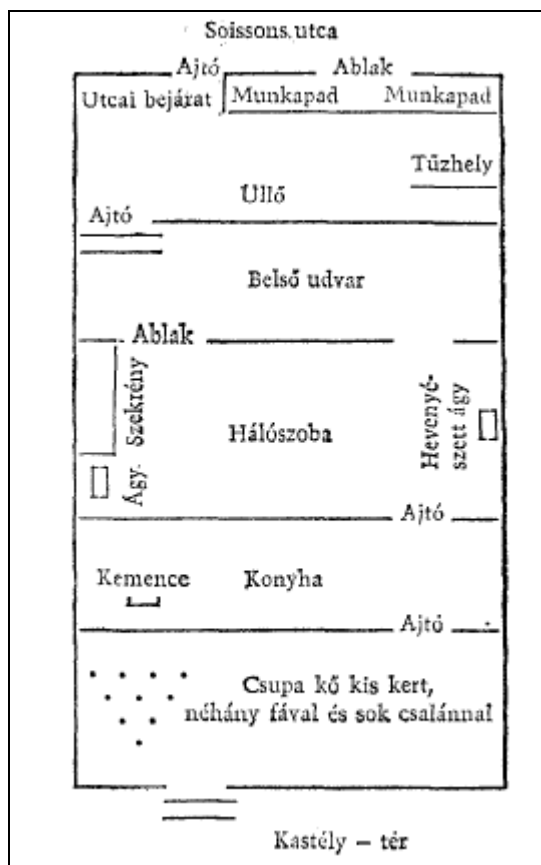
Arra már nem emlékszem, vajon megcsókolhattam-e apámat, mielőtt elvittek volna hazulról, de ennek az éjszakának az eseményei, melyekről mindjárt szó lesz, akár valóban megtörténtek, akár csak gyermeki képzeletem szüleményei, arra mutatnak, hogy elmulasztották ezt a kegyes aktust. A halálról egyébként csak kevés elképzelésem volt; apám halálát meg éppenséggel nem sejthettem meg előre, hiszen három nappal annakelőtte még lovagolni láttam. Így minden ellenkezés nélkül mentem el hazulról, s minthogy elmentem, nem tudhatom, vajon kívánt-e látni, s egyáltalán emlegetett-e apám. Hiába is erőltetem szemem, fátyol borul élete utolsó napjára; csak azt tudom biztosan, amit most elmondok, mert a legapróbb részletekig emlékezetembe vésődött.

Beköltöztettek két unokatestvérem apjához, egy derék lakatosmesterhez, akit Fortier-nak hívtak, és testvére volt a város plébánosának. Erről, aki nagyon érdekes figura, még lesz alkalmam beszélni.

Itt Marianne unokanővérem gondjaira bízta.

Engedjék meg, hogy a helyzet érthetősége érdekében megadjam a ház pontos tervrajzát. Negyven éve nem léptem át a küszöbét, de úgy emlékszem rá, mintha azóta is ott laknék.

Mint látható, a ház valójában csak egy hosszú és keskeny átjáróépület volt, mely a Soissons utcára nyíló kovácsműhellyel kezdődött; aztán egy kis belső udvar következett, majd a lakás.

A hálószoba szokásos bútorzatát - a mennyezetes, szerzs drapériával elfüggönyözött ágyat, a diófaszekrényt s a székekkel körülvelt asztalt - erre az éjszakára egy kis ágygal egészítették ki, melyet az én számomra hevenyésztek össze két összetolt székből. Ott aludtam, a nagy ágy átellenében. E hálószobából nyílt a konyha, a *Doktor*-nak nevezett kövér macska kedvenc tanyája; nagy karmaival egyszer majdnem kikaparta a fél szememet. S végül, a Kastély tér felőli oldalon, a tenyérnyi kert, néhány árnyékot adó fával, de olyan köves talajjal, hogy abban kizárólag csalán termett.

Ennek az elrendezésnek volt köszönhető, hogy a lakrész, mihelyt becsukták a műhely Soissons utcai ajtaját s a kerti kaput a Kastély tér felé, megközelíthetetlenné vált.

Én tehát egy időre ittragadtam Marianne unokanővéremnél, s ez ellen nem volt semmi kifogásom. Szerettem a műhelyben lődörögni, ahol Picard, az inas, szívesen foglalkozott velem. Vasreszelékből tűzijátéknak is beillő szikraesőt csináltam, és boldog voltam, ha a munkások, elsősorban Picard, érdekes történeteket meséltek.

Műhelybeli látogatásaim néha belenyúltak az estébe, nem bírtam betelni sem a tűzhely fantasztikus visszfényeivel, sem az árnyékok és fények játékával a falon. Unokanővérem nyolc óra tájt értem jött, s lefektetett a nagy ágygal szemben álló kis ágyba, ahol tüstént elnyomott a gyermekek nyugodt, egészséges álma, melyet jutalmul kapnak Istentől, éppúgy, mint a harmatot a tavasz.

E nap éjszakáján, éjfél körül, fölriadtam, jobban mondva, fölriadtunk, mert valaki megdönggette az ajtónkat, és erre Marianne is fölébredt. Egy kis mécs égett az éjjeliszekrényen; e halvány fényben is láttam, hogy az unokanővérem fölül, rémülten néz körül, de nem szól semmit.

Mínthogy a két külső kaput már bezárták, elképzelhetetlen volt, hogy élő emberfia a lakásajtón kopogtathasson.

Én azonban, aki ma is meg-megborzongva írom ezeket a sorokat, akkor a legcsekélyebb félelem nélkül ugrottam ki ágyamból, és indultam az ajtóhoz.

- Hova mész, Alexandre? - kiáltott rám az unokanővérem.

- Hiszen látod - magyaráztam teljes lelkinyugalommal. - Ajtót nyitok a papának, aki el akar tőlünk köszönni.

Szegény lány rémülten ugrott ki az ágyból, lefogta kezemet, mellyel már a zárhoz nyúltam, és szelíd erőszakkal visszafektetett. Én azonban kézzel-lábbal kapálóztam a karjai között, és teli torokból kiabáltam:

- Isten veled, papa! Isten veled, papa!

Ekkor úgy éreztem, mintha elhaló sóhaj fuvallata érné arcomat, s ettől megnyugodtam. El is aludtam, de álomban mégis föl-fölzokogtam, és csupa könny volt a szemem.

Másnap reggel ébresztettek föl.

Szegény apám épp akkor halt meg, amikor azt a bizonyos koppantást hallottuk az ajtón.

S valaki szólt hozzám, de én a szavak értelmét még nem tudtam felfogni:

- Szegény kicsi fiam, apád, aki annyira szeretett, meghalt!

Hogy ki volt ez, arra nem emlékszem, és félig se fogtam fel jelentőségét, hogy három és fél éves koromban árva lettem.

Ma se tudom, ki közölte velem életem legfájóbb csapásának hírét.

- Meghalt? - kérdeztem. - Mit jelent az?

- Azt jelenti, hogy nem láthatod többé.

- Nem láthatom többé a papát?

- Nem.

- És miért ne láthatnám a papát?

- Mert a Jóisten magához vette.

- És nem adja vissza?

- Nem.

- Soha?

- Soha.

- Soha, soha?

- Soha.

- És hol lakik a Jóisten?

- A Jóisten az égben lakik.

Ezen elgondolkoztam. S ha gyerek voltam is, és nem foghattam föl ésszel e szavak értelmét, annyit mégis megsejtettem, hogy valamilyen végzetes esemény történt életemben. Az első óvatlan pillanatban megszöktem nagybátyáméktól, és rohantam anyámhoz.

Otthon minden ajtó nyitva, minden tekintet csupa rettegés, a halál közelségének döbbenete.

Beléptem. Nem törődtek velem; észre se vettek. Egy kis szobában, ahol a fegyvereket őrizték, magamhoz vettem apám egycsővű puskáját; úgyis sokszor mondogatták, hogy ha nagy leszek, ez a puska az enyém lesz.

Felfegyverkeztem és fölmentem a lépcsőn.

Az első emelet pihenőjén találkoztam anyámmal.

A szeme csupa könny: a halottasszobából jött.

- Hová mész? - kérdezte meglepetten, mert azt hitte, hogy a nagybátyámnál vagyok.

- Fölmegyek az égbe.

- Mit beszélsz te itt? Az égbe?

- Engedj már, mama.

- De mit keresel az égben, szegény kisfiam?

- Megölöm a Jóistent, mert elvette tőlem a papát. Fölkapott és úgy magához szorított, hogy lélegzeni se bírtam.

- Ne beszélj ilyeneket, édes kisfiam! - sóhajtott. - Így is elég nyomorultak vagyunk...

Ami nagyon is igaz volt. Apám mindössze négyezer frank nyugdíjat kapott, s a halála után semmi egyebünk se maradt, csak harminc hold föld egy Soucy nevű falu határában, az is anyai nagyapám nevén, aki akkoriban még élt.

Járt volna ugyan apámnak, mint már említettem, huszonnyolcezer ötszáz franknyi zsoldhátralék a VII. és VIII. esztendőből; de röviddel a mi párizsi utazásunk után új törvényt hoztak, eszerint a zsoldhátralékokat csak a IX. esztendőől számítva folyósítják.

Ezenkívül a nápolyi király is tartozott egy félmillió frank kártérítéssel a francia hadifoglyoknak, amit Bonaparte rótt ki rá; de ez a követelés is elúszott akkor, amikor Franciaország rátette kezét a nápolyi királyságra.

S végül igaz, hogy a La Fontaine téren álló, szép kerttel körülvett ház egyszer a miénk lesz majd, de ennek fejében húsz év óta életjáradékot adtunk egy Harlay nevű embernek. Sajnos, épp e derék férfiu vált be az a mondás, hogy az életjáradék hosszú életet biztosít annak, aki kapja; 1817-ben halt meg, kilencvenkét vagy kilencvenhárom éves korában.

Addigra mi a ház meg a kert értékének csaknem négyszeresét fizettük ki neki. Így hát én nemcsak az apám, s anyám nemcsak a férje tragikus elvesztését gyászolhatta, hanem oda- vesztett minden egyebünk is, anyámnak az összes anyagi erőforrása, s nekem mindaz a jó, amivel egy apa a fia jövőjét egyengetheti.

Akkor aztán Murat-hoz és Brune-höz fordultunk, hogy próbálják meg beváltani apámnak tett ígéretüket; meg is tették, Brune nagy hévvel, Murat óvatosabban, de mindketten eredménytelenül. Napóleon sosem bocsátotta meg apámnak, hogy Alexandriából Kairó felé menet, az út harmadik napján, a parancsnokok nála gyűltek össze megbeszélésre. Anyám tehát, aki mit sem tehetett róla, megfizette az árát apám köztársasági érzelmeinek, és hiába volt három hadsereg vezénylő tábornokának özvegye, a legcsekélyebb nyugdíjat sem bírta megkapni attól az embertől, aki egyszer, még a születésem előtt, fölajánlotta, hogy keresztapám lesz.

Mi több: Napóleon gyűlése nem érte be azzal, hogy anyagilag tönkre juttatta apámat; még a dicsőségét is ki akarta kezdeni. Egy nagy festményt rendelt, hogy megörökítsék a franciák bevonulását a Nagy Mecsetbe. Ez a kairói fölkelés napján történt, melyet apám - „színelgyedül”, ahogy ő maga írta - csendesített le. A képen, ott, ahol apámnak kellett volna állni,

egy senkihez se hasonlító, szőke lovas volt látható; arca semmit se mondott a kortársaknak s még kevesebbet mond majd az utókornak.

Mint a későbbiekből kiderül, ez a gyűlölet énrám is átsugárzott. Apám régi barátainak minden erőfeszítése hiábavaló volt; nem sikerült magamat főlvétetni semelyik tiszti iskolába, de még a polgári középiskolába sem.

És mindennek a tetejébe, az az ember, aki ott volt a maulde-i és madelaine-i táborban, a mont-cenis-i csatában, Mantova ostromában és a brixeni hídon, aki lecsendesítette a kairói zendülést, akit maga Bonaparte nevezett ki Treviso kormányzójának, s akit a Direktórium színe előtt Bonaparte illetett „a tiroli Horatius Cocles” jelzővel, ez az ember úgy halt meg, hogy még a becsületrend lovagkeresztjére sem érdemesítették!

Ezek után, azt hiszem, nem csodálkozik rajta senki, hogy apám lelke, e földről távozófélben, egy szempillantásra megpihent szerencsétlen és mindenéből kifosztott gyermekénél.

De, hogy én mit csináltam a fájdalomnak körülöttem kavargó viharában, azt már nem tudom. Nem tudom azt sem, hogy aki még csak első lépéseit teszi az életben, megérthet-e egyáltalán valamit a halál misztériumából. Én csak arra az egyre emlékszem, hogy anyám a karjába vett, magához szorított és elvitt, amint azt az imént elmondtam.

A gyászeset után Antillyban kerestünk menedéket. Erre utal Deviolaine barátunk levele, melyben beszámol apám haláláról Pille tábornoknak.

A levél, mely némi fényt vet emlékezetem homályába, így szól:

Villers-Cotterets, 1806. február 27-én.

Kedves rokon!

Nem hittem volna, hogy ily korán kell önnek hírt adnom a bátor és boldogtalan Dumas tábornok haláláról. Alighogy visszatért Villers-Cotterets-be, hogy végrehajtsa az orvosoktól kapott utasításokat, tegnap éjjel tizenegykor kiszenvedett. Az a betegség végzett vele, melyet Egyiptomból visszajövet Nápolyban szerzett az ottani rossz bánásmód következményeképpen. Épp halála napján értesült róla, hogy Franciaország elfoglalta a nápolyi királyságot, amitől talán megvigasztalódott, kárpótlást azonban nem kapott azért, hogy nem a becsület mezején fejezte be életét. De még nyugalomba vonulása után, sőt még betegen se szűnt meg sikert kívánni a francia seregeknek. Megrázó volt az a jelenet, amikor, kevéssel a halála előtt, felsóhajtott: „Mennyivel jobb volna feleségemnek is, kisfiamnak is, hogyha Austerlitz mezején volnék eltemetve!” Családja, kedves rokon, valóban teljes szegénységben maradt itt; ami kevés pénzük volt, azt felemésztette a tábornok betegsége.

A feleségem, aki rokonságban áll a tábornok özvegyével, néhány napra Antilly-ba utazott vele. Mi pedig azon leszünk, hogy a lehetőségekhez képest olyan temetési pompát biztosítsunk az elhunytak, amilyent rangja, bátorsága és polgártársai szeretete alapján megérdemel.

Ezért vállalkoztam rá, hogy tudatom Önnel a lesújtó szerencsétlenség hírét. Együttal Dumas-néval egyetértésben, arra is megkérem, hogy értesítse a történetekről a tábornok tisztársait; azzal, hogy részt vesznek a temetésen, valamiképp talán enyhítenek az özvegy keserű gyászán.

Köszönöm, hogy elküldte a Lasne szálláscsináló őrmester haláláról szóló jegyzőkönyvet; ha valami szabálytalanságot találok benne, bátor leszek erre fölhívni figyelmét.

Kérem, kedves rokon, fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.

DEVIOLAINE

Nincs ebben a levélben egy szemernyi túlzás. Kilátástalan helyzetbe kerültünk. Apámnak valóban nem volt más jövedelme, mint a négyezer frank nyugdíj, s ebből fizettük néném intézeti tandíját, ezerkétszáz frankot! A megmaradt kétezer nyolcszáz frankból fedeztük az orvosokat és az orvosságokat, szegény apám utazásainak költségeit, aki élete vége felé, a halál szorításából menekülve, szüntelenül változatosságra vágyott, s végül ebből fedeztük megélhetésünk költségeit. Látnivaló, hogy ez nem lehetett sok.

Anyám csatasorba állította apám összes régi barátait, hogy nyugdíjt eszközöljenek ki nekünk a császártól. Közbenjárt Brune, Murat, Augereau, Lannes és Jourdan, de minden hiába. Ismételt kéréseik egymás után megtörttek a gyűlölet sziklafalán. A végén Bonaparte már hallani sem akarta azt a nevet, mely pedig a távoli múltból szólt csak hozzá, s ez odáig fajult, hogy Brunek, leghevesebb szószólónknak, ilyen választ adott:

- Megtiltom, hogy még egyszer kimondja ezt a nevet.

Anyám ebbe nem tudott belenyugodni. Nehéz is elhinni, hogy egy embernek, aki három hadsereget vezényelt, húsz évet szolgált, s bár negyvennégy éves korában hunyt el, háborús évei alapján számítva negyvennégyre rúgott szolgálati éveinek száma - egy ilyen ember koldusszegény özvegyének Franciaország megtagadja a nyugdíjat, a segílyt, a betevő falatot. De aztán megjött Jourdan levele, s ezzel füstbe ment minden remény; mi már csak Istentől várhattunk csodát...

Ide másolom ezt a levelet, mert ha csak elmondanám a saját szavaimmal, azt hiszem, senki se hinné el nekem, hogy Napóleon, a győztesek győztese, ez a Cézár, ez az Augustus, katonai sikerei csúcspontján, már a francia királyok palotájának lakója, akinek akkora összegek folytak át a kezén, amennyiről XIV. Lajos nem is álmodott, aki a lába alá taposta Európát, és karjával átfogta az egész világot - éhhalálra ítélte annak az embernek családját, aki elfoglalta Mont-Cenist, meghódolásra készítette Mantovát, megrohamozta Tirol sziklaszorosait, és megszelídítette Kairó fölkelőit...

Felség, ezt nekem csak akkor hiszik el, ha szóról szóra idézem Jourdan levelét, még akkor is, ha folt esik általa a császári hermelinpaláston.

Nápoly, 1806. április 28-án.

Kedves Asszonyom!

Bátor vagyok szíves tudomására hozni, hogy levelet írtam az Ön ügyében őfelsége hadügyminiszterének, aki válaszában azt írja, hogy őszinte sajnálatára, önnek semmiféle nyugdíjat sem folyósíthat. A XI. év floréal havának 8-án kelt rendelet értelmében ugyanis csak azon katonák özvegyeinek jár nyugdíj, akik vagy ütközetben estek el, vagy pedig az azt követő hat hónapon belül, az ott szerzett sebesülésnek estek áldozatul. Minthogy Dumas tábornok a halála időpontjában nem teljesített tényleges szolgálatot, Ön, Asszonyom, csak a császár kegyétől remélhet orvoslást. Azt tanácsolom, kérjen tőle személyes kihallgatást.

Fogadja, Asszonyom, nagyrabecsülésem őszinte kifejezését

JOURDAN marsall

Valóban, ez volt az utolsó reményünk. Anyám el is utazott Párizsba, ahol személyes kihallgatásért folyamodott. Kérését öfelsege a császár elutasította. Anyám visszajött Villers-Cotteretsbe, s mi még azzal a pénzzel is szegényebbek lettünk, amibe utazása került.

Felség, az ön sorsát még nem döntötte el az utókor, vagy ha igen, akkor elhamarkodta ítéletét, és a végső döntés még hátra van! Lehet, hogy ön egy Hannibál, egy Caesar vagy egy Octavius, de annyi bizonyos, hogy nem Augustus! Ő ugyanis maga emelt szót egy öreg katonájáért, aki ott szolgált alatta az actiumi csatában; ön azonban nyomorba dönti annak az özvegyét, aki nemcsak ön alatt, hanem önnel együtt is szolgált!

Mint mondtam, a császártól nem remélhattunk semmit; már csak Istentől várhattuk a csodát. Lássuk hát, mit tett ő ezért a boldogtalan családeért.

5.

Grégoire abbé intézete. - Fogadtatásom. - Üdvözlésemre megindítják a szökőkutakat. - Összeesküsznek ellenem. - Bligny párviadalra hív. - Győztes leszek.

Elhatározott, hogy a szigorú szeminárium helyett Villers-Cotterets-ben jártnak iskolába, Grégoire abbé intézetébe. A plébánosunk iskoláját „intézetnek” nevezték a helybeliek, merő udvariasságból, mint ahogy a nagyurak törvénytelen fiait Angliában „lordnak” titulálják.

Ez volt az az „intézet”, melybe beírtak.

Hadd beszéljek hát Grégoire abbéről részletesen, kiadósan, ahogy egy derék, becsületes, sőt szent férfiúról beszélni szokás.

Grégoire abbé szelleme nem volt magasröptűnek nevezhető; annál sokkal díszesebb jelző jár neki: igazságszerető volt. Csak néhány évig vezette intézetét, de ezalatt kétszáz diák ment át a keze alatt, s nem tudok egyről sem, aki rossz útra tért volna.

Szegény jó abbé! Mennyi borsot törtünk az orra alá!

Hogy feldühítettük, hányszor vérig sértettük, és ő mindezt szeretettel viszonzta.

Grégoire abbé intézetében reggel fél kilenckor, a szentmisével kezdődött az oktatás, és délig tartott. Tizenkettőtől egyig ki-ki hazament ebédelni, aztán egy óra öt perctől délután négyig folytatódott az iskola.

Ebből még le kell vonni a vasárnapokat, a nagy és kis egyházi ünnepeket, s akkor nyilvánvaló, hogy e követelmények csöppet se voltak szigorúak, sőt, sokkal enyhébbek, mint például a szemináriumban.

Ami engem illet, nem állíthatom, hogy abban az életkorban a velem egyidős ifjúság túlzottan rajongott volna értem. Beképzelt voltam, nagyszájú, eltelve önmagammal, s túlbecsülve kis személyem fontosságát, de mégis, és mindezzel együtt, ha csillogni vágyó elmém és hiúságom helyett szóhoz jutott a szívem, akkor előtörtek jellemem jó tulajdonságai.

Emellett jó megjelenésű, csinos gyerek voltam. Szőke, hosszú, hullámos hajam a vállamat verte, s csak tizenöt éves koromban lett göndör; szemem nagy és kék: az egyetlen ékességem, melyet arcom mind a mai napig meg tudott őrizni; orrom kicsi, egyenes, jól formált; fogsorom fehér s elég szabálytalan; rózsaszín, húsos szám viszont annál megnyerőbb. Képzeli még hozzá bőröm feltűnő fehérségét, amit - legalábbis anyám szerint - annak köszönhetek, hogy apám a terhesség ideje alatt sok konyakot itatott velem. Bőrömön ugyanakkor ütött ki a barnaság, amikor a hajam is göndörödni kezdett.

Alkatra egyébként hosszú és sovány voltam, mint a szőlőkaró.

Grégoire abbé intézetének létszáma nem volt valami nagy; huszonöt-harminc tanuló betöltötte a férőhelyeket; így aztán egy növendéknyi szaporulat érhető módon felkavarta e kis kör kedélyeit.

Ez különben az én életemben is nagy változásokat hozott magával. Nagyapám egyik ruháját átszabatták, és tetőtől talpig felöltöztettek egy sötét tejeskávészínű, apró, fekete pontokkal átszőtt öltönybe. Nagyon elégedett voltam vele, és előre örültem, milyen kellemes feltűnést keltek majd társaim között.

Egy őszi hétfő reggelén, nyolc órakor, el is indultam ama kút felé, ahol olthatatlan szomjúsággal iszom majd a tudás italát... Igyekeztem keményen kilépni, s büszkén emelt fővel vittem a hónom alatt a teljes elemi iskolai könyvkészletet, az *Epitome historiae sacrae*-t, a szótárakat és nyelvtankönyveket, melyek éppoly ropogósak és újak voltak, mint a ruhám, s mind hozzájárultak ahhoz a kirobbanó sikerhez, melyet elérni vágytam a kamaszok köztársaságában.

Grégoire abbé udvarába egy tágas kapun és egy hosszú kapuboltozaton keresztül vezetett az út. A kapu, mely a Soissons utcára nyílt, tárva-nyitva állt.

Benéztem. Az udvaron nem láttam senkit.

Hirtelenében megijedtem. Abban a hiszemben, hogy későn jöttem, s már elkezdődött a tanítás, gyors léptekkel besiettem a kapun, mely abban a szempillantásban becsapódott a hátam mögött. Diadalüvöltés hallatszott, s aztán nyári zápornak is beillő vízsugarak hullottak rám a kettős félkörben fölállított hordók tetejéről.

Körülnéztem. Mindegyik hordón egy-egy iskolatársam állt. Úgy álltak ott, és azt csinálták, mint Brüsszelben a *Maneken Pis*. Iskolatársaim azzal köszöntöttek, hogy működésbe hozták az összes szökőkutakat.

Ez a fogadtatás nem nagy örömmel töltött el. Bár a zuhany ily módon való alkalmazása nagy leleményre vallott, mégis megpróbáltam kimenekülni alóla, csak hogy első meghökkenésem másodpercei után még tétováztam is néhány pillanatig, sőt, mikor már megérett bennem az elhatározás a futásra, jó öt-hat lépést kellett megtennem, míg végre kiszabadultam e boltozat alól. Addigra azonban már csurom víz voltam.

Természetől fogva hajlamos voltam a sírásra. Kicsi gyerek koromban sokszor leültem egy sarokba, és sírtam egy jót minden ok nélkül. Az idő tájt még harmadik személyben beszéltem magamról, a felnőttek pedig, a tréfa kedvéért, átvették ezt a beszédmodot. Ilyenkor anyám odajött hozzám, és érdeklődött:

- Miért sír Dumas?

- Dumas azért sír - válaszoltam -, mert sok a könnye.

Ez a magyarázat minden gyanút eloszlatozott; anyám is a legtöbbször megnyugodva ment dolgára; hagyta, hadd sírjak kedvemre.

Az olyan gyerek, aki ok nélkül is sír, hogyne sírna, amikor egyszer nyomós oka van rá! Márpedig nyomósabb okot el se bírtam képzelni, mint a megaláztatásomat, amit még új öltönyöm megcsúfolása is tetézett.

Az abbé láttán társaim közelebb jöttek, körülállták a lépcsőt, és a legmélyebb együttérzés hangján kérdezték egymást, hogy vajon mi bajom lehet. Grégoire abbé behatolt e képmutató körbe, egy-két lépcsőt fölment, s minthogy rosszabbul látott a vakondnál, szeméhez emelte lornyonját, alaposan megnézett, s megkérdezte, miért sírok.

Már nyelvemen volt a felelet, amikor az abbé háta mögött húsz ököl emelkedett a levegőbe, s húsz arc meredt rám, félre nem érthető fenyegető kifejezéssel. Felüvöltöttem. Grégoire abbé megfordult; húsz arc mosolygott rá, a húsz fiú zsebre vágta a kezét.

- Mi történik itt? - kérdezte az abbé.

- Sejtelmünk sincs - volt a képmutatók válasza. - Ezt csinálja, mióta megjött.

- Azóta sír?

- Bizony, szegényke. Ugye? Ugye? Ugye?

- Igen, igen - hangzott kórusban. - Dumas sír.

- De miért sír, Dumas?

- Ki tudja - válaszolta egyikük, aki már hallott valamit harangozni. - Dumas azért sír, mert sok a könnye.

A heccelődés felháborított.

- Nem azért sírok, mert sok a könnyem - kiáltottam föl -, hanem mert... mert idepisiltek a fejemre ezek a fiúk.

Ez az ötlet oly hihetetlennek, ez a bűn oly valószínűtlennek hangzott, hogy az abbé kétszer is elmondatta velem a magyarázatot.

Akkor aztán végignézett tanítványain.

- Uraim, fáradjanak föl. Majd az osztályban tisztázzuk az ügyet.

- Rongy kölyök! Besúgó! Áruló! Majd az utcán megkapod a magadét - sziszegték körülöttem.

Az abbé hátrafordult.

Csend lett. Bevonultunk az osztályba.

Mindenki leült. Csak én maradtam állva, mert nem volt helyem.

- Gyere ide, kisfiam.

- Itt vagyok, főtisztelendő úr - szípoztam.

Megtapogatta a ruhámat.

- De hisz ez a fiú csupa víz!

Ettől még jobban sírtam.

- Persze, hogy csupa víz - magyarázta egy idősebb fiú. - Hiszen folyton sír!

- Azt meri állítani, hogy a könnyeitől nedvesedett így át? - förmedt rá az abbé.

- Azt bizony!

- Abbé úr! - szóltam közbe. - Én elől-hátul egyformán nedves vagyok; márpedig a hátamat mégsem sírhattam vizesre.

Érvelésemmel az abbé egyetértett.

- Ennek a fiúnak igaza van - hirdette ki az ítéletet. - Az ebédszünet elmarad. Most mindjárt végigvesszõzöm az egész társaságot, holnapra pedig megtanultok háromszáz verssort.

Lett erre olyan nyögés és panaszkodás, hogy Dante se hallhatott keservesebbet a pokol első bugyrában; nekem azonban a hideg szánkázott a hátamon, amikor társaim jajongásából kihallottam egy-egy tompa fenyegetést. Az abbé azonban nem ismert irgalmat; régi vágású pedagógus volt, a panaszra nem hallgatott, s a keze nem lankadt. Mindenkinek kiosztotta a vesszőporcióját, amitől új tápot kapott a jajgatás, a nyögés és a fenyegetőzés.

Akkor már tudtam, hogy olyan vihart kavartam magam körül, melyből az ütéseknek valóságos jégverése fog rám lesújtani.

A nádpálca jótékony hatása hamarosan megmutatkozott abban, hogy a tanítás egész ideje alatt megszűnt minden munka. Reggel kilenctől délig társaim egy szót sem voltak hajlandók leírni azon a címen, hogy kezük elzsibbadt az ütésektől.

Ebbe Grégoire abbé bele is nyugodott.

Délig azonban mindenki kitalált valamilyen kifogást, hogy hazamehessen. Szinte hihetetlen, milyen sokféle és milyen fontos intéznivalójuk volt társaimnak ezen a napon.

A sokból csak három leleményes ürügyre emlékszem. Saunier nem akarta elmulasztani klarinétleckéjét, Ronetnak hashajtót kellett volna bevennie, Leloirnál épp e napon volt esedékes a katonai sorozás sorshúzása.

Ebbe azonban Grégoire abbé nem nyugodott bele; a lecke, a hashajtó és a sorshúzás másnapra maradt.

A déli harangszókor egy szál magamban léptem ki az iskola kapuján.

Gondoktól gyötört fővel baktattam haza. Akkor már rájöttem: kár volt nekem sírnom! Okosabb lett volna egy jót nevetni ezen a csöppet sem mulatságos tréfán; s egyszerre megértettem, mennyire fölötte áll Démokritosznak Hérakleitosz.

Anyám, akit borongós kedvem nyugtalanított, folyton faggatott, mi bajom; de én, mert már amúgy is túl sokat fecsegetem, most néma voltam, mint a sír.

Ebéd után visszamentem az iskolába, ahol társaim a szülői házból küldött falatokat ették ebédre. S meg kell mondanom, a szülők dicséretére, hogy a legtöbbjük csak egy darab száraz kenyeret kapott.

A panaszok és nyögések időközben elcsendesültek, a fenyegetőzés viszont új erőre kapott. A viharfelhők elsötétültek, és villámokkal voltak terhesek. Ahányszor csak felpillantottam irkából, melyben a *rosa* szót, a rózsát ragoztam, mindenfelől e virágra csöppet sem emlékeztető öklök meredeztek felém.

Semmi kétség: iskola után engem ízekre tépnek...

Érdekes, hogy nem az idősebbek fenték rám a fogukat. Aki tudatában van erejének, az nem képes egy gyermekén bosszút állni. A vérszomjasak a velem egyidősek voltak.

Köztük is legjobban egy Bligny nevű fiú fenekedett rám, akinek édesapja rőfös volt a La Fontaine téren. Ő olyan szenvedéllyel lihegett bosszúért, hogy úgyszólván közmegegyezéssel rábízták a megtorlást.

Blignyre mindig úgy tekintettem, mint egy felnőttre, mert két évvel volt idősebb nálam, bár termetre egyforma magasak voltunk.

Az, hogy vele kell megívnom, nem sok jót ígért.

Tudtam azonban, hogy egy ilyen viaskodás elől kibújni nem lehet, hiszen épp elégszer hallottam emlegetni apám három párbaját, melyeket bevonulása idején vívott a király és a királyné becsületéért.

Nyugtalanágomban legalább tíz hibát ejtettem abban a három-négy főnévragozásban, melyről aznap dolgozatot írtunk az iskolában.

Nem tudom, hogy társaimnak lassan vagy gyorsan múlt-e el az a délután; annyi bizonyos, hogy az én szememben valósággal repültek az órák. Négykor, amikor csöngettek, és az abbé elmondta imáját, azt hittem, még csak közepén járunk a tanítási időnek.

Mennem kellett. Nekifohászkoztam. Csigalassúsággal kötöttem össze könyveimet; azt reméltem, hogy sikerül utolsónak maradnom, addigra elmúlik a vihar, és üres lesz a kapu... Eközben azonban a szívem mélyén azt súgta valami, hogy árulkodással túl sok bosszúvágyat ingereltem magam ellen, semhogy ilyen olcsón szabadulhatnék.

Persze, csak egy szavamba került volna, hogy Grégoire abbé hazakísérjen, vagy ha ő nem, akkor a nővére, Alexandrine; de tudtam én jól, hogy ez a gyáva gesztus a bosszúállást csak késlelteti, de nem akadályozhatja meg. Se az abbé, se a nővére nem kísérhet haza örökké, egyszer úgyis eljön a napja annak, hogy egyedül kell nekivágnom, s akkor meg kell verekednem egyik vagy másik iskolatársammal.

Elhatároztam, hogy farkasszemet nézek a veszedelemmel, illetve, ahogy mondani szokás, szarvánál fogom meg a bikát.

Felhívom rá a figyelmüket, hogy ezek a gondolatok egy tízéves kisfiú fejében fogamzottak meg.

Elszántan búcsút mondtam Grégoire abbénak, aztán nagyot sóhajtottam, és nekivágtam a lépcsőknek.

Nem tévedtem. Társaim teljes létszámban vártak rám. Félkörben ültek, mint a nézők a római amfiteátrumok lépcsőin, s a középén ingre vetkezetten, könyékig felgyürközve, állt és várt rám Bligny.

Mi tagadás, amikor a lépcsőfordulóról elém tárultak az immár elkerülhetetlen párbaj előkészületei, szívem kihagyott egy ütést, és majdnem visszafordultam. A habozásnak ezt a rövid pillanatát, melyet szerettem volna el nem árulni, társaim tüstént észrevették, s torkuk szakadtából üvölni kezdtek, sértések özönét ontva az udvarból a lépcsőház felé. Megborzongtam; éreztem, sápadok... Hideg verejték ütött ki halántékomon. Hamarjában felmértem, hogy csak két lehetőségem van. Vagy eltűnök néhány ökölcsapást a szememen és a számon, s akkor örökre lezárul ez az ügy - vagy pedig örökre a játékszere leszek ezeknek a fiúknak, s mindennap előlről kezdenék kegyetlenkedéseiket... Összeszedtem minden bátorságomat, mely már-már elhagyott, s minden akaraterőmet, hogy úrrá lehessenek e súlyos helyzeten. Félperces belső vívódás után éreztem, hogy a lelkerő legyűrte testemet s értelmem az ösztöneimet.

Éreztem azonban azt is, hogy valamilyen ösztökélés nélkül nem bírok átjutni a holtpontra. Itt előre kell menni, de ehhez előbb a szavak ostromával fel kellett korbácsolnom a bennem szunnyadó bátorítást.

Szembefordultam Blignyvel.

- Úgy! - kiáltottam. - Hát erről van szó?

- Erről.

- Vagyis, te verekedni akarsz?

- De még mennyire.

- Verekedni?

- Verekedni.

- Igazán verekedni?

- Igazán verekedni.

- Na megállj!

Ütött az óra. Könyveimet a földre tettem, ledobtam kabátomat, és nekimentem ellenfelemnek. Eközben folyton kiabáltam:

- Verekedni akarsz? Verekedni? Na megállj! Na megállj!

Most derült ki, mennyire igaza volt Maréchal de Saxenak, ennek a kiváló katonai bölcselőnek, aki azt tanította, hogy a hadviselés művészetének egyetlen törvénye: eltitkolni félelmünket s megfélemlíteni ellenségünket.

Bligny elhitte, hogy nem félek, és ezzel csatát veszített.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy harc nélkül veszített csatát, csak azt, hogy okosabb lett volna neki nem harcolnia. Így azonban először a szemébe vágtam az öklömmel, aztán a foga közé csaptam, ő pedig a kettős roham után hanyatt-homlok elmenekült. Az egész küzdelem egy percig se tartott, s ezalatt én csak egy kis ütést kaptam az orromra ellenszolgáltatásképpen.

Aztán egyedül maradtam az ütközet színhelyén.

S most hadd szolgáltassak igazságot társaimnak, akik egyhangú lelkesedéssel ünnepelték győzelmemet. Én pedig felöltöttem kabátomat, fölszedtem könyveimet, s közben azt az egyetlen szót mormogtam, mely minden gondolatomat és érzésemet összegezte:

- Nahát. Nahát. Nahát.

Aminek a pontos jelentése ez volt:

Jól lesz vigyázni. Látszatra faragatlan tuskó vagyok, de ha feldühítenek, egy Nagy Sándor, egy Hannibál, egy Cézár bújik ki belőlem... Most legalább tudjátok.

Úgy látszik, nézőim is így vélekedtek, mert némán utat nyitottak.

Emelt fővel léptem ki a nagy kapun, megszégyenülésem szemtanúján, mely íme, győzelmem diadalíve lett. Egy könyv hevert a földön, a menekülő Bligny zsebéből esett ki.

Eszembe jutott, hogy a legyőzöttek eldobált holmija a hadijog szerint a győztest illeti; fölvettem a könyvet, és magammal vittem.

Ütközben megnéztem, mi a címe.

Tissot műve volt: *Az onániáról*.

Sejtelmem se volt róla, mit jelent e szó. Hagytam, hogy anyám elkobozza és elrejtse a könyvet. Két évvel később rátaláltam, és akkor elolvastam.

Győzelmem napján ez az olvasmány még a pusztába halt volna, mert nem értettem volna belőle semmit.

Két évvel utóbb már a gondviselés küldeményének látszott.

Itt, Villers-Cotterets-ben éli Dumas ifjú éveit. Amikor kilenc évvel idősebb nővére eljegyzi magát, a vőlegény, Victor Letellier, megajándékozta élete első fegyverével, egy kis játékpisztollyal, melyet hamarosan elkoboznak tőle. Édesanyja 1814-ben Párizsba viszi, ahol alkalma van látni a római királyt. Útjuk a háborús felfordulás közepette nagyon viszontagságos, de a gyermek Dumas még nem érzékeli a veszélyt; annál élesebben vésődnek emlékezetébe az egyenruhák, a fegyverek, a vonuló csapatok. Még negyven év elmúltával is, amikor *Emlékei*-t veti papírra, ritka éles memóriával idézi fel a nagy történelmi események legapróbb részleteit is.

6.

A száműzött Napóleon visszatér. - Hogy olvassák a Moniteur-t vidéken? - Rendeletek, hirdetések. - XVIII. Lajos, de Vitrolles úr és Soult marsall. - Mit mond a villers-cotterets-i közvélemény! - Cornu úr, a kalaposmester. - Botcsinálta bonapartisták. - Újsághírek.

Napóleon a juani öbölben szállt partra, március elsején délben, és elindult Párizs felé.

Egy más kor gyermeke, aki nem élte végig ezeket a napokat, el sem képzelheti, milyen hatása volt annak, amikor a *Moniteur* március 7-én a következőket közölte:

HIRDETMÉNY

A múlt év dec. 31-én a képviselőház üléseit ez év máj. 1-ig elnapoltuk. Tettük ezt azért, hogy haladék nélkül szentelhessük erőnket mindazon feladatoknak, melyek népünk békéjét és boldogságát voltak hivatva biztosítani. Sajnálatos, hogy e békét és boldogságot *aljas árulás* megrontotta...

Most pedig, kedves olvasó, képzeljünk el egy jóra való polgárt, aki előfizetője a *Moniteur*-nek (ha nincs is sok ilyen), egy polgármestert, egy előjárót, egy előjáróhelyettest, vagy más, ezekhez hasonló férfiút, aki állásából kifolyólag, vagy kötelességtudásból, vagy akár őszinte érdeklődésből kénytelen elolvasni a kormánynak ezt a szövegét; képzeljük el azt a férfiút, aki reggelente hanyag mozdulattal belelapoz a hivatalos lapba, hogy helyreállítsa lelke egyensúlyát, s a szeme egyszer csak megakad azon a fent idézett mondaton, melyben aljasságról és árulásról van szó, vagyis olyan dolgokról, melyek nem tesznek jót az ember lelki egyensúlyának.

- Nézzenek oda! - mormogja. - Hát ez mi lehet?

És olvassa tovább:

Ha a haza ellenségei minden reményüket abba vetik, hogy visszavonást szítsanak, ahogyan eddig is tették, akkor a haza igazi fiai és törvényes támaszai, a nemzeti egység tántoríthatatlan erejével, semmivé fogják tenni aljas terveiket.

- De még mennyire, hogy semmivé fogják tenni - mondja a derék polgár, bár sejtelve sincs róla, hogy miről van szó.

- Aljas tervek? - töpreng a köztisztviselő, s abban a hiszemben, hogy valamilyen altiszti összeküvérsről van szó, hozzáteszi: - Azt semmivé fogjuk tenni.

Aztán a derék polgár feleségéhez fordul, int neki, és felolvassa:

A nemzeti egység tántoríthatatlan erejével...

És felsóhajt:

- Milyen szépen tud írni a mi kormányunk! Aztán tovább olvassa a hirdetményt.

Minekutána, meghallgatva kedvelt hívünknek, Dambray urunknak, Franciaország kancellárjának felterjesztését, elrendeltük és elrendeljük úgy, amint következik...

- Lássuk hát - mondja az a derék polgár -, mit rendel el a király.

Először: hogy a képviselőház, valamint a felsőház rendkívüli ülése a szokott helyre összehívassék.

Másodszor: Hogy az alsó-, valamint a felsőház tagjai, mielőtt e rendelkezésről tudomást szereztek, haladéktalanul Párizsba siessenek.

Kiadatott a Tuilériákban, 1815. március hatodikán, országulásunk huszadik évében.

LAJOS s. k.

- Nézd csak - hökken meg a polgár. - Összehívják az országgyűlést, és meg se mondják, hogy miért!
- Nézd csak - ütődik meg a köztisztviselő. - Rendkívüli ülésre hívják össze a képviselőházat, és meg se mondják, hogy mikor lesz az az ülés... Nagy baj lehet, ha erről megfeledkeztek!
- Ahá! - nyugszanak meg mind a ketten. - Itt a rendelet! Legalább megtudjuk, miről van szó.

RENDELET

Meghallgatva kedvelt hívünknek, Dambray urunknak, Franciaország kancellárjának, jelentését és felterjesztését, elrendeljük és megparancsoljuk, úgy, amint következik:

Először: Hogy Bonaparte Napóleon hazaáruló lázadónak nyilváníttassék, mégpedig azért, mert felfegyverezve behatolt Var megyébe.

- Miket írnak ezek összevissza? - csodálkozik a polgár. - Ez csak tévedés lehet! Hiszen Napóleont becsukták valamilyen szigeten...
- Én is úgy tudom - bólint a felesége. - Elbának hívják azt a szigetet.
- Akkor pedig nem hatolhatott be felfegyverezve Var megyébe. Olvassuk tovább; ez csak valami sajtóhiba lehet.
- Kiről van itt szó? - hördül föl a tisztviselő. - Teringettét! Ha Napóleon felfegyverezve behatolt Var megyébe, akkor ez baj! Nagyon nagy baj! Igaz, hogy a bitorló inasa rokona a feleségem unokaöccsének, ami némi reményt nyújt arra az esetre, ha... De lássuk, mi van tovább.

És mindketten folytatják az olvasást.

Minekokából másodszor: megparancsoltatik az összes megyefőnököknek, katonai egység parancsnokainak, nemzetőröknek, polgári hatóságoknak, sőt, minden állampolgárnak, hogy *tegyék ártalmatlanná*...

- Kérlek szépen - szól közbe a derék polgár neje. - Mit jelent az, hogy *tegyék ártalmatlanná*?
- Jaj, kérlek, te a legegyszerűbb dolgokat sem érted. Ez azt jelenti... Illetve, ennek pontos jelentése az, hogy... hogy ártalmatlanná kell tenni. És ne szólj közbe ennyit.
- Tegyük ártalmatlanná? - dünnyögi a köztisztviselő. - Ami engem illet, szívből örülök, hogy se megyefőnök, se polgármester nem vagyok Var megyében...

És tovább olvasnak mind a ketten.

...hogy tegyük ártalmatlanná, tartóztassák le, és adják át tüstént a hadi törvényszéknek, ahol is, személyazonosságának megállapítása után, az idevonatkozó törvénycikk alapján ítélik el.

Másodszor: ugyanezen törvénycikk alapján, ugyanígy büntetendő minden rendű és rangú állami alkalmazott vagy katonai személy, aki fentnevezett Bonapartéhoz csatlakozott, vagy kíséretül szegődött, kivéve, ha nyolc napon belül behódol nekünk.

Harmadszor: mint bűnsegéd és lázadásra felbujtó ugyanígy üldözendő és büntetendő minden rendű és rangú állami alkalmazott vagy katonai személy, az állami javadalom minden ellenőrzője, adófizetője vagy haszonélvezője, továbbá minden közrendű személy, aki akár közvetve, akár közvetlenül támogatást nyújt Bonaparténak.

Negyedszer: a büntető törvénykönyv 102. cikkelye alapján hasonló elbírálás alá esik minden olyan személy, aki köztereken vagy gyűléseken felszólal, plakátokon, röpcédulákon vagy nyomtatványokon állást foglal a felkelés mellett, másokat erre izgat vagy a felkelés leverésétől visszatart.

Kiadatott a Tuilériákban, 1815. március 6-án, országglásunk huszadik évében.

LAJOS s. k.

A derék polgár még egyszer elolvassa az egészet, mert nem lát tisztán.

A köztisztviselőnek nincs erre szüksége. Ő tisztán lát.

Képzeljék el ezt a hírt, melyet ily módon közöltek a francia néppel... Akár első olvasásra megértették a *Moniteur* előfizetői, akár még egyszer elolvasták a közleményt, annyi bizonyos, hogy a katasztrófa úgy hatott, mint egy váratlan és izzó robbanás.

Tíz perccel azután, hogy a villers-cotterets-i városházán fellapozták a *Moniteur*-t, a hír végigszárguldott a városban, s a házak valósággal kidobták lakóikat az utcákra.

A többi lap mélyen hallgatott a történetekről.

De, hogy értesült Párizs a nagy eseményről? Hogy született meg a Hirdetmény és a Rendelet?

A júni öbölben történt partraszállás hírére Lyonból táviratozták meg Párizsba március 5-én reggel.

Ennek a késedelemnek az volt az oka, hogy akkor Párizstól még csak Lyonig álltak rendelkezésre sürgőnyhuzalok.

Lyon egy katonai futár jóvoltából értesült a nagy újságról; a futárt Marseille katonai parancsnoka 3-án indította útnak, s a március 4-ről 5-re virradó éjjel kézbesítette az üzenetet a lyoni parancsnoknak.

A távírda Vitrolles miniszternek, a koronatanács titkárának hatáskörébe tartozott, aki a lyoni sürgőnyt a Vendôme téren levő hivatalában kapta kézhez. Még azt sem bírta kivárni, míg a lovait befogják; futva sietett át a Tuilériákba, hogy a királynak átadhassa a sürgőnyt.

Ez a következőképpen szólt:

Bonaparte március 1-én partra szállt Cannes közelében, Var megyében, ezerkétszáz főnyi katonasággal és négy löveggel. Innen Digne és Gap irányában indult el, föltehetően a Grenoble-ba vezető út felé. Minden intézkedés megtörtént, hogy előnyomulását megállítsuk és megghiúsítsuk esztelen vállalkozását. Minden jel arra mutat, hogy a déli megyék szelleme kitűnő, a közhangulat nyugodt és bizakodó.

XVIII. Lajos, miután Vitrolles-tól átvette a sürgőnyt, nagy lelki nyugalommal elolvasta.

Aztán a miniszterre nézett.

- Mi lesz most? - érdeklődött.

- Most? - kérdezte a miniszter. - Erre vonatkozóan felségedtől várok utasítást.

XVIII. Lajos megvonta a vállát, mintha azt mondaná: Mi közöm ehhez az ügyhöz?

- Menjen Soult marsallhoz - mondta a miniszternek. - Majd ő megmondja, mit kell csinálni.

Vitrolles most a marsallhoz futott. Szerencsére nem kellett a hadügyminisztériumig futnia, mert a Royal hídon épp szembetalálkozott a marsallal.

Együtt tértek vissza a palotába.

A marsall kételkedett a hír megbízhatóságában. Olyannyira kételkedett benne, hogy a hadsereg főparancsnokát csak másnapra rendelte magához.

Egy nap elveszett - egy egész nap, amikor egy szempillantást sem lett volna szabad veszíteni!

Közben azonban - este tíz óra tájban - elhatározták, hogy Artois grófját Lyonba, Bourbon herceget pedig a Vendée-ba küldik.

Másnap - 6-án - az újságok tovább hallgattak. Nem így a távíró.

Híre jött, hogy Napóleon immár kétségbevonhatatlanul tör előre Grenoble, illetve Lyon irányában. Digne-en és Capon keresztül.

Ekkor történt, hogy - délután kettőkor - nagy nehezen rászánták magukat a képviselőház és a felsőház összehívására. Kiadták azt a Hirdetményt és Rendeletet, melyet a *Moniteur*-ből már megismertünk.

Villers-Cotterets lakosai inkább királypártiak voltak, mint bonapartisták, aminek oka az itteni kastély arisztokratikus hagyományaiban keresendő. Hiszen XV. és XVI. Lajos uralma idején itt lakott az orléans-i herceg Montesson asszonnyal és teljes udvartartásával; itt töltötte el Égalité Fülöp gyakori száműzetéseit, és itt élvezte legszebb vadászatait. A nép fele részben ebből az erdőből élt, itt kapott munkát, a szegények háromnegyed része pedig itt szerzett magának fát és disznainak makkot.

A lakosok első benyomása tehát, amikor hírül vették Napóleon juani partraszállását, inkább ellenséges volt, mint barátságos.

Kiváltképp az asszonyok nyugtalankodtak, fenyegetőztek, sőt, átkozódtak. S még a lázadozó asszonyok közül is kítűnt hevesességével és szenvedélyességével Cornu kalaposmester felesége.

Még azok is, akiknek a császár visszatérése ha nem éppen örömet, de legalább egy kis reményt hozott - hiszen ekkor senki se merte volna megjósolni, hogy partraszállván Franciaország legtávolabbi csücskén, rövid tizenhárom nappal később Napóleon a Tuilériák lakója lesz - mondom, még ezek a reménykedők sem mertek igazán föllélegzeni, sőt, a többieknél is gondterheltebbnek látszottak, s lehajtott fővel házaikba zárkóztak.

Anyám nem tartozott, nem is tartozhatott közéjük. Várhattuk-e sorsunk legkisebb javulását attól a Napóleontól, aki egy csöppet se volt jó szívvel irántunk?

S mily védtelen volt e veszéllyel szemben egy magányos asszony és egy kisleány!

Nem volt mit tenni; mi is hazamentünk lehajtott fővel, mint a bonapartisták. S valóban, e naptól fogva a város lakosai bonapartistáknak néztek minket. Helyzetünk nem volt rózsás, mert ez a minősítés nem sok jóval biztatott.

9-én és 10-én mindenki türelmetlenül várta az újságokat. Most végre azt olvashattuk, hogy - amiként a *Journal des Débats* megjósolta - nyakon csípték a bitorlót, és a *Moniteur*-ben közzétett rendelet értelmében hadbírótság elé állították.

Ha pedig így áll a dolog, akkor huszonnégy óra elteltével odaállítják egy udvarba, egy pajtába, vagy valahová az árokszéltre, agyonlövik, és kész.

S valóban, miért tartana tovább az ő pöre, mint például az enghieni hercegé?

Felvirradt március 9-e, de a lapokban a várt hírek helyett azt olvashattuk, hogy a szökevény átvonult Castellane-on és Barrême-en, Matignyban pedig rövid időre megállapodott, hogy felhívást intézzen Hautes-Alpes megye lakosaihoz.

Érthetetlen menetirány! Hogy lehet az, hogy egy ilyen katonai lángész Párizs irányába szökjön?

S ráadásul Artois grófját küldték el Lyonba; igazán megtisztelő, hogy egy ilyen ember továbbvonulásának megakadályozását a királyi család első hercegére bizzák, akit az orléans-i herceg és egy marsall, Taranto hercege, kísért el erre az útjára.

Végül még egy királyi leirat jelent meg, a hadügyminiszternek, Dalmácia hercegének felterjesztése alapján, melynek értelmében az összes félfizetéses állományban levő altiszt köteles katonai szolgálatra jelentkezni a megyeszékhelyeken, ahol megbízható csapatokat fognak belőlük alakítani.

Egy másik leirat, ugyanezen a napon, riadókészültségbe helyezte a párizsi nemzetőrséget.

10-én híre ment Párizsban, és onnan elterjedt az egész országban, hogy az orléans-i herceg nagy győzelmet aratott a bitorlón. A Tuilériák erkélyére kilépett a királyi udvartartás egy tiszte, meglengette fővegét, és kihirdette, milyen hírt kapott az imént a király: az orléans-i herceg Bourgoin környékén húszezer nemzetőrből álló seregével megtámadta a trónbitorlót, és tökéletesen megsemmisítette.

12-én viszont, sajnos azt írták az újságok, hogy az állítólagos győztes visszaérkezett Párizsba.

A *Moniteur* még azt is közölte, hogy Napóleon 9-én alkalmasint Bourgoinban hált, továbbá „föltehető”, hogy „esetleg” március 10-én este bevonult Lyonba, az azonban biztosra vehető, hogy Grenoble „még” nem nyitotta meg kapuit a bitorló előtt.

Ezekről az eseményekről értesültek Villers-Cotterets polgárai - Párizshoz képest mindig egynapos késedelemmel -, amikor kirobbant egy összeesküvés, melynek nem volt ugyan közvetlen köze Napóleon partraszállásához és Párizsba vonulásához, de azért feltűnő a véletleneknek ez az összjátéka.

Elmondom hát, hogy én, gyermek létemre, miképpen keveredtem ebbe a nagy eseménybe, mely a résztvevők számára élet-halál kérdése lett.

7.

Exelmans tábornok. - A pör. - A két Lallemand fivér. - Lallemand-ék összeesküvése. - Letartóztatásuk és útjuk Villers-Cotterets-en át. - Milyen sértéseket szenvednek el.

Hadd kezdjem az eseményeket kezdetük kezdetén; a drámaíróhoz úgyis az illik, hogy az „expozícióban” nagyon részletesen és teljes világossággal indítsa el műve cselekményét.

Köztudomású, milyen reakciós szellemben kezdődött XVIII. Lajos uralkodása, és milyen súlyos üldöztetést szenvedtek az első restauráció idején mindazok, akik a „bitorló” - mert így nevezték - szolgálatában álltak.

Az „ultrák”, vagyis a szélsőséges királyhűek pártjának néhány vezetője olyan kijelentéseket tett, melyek kifecsegték a monarchia valóságos terveit. Az egyik terv, mint mondták, az volt, hogy felszámolják a bonapartistákat, mint ahogy IX. Károly alatt a protestánsokat számolták fel.

Minél hihetlenebb egy hír, annál könnyebb elhinni - kiváltképp, ha a Bourbonokról van szó, akikről minden esztelenség feltételezhető. Nem állítom, hogy azok, akik veszélyben forogtak, nagyon megrémültek volna - hiszen nem könnyű megrémíteni Napóleon kipróbált bajtársait -, de ők se várták tétlenül az eseményeket. Volt, aki elhagyta Párizst, az intrikáknak ezt az örökké fortyogó katlanát, abban reménykedve, hogy a távolsággal arányosan csökken majd a gyűlölet is. Mások fölfegyverkeztek, szövetkeztek, és elhatározták, hogy nem adják olcsón az életüket. Ezek a szövetkezések persze nyugtalanították a kormányt. Hogy föloszlassa őket, rendeletileg kitiltott Párizsból minden törzstisztet. Aki nem a fővárosban született, vagy nem volt engedélye az itt-tartózkodásra, annak haladéktalanul haza kellett térnie vidéki otthonába.

Nem is kell mondanom, milyen elkeseredést szült ez a rendelkezés ebben a feszült légkörben. A nem tényleges állományú tisztak tiltakoztak, és elhatározták, hogy valamennyien szembe-szegülnek a rendelettel. A Párizsban maradókat a minisztérium megfosztotta fél zsoldjuktól, de sokan, még szegénysorsúak is, többre becsülték a függetlenségüket, mint a megalázó engedelmisséget.

A tisztikar ellenállása nyugtalanította a kormányt. Példát szeretett volna statuálni, s erre könnyen talált alkalmat.

Elfogták és fölbontották Exelmans tábornok egy levelét, melyet Murat-nak írt. A tábornok gratulált a nápolyi királynak, amiért sikerült megtartani a koronáját, s azt ígérte, hogy ha trónusát veszély fenyegetné, ő és a hozzá hasonló bátrak ezrei sietnének védelmére.

Soult marsall, a hadügyminiszter, azonnali hatállyal tartalékos állományba helyezte Exelmans-t, és elrendelte, hogy további intézkedésig nem tartózkodhatik Párizsban, de még a várostól hatvan mérföldnyi körzeten belül sem.

Exelmans azonban megtagadta a parancs végrehajtását. Azzal érvelt, hogy a miniszternek nincs joga lakhelyéről kitiltani egy olyan tisztet, aki nincs tényleges szolgálatban.

Soult kiadta a letartóztatási parancsot. Így került Exelmans haditörvényszék elé, ahol két vádat emeltek ellene. Először, hogy megtagadta feljebbvalójának parancsát, s másodszor, hogy az állam ellenségeivel levelezett.

A haditörvényszék azonban fölmentette Exelmans-t.

A kormányt ezzel súlyos csapás érte.

A nem tényleges katonák immár *nem tartoztak engedelmeskedni a kormánynak!*

De emezek is rájöttek valamire. Nemcsak ők gyűlölik a kormányt, hanem az is gyűlöli őket, méghozzá úgy, hogy ennek hamarosan ki kell robbannia... S elhatározták, hogy elébe vágnak.

A bonapartista nézetei miatt legsúlyosabban kompromittált tábornokok valamelyikénél - ha nem tévedek, Drouet d'Erlonnál - titkos megbeszélésre jöttek össze a fél zsoldon levő, tartalékos tisztek és az aktívak. Megállapodtak, hogy egy adott időpontban minden aktív szolgálatban álló tiszt, aki csapatok fölött rendelkezik, minden mozgósítható katonájával be fog vonulni Párizsba. Így a döntő pillanatban ötvenezer emberük lesz a fővárosban, ami bőven elegendő ahhoz, hogy ők diktálhassanak. Akkor aztán rábírák majd a királyt, hogy mondassa le a hadügyminisztert, és száműzze Franciaországból a közjólét és a nyugalom felforgatóit, valamint mindazokat, akik általános megítélés szerint ellenségei az alkotmánynak.

Mindez - a találkozó és az itt megbeszéltek - még Napóleon partraszállása előtt történt, a közvélemény azonban mégis összekapcsolta a két eseményt, hiszen párhuzamosan folyt le.

Az összeesküvés tábornoki résztvevői közül sorrendben az első a már említett Drouet d'Erlon volt; őutána Lefebvre-Desnouettes, majd a két Lallemand fivér következett.

D'Erlon gróf Mortier alá volt beosztva, aki (Lille székhellyel) a 16. hadosztálynak volt a parancsnoka. Február vége felé a herceg egy időre eltávozott állomáshelyéről, s d'Erlon gróf ki akarta használni ezt a pillanatot, mely különösen kedvezőnek látszott azért is, mert a táviró épp akkor adott hírt Napóleon partraszállásáról. Így a lille-i helyőrség, fiktív parancsoktól félrevezetve, a gróf vezetése alatt március 8-án Párizs felé vonult, de útközben találkozott Mortier-val, akit visszaszólított Lille-be az egész Európát felzaklató hír. A herceg kikérdezte tábornokait, megneszelte az összeesküvést, ellenparancsot adott, és visszavezette hadosztályát állomáshelyére.

Eközben Lefebvre-Desnouettes is elvégezte, amit magára vállalt. Azt hitte, hogy a lille-i helyőrség útban van Párizs felé, mert a közbejött akadályról nem értesült; így aztán a parancsnoksága alatt álló vadász gárdaezreddel útnak indult. Mikor azonban Compiègne-be - tehát Villers-Cotterets-től hét mérföldnyire - megérkezett, ott találta a Berry herceg nevét viselő 6-os vadászezredet, csatára fölfejlődve, Talhouet ezredes parancsnoklása alatt. Lefebvre-Desnouettes döbbenten megállt, és egyszerűen nem tudott mit mondani, amikor a saját és a 6-osok tisztjei e zavar oka iránt érdeklődtek. Nagy sietve kivonult Compiègne-ből, ekkor azonban Lyom tábornokkal, a királyi vadászok főtisztjével találta magát szemben; neki fölfedte terve egy részét, és kérte, hogy szövetkezzék vele. Ezt Lyom tábornok megtagadta. Most már Lefebvre-Desnouettes rájött, hogy ügye elveszett, s ha nem akar a fejével fizetni, akkor el kell tűnnie. Egyenruháját paraszti gúnyával fölcserélve toronyiránt elindult Châlons-ba, melynek katonai parancsnoka, Rigaut tábornok, fanatikus híve Napóleonnak.

A Lallemand fivérek viszont - egyikük tüzérségi tábornok volt - a királyi vadászok másik két alakulatával La Fère-be mentek, hogy rátehessék kezüket az ottani lőszerraktárakra és ütegekre. Előbb a tüzérséget próbálták átállítani, aztán a tüzérségi iskola parancsnokát, d'Aboville tábornokot próbálták megnyerni ügyüknek. Eredménytelenül: sem a tábornok, sem a katonái nem hajlottak a szóra, sőt, d'Aboville maga mellé vette Pion őrnagyot, a 2. tüzérüteg parancsnokát, riadóztatta a helyőrséget, csapatokat állított föl a lőszerraktár körül és a város kapuinál, aztán élesre töltötte a puskákat és a lövegeket... Lallemand-ék vállalkozása ugyanúgy dugába dőlt, mint Lefebvre-Desnouettes-é. A két fivér visszavonult egy maroknyi tüzér kíséretében, aki hozzájuk szegődött, de amikor d'Aboville csapatai az üldözésükre indultak, ezek is széjjelszóródtak. Most már a két Lallemandnak se maradt más választása, mint a futás. Ők is

toronyirányban indultak el, mint Lefebvre-Desnouettes, nekivágva a számukra ismeretlen vidéknek.

Mindez Villers-Cotterets közelében, a várostól tizenhárom mérföld távolságban folyt le, március 10-én.

12-én a villers-cotterets-i csendőrség parancsot kapott, hogy fésülje át a környéket, mert a szökevényeket látni vélték Ferté-Milon közelében.

Láttuk kivonulni a csendőröket. Portyázásuk célját is tudtuk, egy Stanislas Leloir nevű barátunktól, akinek csendőraltsízt volt az apja valamikor, míg el nem esett Villers-Cotterets közelében az 1814-i hadműveleteknél.

A híreknek ez az áradása - mely részben Párizsból, részben Compiègne-ből és La Fère-ből ért el hozzánk - érthető módon felkavarta a mi szegényes kis városunk nyugalmát. (A „bonapartista” melléknevet, melynek idők multával egyre vádlóbb csengése lett, ilyen sokszor még sohase vágták a fejemhez. Anyám azonban a lelkemre kötötte, hogy ne válaszoljak a kihívásra; így hát eltűrtem, hadd nevezzen bonapartistának, aki akar. Egyébként esténként huszonöt-harminc fiúból álló bandák verődtek össze, benyitottak a „gyanús” színezetű emberekhez, „Éljen a király” kiáltással végigvonultak lakásukon, s arra kényszerítették a háziakat, hogy csatlakozzanak a kórushoz. A mi lakásunk ajtaján, mely az utcára nyílt, estelente tízszer is behatoltak ezek a bandák, vérszomjas és szívós éljenezésüket mégsem bírta megszokni a fülem; zajongásuk örök nyugtalanság forrása lett.)

Napközben mindenki az utcákon tartózkodott. Villers-Cotterets azon a nagy országúton fekszik, mely Párizsból Soissons-on és Laonon át Mézières-be vezet, s egyike a fő utóereknek, melyek Észak-Franciaországot éltetik. Sűrűn járják a postakocsik, járművek, futárok, s ily módon olyan értesülésekhez is lehet jutni, melyeket az újságok elhallgatnak. Így szereztünk tudomást március 13-án és 14-én Napóleon lyoni és grenoble-i bevonulásáról, amiről az újságok vagy nem írtak, vagy csak azért írtak, hogy cáfolják.

14-én például először értesültünk, hogy Napóleon megérkezett Lyonba, aztán arról, hogy Artois grófja, valamint az orléans-i herceg kénytelen volt csapatai nélkül visszatérni Párizsba. Mindezt tudomásul vettük, de egyszerre nagy lármá hallatszott a Largny utca vége felől. Minthogy ez az utca nyílegyenes, csak hátra kellett fordulnunk, hogy észrevegyünk három csukott egylovas kocsit, melyek erős csendőri fedezet mellett közeledtek.

A tömeg a kocsik elé tódult. Mindegyikben egy-egy tábornok ült két csendőrtől közrefogva. E hat csendőrön kívül, akik a három fogoly mellett ültek, még hat másik csendőr kísérte a menetet.

A lovak gyors ügetéssel közeledtek, és nem is lassítottak mindaddig, amíg a széles Largny utcán jöttek végig. Mikor azonban befordultak a keskeny és hepehupás Soissons utcába, a tolongás miatt csak lépésben folytathatták útjukat.

Eközben mindenki kérdezősködött, és mindenki megtudta, hogy a két tábornok nem más, mint az a Lallemand testvérpár, melynek elfogására hajnalban vonult ki a csendőrség. Reggel hatkor egy Mareuil nevű falu határában érték őket utol, amikor is, holtra fáradt lovaikon, maguk is félholtan a három napos erdőn-mezőn való meneküléstől, úgyszólván ellenállás nélkül megadták magukat.

A két Lallemand-t az első kocsikban hozták; a harmadikban, ha emlékezetem nem csal, valamilyen érdektelen szárnységed ült századosi vagy altiszti rangban.

Mindenki azt mondta, hogy La Fère-be viszik őket kivégezni. Arcuk sápadt volt ugyan, de azért nyugodtnak látszottak.

Pedig érkezésük perce óta a város dühödt kiáltozással fogadta őket, úgyhogy a csendőrök jeladására a kocsisok meggyorsították a lépést. Mondtam azonban, hogy a Soissons utcai szűkületben a torlódás majdnem megállította őket, s csak lassan haladhattak az útest közepén, a kétoldalt hömpölygő tömegben. A tábornokok, akik mostanáig minden bizonnyal abban a hiszemben éltek, hogy az ország egy szívvel-lélekkel híve a császárnak, döbbenet látták ennek a kisvárosnak a lakosságát, mely az utolsó szál emberig a lehető legellenségesebben tüntet ellenük. S íme, egyszerre kirent a kalaposmester műhelyéből egy dühtől sápadt nőszemély, égnek álló hajjal, akár egy Eumenida, utat vág a tömegben, áttör a csendőrök lovai között, az első kocsi hágsójára fölpattanva arcába köp Lallemand tábornoknak, s miközben a vállrojtjához kap, hogy letépje róla, rikácsoló hangon válogatott sértésekkel halmozza el.

A tábornok megmozdult, s visszahúzódott a kocsi mélyébe.

- Mit akar ez a szerencsétlen asszony? - kérdezte inkább szájalommal, mint haraggal.

A csendőrök végre leráncigálták az asszonyt a hágsóról, de ő továbbfutott a menettel a posta felé, ahol - körülbelül száz lépésnyire - lovakat kellett váltaniuk.

A kalaposmester, a gyerekei és szomszédai belecsimpaszkodtak a dühöngő asszonyba, és nagy nehezen megállították.

Úgy látszik, hogy ez a megrendítő közjáték nagy hatással volt az emberekre. A tömeg ezentúl némán kísérté tovább a kocsikat, és kíváncsian, de szótlanul bámulta meg a foglyokat.

A tábornokokat valóban La Fère-be kísérték, s ott hadbírótság és agyonlövetés várt rájuk. Közben azonban Soissons-ban kellett eltölteniök egy éjszakát.

A továbbvezető utat ugyanis meg akarták tisztogatni, mert tartani lehetett felkelő érzelmi csoportoktól, melyek bizonyára mindent megtettek volna a foglyok kiszabadításáért.

Én ott álltam ennek a nyüzsgő, felizgatott sokaságnak a közepén, és utánanéztem a Soissons felé távolodó kocsisornak, amikor valaki kézen fogott. Megfordultam, s anyámat láttam.

- Gyere, kisfiam - mondta sűgva, s a fejével sokatmondón intett.

Éreztem, hogy ez a hívás és intés egy fontos esemény előjele.

Anyám hazavitt; nagyon felindultnak látszott.

8.

*Összeesküszünk, anyám meg én. - A titok. - Richard. - A magánzárka
és a pisztolyok. - A Lallemand fivérek megszöktetésének terve. -
Visszautasítják. - Huszonnyolc év múlva Decazes hercegnél
viszontlátom az egyik Lallemand tábornokot.*

Nem kell magyaráznom, mit érezhetett anyám, egy tábornok özvegye, e két férfi gyalázatát látva, akik ugyanolyan egyenruhát és ugyanazt a vállrojtot viselték, mint egykor apám.

Amikor magunkban maradtunk, így szólt hozzám:

- Most meg kell tennünk valamit, kisfiam, ami súlyosan kompromittálhat mindkettőnket, de apád emlékének tartozunk vele.
- Akkor tegyük meg - mondtam.
- Ugye, sohasem árulod el senkinek, hogy mit csináltunk?
- Ha akarod, akkor nem.
- Erről nem tudhat soha senki.
- Légy nyugodt.
- Öltözz hát.
- Hová megyünk?
- Soissons-ba.
- Igazán?

Nekem minden Soissons-ba menetel nagy ünnepnek tűnt; ezt az ötöd- vagy hatodrangú vidéki garnizont a világ közepének véltem. Amikor viszontláthattam a csapóvasakat a városkapun, a falakon azokat a lyukakat, amiket a legutóbbi hadjárat ágyúi ütöttek belé, ha benézhettem a laktanyába, hallgathattam a fegyverek zörgését, beszívhattam a háború szagát - ez olyan élmény volt ifjú szívemnek, hogy már a gondolatától is megrészegültem.

Ráadásul jó barátom volt a börtön porkolábjának kisfia - amiért bocsánatot esedezek mai arisztokrata barátaimtól. Lúdbőrzött a hátam, amikor meglátogattam, s végigvezetett apjának „szebbnél szebb” celláin.

Nem csoda, ha legelső látogatásom mindig neki szólt. Azt hiszem, ma se hazudtolnám meg ezt a szép hagyományt; ha elvetődnék Soissons-ba, első kérdésem az volna, hogy mi lett az én barátomból.

Charles-nak hívták.

Nem tudtam, hová legyek örömömben, hogy Soissons-ba mehetek. Fölsiettem a szobámba, gyorsan átöltöztem, rohantam vissza anyámhoz.

Házunk előtt már ott várakozott Martineau, a fuvaros, kis kocsijával, mely valami furcsa kereszteződés volt a hintó és a homokfutó között.

Anyám is, én is beszálltunk. Előbb átvágtunk a kastély kertjén, aztán, a kastély fala mögött - ma se tudom, hogy véletlenül-e vagy szándékkal - az egyik helybeli ügyvéddel találkoztunk, aki olyan elszánt köztársaságpárti volt, hogy - merő ellenzékiiségből - most a bonapartistákhoz

csatlakozott. Anyám leszállt, néhány szót váltott vele, s amikor visszajött, egy csomagot vettem észre a kezében, mely az imént - ha nem tévedek - még nem volt nála. Ezután végighajtottunk a nagy fasorokon, és tíz perc múlva kikanyarodtunk az országútra.

Három órával később Soissons-ban voltunk.

Délután öt óra tájban érkeztünk, tehát két vagy három órával később, mint a foglyok.

A városban nagy felfordulás fogadott. Csendőrök állítottak meg, s útlevelünket kérték, amit azonban, talán mondanom se kell, anyám elfelejtett magával hozni.

A csendőr azonban ragaszkodott hozzá; erre mi azt kértük, hogy jöjjön el velünk a „Három a kislány” fogadóba; minthogy Soissons-ba jövet mindig ott a szállásunk, a fogadós minden bizonnyal kezességet vállal értünk.

Rajta kívül még egy távoli rokonunk is élt a városban, akinek már a nevét se tudom, csak arra emlékszem, hogy pék volt.

Ő azonban éppen a tőlünk legtávolabb eső külvárosban lakott, a fogadó viszont száz lépésnyire volt.

A csendőr engedett a rábeszélésnek, s elkísért.

Minden úgy történt, ahogy anyám előre megmondta; a fogadós a csendőr szemébe nevetett, kezességet vállalt értünk, s ezzel az ügy elintéződött.

Szobát és vacsorát kértünk a fogadóban.

Anyámnak alig volt étvágya, pedig reggel óta csak egy csésze kávé ivott; ez is mutatja, milyen súlyos felelősség nehezült rá.

Vacsora után szobánkba hívatta a fogadóst, és a foglyok felől érdeklődött.

Abban a percben mindenkinek ez a kérdés nyomta a szívét: azt hiszem, e nap estéjén minden soissons-i házban arról a két emberről folyt a beszéd, akit a fogadónál anyám is szóba hozott.

A csendőri fedezettel érkező három kocsit itt legalább olyan feltűnést keltett, mint Villers-Cotterets-ben. A különbség csak az, hogy a járási székhely lakosai királpártiak voltak, a soissons-iak viszont bonapartisták.

Ennek egyszerű a magyarázata; Soissons katonaváros volt, ennél fogva a hadseregtől kapta politikai nézeteit is.

A mi szállásadónk talán még a többieknél is jobban vonzódott Napóleon kormányához. Őszintén aggódott a szerencsétlenül járt összeesküvőkért, és mindent tudott, ami anyámat érdekelt.

Kiderült, hogy a Lallemand fivérek a város börtönébe kísérték, aminek anyám úgy megörült, hogy felsőhajtott:

- Jaj, de jó... Attól féltem, hogy a katonai börtönbe viszik őket.

A helyük csakugyan ott lett volna - de már ismerték a katonák gondolkozását. Átállt a 7. sereg, s a Napóleon ellen küldött alakulatok közül nem is egy pártolt az ő zászlai alá... Gondban főtt a fejük; s a jövő megmutatta, hogy ez a gond nem volt alaptalan. Ezzel magyarázható, hogy az összeesküvőket nagyobb biztonságban hitték a polgári börtönben, mint a katonai.

Én persze hegyeztem a fülem; a legkisebb részlet is érdekelt. Sejtettem én, hogy a mi soissons-i utunk összefügg azzal az eseménnyel, mely mindenkit foglalkoztatott. Anyám kérdéseit hallva ez a sejtésem megerősödött.

De ha maradt is kétségem, hamarosan eloszlott. Mihelyt a fogadós kitette a lábát, anyám körülnézett, s látva, hogy egyedül vagyunk, karjába vett és megcsókolt.

Én csak néztem rá. Volt ennek a csóknak valami rendkívüli, szinte ünnepélyes íze.

- Hallgass meg, kisfiam - kezdte anyám. - Lehet, hogy hibát követtem el, amikor egy ilyen vállalkozáshoz fölajánlottam a segítségemet... De végig kellett nézmem, ahogy szegény barátainkat viszik, látnom kellett, hogy ugyanolyan tábornoki egyenruha feszül a mellükön, mint amilyen apádé volt, csak hogy az övékét talán már három nap múlva tíz puskagolyó üti át; s akkor az jutott eszembe, hogy elhozlak ide Soissons-ba, s itt átküldelek, mint máskor is, régi játszótársadhoz, a porkoláb fiához, és ha oda bejutottál...

Anyám elhallgatott.

- Ha oda bejutottam? - kérdeztem.

- Mondd csak... Jól emlékszel a foglyok arcára?

- Mintha most is magam előtt látnám... És nem is felejttem el őket soha.

- Nos hát, majdnem biztos, hogy a három fogoly egyikét abban a cellában tartják, melyet magánzárkának hívnak. Tudod melyik az?

Ez a kérdés nagyon rosszul esett. Hogy én, aki a börtön minden zegét-zugát úgy ismerem, mint a tenyeremet, ne tudjam, melyik a magánzárka?

- Hogyne tudnám - válaszoltam. - Azt a cellát hívják magánzárkának, amelyiknek a porkoláb-ék ebédlőjéből nyílik az ajtaja. De oda csak azokat a foglyokat zárják be, akik hajlandók napi két frankot fizetni.

- Erről van szó! Nos, már megmondtam, hogy a három fogoly egyike majdnem biztosan a magánzárka lakója, mégpedig alkalmasint az idősebbik Lallemand, akinek a többiek szíveségből átengedik ezt a cellát. Az is valószínű, hogy a cella ajtaja nincs bezárva, hiszen abba a nagy szobába nyílik, ahol a porkoláb étkezni szokott. Ha tehát te meg a kis barátod ebben a szobában játszadoznátok, akkor talán valami úton-módon be tudnál jutni a zárkába, és annak a fogolynak, akit ott találsz, észrevétlenül át tudod adni ezt a csomagot.

- Nagyon szívesen.

- Csak arra vigyázz, kisfiam, hogy ne legyen bajod.

- Mi bajom lehetne?

- Például, meg is sebesülhetnél.

- Én? Hát mi van ebben a csomagban?

- Két duplacsövű pisztoly, élesre töltve.

Már kezdtem érteni... A két fogoly, e pisztolyok jóvoltából, megkísérelheti a szökést. Vagy pedig, legvégső esetben, ha nincs más kiút, akkor föbe lőhetik magukat.

- Ezt a csomagot megláthatják nálam - mondtam anyámnak -, és ha meglátják, akkor elveszik. Szerintem sokkal okosabb, ha külön-külön, a két nadrágzsebemben viszem be a pisztolyokat.

- És ha megsebesülsz?

- Ne félj mama - mondtam. - Tudok én velük bánni.

Gyorsan felbontottam a csomagot, és kattogatni kezdtem a két pisztoly négy csappantyúját. Anyám, látva jártasságomat a fegyverforgatásban, egy kissé megnyugodott.

- Lehet, hogy igazad van - ismerte el. - Csak vigyázz, meg ne húzd a ravaszt... Most pedig tedd el ezt a tekercset is.

Ránéztem a tekercsre. Voltak nekünk is ilyen elásott tekercseink a kertben, amelyekről a vakondok lerágták a csomagolást.

- Mi ez? - kérdeztem. - Csak nem arany?

- De igen - mondta anyám. - Hús arany van a tekercsben. Vigyázz rá, mert ha a foglyok nem fogadják el a pénzt, akkor vissza kell adnom annak, akitől kaptam.

- Mondok valamit mama... Ezt a tekercset beledugom az órazsebembe.

Óráam ugyanis nem volt, csak órazsebem.

A tekercs épp belefért az órazsebembe, s én rágomboltam a mellényemet.

Az volt a szerencsém, hogy szegény anyám - azzal a jelszóval, hogy majd belehízik - csupa hosszú és bő ruhát csináltatott nekem. Elfért benne a két pisztoly meg egy tekercs arany, és még csak ki se dudorodott.

- Tessék, mama - mondtam. - Készen vagyok. Ekkor azonban anyámat elhagyta a bátorsága.

- Jaj! - sóhajtott. - Mi lesz, ha megkérdezik, hogy mit keresel a börtönben? Még le is foghatnak!

- Csak próbálják meg! - mondtam, s kihúztam magam a lehető leghencegőbb arccal, ami a lehető legrosszabbul állt nekem - Szerencsére van nálam fegyver.

Anyám a fejét csóválta.

- Azok a foglyok is fel voltak fegyverezve, barátocskám. Mégis ott láttuk őket, Villers-Cotterets-ben, két csendőr között.

Nagy kedvem lett volna visszafeleselni, de amit anyám mondott, nagyon meggyőzően hangzott, és elvette a kedvem a további hetvenkedéstől.

Az idő is sürgetett. Már este hét óra felé járt, s ebben a fölfordulásban megeshetik, hogy ha nem igyekszem, be se engednek a börtönbe.

Anyám még egyszer végignézett rajtam, s látva, hogy sem a tekercsnek, sem a pisztolyoknak nincs látható jelük, nyakamba gombolt egy kis köpenyt, melyben rossz időben szoktam az iskolába menni; aztán elindultunk a börtön felé.

Hiába próbálta anyám a felindultságát takargatni, keze remegett a kezemben. Én azonban nem is álmodtam arról, hogy az, amit teszünk, veszéllyel is járhat.

Így érkeztünk a börtön elé. Anyám megzörgette a kaput, s a kukucskáló kinyílt.

- Ki jár itt? - hallottuk a porkoláb hangját.

- Kedves Richard barátom - mondta anyám, mert a porkolábot, ha nem csal az emlékezetem, Richard-nak hívták -, nekem egy látogatást kell tennem, és szeretném itt hagyni a fiamat; hadd játsszon addig a maga kisfiával.

- Dumas-né asszony? - kérdezte a porkoláb. - Lépjen be, kérem, tisztelje meg szerény házamat.

- Köszönöm, most sietős a dolgom. Inkább eljövök a fiamért egy fél óra múlva.

- Legyen szerencsém, amikor önnek jólesik.

A porkoláb két vagy három kulcslyukban megfordított két vagy három kulcsot.

A kapu kinyílt.

A folyosószerű helyiségben, mely az utcai kaputól a porkoláb lakásáig vezetett, puskák és a szuronyok csillogtak.

Anyám megborzongott, és magához ölelt.

- Ne félts - súgtam oda neki.

- Nicsak - jegyezte meg anyám. - Úgy látom, kedves Richard, magánál megszorodott az őrség állománya.

- Talán tudja is, hogy miért - válaszolta a porkoláb.

- Gondolom, az új foglyok miatt, akiket ma este hoztak.

- Őmiattuk, asszonyom. Olyan magas a rangjuk, hogy nem lehetett megtagadni tőlük a magánzárkát; viszont megkettőzték az őrséget.

Anyám megszorította a kezem; válaszképpen én is megszorítottam az övét.

- És mit mondanak? - kérdezte anyám. - Mi vár rájuk?

- Semmi jó, asszonyom, semmi jó... Még átszállítják őket La Fère-be, ott még megalakul a hadbíróság, még meghozzák az ítéletet, még kihirdetik elöttük, és aztán... Piff-puff! Vége a mesének - mondta a porkoláb, s a kezét fölemelve egy láthatatlan emberre célzott vele.

Milyen félreérthetetlen, milyen hátborzongató némajáték!

- Alexandre nem nézhetné meg őket?

- Dehogynem! Ott heverésznek mindhárman a magánzárka tábori ágyain olyan ártalmatlanul, mint a báránycák... Már egy csomószor behívták Charles-t; úgy megbarátkoztak vele, mintha ki tudja, mióta ismernék.

- Jaj, anyám - szóltam közbe. - Úgy szeretném őket látni!

- Hát akkor menj be szépen Richard úrral. Menj, fiam...

Az utolsó szavakat már nagyon nehéz szívvel mondta ki anyám, de elhatározása nem ingott meg, mert ugyanakkor eleresztette a kezemet, és odatolt a porkoláb elé.

Én csak a fejemmel intettem Richard úrnak, és befutottam a kapun.

- Charles! Itt vagyok!

Pajtásom megismerte a hangom, futva jött elém.

- Kár, hogy csak most jössz... Hutin épp elment. Hutinról, közös barátunkról, lesz még szó, amikor majd a júliusi forradalom kerül sorra, s egy újabb soissons-i kirándulásom; akkor én, szerencsésebb kézzel, mint a két Lallemand tábornok, loptam el a város lőporkészletét.

- Hutin már nincs itt? - kérdeztem. - Annyi baj legyen. Vagy nincs kedved velem játszani?

- Dehogynincs.

- Hát akkor gyere.

Bementünk Richard-ék ebédlőjébe.

- Ma nem szabad lármázni - figyelmeztetett Charles.

- Miért?

- Mert van valaki a magánzárkában.

- Tudom - mondtam. - A foglyok... Te! Úgy szeretném őket látni.

- Épp most küldtek ki, mert aludni akarnak...

- Mondd meg nekik, hogy nekem is tábornok volt az apám... Hiszen ismerték is.

Charles az ajtóhoz ment.

- Lallemand úr kérem! - szólt be a zárkába. - Egy villers-cotterets-i pajtásom van itt Azt mondja, hogy maguk ismerték az édesapját.

- Mi a neve?

- Alexandre Dumas.

- Csak nem Dumas tábornok kisfia? - kérdezte a két Lallemand fivér egyike.

- Az vagyok, tábornok úr - válaszoltam, és beléptem a zárkába.

- Te vagy az, barátom?

- Igen.

- Gyere hát közelebb, pajtás... Nagy öröm a katonának, amikor egy bátor ember fiával találkozik... Márpedig apád bátor ember volt! Meghalt?

- Igen, tábornok úr. Már nyolc éve.

- Te pedig Soissons-ba jöttél?

- Igen. - Majd halkán hozzáfűztem:

- A tábornok úr kedvéért.

- Hogy értsem ezt?

- Kérem, küldje ki Charles-t.

Egy szál gyertya világított a zárkában. Ott állt az asztalon, a tábornok keze ügyében. Ő odanyúlt, mintha le akarná koppintani, s eloltotta.

- Ejnye - mormogta. - De ügyes kezem van... Eredj már, Charles fiam, gyűjtsd meg ezt a gyertyát.

Charles átvitte a gyertyát az ebédlőbe. Ketten maradtunk a sötétben.

- Mit kívánsz tőlem, kisfiam?

- Tábornok úr - mondtam -, édesanyám és az ön barátai azzal bíztak meg, hogy két élesre töltött, duplacsövű pisztolyt és egy ötven aranyból álló tekercset hozzak önnek... Mindez itt van a zsebemben. Megengedi, hogy átadjam?

A tábornok egy pillanatig hallgatott. Aztán éreztem, hogy a fejemet lassan odahúzza az arcához a sötétségben.

- Köszönöm, barátom - mondta, és homlokon csókolt. - De mielőtt még a mi pörünk itt elkezdődne, a császár bevonul Párizsba.

Még egy csókot kaptam tőle.

- Bátor kisfiú vagy - mondta -, és még egyszer köszönöm, amit tettél. De most menj játszani, és vigyázz, nehogy rájöjjenek, hogy mit kerestél nálam.

- Biztos, hogy sem a pisztolyokra, sem a pénzre nincs szüksége, tábornok úr?

- Egészen biztos. Ma este már mindkettőt fölkínálták nekem, de nem fogadtam el.

- Megmondhatom-e azoknak, akik az ön életét féltik, hogy ön nem félti az életét?

A tábornok elnevette magát.

- Megmondhatod nekik, kisfiam.

Búcsúcsókot nyomott a homlokomra, aztán szelíden ellódított az ajtó irányába.

Charles már jött is a gyertyával.

- Köszönöm - mondta Lallemand. - Most lefekszünk aludni. Jó éjszakát, fiúk.

- Jó éjszakát, tábornok úr.

Kimentem a zárkából.

Egy fél óra múlva értem jött anyám. Megöleltem a pajtásomat, Richard úrnak köszönetet mondtam, s már futottam is anyám karjába.

- Nos? Mi történt? - kérdezte.

- Nincs szüksége semmire.

- Hogyan? Mindent visszautasított?

- Mindent.

- És mit mondott?

- Hogy még mielőtt őt és a társait kivégezhetnék, a császár már Párizsban lesz.

- Adná Isten - sóhajtott anyám.

Elindultunk a fogadó felé.

Másnap, kora reggel, hazautaztunk.

Az ötven aranyat visszaszolgáltattuk annak, akitől kaptuk; a két pisztolyt azonban, a kiránduláson tanúsított bátorságom jutalmául, megtarthattam.

Micsoda pompás, ezüst veretű, kétlövetű pisztoly volt ez! És furcsa módon még nagy szerepük lesz az én legközelebbi soissons-i kirándulásomon, 1830-ban...

Lallemand tábornok egyébként nem tévedett. Napóleon egyre gyorsabban haladt célja felé - olyan gyorsan, hogy a hadbírósnak ítéletet se volt ideje hirdetni. Amibe talán az is belejátszott, hogy a bíróság tagjai is szívesen húzták-halogatták az eljárást, hiszen nem sok kedvük volt ezt a felelősséget vállalni.

Március 21-én, kora hajnalban, futár vágatott be lóhalálában Villers-Cotterets-be. Még meg se virradt, s már jókora tömeg várakozott a posta előtt a friss hírekre.

Mind odatódultak a futár köré, mialatt ő lovat váltott.

- Mi újság? Mi történt? - kérdezték tőle.

- Az újság az, uraim, hogy ő császári és királyi felsége tegnap este nyolckor bevonult a Tuilériákba.

Óriási láрма fogadta e közlést; mindenki hazarohant az érdekes hírrel. Csak a postamester maradt ott.

- Maga minek jött? Hogy kihirdesse ezt az eseményt a megyében?

- Nem. Én csak azt a parancsot viszem, hogy helyezték szabadlára a két Lallemand tábornokot.

Lovát megnyergelték. Fölpattant rá, s elvágatott.

Ugyanezen a napon, nagy patkócsörgéssel, egy négylovas, üveges hintó érkezett; három magas rangú tiszt ült benne. Amikor befordultak a Soissons utcába, az előtt a ház előtt, ahol az egyik Lallemand-t meggyalázták, valaki leeresztette a hintó ablakát. Az asszony, aki a tábornok arcába köpött, ott állt háza kapujában. A kocs ablakából a tábornok mosolygó arccal nézett rá.

- Amint látja, asszonyom - szólt ki -, itt vagyunk mind, épségben, egészségben... Úgy látszik, megfordult a kocka!

Visszahúzta fejét. A kocs folytatta útját Párizs felé.

- Ne félj semmit, gazfickó! - rázta az öklét a kalaposmester felesége a távolodó kocs után. - Fordulhat az még másképp is!

Fordult is. Meggyilkolták Brune marsallt, Mouton-Duvernet és Ramel tábornokokat... Bizonyítéknak ennyi is elég.

Decazes hercegnél, 1840-ben vagy 42-ben, együtt vacsoráztam Lallemand tábornokkal, akit nem láttam azóta, hogy a soissons-i börtön magánzárkájában homlokon csókolt. Közben huszonnyolc év múlt el - olyan évek, melyeknek majdnem minden napján történt valamilyen fontos esemény. A férfi haja fehér lett, mint a hó, de a gyermeké is ősze borult.

Vacsora után odasiettem hozzá.

- Tábornok úr - kérdeztem -, emlékszik-e még 1815. március 14-re?

- 1815. március 14-re?

A tábornok tűnődve rendezgette az emlékeit.

- Meghiszem azt! Ez a nap örökre belém vésődött. Az öcsémet és engem, miután hiába próbáltuk bevenni La Fère-t, ezen a napon tartóztattak le.

- Emlékszik-e egy Villers-Cotterets nevű kisvárosra, amelyen átutazott?

- A letartóztatásom előtt vagy után?

- Utána, tábornok úr. Csukott hintóban ült, két csendőrtől közrefogva; a második kocsiban az öccsét, a harmadikban a szárnysegédjüket hozták. Hat vagy nyolc csendőr kísérte a kocsikat.

- Hogyne emlékeznék! A legkisebb részletekre is, mint például egy asszonyra, aki fölugrott a kocsim hágsójára, és az arcomba köpött.

- Pontosan így történt, tábornok úr... Az emlékezőtehetsége kitűnő.

- Azt hiszi, hogy ilyen emlékeket el lehet felejteni?

- Nem, azt nem hiszem, tábornok úr... De engedje meg, hogy még egy kicsit próbára tegyem az emlékezetét.

- Csak tessék.

- Például, a soissons-i börtönben eltöltött éjszakájára is emlékszik?
 - Tökéletesen. Még arra is, hogy a cellám a börtönőr lakásába nyílt.
 - És egy látogatójára nem emlékszik véletlenül?
 - Dehogynem. Egy tizenkét vagy tizennégy éves kisfiúra.
 - Akit az ön barátai küldtek...
 - Két pisztollyal és ötven arannyal... Amint látja, erre is emlékszem.
 - Csak azt nem említette, hogy homlokon csókolta ezt a kisfiút.
 - Hogy a csodába ne, mikor megérdemelte... Remélem, nem azt akarja mondani, hogy ez a kisfiú...
 - De igen, tábornok úr... Egy kissé megnőttem, egy kissé meg is öregedtem azóta, de azért én vagyok az. Ezért nem engedtem, hogy bemutassanak önnek. Magam akartam bemutatkozni.
- A tábornok egyszerre mindkét kezemet megszorongatta, és mélyen a szemembe nézett.
- Az ördögbe is... Hát miért nem csókol meg?
 - Szívesen, tábornok úr.
- Összeöleleztünk.
- Mit művelnek itt maguk? - kérdezte Decazes herceg; látta ezt a testvéri csókolózást, de nem tudta mire magyarázni.
 - Semmit - mondtam. - Semmit a világon. Csak eszünkbe jutott egy jelentéktelen apróság, mely sok-sok évvel ezelőtt esett meg velünk...
- Visszafordultam Lallemand tábornokhoz.
- Ki hitte volna - kérdeztem tőle - 1815. március 14-én, este nyolc órakor, hogy egyszer még együtt ülünk majd Decazes herceg asztalánál, a felsőház pecsétőrénél, Lajos Fülöp uralkodása alatt?
 - Nyugodjon bele, barátom - mondta a tábornok. - Ennél cifrább dolgokban is lehet még részünk.

9.

*Napóleon és a szövetségesek. - A császár és hadserege átvonul
Villers-Cotterets-n. - A balsors hírnökei.*

A futár nem tévedett. Ő császári és királyi felsége csakugyan bevonult a Tuilériákba, 1815. március 20-án, a római király születésnapján, este 8-kor.

Napóleon, aki babonásabb volt, mint egy római, komolyan vette az előjeleket.

Ezek bizony nem voltak valami egyértelműek! Igaz ugyan, hogy a Tuilériákba a római király születésnapján vonult be, de hol volt az a megkoronázott gyermek, akiért Szent Ilona szigetén annyi apai könnyet hullatott?

Az bizony elment, a soha viszontlátásra; elárvult bölcsőjét a bútorraktár egy zugába száműzték. A császár pedig, aki az elmúlt húsz napban csodával határos módon hódította vissza harminckét millió alattvalójának szívét, hiába keresgélte az ezer arcú, közömbös sokaságban imádott fia vonásait.

Ma sem tudom, mi készítette ezt a mindenható férfit a hazugságra. Talán magát próbálta vigasztalni, amikor kihirdette Franciaország színe előtt, hogy vissza fogja kapni a fiát; vagy oly mélyre süllyedt már, hogy csak az osztrák császár koholt jóindulatával tudott erőt önteni a csüggedőkbe?

Hisz messze volt ő még attól, hogy művét bevégeztnek lássa. Az a villers-cotterets-i asszony, aki egykor megsértette Lallemand tábornokot, ösztönösen érezhette ezt. Ezért kiáltotta utána, amikor szabadon és győztesen hajtattott a városon keresztül: „Ne félj semmit, gazfickó! Fordulhat ez még másképp is!”

Persze nem tudta senki, hová fejlődnek majd az események. Franciaország első megszállásakor az ellenség Moszkvából - vagyis hatszáz mérföldnyi távolságból - jutott el Párizsba; a másodikhoz már csak tizedannyi utat kellett megtennie, hogy Brüsszelből érjen el ugyanoda.

S mi épp ezen az útvonalon laktunk; Párizstól két napnyira, s csak három napnyira a holland és porosz seregektől.

Szerencsére jó híreket kaptunk. A császáron nyoma se látszott az aggodalomnak.

Április 4-én kézzel írott levelet küldött a szövetséges fejedelmeknek. Közölte velük, hogy visszaérkezett Párizsba, és újra elfoglalta Franciaország trónusát.

6-án meglátogatta a múzeumot, bizonyára arra volt kíváncsi, milyen állatfajtákat szereztek és tömtek ki az ő távollétében. Utána meglátogatta műtermében Dávidot, a festőt.

7-én kiment rendet csinálni az écoueni kastélyba.

8-án Pont-Saint-Esprit-ben letartóztatták az angoulême-i herceget.

10-én kiadta a rendeletet a nemzetőrség felfegyverzésére.

11-én utasítást adott, hogy az angoulême-i herceget kísérik Cette-be, és helyezték szabadlábra.

12-én egy komoly esemény: Vicence hercege jelentést tett a császárnak a szövetségesek hadi készülődéseiről.

14-én fogadta Benjamin Constant-t.

17-én kinevezte Grouchy-t a birodalom marsalljává.

S végül 20-án száz ágyú üdvlövése tette közzé a hírt, hogy Franciaország minden városában a háromszínű zászló lobog.

Igaz viszont, hogy 24-én XVIII. Lajos felhívással fordult a francia nemzethez.

25-én pedig a szövetségesek megállapodtak abban, hogy Napóleon teljes megsemmisítéséig folytatják a harcot.

30-án Anglia kötelezettséget vállalt arra, hogy három éven át százmillió frank hitelt nyújt a szövetségeseknek.

Május 3-án Murat csatát veszített Tolentino mellett.

12-én az osztrák haderő bevonult Nápolyba.

14-én a porosz király kiadta a *Landwehrről* szóló rendelkezését.

19-én Berthier-t, apám régi ellenségét, az oroszok kidobták bambergi palotája ablakából.

És végül, 26-án az orosz cár, az osztrák császár és a porosz király elhagyta Bécset, és megkezdték a felvonulást Franciaország ellen.

Ezzel füstbe ment a béke megóvásának utolsó reménysugara; újra a hadiszerencse volt hivatva eldönteni a népek sorsát.

Egyre több csapat vonult keresztül Villers-Cotterets-n Soissons, Laon és Mézières irányában.

Mint valami csodálatos színjátékot, bámultuk a régi gárdát; a katonaságnak ez a típusa napjainkban már teljesen kiveszett, de akkor benne láttuk a közelmúlt tíz esztendő minden győzelmének megtestesülését, Franciaország dicsőségének megelevenedett legendáját.

Három nap alatt harmincezer ember vagy inkább harmincezer óriás vonult el előttünk, elszántan, nyugodtan, csaknem komor arccal. Egytől egyig, kivétel nélkül, tudták, hogy a császárság pompás épülete, melyet sebeik vérével vakoltak össze, az ő vállaikon nyugszik, és érezhetően büszkék voltak terhükre, habár hétrét görnyedtek alatta.

Ne felejtjük el soha ezeket a férfiakat, akik kemény léptekkel vonultak Waterloo, vagyis a sír felé! Franciaország színe-virága, csupa önfeláldozás, bátorság, becsület! Ők voltak a húszéves háború egész Európa ellen, ők voltak a Forradalom, a mi édes anyánk, ők voltak a nemesség, nem Franciaország, hanem a francia nép nemessége!

Ott álltam és láttam őket, mindet, még az egyiptomiak utolsó maradványait is, kétszáz mamelukot, bő, piros bugyogóban, turbánnal a fején, görbe karddal a kezében.

Volt ebben a sokaságban valami fenség, mi több: hit, rajongás, szentség! Sorsuk oly végzetes és visszavonhatatlan, hogy, mint Róma gladiátorainak, ez lehetett volna a köszöntésük: „Ave Caesar, morituri te salutant!”²

Igaz, hogy ők nem a tömegek szórakoztatásáért, hanem egy nép szabadságáért indultak a halálba; s nem kényszerítette őket senki. Maguk akarták, maguk választották a halált.

Az ókori gladiátor pusztá áldozat volt.

Ők azonban az isteneknek ajánlott engesztelő áldozatok.

² Üdv néked, Cézár, a halálbamenők köszöntenek. (Az arénába vonuló gladiátorok így köszöntötték Rómában a császárt.) (latinul)

Egy reggel láttuk őket elvonulni; aztán elcsendesültek lépteik, elhalt a katonazene utolsó üteme. Emlékszem, a zenekar ezt játszotta: *Őrizd meg a haza dicsőségét...*

Aztán megírták az újságok, hogy június 12-én Napóleon elindult Párizsból a hadrakelt sereghez.

Mint hogy mindig a gárda útját szokta követni, tudtuk, hogy át fog utazni Villers-Cotterets-n.

Bevallom, sóvárogva vágytam látni ezt az embert, aki nemcsak Franciaországra nehezedett rá, hanem különösképpen énrám is, szegény kis parányra, a harminckét milliós nép egy atomjára, s akkora súllyal, hogy szét kellett roppannom alatta - pedig azt se tudta, hogy a világon vagyok.

11-én hivatalosan is bejelentették érkezését; lovakat rendeltek neki a postamesterünknél.

Hír szerint hajnali háromkor készült elhagyni Párizst. Eszerint Villers-Cotterets-ben reggel hét-nyolc óra tájban volt várható.

Hatkor már ott álltam a Largny utca végében s velem a város minden épkézláb lakosa, értvén ezen azokat, akik bírták a versenyfutást a császár hintójával.

Persze, nem sok remény volt rá, hogy menet közben jól szemügyre lehessen venni a császárt; jobb lehetőség kínálkozott rá a postaállomáson.

Még jó, hogy eszembe jutott. Mihelyt észrevettem - körülbelül negyed mérföldnyi távolságból - az első lovak után szálló porfelhőt, futni kezdtem a postaállomás felé.

Ahogy célomhoz közeledtem, már hallottam a hátam mögül az ugyanoda igyekvő kerekék dübörgését.

A posta előtt megálltam. Visszafordulva láttam a forgósél módján közeledő három fogatot, a kövezetből fölcsapó szikrákat, a verejtéktől habzó lovakat, s a bakon, porlepett díszruhájukban, a felpántlikázott postakocsisokat.

Mindenki a császár fogata felé tódult.

Én persze a legelsőik között.

A császár a hintó jobb oldali hátsó ülésén ült, fehér hajtókás zöld egyenruhában, mellén a becsületrend keresztjével.

Ez a sápadt, beteges színezetű arc, mely mintha elefántcsontból lett volna könnyű kézzel kifaragva, fáradtan előrehanyatlott. Balján az öccse ült, Jérôme, a kisülésen pedig, öccsével átellenben, Lefort, a szárnysegédje.

Láttam, hogy fölemeli fejét, körülnéz, és ezt kérdezi:

- Hol vagyunk?
- Villers-Cotterets-ben - válaszolta valaki.
- Vagyis ide Soissons még hat mérföld?
- Soissons még hat mérföld, felség.
- Siessünk.

Szeme lecsukódott, s visszahullt abba a szendergésbe, melyből csak a megállás idejére ébredt föl.

Eközben lovakat váltottak, ott postakocsisok ültek nyeregbe, s a régiek, mihelyt kifogták a lovakat, kalapjukat lóbálva éltetni kezdték a császárt.

A nagy ostopattogás közepette a császár könnyedén bölintott, ami üdvözlésnek is beillett. A kocsik teljes vágtában elindultak, s a Soissons utca fordulójában eltűntek szem elől.

A csodálatos látomás véget ért.

Aztán elmúlt tíz nap, s híre jött, hogy Napóleon átkelt a Sambre-on, bevette Charleroi-t, s ütközetet vívott Ligny és Quatre-Bras mellett.

Az első visszhang tehát győzelmek hangját verte vissza. Arról, ami 15-én és 16-án történt, mi 18-án értesültünk, tehát a waterlooi csata napján.

Izgatottan vártuk az újabb híreket. A 19-i újságokból nem lettünk okosabbak; a császár, írták a lapok, bejárta Lignynél az ütközet színhelyét, és intézkedett, hogy gondoskodás történjen a sebesültekről.

Lefort tábornok, aki a császári hintóban átellenben ült Napóleonnal, elesett Charleroi alatt.

Jérôme-nak, aki mellette ült, összezúzta egy golyó a kardmarkolatát.

20-án lassan és borongósan teltek az órák, a felhős, viharos égből egész nap zuhogott, mintha dézsából öntenék. Három nap óta egyfolytában esett, és mindenki azt beszélte, hogy ilyen időben képtelenség volna csatázni.

Egyszerre azonban arról értesültünk, hogy valami rossz híreket terjesztő férfiakat letartóztattak és bekísértek a városháza udvarára. Ezek, mint mondták, azt beszélték, hogy Franciaország elvesztette a döntő ütközetet, hadereje megsemmisült, s az angolok, poroszok, hollandusok Párizs irányában törnek előre.

Mindenki a városháza felé rohant; mondanom se kell, hogy az elsők közt értem oda.

S valóban, ott állt tíz vagy tizenkét férfi a tömeg közepén, mely alaposan szemmel tartotta őket. Egyik-másik még nyeregben ült, a többi ló mellett álldogált, de mindegyikről cafatokban lógott a ruha telefröcskölve vérrel és sárral.

Azt állították, hogy lengyelek.

Értetni nem sokat lehetett a beszédükből, mert csak nagy nehezen nyögtek ki néhány francia szót.

A vélemények megoszlottak róluk. Sokan azt hitték, hogy kémek, mások azt erősítették, hogy szökevény német hadifoglyok, akik Blücher seregéhez szeretnének átcsúszni, és ezért mondják magukat lengyeleknek.

Ekkor odaérkezett egy tartalékos tiszt. Tudott németül, és németül kérdezte ki őket.

Ezen a nyelven jobban meg tudták magukat értetni, válaszaik világosabbak voltak. Szerintük Napóleon 18-án összezapott az angol haderővel. Az ütközet, mely délben kezdődött, ötkor az angolok vereségével végződött, hatkor azonban odaérkezett Blücher, aki egyenesen az ágyúzás irányában menetelt negyvenezer emberével, és megfordította az ütközet sorsát, a döntő ütközetét, ahogy mondták. A franciák visszavonulnak, jobban mondván, futva menekülnek, ők maguk a menekülők előőrsei.

Sehogy se akartuk elhinni ezeket a borzasztó híreket, de belőlük nem lehetett többet kihúzni.

- Majd meglátják - ismételtették.

Letartóztatással, börtönnel, agyonlövetéssel fenyegették őket, ha hazudni mernek. Átnyújtották fegyvereiket, mondván, hogy mindenben alávetik magukat a hatóságoknak.

Volt közöttük két súlyos sebesült; ezeket kórházba vitték. A többieket lecsukták a városháza melletti börtönbe.

Ez délután három vagy négy óra tájt történhetett: ezek az emberek negyvennyolc óra alatt tették meg az utat Planchenoit-tól Villers-Cotterets-ig.

Óránként másfél mérföldet tettek meg; úgy látszik, a balsors hírnökei repülni tudnak.

Mihelyt az egyik csoport a kórházba s a másik a börtönbe került, a tömeg eloszlott, s ki-ki a saját szája íze szerint adta tovább a hírt.

Anyámmal a postához siettünk, és ott is maradtunk, mert sehol olyan megbízható értesüléseket nem lehetett szerezni, mint itt.

Este hétkor meg is érkezett egy nyakig sáros futár; lova már alig állt a lábán, és minden porcikájában remegett.

Négy lovat rendelt egy fogatnak, mely hamarosan megérkezik, aztán újra nyeregbe pattant és elvágtatott.

Hiába faggatták; vagy nem tudott semmit, vagy nem akart beszélni.

A négy lovat kivezették az istállóból, és felszerszámozták. Mindenki a fogatot leste.

Végre meghallottuk a fogat érkezését jelentő tompa s egyre erősödő dübörgést.

Aztán feltűnik a fogat, s megáll a postaállomás előtt.

A postamester odalép, de földbe gyökerezik a lába. Hozzálépek, és megráncigálom a kabátja szárnyát.

- Ő az? A császár?

- Ő.

Bizony, a császár volt. Ugyanazon a helyen, ahol a múltkor, ugyanolyan hintóban; egyik szárnysegédje mellette, a másik szemben ült vele.

Most azonban se Lefort, sem az öccse nem kísérte.

Lefort elesett, Jérôme pedig azzal volt megbízva, hogy a szétvert erőket Laon alatt egyesítse.

Csak ő van itt. Ugyanaz az arc; éppolyan sápadt, beteges, szenvtelen.

Legföljebb a feje mintha jobban előrehanyatlana.

Vajon miért? Talán csak egyszerűen elfáradt? Vagy gyötri magát, amiért kockára tette a világot, s eljátszotta?

Most is, mint a múltkor, fölemeli fejét, amikor érzi, hogy megállt a fogat. Körülnéz ugyanazzal a tétova tekintettel, amely azonban rögtön megtelik éber figyelemmel, mihelyt egy közeli arcon vagy a látóhatár egy pontján megállapodik, mert e két kiszámíthatatlan tényező mögött mindig leselkedhetik valamilyen veszély.

- Hol vagyunk?

- Villers-Cotterets-ben, felség.

- Vagyis Párizstól tizennyolc mérföldnyire?

- Igen.

- Akkor gyerünk.

A múltkor is ugyanezt kérdezte csaknem ugyanezen szavakkal. És most is, mint akkor, parancsot ad az indulásra, és éppolyan gyorsasággal eltűnik a szemünk elől.

E nap éjszakáját Napóleon az Elysée palotában töltötte.

Napnyi pontossággal harmadik hónapja volt annak, hogy Elbáról visszatérőben bevonult a Tuilériákba.

Csakhogymárcius 20 és június 20 között örvény kavargott, s elnyelte dicsőségét.

Ennek az örvénynek Waterloo a neve.

10.

Anyám rájön, hogy már tizenöt éves vagyok, s hogy nem elég a madarászás, ha be akarom futni ragyogó pályámat. - Belépek Mennesson közjegyzői irodájába mint „hivatásos kifutó”. - Főnökömről és kollégáimról. - Tavasz Villers-Cotterets-ben. - Laurence és Vittoria. - Egy aranyifjú 1818-ban.

Ha lett volna húszezer arany évjáradékom, vígan folytatom szép vadászéletemet, aminél kelle-mesebbet képzelni se lehet; de egy ágrólszakadt, szegény ördög, akinek apai öröksége minden anyai takarékoság ellenére napról napra ijesztően fogyott, mégsem alapozhatta jövőjét a vadászatra.

Tizenöt éves voltam. Mesterséget kellett tanulnom. Úgy döntöttek, hogy jegyző leszek.

Én csak papnak nem akartam menni, egyébként nem érdekelt, hogy mi lesz belőlem. Akkoriban nemcsak, hogy fátyol takarta el a jövőt előttem, hanem még meg se hallottam ebből a jövőből annak a hivatásnak hívó szavát, mely azóta egész létemet betölti.

Anyám egy reggel megkérdezte a közjegyzőjét, odavenne-e magához, a két segédje mellé, harmadiknak.

A közjegyző azt mondta, hogy kívánni se tudna jobb harmadik segédet. Ámbár, mondta, én, ha ugyan helyesen ítéli meg a helyzetet, egyelőre csakis a lépek készítése, a madarászat és a vadászat területén bontottam ki sokat ígérő képességeimet, olyannyira, hogy őbenne némi kétség is lappang afelől, lehet-e belőlem valaha is Cujasnak és Pothier-nak szorgalmas és kötelességtudó tanítványa.

Anyám sóhajtott; alighanem benne is lappangott ilyenféle kétség. De addig erősködött, hogy a jegyző a végén engedett.

- Kedves asszonyom, ha ezzel örömet szerzek magának, kérem, küldje el hozzám a fiát. A többit majd meglátjuk.

Abban állapotok meg, hogy a következő hétfőn beállok Mennessonhoz, mégpedig, ahogy jól nevelt emberek mondták, „harmadik segédnek”, illetve, ahogy a kevésbé jól neveltek mondták, kifutónak.

Legyünk őszinték: az utóbbi a közhasználatú kifejezés.

Szép volt a függetlenség, s nem esett jól lemondani róla, de láttam, milyen boldoggá teszem anyámat azzal, hogy igyekszem valóra váltani terveit. Emellett minden barátom biztatott, milyen ragyogó jövő vár rám a fölkinált pályán; Lafarge-ra hivatkoztak, annak a kazánkovácsnak elegáns és szellemes fiára, akitől a lakásunkat béreltük, s ő valóban fényes és jövedelmező pozíciót vívott ki magának. Ha majd meglesz a saját irodám, mondták, mely évi tíz- vagy tizenötezer frankot jövedelmez, akkor én is rakhatom a lépeket, és ugyanolyan mértékben hódolhatok a madarászásnak és a vadászatnak, mint ő teszi... Ez a lehetőség nagyon vonzott.

Be is léptem a Mennesson irodába.

A közjegyzőnk akkoriban harmincötödik évét taposhatta. Nem volt magas termetű, inkább zömök és erőteljes; herkulesi termetére roppant büszke volt. Vörös haját rövidre vágatta, szeme élénken csillogott, a szája gúnyra állt. Elmés férfi volt, néha kissé nyers, s mindig

mindenben makacs; dühödt voltaire-iánus, s már akkor köztársaságpártinak vallotta magát, amikor ezzel még egyedül állt.

Köztársasági eszméihez azóta is hű maradt, de úgy hallom, vallási vakbuzgóságba esett; annyira, hogy ma már gyertyával a kezében vesz részt a körmenetben, holott akkoriban kalapot sem emelt, ha elvonult előtte a menet.

Isten legyen hozzá irgalmas!

Irodájában ketten előztek meg a jegyzői ranglétrán; az első és a második segéd.

Az elsőt Niguét-nek hívták. Az apja, a nagyapja, sőt egy nagybátyja is közjegyző volt; ez a huszonhat-huszonnyolc éves fiú már úgy jött a világra, hogy szálkás betűkkel írt, s olvashatatlan aláírása óriási kacskaringóval végződött.

A második segéd velem egykorú lehetett; kövérkés, sárga bőrű, hegyes orrú fiú. Tíz évig biflázott, hogy közjegyző lehessen, és a végén fölcsapott erdésznek.

Úgy tudom, ott se vitte többre a közönséges erdészbeosztásnál, pedig erős pártfogói támogatták az erdészeti igazgatásnál, és ezenfelül anyai örökségképpen három-négyezer fontos évjáradékkal dicsekedhetett.

Cousinnak hívták.

A közjegyzőnél töltött tanoncidóm nem nevezhető terhesnek. Mennesson nagyon jóra való fickónak bizonyult, föltéve, hogy az ember se a Bourbonokat nem dicsérte előtte, sem a papokról nem mondott jót.

Kezdetben, amikor beléptem a Mennesson irodába, röstelltem, hogy csak kifutó vagyok; aztán kezdtem rájönni, hogy épp megfordítva; a közjegyzői munka legszebb része jutott osztályrészemül.

Mennesson szép számban gyártotta a környékbeli falvak parasztjainak különféle aktáit. Ha ők nem tudtak bejönni a városba, akkor engem bíztak meg, hogy keressem fel őket, és írassam alá az ügyiratokat. Már előző nap közölték velem másnapi teendőimet, tehát volt időm felkészülni. Vadásziidényben magammal vittem legkedvesebb útitársamat, a puskámat; tilalmi időben pedig már este kifeszítettem az utamba eső összes hálót.

Néhány nyulat majdnem mindig hazahoztam, ha vadásznom lehetett; máskülönben fél tucat feketerigó, szajkó vagy fenyőrigó lett a zsákmányom, és hozzá, még húsz vörösbegy és más kisebb madár.

„Ó, ifjúság! Az élet tavasza! Ó, tavasz! Az esztendő ifjúsága” - mondta Metastasio.

1818-at írtunk; ez év júliusában töltöttem be tizenhatodik évemet.

A május, az év kedvence, mindenütt szép és pazarló, de sehol se olyan szép, sehol se olyan pazarló, mint Villers-Cotterets-ben.

Nehéz lesz szavakba öntenem, milyen volt a századnak és az évnek e szaka, s milyen gyönyörű az a park! Azóta, Lajos Fülöp utasítására, kivágták a fáit, s én szívemben ma is gyakorta megsíratom.

Alaprajzában, minden egyszerűsége mellett, volt valami fönség. A füves térségből hatalmasan magaslott ki a kastély, ahonnan két irányban, mint két szárny, téglalap alakú pázsitcsíkok indultak ki. Ott kezdődtek a kastély fala alatt, beletorkolltak a két fasorba. Ennek óriási gesztenyefái először egy nagy négyzet két oldalvonalát alkották, aztán átlósan elindult a két fasor egymás felé, de mégsem találkoztak, hanem párhuzamosan futottak tovább, ameddig

ellátott a szem. Egy keskeny csíkot zártak közre, mely majdnem egy mérföldnyire megközelítette a láthatárt elzáró Vivières hegység vörös földecsuszamlásait s aranyat virágzó rekettyebozótjait.

Télen az egész park elnémult, kihalt, szomorú lett, s mély álomba merült; mintha még a madarak is népesebb világok felé vonultak volna. Csak a hollók tartottak ki, s birtokba véve néhány, a többiek fölé magasló fát, úgy viselkedtek, mintha ők volnának e pompás birodalom konok parancsolói, barbárok hordája, mely terméketlenné teszi a földeket, és kiszárítja az erdőségeket.

Évente négy hónapig tartott az uralmuk.

De aztán beköszöntött az április, a földből kiütköztek a fűszálak, dacolva a zúzmarával, mely reggelente ezüst szőnyeget gurított széjjel, és akkor ezek a pucér, magányos, félhalott fák is bontogatni kezdték rügyeik bolyhos bársonyát. Fölbredtek az alvó madarak - vajon hol alszanak? Azt hiszem, ezt senki se tudja -, s ide-oda szállkostak az ágak között, helyet keresve új fészüknek. S ettől a perctől fogva a hónap minden napja, a nap minden órája hozzáadott valamicskét a természet nagy ébredéséhez. A gesztenyék, a hársak meg a bükkök jártak az élen, mint a tavasz előőrsei. A gyeptel megtele szászszorszáppal, mint csillaggal az ég. Egyre több lett az arany bimbó, s az egyre magasabb fűben ciripelni kezdett a tücsök. Eljöttek a lepkék, ezek a levegőben bimbózó légi virágok, hogy udvaroljanak földi testvéreiknek. A városból szebbnél szebb gyerekek érkeztek, hogy meghempergessék a gyeptel fehér ruhájukat, piros szalagsokraikat. Minden mozgott, minden lélegzett, minden élt. Az első májusi szelek meghozták a tavaszt; szinte érezni lehetett jöttét a hajnali párában, s ahogy megrázta fűrtjeit, jó szagú leheletével új életet lehelt a világba.

A boldog újjászületés napjaira esett Villers-Cotterets hagyományos ünnepe. Szerencsés választás volt, mert az ünnep örömről és fényezéséről a természet gondoskodott.

Talán már említettem is, hogy a mi ünnepünk pünkösdkor kezdődött, és három napig tartott.

Három álló napig, reggeltől késő éjszakáig, jókedvű zivaj és derűs kiáltozás verte föl a parkot. Erre a három napra a szegények megfellekedtek nyomorúságukról, és - ami sokkal nagyobb eset - a gazdagok gazdagságukról. A parkban összegyűlt az egész város, mint egyetlen nagy család, később megsokszorozódott a létszám, mert a család meghívta valamennyi sógorát, komáját, barátját és ismerőst. Jött a nép Ferté-Milonból, Crépyből, Soissons-ból, Château-Thierryből, Compiègne-ből, még Párizsból is! A delizánszokon már két héttel azelőtt lefoglaltak minden helyet, olyannyira, hogy újfajta közlekedési eszközöket kellett beállítani, s érkeztek lóháton is, hintókon, két- és négykerekű kocsin. A sokaság a „Trónörökös”-be és az „Arany Golyó”-ba tódult, mert e kettőn kívül több szálloda nem volt az egész környéken. E három nap alatt az erdőségek legsűrűbb homályát is föl zavarták, de aztán ismét elnéptelenedtek, elcsendesültek. A gesztenyefákat újra birtokba vették a madarak, s ahogy ide-oda csapkodtak az ágak között, valóságos szíromesőt vertek le a földre. A napfény hatására még a virágaitól megrabolt pázsit is emelgetni kezdte lassan összetaposott fűszálait, s a maga jószántából kínálta föl a mohó gyerekeknek a boglárkák és szászszorszápek második aratását.

Abban az évben két leány érkezett Villers-Cotterets szép pünkösdi ünnepeire.

Az egyiket, Grégoire abbé unokahúgát, Laurence-nak hívták; a vezetéknévét elfelejtettem.

A barátnője, akit Vittoriának hívtak, azt mondta magáról, hogy spanyol.

Érkezésük hírét Grégoire abbé közölte velem.

Egy reggel belépett a házba, amitől tüstént megijedtem.

- Lépj közelebb, fiam - szólt rám.

Odaóvakodtam, bár sejtelmem se volt róla, mit akar.

- Gyere közelebb - mondta. - Még egy kicsit. Hiszen tudod, hogy rövidlátó vagyok. No, most jó helyen állsz.

Az igaz, hogy rosszul látott, mint egy vakond.

- Remélem, tudsz táncolni, édes fiam?

- Miért kérdezi ezt tőlem a főtisztelendő úr?

- Micsoda? Már a legutóbbi gyónásodat is elfelejtetted? Megvallottad, hogy színházban, operában és bálban voltál!

Ami igaz, igaz. A lusta és makacs elméjű gyónók magábaszállásának megkönnyítésére és emlékezetének felfrissítésére nyomtatott bűnlajstromokat árultak a boltban; s én, látván, hogy a színház, az opera meg a bál bűnnek számít, szent együgyűségemben mindhármát magamra vállaltam, részben, mert hároméves koromban, amikor apámat párizsi útjára elkísértem, láttam a *Pál és Virginia-t* a Comédie Française-ben, továbbá, mert később is jártam színházba, valahányszor csak egy vándor társulat elvetődött Villers-Cotterets-be, sőt bálban is voltam, mégpedig Deviolaine-éknél, amikor egyik leányuk névnapján bált rendeztek. E bűnlajstromon a derék Grégoire abbé jót nevetett, sőt, amint látható, még a gyónási titkot se röstellte fölfedni.

- Hát igen. Tudok táncolni... Miért?

- Ugorj fel, és üsd össze a bokád.

- A levegőben?

- Igen.

Erős oldalam volt a levegőben bokázni. Akkoriban, amikor én táncolni tanultam, még tánc volt a tánc. Azóta már beérik a lépegetéssel, ami nemcsak sokkal kényelmesebb, hanem könnyebben is elsajátítható.

Kivágtam négy ilyen ugrást egymás után.

- Nem rossz - állapította meg az abbé. - Pünkösdkor idejön az unokahúgom, s majd te leszel a táncosa.

- Csakhogy én nem szeretek táncolni - ellenkeztem elég udvariatlanul.

Ekkor közbeszólt anyám.

- Milyen igaza van Cécile unokahúgodnak! - mondta, és legyintett. - Azt szokta mondani: medve vagy, az is maradsz.

Ez a vád gondolkodóba ejtett.

- Ne haragudjon, abbé úr - mondtam. - Legyen az ön kívánsága szerint.

- Csakhogy megjött az eszed! - örvendezett az abbé; s mindjárt meghívott a vasárnapi nagymise utáni ebédre, ahol alkalmam lesz megismerni a két párizsi lányt.

Nyolc napom volt rá, hogy felkészüljek a lovagi szolgálat szerepére.

E nyolc nap alatt azonban nagy esemény történt.

Amikor a sógorom elköltözött Villers-Cotterets-ből, könyveinek egy részét nálunk hagyta.

Köztük egy nyolc vagy tíz kötetből álló munkát fényes piros papírba kötve.

Elutazása előtt figyelmeztette anyámat:

- Mindent elolvashat a fia, csak ezt nem.

A szemem sarkából odanéztem, s megfogadtam, hogy épp ellenkezőleg, ezt a könyvet fogom elolvasni.

Vártam néhány napig a sógor elutazása után, aztán elkezdtem keresni a nevezetes könyveket, melyektől el voltam tiltva.

De hiába böngésztem végig az egész könyvtárat, nem akadtam rájuk.

Föl is hagytam a kereséssel.

Most azonban föl kellett rá készülnöm, hogy egy huszonkét vagy huszonnégy éves ifjú hölgy lovagja legyek; tehát szemlét tartottam ruháim fölött.

Látnom kellett, hogy majdnem minden kabátomnak foltozott a könyöke; ugyanez volt a helyzet a pantallóim térdén.

Nem akadt egyetlen elfogadható öltönyöm azon kívül, amit első áldozásomkor viseltem. Nanking-nadrág, fehér pikémellénnyel és búzavirágkék, aranygombos kabáttal.

Szerencsére minden holmimat a kellenél két hüvelykkel hosszabbra szabattuk; ennél fogva most egy hüvelykkel volt rövidebb a kellenél.

Volt azonban a padlásunkon egy nagy szekrény, a nagy szekrényben apám nadrágjai és kabátjai, nagyapám nadrágjai, kabátjai és mellényei, egytől egyig hibátlan darabok.

Ezt a ruhatárat anyám arra szánta, hogy engem öltöztessen belőle, ahogy nagyobb s nagyobb leszek; a férgek ellen molyűző gyökeret és kámforos-zacskókat rakott közéjük.

Idáig azonban nem sokat törődtem ruházkodásommal, tehát soha nem jutott eszembe ezt a szekrényt kinyitni.

Most azonban, miután Grégoire abbé előléptetett, és nemcsak szerény tánc tehetségemet fedezte föl, hanem unokahúga lovagjának is kiszemelt, egy eddig ismeretlen érzés lett úrrá szívemen.

Felébredt bennem a tetszés vágya.

Anyámnak nem szóltam, mert tudtam, mit akarok. Fölmentem a padlásra, s bezárkóztam, nehogy megzavarják kutatómunkámat, aztán kinyitottam a szekrényt.

Egy divathős se kívánhatott volna többet; volt ott minden, az áttört atlaszkabáttól az arany-szegélyű piros mellényekig, a ripsznadrágtól a bőrpantallóig.

Főképp azonban mindez öltönyök alatt, e titokzatos szekrény legmélyén ott volt elrejtve az a piros kötésű könyvsorozat, melynek olvasásától eltiltottak.

Az első, mely kezembe akadt, fölkaptam s kinyitottam. Ezt olvastam: *Faublas lovag kalandjai*.

A címétől nem lettem sokkal okosabb, viszont a rézkarcok valamivel többet mondtak.

Az első húsz sor pedig, melyet átfutottam, még a rézkarcoknál is többet mondott.

Kikerestem az első négy kötetet, egyenletesen elosztottam őket a mellkasomon, majd rágom-boltam a mellényemet. Lábujjhegyen jöttem le a padlásról, de nem a Lafarge-féle műhelyen, hanem a fason keresztül hagytam el a házat, és rohanvást érkeztem a parkba. Itt bevettem

magam a bokrok legsűrűbb és legrejtettebb zugába, s itt, ahol már nem zavarhatott meg senki, végre átadtam magamat az olvasás örömének.

A véletlen jóvoltából néha hozzájuthattam obszcén könyvekhez.

Kétszer-háromszor évente beállított Villers-Cotteretsbe egy vándor kereskedő, aki obsitosnak adta ki magát, és nagy ügyel-bajjal mozgott falábain; kifelé rézkarcokat árult, de suba alatt tiltott könyveket lehetett nála venni.

Azt a kis pénzt, amit szegény anyámtól sikerült néha kicsikarnom, a legtöbbször e titkos beszerzésekre költöttem. Minthogy azonban a Teremtő jóvoltából, meglehetősen finnyás vagyok, nincs is abban a hatszáz kötetben, melyet megírtam, négy se, melyet akár a legszigorúbb erkölcsű anyának is el kellene dugnia a lányai elől, s ennek köszönhetem azt is, hogy e titkolt könyveket a második rézkarc és a tizedik oldal után mindig sutba dobtam.

Faublas lovag kalandjai nem jutottak erre a sorsra. Kétségtelen, hogy ez a könyv, ha csak erkölcsileg mérlegeljük, rossz könyv, de ha ötletességét nézzük, akkor elbájoló regény, tele leleménnyel, változatos típusokkal, melyek minden túlzás ellenére jól jellemzik XV. Lajos társadalmát.

A *Faublas* olvasása örömet adott, *A filozófus Teréz* olvasása csömört, ugyanígy a *Felicia* vagy a *Pajzán kalandok*, az emberi elmének e ficamai, melyek oly kiirthatatlanul szennyezték a sajtó lapjait a XVIII. század egész utolsó felében.

E percben fedeztem föl magamban azt az elhivatottságot, melyről idáig nem tudtam, nem is sejtettem semmit, nevezetesen, hogy egy második *Faublas* szeretnék lenni.

Szerencsére hamarosan lemondtam róla; így aztán, bár jó néhány hibát szoktak a fejemre olvasni, önteltséggel még nem vádolt meg senki.

Akkor azonban pompás és minden részletében kidolgozott tervem volt a nők meghódítására. Alig vártam a pünkösdi vasárnapot, amikor majd búzavirágszín kabátban és nanking-nadrágban bemutatnak a két párizsi tüneménynek.

Az első, Laurence, magas, sovány és hajlékony termetű, lusta, de jó kedélyű szőke lány volt; hamvas arcából, kecses lényéből csak úgy áradt a párizsi nők eleganciája. Mint mondtam, ő volt az abbénk unokahúga.

Barátnőjét, a halovány és kövérkés Vittoriát, enyhén meglegyintette a himlő. Ő viszont, feszes csípőjével, merészen kiugró keblével, égő tekintetével a madridi spanyol nők típusát testesítette meg oly pontosan, hogy még a mozgás elevensége, a bőr alabástromos színe és az olvatag tekintet is kiegészítette.

Én azonnal és habozás nélkül Laurence kegyeit igyekeztem keresni, részben kötelességtudatból, hiszen Grégoire abbé már jó előre engem szemelt ki unokahúga lovagjául, részben azonban azért is, mert e leányarcról áradó tisztaság varázsa első látásra megragadott.

Így történt, hogy ebéd után, amikor sétálni indultunk a parkba, Laurence-nak nyújtottam a karomat.

Nem is próbálom szépíteni, hogy pokoli zavarban voltam, s hogy zavaromban nagyon ügyefogyottnak és nagyon nevetségesnek látszottam. A ruhám például kifogástalanul alkalmas volt arra, hogy egy fiú 1816-ban elvégezhesse benne első áldozását, viszont némiképpen különcdő jelleget adott annak az ifjúnak, aki 1818-ban ilyen öltözékben akart kilépni a világ színpadára. Ekkoriban például már csak a legelmaradottabb férfiak hordtak térdnadrágot, s még ezek az elmaradottak is majdnem mind az elmúlt évszázad fiai voltak. Én tehát, a félig

gyermek, aki feltűnés nélkül viselhettem volna lehajtott gallért, paszományos nadrágot és lekerekített mellényt - most egy aggastyán jelmezében szerepeltem. Ez az anakronizmus csak még jobban érvényre juttatta a velem karonfogva sétáló kacér lány bájait, aki teljesen tisztában volt azzal, hogy kísérlőjének esetlensége föl sem ér hozzá. Olyan nyugalommal sétált a réám tapadó gúnyos mosolyok és kíváncsi tekintetek keresztüzében, mint Vergilius istennői az emberek között, mit sem bánva, hogy bámulják őket, hiszen úgysem kegyeskednek visszaneézni. Az ő nyugalma azonban nem ragadt rám át; szinte percenként pirulnom kellett, s ha ismerőst hozott szembe a véletlen, ahelyett, hogy büszkén végigmértem volna, elfordítottam a fejemet, mintha nem ismerném.

Ráadásul, akár a mesebeli szarvas, akkor fedeztem föl, hogy a két lábam se valami gyönyörű.

Anyám azonban bizonyára azt hitte, hogy ha én vagyok apám térdnadragjainak az örököse, akkor bizonyára a lábszáramat is tőle örököltém.

Meg kell hagyni, azóta jócskán megerősödött a lábam, bár ez manapság, amikor a térdnadrag nem divatos, már fölösleges fényűzés.

A legkínosabb az volt az egészben, hogy a két idegen leány felém irányította az érdeklődést. Vittoria közvetlenül a hátunk mögött lépkedett Grégoire abbé nővérének karján. Ez a púpos kis teremtes tele volt jósággal a bátyja iránt, de most egyszerű ruhájával, testi hibájával valósággal kirítt a spanyol lány eleganciája és telt idomú, buja alakja mellett.

A két lány időnként összenézett. Nemcsak összenéztek, hanem - amit látni nem láttam, de valahogy megéreztem - össze is mosolyogtak. A hajam tövéig elvörösödtem e mosolyoktól, mert ez volt a jelentésük: „Látod, kedvesem! Szép kis darázs-fészekbe pottyantunk!”

És akkor elhangzott egy szó, melytől olyan zavarba jöttem, hogy elöntött a düh.

A kastélyban két-három év óta dolgozott egy párizsi fiatalember, aki úgyszólván mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezett, melyeknek én híjával voltam; a haja szőke, arca rózsás, termete izmos, ruhája pedig legújabb divatú. Amikor szembejött velünk, elővette acéllánc csüngő lornyonját, és végignézett rajtunk.

- Nini, Dumas! - jegyezte meg. - Úgy látszik, megismétli az első áldozását; csak másik gyertyát keresett magának.

Ez a szellemeskedés úgy ért, mint egy pofon. Elsápadtam, s ki akartam bontakozni Laurence karjából. Ő azonban, látva megrendülésemet, úgy tett, mint aki nem hallott semmit.

- Ki ez a fiatalember? - érdeklődött.

- Ezt a fiatalembert Miaud-nak hívják - magyaráztam -, és a szegényházban dolgozik.

Mi tagadás, az utolsó szavaknak egy kis kéjes nyomatékot adtam; láttam, hogy az ifjú arszlán első látásra jó benyomást tett az én csinos társnőmre, s azt reméltem, hogy sikerül ezt elrontanom.

- Érdekes - mondta Laurence. - Pedig én párizsinak néztem.

- Miről?

- Az öltözkészéről.

Merem állítani, hogy ez a célzás nem volt rosszindulatú, de így is mélyen a szívembe fúródott, mint a parthusok szakállas nyílvevesszeje.

Az öltözék! Úgy látszik, az öltözék a legfontosabb dolgok egyike. Hiszen itt a példa, hogy első ránézésre egy férfi öltözéke alapján képet lehet alkotni - kedvezőt vagy nem kedvezőt - eszeről, műveltségéről és érzelmeiről.

Tudatlanságomba villámként hasított bele ez a szó: „Öltözék!”

Miaud úrfi minden ruhadarabja valóban híven képviselte 1818 divatját; a testhez álló, tejeskávés színű nadrág, cipőjének szív alakú, redőkbe rakott felsőrésze, vésett aranygombokkal díszes zergebőrmellénye s a fölmeredő gallér a barna kabáton. Nyeles szemüvegének arany fogója kikandikált mellénye zsebéből, s finom művű acélláncban folytatódott, órazsebéből pedig, kihívó kacérsággal, a csecsebecséknek valóságos zsibvására fityegett.

Mély sóhaj szakadt föl belőlem, s az a szent fogadalom, hogy mindezt, bármi áron, meg fogom szerezni magamnak!

11.

*Átugrom a „Hahá”-t. - A dolog nem megy simán. - Két pár kesztyű. -
A francia négyes. - Fourcade diadala. - Fölszedem a morzsákat. -
A keringő. - Az ifjú lassan férfivá érik.*

Arra mentünk, amerre városunk polgárai vagy az idevetődő idegenek szoktak sétálni; tehát a virágba borult, pompás gesztenyefasornak elmentünk egészen a legvégéig, ahol a földből kiásott, hatalmas árok zárja le a parkot. Ezt hívják minálunk „Hahá”-nak, alkalmasint azért, mert a mit sem sejtő sétálóból ilyenféle hangot csal ki a meglepetés, amikor hirtelen a mélység szélén találja magát.

Úgy véltem, hogy ezen a ponton végre visszaszerezhetem elvesztett tekintélyemet.

Esett már szó arról, hogy a testedzés úgyszólván minden ágában némi ügyességgel és némi testi erővel dicsekedhettem. Az ugrás volt a legerősebb oldalam.

- Nézze csak meg ezt az árkot - mondtam társnőmnek, akit ezzel el akartam képesíteni. - Hát tudja meg, hogy én ezt átugrom.

- Igazán? - mondta ő közönyös arckifejezéssel. - Pedig milyen széles!

- A szélessége tizennégy láb... És hozzátehetem, hogy Miaud barátunk aligha kockáztatná meg ezt az ugrást.

- Hát nincs igaza? Mire jó ezt az árkot átugorni?

A lány válasza torkomra forrasztotta a szót. Egy Peru leigázásáról szóló könyvben olvastam Pizarro egyik hadnagyáról, aki a bennszülöttek elől menekülve átugrott egy huszonkét láb széles folyócskát, mégpedig úgy, hogy lándzsáját a folyócska medrébe szúrva, átvette magát a vízen.

Erre én csak ámulattal tudtam gondolni, és hosszú ideig álmodoztam egy olyan alkalomról, amikor nagy veszedelemben forogva követhetném a hadnagy példáját.

Nos, sikerült eljutnom odáig, hogy tizennégy lábat saját erőmből, lándzsa nélkül is át tudtam ugrani iskolatársaim legnagyobb csodálkozására, akik közül legföljebb ketten-hárman vetélkedhettek velem. Rejtély, hogy ez a dolog ilyen kevésbé érdekli ezt a párizsi lányt.

Gondolkoztam, s úgy képzeltem, hogy közönyének a kételkedés a forrása.

- Várjon csak! - mondtam neki. - Majd bebizonyítom.

Társnőm ellenvetéseivel mit sem törődve nekifutottam, s egy olyan ugrással értem el az árok túlsó oldalát, hogy Auriol is megirigyelhette volna.

Persze, Auriol bő nadrágban végzi az ugrásait; rajtam azonban a mutatvány időpontjában szűk nadrág feszült. Abban a pillanatban, amikor egy térdhajlítással földet értem, baljóslatú recsegnést véltem hallani. Aztán úgy éreztem, hogy testem alsó tájait hűvös szellők lengik körül, aminek csak egyetlen oka lehet, hogy ugyanis kirepedt a nadrágom feneké.

Végzetes csapás volt. Hogy kísérhettem volna a bálterembe ezt a szép párizsi lányt, s hogy vállalkozhattam volna akár a legszerényebb koreográfiai mutatványra e szörnyű katasztrófa árnyékában? Ami megtörtént, azt nem lehetett közölni sem, így ki se menthettem magam, hogy egy fél órára eltávozhassam. Elhatároztam, hogy mentegetőzés nélkül fogok távozni. Így is lett. Magyarázat nélkül, egyetlen szó nélkül rohanvást indultam hazafelé a több mint másfél

mérőföldes úton, ahol a sétálók meghökkenve találgatták, vajon fogadásból száguldok-e a sokaságon keresztül, vagy pedig az elmebaj tört-e ki rajtam e roham formájában.

Körülbelül olyan állapotban érkeztem haza, amilyenben apám lehetett, amikor egy alligátorral találkozott Santo Domingóban, és azzal szórakozott, hogy kavicsokkal hajigálta.

Anyámat, amikor meglátott, nagyon megijesztette az én borzasztó izgatottságom. Zihálva, levegő után kapkodva, a fulladás határán, kérdéseire csak azzal a nem túlságosan tisztelettudó gesztussal bírtam válaszolni, amellyel a nápolyiak illetik a Vezúvjukat, amikor épp panaszuk van ellene; persze, az én mutogatásomból anyám csak a puszta tényállást értette meg, vagyis, hogy véletlenül elszakadt a nadrágom, s én e kis hiba kijavítására kérem.

Öt perc múlva nadrágom folytonossági hiánya nyomtalanul eltűnt, hála annak a varrótűnek, mely már számtalan ilyesfajta helyzetben megállta a helyét.

Felhajtottam egy pohár almabort, amit aszalt almából házilag magunk készítettünk, aztán ugyanolyan sebességgel, ahogy hazatértem, elvágattam a bálterem felé.

Száguldásom azonban hiábavalónak bizonyult; az én párizsi szépeim tíz perccel megelőztek a táncteremben, s már a helyem is be volt töltve; Vittoriát Niguét táncoltatta, Laurence-ot Miaud.

Míg folyt a tánc, nem bírtam levenni szemem a szép Laure-ról - mert családi körben, a rövidség kedvéért, így becézték Laurence-ot -, s ahányszor észrevettem, hogy összemosolyog a táncosával, a szégyen és a harag arcomba kergette a vért. Biztosra vettem, hogy rólam folytatnak eszmecserét, márpedig egy ilyen eszmecsere nem nagyon legezgette a hiúságomat.

Vége lett a táncnak; Miaud helyére kísért Laurence-ot, s én elindultam a padjuk felé, ahol a környék legszebb és legelőkelőbb leányai között is kitűnt a két párizsi lány szépsége és eleganciája.

Körülbelül félúton lehettem, amikor szembe jött Miaud.

Ahogy az utamat keresztezte, megjegyezte, mintha magában beszélne:

- No lám, mi lesz abból, ha valaki szűk nadrágot visel...

Mondanom se kell, hogy e célzás hallatára nem enyhült éppen az az utálat, amit ez iránt az alak iránt éreztem. Hiszen már-már a vetélytársamat láttam benne! Némán folytattam utamat, mert átláttam, hogy csak magamat tenném nevetségessé, ha egy szakadt nadrág ürügyén hajba kapnék Miaud-val.

Megálltam Laurence háta mögött.

- Itt vagyok, kisasszony - mondtam.

- Ennek igazán örülök - válaszolta. - Távozásának módjából következtetve attól féltem, hogy valami baleset érte.

Dadogni kezdtem.

- Valóban, Laure kisasszony, egyszer csak észrevettem, hogy...

- Hogy otthon felejtette a kesztyűjét. Megértem magát; nem akart kesztyű nélkül táncolni, s ebben teljes mértékben igaza volt...

Egy pillantást vettem pucér kezemre, és elvörösödtem; gépiesen zsebre vágtam a kezem.

Kesztyűm, sajnos, csakugyan nem volt.

Hátraleptem, és révedező tekintettel néztem körül.

Néhány lépésnyire ott állt egy Fourcade nevű fiatalember, akit Párizsból küldtek ide egy önképző iskola megszervezésére és vezetésére. Épp a kesztyűjét próbálta felhúzni, mely szemmel láthatóan új volt, s nyilván egy negyedórával ezelőtt szerezte be. A kesztyű alig ment föl a kezére.

Ez a Fourcade nagyon jóra való fickó volt, s engem, a korkülönbség ellenére is, megszeretett. Félábbal még az elmúlt évszázadban állt, s félábbal abban, mely most kezdődött; ez volt az oka annak, hogy hozzám hasonlóan ő is nanking-nadrágot és búzavirágszín kabátot viselt.

Az, hogy ilyen egyformán voltunk öltözve, mély bizalmat ébresztett bennem, pedig annakelőtte nem éreztem iránta semmi ehhez foghatót.

- Kedves barátom - mondtam neki -, nagy szívességre szeretném megkérni.

- Mégpedig?

- Adja ide a kesztyűjét.

- Adjam oda a kesztyűmet?

- Úgy van. Én ugyanis épp az imént kértem föl táncolni Laurence kisasszonyt, azt a szép fiatal lányt, akit ott láthat ülni, de az utolsó pillanatban azon vettem észre magamat, hogy otthon felejtettem a kesztyűmet. Remélem, megérti, milyen helyzetben vagyok.

- Kedves barátom, nem mondhatom azt, hogy „maga szerencsésebb, mint amennyire szerelmes”, mert látom, hogy nagyon is szerelmes. Csak azt mondom: „Maga, barátom, burokban született” - mert véletlenül két pár kesztyűm van.

Ezzel elővett a zsebéből még egy pár kesztyűt, szintén vadonatújat; azt a párat pedig, melyet az imént igyekezett felhúzni, átnyújtotta nekem.

A soha nem látott bőség elkápráztatott.

- Miért kell egy embernek két pár kesztyű? - kérdeztem.

- Arra az esetre, ha az egyik pár felhúzás közben föl talál fesleni - válaszolta olyan természetességgel, mint aki nem is érti, hogy lehet ilyesmit kérdezni.

Válasza a tékozlásnak olyan új távlatait nyitotta meg előttem, hogy valósággal földhöz vágott. Eszerint van ember, aki merő óvatosságból két pár kesztyűvel szereli föl magát, miközben másnak az sem jut eszébe, hogy egy párat hozzon magával.

- Van már a négyeshez partnere? - kérdeztem.

- Csak most jöttem.

- Csatlakozzon hozzám, ha akar.

- Szívesen.

- Kérem a párokat a négyeshez! - kiáltotta éppen a táncrendező.

Laure előtt termettem öntelten mutogatva fehérkesztyűs kezem.

Fourcade a mellettem ülő Vittoriát kérte föl.

Elfoglaltuk a helyünket. Az egész bálteremben csak két férfi viselt térdnadrágot: Fourcade és én.

Mindketten most mutattuk meg először, hogy mit tudunk. Fourcade alig két hete érkezett Párizsból, s Villers-Cotterets-ben csak pünkösdi óta dívott a tánc, szabad ég alatt.

Ünnepélyes mozgásunk, mely a térdnadrágban még külön nyomatékot kapott, felénk irányította a kíváncsiak szemét.

Elsősorban persze a két párizsi leányét.

Kezdődtek a bonyolult táncfigurák.

Nekem minden testgyakorlathoz megvolt a rátermettségem. Azt már a jó szerencsének köszönhettem, hogy nemcsak vívőleckéket vettem, hanem táncórákat is. Tánc tudásomat egy Brézette nevű nyugdíjas gyalogsági őrmestertől szereztem, akinek unokahúgát, városunk legszebb leánykáját, akkor figyelemre se méltattam.

Mulasztásomat azóta már jóvá tettem nem is egyszer. Ha akarnék, tudnék mesélni róla.

A havi három frankos tandíj eredményeképpen kissé extravagáns tánc tudásra tettem szert, melyből azonban nem hiányzott sem az életkedv, sem a férfiaság.

Fourcade volt a kezdeményező; ő pedig nem volt se több, se kevesebb, mint Vestrisnek egy tehetséges tanítványa.

Mondtam már, hogy az idő tájt a tánc még tánc volt. A koreográfiának azok a cifrázatai, melyek azóta nevetséges színben tűnnek föl, akkor még méltóságot árasztottak.

Fourcade első lépéseit a bámulat susogása kísérte. Aki nem táncolt, az fölállt a padra; a táncosok viszont lelassították figuráikat, hátha elleshetik Fourcade valamelyik „entrechat”-ját vagy „flic-flac”-ját. Bemutatkozása fölért egy diadalmenettel.

Ez volt az a pillanat, amikor először ismertem föl természetadta alkalmazkodási képességemet. Annyi időm volt csak, míg vizavím bevezette táncának első figuráját, de én ebből a kevésből is meg tudtam érteni, mennyivel különb az ő tánca, mint az enyém, sőt, azt is kisütöttem mindjárt, hogy az ő cirkalmas bokamozgásából és rafinált ide-odalépegetéséből mit tudnék hamarjában úgy leegyszerűsíteni, hogy én is fölhasználhassam, így történt, hogy amikor partnerem óriási sikerének árnyékában énrám került a kezdés sora, a teremben az elismerés halk moraja kelt annak jeléül, hogy a várakozásnál jobban sikerült megállnom a helyemet.

Ez a pillanat fanatikus táncossá avatott. Fanatizmusom egészen addig tartott, míg divatba nem jött az az életunalom és elmélkedő hajlam, melynek nevében egy huszonnégy-huszonöt éves fiatalember már méltóságán alulinak érzi, hogy örömet az ugrabugrálásban lelje.

Egyelőre még csak kamaszkorom esetlenségeiről számolok be. De türelem! Lesz még szó ifjúkoromról is. Talán bátrabb leszek Rousseau-nál is, hiszen ő csak a bűneiről tett önvallomást.

Miközben páromat a helyére vezettem, learattam dicsőségem babérait.

- Tudja-e, hogy maga kitűnően táncol? - állapította meg a párizsi lány. - Hol tanulta?

- Itt.

- Hogyhogy itt? Villers-Cotterets-ben?

Büszke voltam a szülővárosomra, s ez a válasz vérig sértett. De beértem azzal, hogy - a lehető leggúnyosabb hangsúllyal - kijelentsem:

- Igen. Villers-Cotterets-ben.

Aztán, egy férfi hangján, akit már nem érhetnek meglepetések, azt kérdeztem:

- Nincs kedve keringőzni?

- Köszönöm, én nem szeretek, de Vittoria barátnőm él-hal a keringőért.

A spanyol leányhoz fordultam.

- Nem ígérte még el ezt a táncot?

- Nem.

- És volna mersze velem táncolni?

Tetőtől talpig végigmért.

- Miért ne? - mondta mosolyogva. Éppen kezdődött a keringő.

Táncosnak talán közepes vagyok, de keringőtáncosnak elsőrangú. Rájött erre a spanyol lány is mindjárt az első lépések után, és teljesen átadta magát a táncnak, érezvén, hogy biztos kezek tartják és vezetik.

- Maga igazán jól keringőzik - jegyezte meg.

- Ez az elismerés már csak azért is jólesik nekem - válaszoltam -, mert még csak székekkel keringőztem.

- Székekkel? Hogyan?

- Úgy, hogy én az első áldozásom évében kezdtem keringőzni tanulni, amikor a nőkkel való táncolást megtiltotta Grégoire abbé. A tánctanárom viszont ragaszkodott ahhoz, hogy valamit tartsak a karomban, és odanyújtott egy széket, így aztán táncoltam is, és mégse vétkeztem.

A táncosnőm kénytelen volt megállni; attól féltem, meghal nevetében.

- Komolyan mondom - szólt, amikor újra lélegzethez jutott -, maga nagyon mulatságos fiú, és én igazán megszerettem. Táncoljunk tovább.

Belevetettük magunkat a forgatagba, mely rögtön magával ragadott.

Pedig mondom, ez volt az első alkalom, hogy igazi nővel keringőzhettem, ez volt az első parfümös lehelet, melyet belélegzettem, homlokom először érezte női haj érintését, szemem először itta fel egy meztelen váll fehérségét, karom először fogta át egy hátrahajló, kifelé feszülő, vonagló asszony derekát... Örömben reszketeg sóhaj tört föl belőlem.

- És ez mit jelent? - kérdezte táncosnőm, s rám nézett azzal a spanyol szempárral, mely még egy mantilla csipkéin is átparázslík.

- Ez azt jelenti - magyaráztam keringőzés közben -, hogy úgy veszem észre, sokkal kellemebb magával táncolni, mint egy székekkel.

Ezt már nem bírta ki; kisiklott karomból, és leült a barátnőjéhez.

- Mi történt? - kérdezte Laurence.

- Az történt, édesem, hogy a barátod roppant mulatságos fiú.

- Ez meglepő, mert én bizony ennek semmi nyomát se láttam.

- Talán azért, mert nem keringőztél vele - súgta a fülébe Vittoria. - De hidd el, ez a fiú elragadó... Jöjjön hát! - szólt hozzám, és önszántából újra elfoglalta helyét a karomban. - Táncoljunk még egy kicsit.

Szívem vágya teljesült.

Beálltunk a többiek közé.

Hogy rólam miképpen vélekedtek, nem tudom; csak azt vettem észre, hogy keringőtáncosnőm óriási sikert aratott. Hajlékony csípőjének rezgő mozgása, mely a spanyol táncoknak túláradó és utánozhatatlan érzékiségét átoltotta a francia keringőbe, valamilyen elektromos feszültséget teremtett körülötte. Hullámszerűen mozgott, mint egy kígyó, és megvolt benne az andalúziaiak különös képessége, akik a keringőt a keringésért szeretik, és annak köszönhetik mozgásuk utolérhetetlen báját, hogy számítás és hatásvadászat nélkül vetik magukat a táncba. Azért olyan szépek, mert nem akarnak tetszeni.

A zenekar elhallgatott, de mi nem mozdultunk a helyünkről. Én merev tekintettel álltam ott, homlokomat ráncolva, kivillantva fogam fehérét, ő lágyan, zihálva, elomolva.

Éreztem, hogy valami óriási változás történik bennem. A ziháló lélegzet, a haj és az a nőies sugárzás egy csapásra férfivá tett.

- Van még kedve keringőzni? - kérdeztem.

- Amikor csak akarja - válaszolta.

Visszaült a barátnője mellé, aki a füléhez hajolt. Úgy odafigyeltem, hogy még a szemem is füllé változott.

- Ejnye - szólt Laure, de olyan mosollyal, melytől tréfává szelídült a szemrehányás -, még leütöd a kezemről az én gimnazistámat! Pedig tudod, hogy a nagybátyám nekem adta.

- Ne félj - válaszolt a spanyol lány kimutatva ragyogó fogsorát, mely egyszerre ígérkezett csókra és harapásra -, csak a keringőre kérem tőled kölcsön; a többit te táncolhatod vele.

E párbeszéd alján megéreztem a rejtett évődést. Nem is vitás, hogy ez a két gyönyörű nő, akinek szépsége homlokegyenest különbözött egymástól, engem csak játékszerszámba vett.

E néhány perc leforgása alatt jócskán megöregedtem. Most például egy csöppet se szégyelltem magam, inkább valamilyen szomorúság fogott el; s ahelyett, hogy homlokomat ellepte volna a nyirkos pirosság, inkább a szívem fájt, mintha belemart volna valami.

Íme, valóban beléptem az emberi élet második bugyrába: már szenvedtem.

De ha szenvedtem is, lelkem mélyén már megzendült valami, egy sohasem hallott zsoltár, melynek misztikus szózata épp ezt a szenvedést dicsőítette, s először életében odakiáltotta a gyermeknek: „Bátorság, fiam! Már férfi vagy!”

Hogy mire vágytam akkor? Legelőször is magányra. Sarkon fordultam és elmentem.

Az elkövetkező órát tűnő ábrándok között töltöttem, de, hogy a fejemben mi járt, azt ma már nem tudnám elmondani. Ahogy egy földrengésnél eltűnnek falvak, városok, hegyek és völgyek, tavak és patakok, úgy tűnt el a semmibe az én egész gyermeki valóm; csak a jelen állt előttem, de az is csak bolygó lidércek derengésében, mely sem a részleteket, sem az egészet nem világította meg, s hiába meresztettem a szememet, hiába próbáltam lelki szememmel látni: minden megfoghatatlan maradt.

Csak egy dolog volt biztos, vitathatatlan és kézzelfogható, az, hogy egy negyedórája szerelmes voltam.

Hogy kibe? Még senkibe. A szerelembe.

Egy óra múlva visszatértem a terembe.

- Szép dolog, mondhatom! - jegyezte meg Vittoria. - Fölkér keringőzni, aztán eltűnik.
- Igaza van - ismertem el. - Kérem, ne haragudjon, elfelejtettem.
- Nagyon udvarias.

Elmosolyodtam.

- Higgye el - mondtam -, hogy nem udvariatlanságból történt.
- Legalább árulja el, hol járt.
- Kíváncsi rá?
- Azt hiszem, jogom van tudni.
- Nézze csak - mondtam. - Látja innen azt a szép sötét fasort?
- Mi van vele?
- Úgy hívják: a Sóhajok Sétánya... Onnan jövök.

Ezeket a szavakat a legtisztább naivitás adta a számra. Eszembe se jutott szellemeskedni, se érzelmeskedni. Erre a két hibára csak később szoktam rá.

- Ugye mondtam, hogy a barátod elragadó - mondta Vittoria Laure-nak.

Sejtelmem se volt róla, mitől és miért voltam elragadó. S ráadásul ahelyett, hogy megköszöntem volna a nekem szóló bókot a szép spanyol lánynak, csak egy fintort vágtam felé, amitől a két lány harsogó nevetésben tört ki.

A legszívesebben visszatértem volna a Sóhajok Sétányába, de nem volt hozzá bátorságom. Olyan lehettem, mint Molière szerelmesei, akik újra meg újra elindulnak az ajtó irányában, de sosincs merszük átlépni a küszöbön.

A táncolók már elfoglalták a helyüket.

- Eleget duzzogott, gimnazista úrfi - mondta Laurence. - Most én kérem föl egy táncra, föltéve, hogy nem ad kosarat.
- Sajnos, nem.
- Miért sajnos?
- Tudom én, miért mondom.

És megfogtam a kezét.

Az este hátralevő felét és az éjszaka egy részét végigtáncoltam és keringőztem. Éjfél után egykor tértünk haza.

Vittoriát Niguet, a közjegyzőnk első segédje kísérte haza; én pedig Laurence-ot.

És azután, míg reggel nem lett, olyan lázban égtem, mint azóta soha.

12.

*Mi hasznom volt a két párizsi vendégből. - A lányok
Villers-Cotterets-ben. - Első szerelmeim.*

A kezem elég szép volt, a körmöm jó formájú, fogaim nagyok, de fehérek, lábam pedig, a termetemhez mérve, feltűnően kicsi... Mindennek előnyös voltáról sejtelmem se volt, míg föl nem nyitotta a szemem a két párizsi lány. Sok jó tanácsot is kaptam tőlük, s így sikerült megdupláznom a természet adta előnyöket. Eleinte azért fogadtam meg tanácsaikat, hogy elnyerjem tetszésüket, később pedig, mert magam is örömet leltem benne. Így történt, hogy a két vendég elutazásakor végképp átléptem azt a határvonalat, mely a gyermekkort elválasztja az ifjúságtól.

Igaz, ez a határátlépés nem ment könnyen. Jobb felől a tetszenivágyás, balról a bánat mutatta az utat, s én könnyes szemmel tettem meg a döntő lépést.

De alighogy belekóstoltam a tiltott fának abba az almájába, melynek neve: szerelem, mit sem törődtem első kísérletem fájdalmas búcsúakkordjával, s alig vártam, hogy kipróbálhassam a következőt, mint azok a szomjas utasok, akik egy új országba érkezve érzik ugyan a gyümölcsök keserű ízét, de azért elvásott fogukkal is ellenállhatatlan mohósággal kívánják a következőt.

Ebbe persze belejátszott az is, hogy kevés város dicsekedhetett annyi szép fiatal lánnyal, mint Villers-Cotterets.

Nincs olyan nagy park, még Versailles-ban sem, nincs olyan zöld gyep, még Brightonban sem, melynek szívet gyönyörködtető virágpompája versenyre kelhetne a mi kastélyunk parkjával, e park virágaival...

A szépség trónusát - melyet sokan Angliának szeretnének odaítélni -, minálunk három, egymástól élesen eltérő osztály követelte magának; az arisztokrácia, a polgárság meg az az isten tudja, minek nevezhető rokonszenves harmadik csoport, félúton a polgárság és a nép között, mely se ide, se oda nem tartozik. Villers-Cotterets-ben ők voltak a divatárú, fehérenemű- és másfajta boltok tulajdonosai.

Ha például az ember a tér felé indult, akkor a bal oldali járdán, valamicskével a Soissons utca sarka után, egy kis házat vett észre, melynek egész utcai homlokzata egy ajtóból és egy kirakatból állt. Női kalapok és gallérek, sapkák és hímzések, szalagok, egy- és ötujjas kesztyűk díszeltek a kirakatban, vagyis a nők hadviselésének egész tűzérsege. A boltajtó mögött egy kétszárnyú függöny volt arra hivatva, hogy távol tartsa a kíváncsiak tekintetét; szárnyai azonban, akár a véletlen kegyelméből, akár a függönytartó rúd makacosságának vagy a lég-huzatnak jóvoltából, hol jobbra, hol balra, mindig hagytak egy kis nyílást, melyen részben a járókelők bekandikálhattak az üzletbe, részben a bentiek kiláthattak az utcára.

A bejárat ajtó és a kirakat fölött a következő kővér betűs cégtábla állt:

RIGOLOT KISASSZONYOK NŐI DIVATÁRUDÁJA
--

Tény és való ahogy mindazok, akiknek az árulkodó függöny hasadéka keresztül sikerült egy pillantást vetniök a bolt belsejébe, nem jártak rosszul, és nem vesztegették hiába az idejüket.

Ennek a ténynek azonban nincs semmi néven nevezendő köze a két cégtulajdonos kisasszonyhoz. E két pártában felejtett leány már túl járt negyvenedik évén, és alig hiszem, hogy a tiszteleten kívül még másféle érzéseket óhajtottak volna ébreszteni embertársaikban.

Nem, nem! A fent elmondottak kizárólag két imádni való leányra vonatkoznak, az egyik szőke, a másik barna, s úgy ültek ott egymás mellett, mintha éreznék, hogy így mindketten jobban érvényesülnek. A szőke hajú leányt Albine Hardinak hívták, a barnát Adèle Dalvinnak.

Ki emlékszik még a szép Marie Duplessisre, erre a királynői föllépésű, elragadó kurtizánra, fiam regényének, *A kaméliás hölgy*-nek a hősnőjére? Nem emlékeznek rá? Pedig őrá hasonlított a barna hajú leány... Elmondom hát, milyen volt Albine Hardi.

Ez a fiatal lány, a tizenhét évével, bársonyosan kreol bőrével, óriási, bársonyos, barna szemével, fekete szemöldökével, melyet mintha egy biztos kéz ecsettel festett volna a homlokára, valóságos hercegnő volt, sőt, talán királynő, vagy még több, egy nimfa Diana táborából. Karcsú és törékeny, de mégis szálegyenes természetben volt valami, ami a vadászó amazonra emlékeztetett. Az ember szinte látta, amint repül a szélben nemezkalappal a fején, toll a kalapjában, a harsonázó vadászok és az ugató kutya farka élén. Ha színpadra képzelem, azt hiszem, fenséges, csaknem emberfeletti lett volna a megjelenése, de a mindennapi életben is túlságosan szépek látszott az emberek szemében, annyira, hogy egy ideig nem is mert beleszeretni senki, előre sejtve a közeledés kilátástalanságát, viszonzatlanságát.

Adèle, a másik, rózsapiros volt és szőke. Álmodni sem tudnék az övénél aranyabb szőkeséget, kedvesebb szemet, vonzóbb mosolyt. Közelebb állt a nevetéshez, mint a búhoz, alakja is inkább alacsony volt, mint magas, s nem karcsú, hanem inkább gömbölyded, olyanformán, mint Murillo képein a Szűzanya lába előtt a felhőkbe burkolt kerubok. Volt benne valami Watteau pásztorleányaiból és Greuze parasztlányaiból, de egyikükre se hasonlított egészen, inkább mintha e kettőből lett volna összegyúrva. Őröla viszont az volt az ember első érzése, hogy milyen könnyű és kellemes volna beleszeretni, holott a szerelem viszonzását nem egykönnyen lehetett nála elérni.

Jóravaló, öreg földműves szülőktől származott, tisztességes, de közönséges nemzetség fájáról; s az, hogy ez a fa ilyen üde és illatos virágot hajtott, nem mindennapi jelenség.

Egyébként ez jellemezte ezt az egész felnövekvő nemzedéket. Ifjúságának köszönhetette előkelőségét, mint ahogy a tavasz adja a rózsának frissességét.

Azok körül, akiknek arcképét az imént lefestettem, ott döngicsélt és mosolygott a fiatal lányok egész raja, a nagyoktól kezdve s végezve a gyerekeken, egy új nemzedéken, melyet láttam felnőni és kortársaim helyére lépni, mely azonban messze elmaradt elődei mögött.

Két párizsi lánynak kellett Villers-Cotterets-be jönnie, hogy én is észrevegyem végre a tavasznak ezt a koszorúját, melyhez a társadalom minden osztálya hozzáadja a maga részét, ki csillag, ki virág képében.

De alighogy elutazott a két vendég, leesett a szememről a hályog, s ahelyett, hogy „élek”, egyszerre elmondhattam magamról: „Vagyok!”

Koromat tekintve épp félúton jártam a fogócskázó és kiskorongot dobáló gyerekek meg a férfiasodó kamaszok között, ahogy ezt Grégoire abbé unokahúga, nagyon helyesen, meg is jegyezte.

A szép párizsi lány azt tanácsolta, hogy maradjak meg szépen a kicsinyek között; erről azonban hallani sem akartam. A nagyok közé kíváncsoztam, és inkább lábujjhegyre ágaskodtam, hogy elérjem tizenhat évemet. Egyébként, ha a korom iránt érdeklődött valaki, tizenhét évesnek mondtam magamat.

Már megvolt bennem a sóvárgás a szerelem után; csak az a személy hiányzott, akinek fölkinálhattam volna szerelmemet.

Azok a fiatal lányok, akikről a fentiekben beszámoltam, elragadóan szabad életet éltek, akár komolyan szerelmesek voltak már, akár még nem. Ezt alighanem annak köszönheték, hogy a szüleik nagyon megbíztak bennük. Voltaképpen mindegy, hogy minek volt köszönhető; elég az hozzá, hogy Villers-Cotterets-ben teljesen angol divat szerint éltünk, s ez nagy mértékben megkönnyítette a fiatal lányok és fiúk érintkezését. Ilyen mérvű szabadságot egyetlen franciaországi városban se láttam, ami azért is feltűnő, mert ezek a fiatalok kivétel nélkül tisztességes szülőktől származtak, akik a szívük mélyén szentül hitték, hogy a Szerelem Birodalmának folyóin fehér fátylak alatt hajóznak a bárkák, és mirtuszágak koszorúzzák az árbocait.

És, ami még feltűnőbb, ebben a hitükben nem is tévedtek, legalábbis a tíz vagy tizenkét szerelmespár nagy részét illetően, akik a mi baráti körünkhöz tartoztak.

Türelemmel vártam, míg valamelyik kötelék felbomlik vagy elszakad.

Időközben eljártam minden táncmulatságba, minden közös sétára, minden társas összejövetelre. Nagyszerű inaskodás volt ez arra, hogy jó előre összebarátkozzam azzal a szörnnyel, amelyet Psyché megérintett anélkül, hogy látott volna, melyet viszont én csak láttam anélkül, hogy érintettem volna.

Körülbelül hat hetet vagy két hónapot éltem ebben a létszámfölötti állapotban; ekkor mellém szegődött a szerencse. E szerelmek egyike, alighogy megkezdődött, véget ért. Adèle Dalvint feleségül akarta venni egy Richou nevű parasztcsalád fia. A szülők azonban, a lány szegénysége miatt, tiltakoztak e rügyező érzelem ellen; így a szőke szépség egyszerre szabad lett.

Én, aki hat hétig nyitott szemmel figyeltem a többieket, sokat tanultam ezalatt, most pedig, szerencsémre, nem egy csípős nyelvű és elkényeztetett párizsi lánnyal akadt dolgom, aki pontosan olyan jártas volt a nagyvilági dolgokban, amilyen járatlan voltam én. Az én Adèle-om nemcsak, hogy még nálam is félénkebb volt, hanem készpénznek vette az én hősködésem, sőt, mint a mesebeli béka, mely a tóba vetette magát, amikor egy rémült nyúl szaladt el mellette, jószívűségében még tőlem is félt, amivel sikerült megnyugtatnia, hogy létezhetnek még nálam is félénkebb lények.

Ezek az új erőviszonyok megerősítették önbizalmamat. Teljes szerepcsere történt: ezúttal én támadtam, a nő védekezett. Védekezésének szívósságából meg kellett értenem, hogy rohammal nem fogok soha célt érni, ezt a kemény ellenállást csak a hosszú és kitartó szerelem tudja - esetleg - meglágyítani, az erőszak viszont lepattan róla.

S ezzel elkezdődött az életemben az első olyan korszak, melynek visszfényét még ma is derengeni látom, a szerelemnek az a szép küzdelme, mely fáradhatatlanul kér és kér, s nem riad vissza az örökös nemtől, lépésről lépésre csikarja ki azokat az apró engedményeket, melyek külön-külön, a teljesülés percében, boldoggá teszik az embert; a gyorsan múló idő, a mi életünk reggele, amely úgy lebeg a föld fölött, mint a hajnali fény, és, miközben két kézzel szórja virágait az egész emberiségre, a kamaszkor rózsaszínű felhőivel mintegy előjele a nagy szenvedélyek izzó napsütésének.

Minek tagadnám: szép idők voltak ezek! Reggel, mihelyt fölébredtem, már ott állt az ágyamnál anyám mosolygó szemmel, ajkán az édes reggeli csókkal; kilenctől négyig a közjegyzőnél dolgoztam, ami elég unalmas munka lett volna, ha figyelnem kellett volna arra, amit írok, de a kezem meg a szemem gépiesen végezte a másolást, s így a munka is könnyűnek és kellemesnek tűnt, mert a képzeletem szabad maradt, és kedélyesen elbeszélgettem saját magammal. Négytől nyolcig újra anyámmal voltam, s aztán, nyolc után, kezdődött az öröm, a szerelem, az élet, a remény, a boldogság!

Nálunk az a szokás járta, hogy nyáron nyolckor, télen pedig hatkor, mihelyt ráérték, összegyűltek a mi fiatal barátnőink a megbeszélt helyen, megszorították kezünket, csókra nyújtották homlokukat vagy arcukat, s eszükbe se jutott titkolni, mennyire örülnek a viszontlátásnak, annyira hiányzott belőlük a rossz ízű kacérság vagy a számító képmutatás. Nyáron, szép időben várt minket a kastélykert selymes pázsitjával, árnyas fasoraival, szélben susogó lombjaival s a holdas éjszakákon a sötétségnek és a holdfénynek váltakozó, hosszú útszakaszaival. Ilyenkor a magányos sétáló öt vagy hat párocskával találkozott, pontosan olyan távolságban egymástól, hogy egyedül lehettek, és mégsem voltak magukban; kéz a kézben sétáltunk, összehajló fővel, csendes, dallamosan és lágyan hangzó beszélgetésbe merülve, vagy - ami sokkal veszélyesebb volt - teljes némaságban; hisz sokszor épp ez a némaság szolgált ürügyül arra, hogy a szemek kibeszéljék, amiről az ajkaknak hallgatniuk kellett.

Téli délutánokon, vagy ha rossz volt az idő, Louise Brézette-nél jöttünk össze. A mama és a nagynéni majdnem mindig visszavonult a lakás mélyébe, s mi birtokba vehettük a két utcai szobát. Egyetlen lámpa világított a harmadik szobában, ahol Louise anyja a hímzésével foglalatzkodott, a nagynéni pedig a *Krisztus követése* vagy a *Tökéletes keresztény* olvasásába merült, mi pedig egymáshoz bújva, legszívesebben ketten egy széken szorongva beszélgettünk, elismételve a tegnap már elmondottakat, ami azonban mindig úgy hangzott, mintha először hallanánk.

Este tízkor véget ért az összejövetel. Ki-ki hazakísérte azt a lányt, akinek lovagjául szegődött. A kapu előtt a lányok még egy fél órával, néha egy órával is meghosszabbították a beszélgetést, ami mindkét félnek egyformán jólesett. Ilyenkor vagy leültek a bejárat melletti padra, vagy megálltak az édesanyák hálósobája felé vezető fasorban, melyen időnként végigszállt egy-egy szemrehányó anyai hívás, s aztán a válasz: „Megyek már, mama!” A tizedik válasz után illett engedelmeskedni.

Vasárnaponta már háromkor, tehát vecsernye után találkoztunk; ilyenkor sétáltunk, táncoltunk, keringőztünk, és sohasem kerültünk haza éjfél előtt.

Ezenkívül átjártunk a szomszédos városok ünnepi táncmulatságaiba, melyek persze finomságban, választékosságban, előkelőségben messze elmaradtak a mi ünnepeink mögött. Odafele mindig jókedvűen és csapatosan vonultunk, visszafelé párokra szakadozottan, és csendesen.

Dumas hamarosan új baráttra talál Adolphe de Leuven személyében, aki egy évvel fiatalabb ugyan nála, de máris irodalmi célokért hevül. Leuven egy időre Párizsba utazik, ahol első darabját felolvassa a Gymnase színház igazgatójának, aki elutasítja ugyan a dráma bemutatását, de Leuven még így is bennfentese lesz az irodalmi és művészvilágnak. Megismerkedik a kor legnagyobb színészével, Talmával, Mars és Duchesnois művésznőkkal, az írók közül Scribe-bel és Arnault-val. Párizsból visszatérve magával hozza Lafarge barátját is, s a fiatal Dumas az ő jóvoltukból kap kedvet első írásaihoz.

13.

*Adolphe de Leuven visszatér. - A Largny utcai cerberus. -
Megszelídítem. - Egy vallomás. - Az első színdarabok.*

Első szerelmeim és első műveim közt hat hónap telt el. Adele-nek új szobát rendezett be az édesanyja, egy külön épületszárnnyban. Ennek mindketten őszintén örültünk, hiszen ezentúl, a Louise Brézette-nél megtartott minden esti összejöveteleken kívül, hetenként kétszer vagy háromszor itt is találkozhattunk.

Volt ennek azonban két, majdnem leküzdhetetlen nehézsége. Először az, hogy Adèle-nak ki kellett nyitnia a kerti kaput, s aztán, hogy nekem el kellett mennem az édesanyja hálószobájának ajtaja előtt. Sokáig törtem a fejem egy új megoldáson, melynek révén be tudok jutni szerelmemhez.

Addig töprengtem, míg rá nem jöttem.

Alapos környezettanulmányt végeztem, s eközben észrevettem, hogy az Adèle-éktől számított harmadik ház kapuján keresztül valamilyen átjárófélébe jutok, mely egy kerthez hasonló valamibe nyílik. Ezt egy kőfal és két kerítés választotta Adèle-ék kertjétől.

Az ő kertjükben, ahová napközben szabad bejárásom volt, alaposan megvizsgáltam a körülményeket. Kiderült, hogy voltaképpen csak a következő akadályokat kell legyőznöm: kinyitni egy utcai kaput, átmenni az átjárón, keresztülvágni egy kerten, átmászni egy kőfalon, és átugrani két kerítésen.

Ha mindez sikerült, már csak kopogtatnom kellett Adèle zsaluján, és helyben voltam.

Ehhez azonban, mint láttuk, ki kellett nyitnom a kaput és végigmennem az átjárón.

A kaput kulcsra zárták, az átjárót pedig egy kutya őrizte éjjelente, egy nem nagyon nagy és egyáltalán nem vérszomjas állat, mely azonban bajt zúdíthatott volna ránk az ugatásával.

Nyolc éjszakámba került e két akadály elhárítása. Az elsőn, Mufti vad ugatása közepette (Muftinak hívták a kutyát), rájöttem, hogy a kapu zárja egy fordulatra nyílik, tehát a bicskám hegyével kinyitható. A hét rákövetkező éjszakát Mufti szelídítésével töltöttem, ami szép lassan sikerült is a kapu alatt átcsúsztatott kenyérhéjak és csirkecsontok jóvoltából.

A két-három utolsó éjszakán már alig várta jöttömet, úgy megszokta a váratlan ínycsalfalokat. Türelmetlenül várakozott órákon át, húsz lépésről is megérezte érkezésemet, és ahogy közeledtem, mellső lábával kaparászott a kapun, mintha bosszankodnék, amiért ez az akadály közénk mert állni.

Nyolcadnapra, jobban mondva a nyolcadik éjszakán, biztosra vettem, hogy Mufti már nem ellenfelem, hanem a szövetségesem. Kinyitottam a kaput, és - amint várható volt - a kutya nem tudott hova lenni örömeiben, amiért közvetlenebb kapcsolatba kerülhet a jó ízű ételmaradékok adományozójával, elkezdett ugrálni, és minden lehetséges módon kinyilvánította baráti érzelmeit. Most már csak azt kívántam, hogy bár ne szeretne ilyen forrón.

De idővel minden szenvedély lecsillapszik, s Mufti is elcsendesedett, a nagy lelkesedés helyére a szelíd öröm kifejezése lépett, s így végre meg mertem kockáztatni a továbbmenést.

Első betörési és házba mászási kísérletem céljára egy olyan őszi éjszakát választottam, amikor nem sütött a hold; minden neszre fülvélve oly óvatosan lépkedtem, hogy még egy szem homok se moccan meg a talpam alatt.

Ekkor azonban úgy rémlett, mintha mögöttem ajtó nyílt volna. Meggyorsítottam lépteimet, és mint Gulliver a búzaföldbe, elbújtam egy veteményeskertben, karóra futtatott paszuly közé. Itt várakoztam, Muftival a két térdem között, két kézzel szorongatva a nyakát, hogy nyikkanni se tudjon.

Az történt, hogy az átjáróban az egyik lakó fölébredt, zajt hallott, kijött, és körüljárta a kertet a zaj okozóját keresve. Ott ment el az orrom előtt, de nem vett észre, viszont köhögni kezdett, mint aki épp most kapja el a náthát, és jobbnak látta hazamenni.

Otthagytam Muftit, a lépcsőhöz rohantam, túloldalt leugrottam a kőfalról, átvetettem magam a két kerítésen, és már ott is voltam az ablak fatáblái előtt...

Kopognom se kellett. Alighogy odaértem, meghallottam valakinek a lélegzetét, láttam annak a valakinek az árnyékát, éreztem a remegve rám fonódó karját, ahogy a szobájába vezetett. Az ajtó becsukódott utánunk.

Bárha költő lettem volna akkoriban! Milyen szép versekkel köszönhettem volna a szerelmünk kertjében kinyíló első virágokat! Fájdalom, akkoriban még csak a saját szakállamra verselgettem, és Adèle-nak inkább Parny és Bertin elégiáit sügtam a fülébe - amivel, azt hiszem, halálra untattam.

Többnyire hajnalban, két-három óra tájban búcsúztam el tőle. Hazatérőben szokásommá vált, hogy a kastély parkján menjek végig, tehát jókora vargabetűvel érkeztem haza.

Ezt az útvonalat egyszer már leírtam, s azt a mély árkot is, melyet át kellett ugranom, hogy a rétek felől a parkba jussak. Nem sok kedvem volt hetenként háromszor-négyszer árkot ugrani, ami, különösen sötét éjszakákon, rosszul is végződhetett volna, ennél fogva az árok egyik sarkában jókora kőrakást halmoztam föl. Ezentúl csak leereszkedtem az árok sarkába, ahol az ugrást két részletben végezhettem el.

Ezen az éjszakán, épp, amikor az árkon átugrottam, néhány lépés távolságban feltűnt nekem egy árnyék, mely azonban korántsem látszott olyan szívélyesnek, mint az a másik, mely az imént a kertben elém jött, és bevezetett a szobájába.

Ennek az árnyéknak furkósbot volt a kezében. Nem ám egy botnak az árnyéka, hanem eleven bot, a maga göcsörtös valóságában.

Attól kezdve, hogy férfikorba léptem, ha veszedelem leselkedett rám, fényes nappal éppúgy, mint sötétben, bátran elmondhatom, hogy minden veszélynek egyenest nekimentem.

Most is egyenest nekimentem a furkósbotos férfinak.

A bot fölemelkedett, és lecsapott a tenyerembe.

Így kezdődött, e félhomályos árokban, életem legádázabb verekedése.

Semmi kétség: itt engem vártak, a támadó rám volt dühös.

A támadó bekormozta az arcát. Vonásait nem láttam, s így nem ismerhettem meg, de kitaláltam, ki az.

Ő huszonnégy vagy huszonöt éves lehetett, én még nem egészen tizennyolc. Viszont megédződtem a testgyakorlásban, kiváltképp a birkózásban voltam ügyes.

Sikerült is a derekán elkapnom, s aztán magam alá a földre teperni. Feje nekiütődött egy kőnek, és tompán megkondult.

Mindez teljes és kölcsönös némaságban zajlott le, pedig tudtam, hogy sebet kapott.

Egyszer csak éreztem, hogy a zsebében kotorászik, nyilván a bicskája után.

Megmarkoltam a karját, közvetlenül a csuklója fölött, és úgy kicsavartam, hogy ujjai szétnyíltak, és kiejtették a kést.

Hirtelen utánanyúltam, s már az én kezemben volt.

Egy pillanatra elfogott az a szörnyű kísértés, hogy kinyitom a kést, és - amihez jogom volt - beleszúrom ellenfelem mellébe.

Amúgy is cérnaszálon függ az emberi élet; ha az én akkori haragom elszakítja a cérnát, ott halt volna meg az a fickó.

Volt annyi lelkierőm, hogy föltápáskodjak. Jobb kezemben a kés, bal kezemben a furkó; ilyképpen fölfegyverezve most már ellenfelemnek is megengedtem, hogy felálljon.

Egy lépést hátrált, aztán lehajolt, hogy fölszedje azt a követ, melybe beleverte a fejét; de abban a szempillantásban, amikor kiegyenesedett, a bot végével úgy mellbe vágtam, hogy tíz lépéssel odébb ért földet.

Azt hiszem, elájulhatott, mert nem mozdult többet. Én kimásztam az árokból, és hátrálva távolodtam; ebből a rajtaütésszerű támadásból ugyanis annyi gyűlölet áradt, hogy ellenfelemet minden aljasságra képesnek tartottam.

Útközben azonban nem háborgatott senki. Bevallom, az események hatására erősen felindult állapotban érkeztem haza.

Tisztában voltam vele, hogy életem legszorongatóbb helyzetéből sikerült ép bőrrel megszabadulnom.

Ennek az eseménynek azonban súlyos következményei lettek, méghozzá egy olyan személyre nézve, akinek az egészhez semmi köze se volt. Életem legsúlyosabb gáztettét követtem el, amilyenel se azelőtt, sem azután nem vádolhattam magamat.

Az esetet még súlyosbítja, hogy ezt a gonosz cselekedetet egy asszonnyal szemben követtem el.

Legfőljebb az szól mellettem, hogy nem előre megfontolt szándékkal cselekedtem.

Mint említettem, nagyon elégedetten léptem át házunk küszöbét, amiért néhány zúzódással szabadultam a küzdelemből, ha pedig leterített ellenfelem jutott eszembe, büszkeség dagasztotta mellemet.

Másnap reggel átmentem La Ponce barátomhoz. Minthogy ez a támadás, melyet most sikeresen visszavertem, talán még sokkal fenyegetőbb eszközökkel, bármikor megismétlődhetik, elhatároztam, hogy kölcsönkérem tőle a pisztolyait, melyeket láttam nála.

Ilyen kölcsönt azonban csak úgy lehet kérni, ha az ember megmagyarázza az okát.

Meg is tettem. Épp csak a verekedés tényleges színhelyét nem közölhettem vele, mert azzal félig-meddig azt is elárultam volna, hogy melyik házból jöttem. Ehelyett egy másik helyet neveztem meg.

Ez a hely, mely egészen véletlenül jutott eszembe, a lovarda közelében feküdt, ahol három háznak a kijárata nyílt egy eléggé keskeny kis utcába.

Az elsőben Hippolyte Leroy lakott, az az egykori testőr, aki nem sokkal később feleségül vette Augustine-t, s így az unokabátyám lett; a másodikban volt a Leuven család otthona, s végül a harmadikban az a bizonyos jegyző lakott, akinek Mennesson közjegyző elpletykálta az én

szerelmi fölsülésemet a két szép párizsi leánnyal, és aki Eléonore-t vette feleségül, Deviolaine első házasságából való második leányát.

Lebègue-nek hívták a jegyzőt, akivel kapcsolatban már megemlítettem, hogy milyen sok ellenséget szerzett neki feleségének elméssége és kissé nagyvilági veretű, bájos föllépése. Kisvárosokban minden, ami az átlagnál magasabbrendű, kihívja az emberek féltékenységét.

Ráadásul La Ponce-on kívül másoknak is elmondtam azt az éjszakai verekedést, melyben majdnem pórul jártam, és ezeknek is, éppúgy, mint La Ponce-nak, a gyanakvás félrevezetésére, a lovarda környékét adtam meg a küzdelem színhelyéül.

Kérdés: hol tartózkodtam hajnali kettőig, ha ott, a lovarda mellett ütött rajtam a támadó.

Hippolyte Leroy-nál nem lehettem, és Adolphe de Leuvennél se lehettem, mert ha segítségért kiáltok, mindketten segítségemre siettek volna.

Tehát: csak Lebègue-éknél lehettem hajnali kettőig; és nem a férfinál, hanem az asszonynál.

És ezt a rosszindulatú, teljesen hazug pletykát a hamis látszat még alá is támasztotta!

Habár könnyű prédája voltam minden tréfacsinálónak, talán azért, mert vértetetlenül odatartottam az oldalamat a gúny nyilainak, Lebègue-né kíméletesebben bánt velem, mint asszonytársai. Szép volt, elmés és kacér; ha messziről intett a barátainak, gyönyörű kezét páratlan kecsességgel mozgatta, közelről pedig nem tiltakozott, ha nézték, csodálták vagy csókolták a kezét azoknak az asszonyoknak nagystílusú nemtörődömségével, akiknek imádnivaló a kezük... Lebègue-né ebben vétkezett.

Még hozzá súlyosan vétkezett, mert a keze nagyon szép volt.

Én ezt az asszonyt szerettem, még hozzá - ma már nem érdemes titkolnom - a szeretetből szerelem lett volna, ha ő is úgy akarja. Ő azonban soha, semmivel sem adott erre biztatást; sőt ha vele voltam, szellemi felsőbbrendűsége, társaságbeli jártassága s főleg nagyvilági modora valósággal beletaszított félszegségem feneketlen örvényébe, melynek mélységeiről, legelső szerelmeim óta, számtalanszor bizonyosságot tettem.

S egy napon az én fülemhez is eljutott az a suttogó hír, hogy a szeretője vagyok ennek az asszonynak. Nem tudtam, honnan származik a hír, azt sem sejtettem, mi táplálja.

Az lett volna a kötelességem, hogy rögtön, s a legnagyobb fölháborodással, visszautasítsam a pletykát. Igazságot kellett volna szolgáltatnom a megrágalmazottnak; én azonban csak ímmel-ámmal tiltakoztam, ami hiba volt, mert beképzelt tagadásom visszajára fordult, és úgy esett a latba, mintha beismerés lett volna.

Hozzá kell tennem, hogy ebben hű szövetségesemül szegődött az emberek rosszhiszemősége.

Milyen szerencsétlen, kibicsaklott jellemű alak is voltam! Egy perc öröméért, egy órányi büszkeségért, amit ez a híresztelés ébresztett bennem, megfeledkeztem arról, hogy pirulnom kellene a szégyentől, mert eltértem, hogy elhiggyenek rólam az emberek valamit, ami nem igaz.

Hitványságomért hamarosan lakolnom kellett. A pletyka legelőször is összeveszített azzal, akiről szólt. Lebègue-né még a valóságosnál is súlyosabbnak ítélte bűnömet, mert azt hitte, hogy a rágalmat én koholtam ellene.

Vétkemet sohasem bocsátotta meg. Későbbi életemben két vagy három ízben éreztem szúrásokat, melyeket az ő gyűlöletének tüje okozott. Meg se próbáltam viszonzni a kapott sebeket, mert a szívem mélyén éreztem, hogy rászolgáltam.

Ha azóta találkoztunk valahol, sohase mertem a szemébe nézni; tekintetének súlya alatt lehajtottam a fejem.

A bűnös hallgatása jelentette a beismerést.

Ma azonban fennhangon teszek vallomást.

A verekedés másnapján nem tudtam ellenállni kíváncsiságomnak, és visszamentem a színhelyre. Nem tévedtem; ott feküdt, véresen, az a kő, melynek durva éle beverte ellenfelem fejét. Néhány hajszál is megtapadt a bűnjelen; színük megerősítette gyanúmat, mely ekkor voltaképpen már nem is gyanú volt, hanem bizonyosság.

Este találkoztam Adèle-lal, aki még mit sem tudott arról, hogy min mentem keresztül.

Elmondtam a történeteket, s azt is, hogy kire irányul a gyanúm; ő azonban nem akarta elhinni.

Épp ekkor jött velünk szemben egy Raynal nevű seborvos, akit e nap reggelén abból az irányból láttam hazatérni, mely az én sebesült ellenfelem háza felé vezetett.

Odaléptem hozzá.

- Mi baja annak a személynek - kérdeztem -, aki ma reggel elküldött magáért?

- Hogy mi a baja, kisfiam? - ismételte provánszi tájszólásával.

- Igen, szeretném tudni.

- Hát nézd, fiam, valószínűleg az történt vele, hogy ma éjjel nagyon iparkodott hazafelé, de a sötétben nem jól tájékozódott, és a mellkasával nekiszaladt egy kocsirúdnak, méghozzá olyan erősen, hogy hanyatt esett, és estében a fejét is berepesztette.

- Mikor látogatja meg újra?

- Holnap, ugyanabban az időben, mint ma.

- Akkor kérem, doktor úr, mondja meg neki, hogy az éjszaka én is ott jártam a balesete helyén, és megtaláltam a zsebkeyét, melyet ezennel visszaküldök neki. Említse meg neki, doktor úr, hogy ez fegyvernek nem éppen utolsó, viszont nem sokat ér az olyan ellenfélle szemben, akinek pisztoly van a zsebében, olyan, mint például ez a kettő...

Úgy látszik, a doktor megértette.

- Jó - mondta. - Légy nyugodt. Megmondom neki.

Azt hiszem, hogy bicskás vetélytársam a maga részéről szintén megértette a célzást, mert soha többé nem tért vissza a dologra, pedig két héttel később, egy kastélykerti mulatságon, szemtől szemben táncoltunk egymással.

Lafarge csak nevetett egy jót, amikor az én Leuven barátom közölte vele, hogy bennem véli fölfedezni a társszerzőjét. Ebben igaza is volt. Milyen színházi szakismeretekkel rendelkezhetett egy műveletlen fiatal kölyök, az Île-de-France egyik kisvárosában lézengő boldogtalan vidéki, aki a híres színpadi szerzőknek épp csak a nevét hallotta emlegetni, és éppolyan járatlan a francia, mint a külföldi irodalomban? Nagyra becsült és jelentős művek formai szépségeit úgyszólván észre se vette, hiányos művészi neveltetése következtében még élvezetet se nagyon talált bennük, de azért az irodalmi elmélet ismerete nélkül neki mert vágni az irodalmi gyakorlatnak, jóllehet sejtelve sem volt róla, mire jó a vázlat, mit jelent a színpadi akció, fordulat vagy kibontakozás. Sohase volt ereje végigolvasni a *Gil Blas*-t, a *Don Quijoté*-t vagy a *Santa Ördög*-öt, azokat a regényeket, melyeket az irodalmi pedagógusok köztiszteltben

állónak tekintenek, sőt ezeket - pirulva ismerem be - az ifjú helyére álló férfi mind a mai napig csak mérsékelt érdeklődéssel szokta forgatni. Shakespeare-ről ugyan már hallott harangozni, de csak mint valami barbárról, akinek szemétdombjáról Ducis-nek sikerült felfüzni néhány igazgyöngyöt, úgymint az *Othelló*-t, a *Hamlet*-et és a *Rómeó és Júlia*-t... E sok tudatlanság fejében viszont könyv nélkül fújta Bertint, Parnyt, Legouvét, Demoustier-t és többi kedvencét.

Így hát Lafarge-nak tökéletesen igaza volt, Adolphe de Leuvennek viszont tömérdek elvesztegetett órájába került, míg elérte azt a célt, melyet csak képtelensége mentett meg a nevet-ségességtől.

Adolphe azonban, igazi angol-német szívóssággal, hősiesen folytatta vállalkozását, aminek az lett a vége, hogy jól-rosszul mégiscsak összecaptuk egy énekes bohózat tervét, amelynek a *Strasbourg-i őrnagy* címet adtuk.

Hogy az őrnagy miért volt éppen strasbourg-i, s miért nem La Rochelle-i vagy perpignani, arról ma már sejteltmem sincs; s hogy milyen cselszövény és miféle bonyodalom szerepelt ebben a drámai embrióban, az is teljesen kiment a fejemből.

Egy dologra azonban élesen emlékszem, mégpedig azért, mert ez volt az első, ami hízelgett a hiúságomnak. Elmondom.

Az idő tájt a hazafias színdarabok divatoztak, melyek az 1814-1 fordulatot és az 1815-i vereséget voltak hivatva feledtetni. Tombolt a sovinizmus, a közönség élt-halt a hazafias kuplékért, s ha ezekben a *nemzetem a győzelemmel*, a *trombitászó a harci riadóval* rímelt össze, biztos volt a siker. Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy Leuven meg én nem szállhattunk szembe az árral, hanem beértük azzal, hogy alázatosan nyomon követjük Francis és Dumersan urakat. Ennélfogva a mi *Strasbourg-i őrnagyunk* egyik tagja lett azon derék tartalékos tisztek népes családjának, akik hazafiasságtól lángoló kupléikban Franciaország örök dicsősége jegyében verték az ellenséget, és a lipcsei és Waterlooi vereségért véres bosszút álltak a Gymnase és a Variétés színház harcterén.

A mi őrnagyunkat, akiből egyszerű földműves lett, váratlanul meglátogatta egy apa a fiával. Hogy mit kerestek ott, arra már nem nagyon emlékszem, csak azt tudom, hogy jöttük idején az őrnagy épp otthagya ekéjét, s ahelyett, hogy tovább szántotta volna a barázdát, egy könyv olvasásába merült, olyannyira, hogy sem az apát, sem a fiát nem látta jönni - ami igen szerencsés véletlennek bizonyult, mert alkalmat adott egy kuplé eléneklésére.

Amikor elvégeztem a munka rám eső részét, megmutattam Leuvennek. Talán mondanom se kell, hogy barátom amúgy is túlon túl elnéző volt, de akkor, amikor végigolvasta kuplémat, elnézése átcapott a legnagyobb lelkesedésbe. Tüstént elkezdte énekelni soraimat, erre a katonadalra:

Mondd csak, bajtárs, emlékszel-e még...

Kétszer is elénekelte. Még kétszer, összesen tízszer; s csak azért hagyta abba, hogy kijelentse:

- Ezt a kuplét, barátom, ha a cenzúra be nem tiltja, egészen biztos, hogy megújrázzák.

Tudniillik épp akkoriban léptették életbe a cenzúra nemes intézményét, mely azóta se szűnt meg nőni és gyarapodni.

Bevallom, szívem dagadt a büszkeségtől; sosem hittem volna, hogy ilyen nagy művek alkotására születtem.

Lafarge, amikor előadtuk neki a kuplét, hunyorogni kezdett.

- Micsoda? Csak nem azt akarod mondani, hogy ezt Dumas írta?

- De ő.

- Háttha csak másolta valamilyen minta után?

Megható bizalom!

- Hidd el, hogy ő írta. Ismerem Párizs valamennyi színházának minden hazafias kuplóját, és becsületszavamat adom, hogy ez egyikre sem hasonlít.

- Akkor csak véletlen lehet; úgy látszik, ráhibázott. Ezután La Ponce-nak adtuk, hogy olvassa el. Kuplém megdobogtatta szívét, mert 1814-ben ő is katona volt. Amikor legközelebb találkoztunk, gratulált.

Kuplém! Szegény kis dalocskám! Hiába tudom, milyen közepszerű vagy, mégis ott látlak, ahol csak én láthatlak, a téged megillető helyen! Mit számít az, hogy színaranyból vagy rézből vertek-e, mikor mégiscsak te vagy az első irodalmi pénzdarab, amely az én kezemből került a színház világába! Te vagy az a kis lyukas amulett, amelyet az ember az iszákja alján rejteget, hogy odavonzza a kincseket! Ma már csordultig megtelt az iszák, de magam sem tudom, hogy ami összegyűlt és ott csörög fölötted, sokkal többet ér-e, mint te... Erre csak a jövőadó adhat választ - a költők jövőadója, mely fenséges istennő képében jelenik meg, s azt a büszke nevet viseli: Utókor.

Közismert dolog, hogy mekkora bennem a hiúság.

Ettől kezdve másra, mint drámaírássra, nem is bírtam gondolni. Minthogy Adolphe-nak előbb vagy utóbb vissza kellett térnie Párizsba, vadul nekiláttunk a munkának, hogy egy rakomány olyan ellenállhatatlan színdarabot vihessen magával, amilyen a *Strasbourg-i őrnagy*.

Elképzelhetetlennek látszott, hogy ezek a kiemelkedő alkotások ne arassanak megérdemelt sikert Párizs felvilágosult nézőközönsége előtt, és utat ne törjenek nekem az európai szellem e fellegrára felé, ahol tömérdék babér és még több pénz vár rám.

Kíváncsi vagyok, mit szólnak majd akkor mindazon nemes lelkű személyek, akik azt merték mondani anyámnak, hogy lusta vagyok, és megjósolták, hogy nem viszem semmire!

Munkára föl, jövő Schillere! Munkára, jövő Walter Scottja!

Ezekben a napokban született meg bennem az akarat, ez a nagy erő, mely sok hiányt képes pótolni, és a kitartás, ez a nagy erény, mely még nem a lángész ugyan, de néha fölér vele.

Valójában azonban Leuven barátom se nagyon tudta, mit akar; ő is, mint jómagam, a sötétben tapogatózott. Hogy ez mennyire így volt, azt legjobban darabjaink tárgy választása bizonyítja.

A második énekes bohózatunk alapötletét a köztisztviselőben álló Bouillytől vettük kölcsön, *Mesélek a lányomnak* című művéből.

Ennek ezt a címet adtuk: *Baráti vacsora*.

Első drámánkat Flórian *Cordobai* Gonzales-éből kértük kölcsön.

A címe: *Az Abenceragók* lett.

Ó, ti érdekes Abenceragók! Ó, cordobai Gonzales! Hány ifjú költőt vezettél rossz útra, ugyanúgy, mint bennünket, akik reménykedő szívvel vágtunk neki, és teljesen összezavarodva értünk a végére!

Ezek a munkák egy évig foglalkoztattak minket, 1820-tól 1821-ig.

14.

Elhagyom Villers-Cotterets-t. - Írnok leszek Crépyben. - Lefèvre közjegyző. - Athènaïs. - Újabb szállítmány Adolphe-nak. - Utazás Párizsba. - „Sulla”-Talma. - Visszatérés Crépybe.

Mialatt távol voltam otthonomtól, fölkinálták, hogy foglaljam el Crépyben, Lefèvre közjegyzőnél a második vagy a harmadik írnoki állást. Hogy melyiket, arra nem emlékszem pontosan.

Csábító ajánlat volt, mert Lefèvre teljes ellátást és szállást is adott.

Akkoriban már az étkeztetésem is olyan súlyos gondot okozott anyámnak, hogy másodízben is belenyugodott az elválásba; így legalább a kosztomat megtakaríthatta.

Elkészítettük úti csomagomat, mely nem volt sokkal súlyosabb annál, amilyennel egy szavojai hegyi lakó leköltözik a völgybe, s elindultam.

Villers-Cotterets-től Crépyig három és fél mérföld az út. Gyalogszerrel vágtam neki, s egy este beállítottam a közjegyzőhöz.

Lefèvre akkoriban harmincöt év körüli, jó megjelenésű férfi volt, feltűnően szép barna hajjal, feltűnően sápadt arccal és eléggé elnyűtt állapotban. Lerítt róla, hogy hosszú ideig élt Párizsban, ahol nemcsak a megengedett örömeiből vette ki részét, hanem a tiltottakból is.

Még itt is, számkivetve egy kis vidéki fészekbe, meglátszott rajta, hogy kijárta a jogászat magasiskoláját. Nagystílusú tárgyalt ügyfeleivel, nagyvonalúan bánt mivelünk, s az uralkodásra termett ember magabiztosságával forgolódott a világban. Mindenkihez, aki ügyes-bajos dolgaival hozzáfordult, mintha így szólt volna: „Nagy dicsőség önnek, valamint ennek a városnak, hogy én, aki párizsi közjegyző lehetnék, leereszkedtem egy járási székhelybe.”

Én azt a szokását bántam a legjobban, hogy évente nyolcszor vagy tízszer „felruccant a fővárosba”, ahogy Crépyben mondták, de sohase sülyedt oly mélyre, hogy delizsánszon utazzék. Mihelyt mehetnékje lett, magához hívatta a kertészt.

- Pierre - mondta neki -, ma este vagy holnap Párizsba utazom. Legyen rá gondja, hogy ekkor meg ekkor befogják a postalovakat a hintóba.

Pierre intézkedett. A postalovak percnyi pontossággal előálltak, miután az egész környéket fölverték csengettyűikkel; a postakocsis, aki az idő tájt még büszkén viselte rizsporos varkocsát s a piros hajtóka, ezüstgombos kék kabátot, óriási csizmájában nagy nehezen nyeregbe zötytyent, Lefèvre pedig, beburkolózva bő porköpenyébe, kényelembe helyezkedett az ülésen, egy szippantást vett arany tubákos piksziséből, s odaszólt a kocsisnak: „Indulhat!” Pattant az ostor, megszólaltak a csengők, a kocsi befordult az utcasarkon, s gazdánk három vagy négy napig nem volt látható.

Sem az óráját, sem a napját nem árulta el visszatérésének; mindig váratlanul érkezett, mert szerette meglepni háza népét.

Egyébként elég jóindulatú embernek bizonyult; józanul mérlegelt, sokat követelt, de igazságosan ítélte. Ha valaki szabadságot kért, csak ritkán tagadta meg, de - amint látni fogjuk - a kéretlenül kivett szabadságot nem bocsátotta meg.

Crépyben lakott a sógorom édesanyja, s az ő révén bejáratos lettem e kisváros társadalmába. De mondhatom, ez a világ nyomába se léphetett szülővárosom háromszorosan rétegzett társágának, melyről már részletesen beszámoltam, s még kevésbé a mi kedves baráti körünknek!

Szombat esténként gyakorta lekasztottam a szögről a puskámat, és vad után cserkészve, átballagtam anyámhoz. Ott aludtam nála, s hétfőn, hajnali hatkor, újra fogtam a puskát, és vadásztatva útnak indultam, hogy a munka kezdetén ott lehessek Lefèvre közjegyzőnél.

Egyszer, hazamentemben, letértem Ermenonville felé. Költői zarándoklatom kissé felélesztette szegény szunnyadó múzsámat, ezt a sápadt és csak félig élő lepkét, mely bábjából a tél közepén bújt ki május helyett.

El is kezdtem dolgozni. Félig prózában, félig versben írtam, amire egy bájos fiatal leány ihletett, akit Athénaïs-nak hívtak, és nem tudott semmiről. Valami balul sikerült kotyvalék lett ez Demoustier *Levelek Émilie*-hez című művéből és a *Bertin lovag utazása*-ból.

Amikor kész lett, elküldtem művemet Leuvennek. Ha már nem sikerült betörnem a színpadra, talán meghódítom a könyvkereskedéseket.

A címe ez lett: *Ermenonville-i zarándoklat*, ami szintén merőben új.

Adolphe persze nem tudott vele mit kezdeni. Elhányta, nem is találta meg soha többé, és jól van így.

Hiába töröm a fejem, egy árva szó se jut belőle eszembe.

Egyébként Adolphe se vitte többre, mint én. Az ő reményei is semmivé váltak, egyik a másik után; azt írta, hogy mi csak egyesült erővel juthatunk célhoz.

Ahhoz azonban, hogy célhoz jussunk, el is kellett volna indulnunk; de hogy indulhatna el valaki Crépyből Párizsba az én anyagi helyzetemben? Hiszen vagyonom még az anyai zsebpénz arany napjaiban sem érte el a hat vagy nyolc frankot!

Leuven terve tehát már anyagi okokból is megvalósíthatatlannak látszott.

Csakhogy a gondviselés útjai kifürkészhetetlenek.

Egy novemberi szombaton Lefèvre közjegyző ismét Párizsba készült utazni, amit a szokásos módon hozott tudomásunkra; utasítván Pierre-t, hogy másnap reggel hétre rendelje meg a lovakat.

Alighogy kiadta ezt a parancsot, a vacsora végeztével bejött a szakácsnő, és - szintén a szokásos módon - közölte, hogy egy barátom vár odakint.

Kimentem. Paillet hívatott, aki első írnokként dolgozott előző munkahelyemen, Mennesson közjegyzőnél, de azóta ő is otthagyta, és kiköltözködött a tanyájára, Vezbe. Itt egy toronyban volt a lakása, méghozzá olyan toronyban, hogy a csodájára jártak. Egy kastélyerődből, mely a XII. században épült, csak ez a torony maradt meg elpusztíthatatlanul, de az egykori keselyűfészekben manapság már csak hollók tanyáznak.

Paillet lóháton jött Crépybe, mert bár néha föl-fölcsapott első írnoknak valamelyik vidéki közjegyzőhöz, valójában megmaradt annak, aki volt: kisbirtokosnak.

Sétára indultunk kifelé, a várfalak felé.

Eközben kiöntöttem neki szívem minden bánatát, amit ez a drága jó barát, aki nagyon szeretett, a legnagyobb együttérzéssel hallgatott végig. Beszéd közben hirtelen a fejemhez kaptam.

- Te! - mondtam. - Van egy ötletem.

- Mi az?

- Menjünk Párizsba három napra.

- Hát a munkáddal mi lesz?

- Lefèvre maga is Párizsba megy holnap. Mindig két-három napot szokott ott tölteni; két-három nap múlva mi is hazajövünk.

Paillet kiforgatta a zsebeit, összesen huszonnyolc frankot talált.

- Ez az egész vagyonom - mondta. - Neked mennyid van?

- Hét frankom.

- Huszonnyolc meg hét, az harmincöt... Hogy a csodába akarod ilyen kevés pénzzel megjárni Párizst? Hiszen csak az út oda-vissza, postakocsival, harminc frankba kerül!

- Várj egy kicsit.

- Mire?

- Itt a lovad?

- Itt.

- Az öltönyeinket táskába csomagoljuk, mi pedig föl vesszük a vadászzekénket, fogjuk a puskánkat, és végig vadásszuk az utat. Amit lövünk, azt megesszük, tehát egy fillért se költünk útközben.

- Hogyhogy?

- Nagyon egyszerűen. Szerintem, amíg innen eljutunk Dammartinbe, lövünk egy nyulat, két foglyot meg egy fürjet.

- Szerintem ennél többet is löhetünk.

- Én is azt hiszem, de számítsunk a legrosszabbra. Mihelyt Dammartinbe érkezünk, megsüttetjük a nyúl hátulját, vadas mártással csináltatjuk meg az elejét, teleesszük és teleisszük magunkat.

- És aztán mi lesz?

- Aztán az lesz, hogy a borért, a kenyérért és a sütés-főzésért pénz helyett a két fogollyal fizetünk, borra való fejében pedig odaadjuk a pincérnek a fürjet... Tulajdonképpen csak a lovadról kell gondoskodnunk. Azt hiszem, napi három frankkal a zsebünkben már neki-vághatunk az útnak.

- És mit gondolnak majd rólunk?

- Hogy vakációra utazó diákok vagyunk.

- De csak egy puskánk van.

- Nem is kell több. Amíg az egyik vadászik, a másik lóháton megy utána; így aztán a tizenhat mérföldes párizsi útból mindegyikünkre csak nyolc jut.

- És ha jön a vadőr?

- Nem érdekel! Amelyikünk lovon ül, úgyis messziről észreveszi, és figyelmezteti vadászó társát. A lovas leszáll, a vadász nyeregbe ül, megsarkantyúzza lovát, és vágatában eltűnik a látóhatárról... Mire a vadőr odaér az iménti lovashoz, az már zsebre tett kézzel, gyalog baktat az úton. - „Mit keres itt uraságod?” „Hogy mit keresek? Látja azt maga nagyon jól.” - „Azért csak mondja meg.” - „Sétálgatok.” - „De az előbb még lovagolt.” - „Ez igaz.” - „Most viszont gyalog jár.” - „Ez is igaz! De azt hiszem, nem tilos lovagolni, és az se tilos, ha az ember utána gyalogol.” - „Tilosnak nem tilos, de uraságod nem volt egyedül.” - „Lehetséges.” - „A társa

vadászott.” - „Gondolja?” - „Teringettét! Ott ül a lován, puskával a kezében...” - „Tisztelt uram, ha ez így van, akkor szaladjon utána és fogja meg.” - „Hiába futok utána, és hiába akarnám megfogni, ha egyszer ő ül a lovon, és én vagyok gyalog.” - „Akkor viszont, kedves barátom, azt tanácsolom magának, sétáljon be a legközelebbi faluba, és igyék egy üveg bort az egészségünkre!” És ekkor vagy te, vagy én, a derék vadőrnek odacsúsztatunk egy frankot, mely összeg a mi párizsi utunk tartozik-követel számlájára megy. Ő mély alázattal meghajol, és elindul a legközelebbi kocsmá felé, mi pedig megyünk tovább.

- Nézd csak, nézd csak - tűnődött Paillet. - Nem is hangzik rosszul... Különben hallom, hogy szindarabokat írsz!

Fájdalmasan felsóhajtottam.

- Hiszen épp azért akarok Párizsba eljutni, hogy megérdeklődjem Leuventől, mi lesz a szindarabjaim sorsa... És ha egyszer ott leszek Párizsban...

- Ha egyszer ott leszek Párizsban - szólt közbe Paillet -, akkor elviszlek a Vieux-Augustin utcai kis szállodába, ahol már ismernek, mert mindig ott szoktam lakni. Ha egyszer Párizsban leszünk, akkor már nem fáj a fejem.

- Hát akkor... Mit mondasz?

- Azt, hogy jó multság lesz.

- Megyünk Párizsba?

- Megyünk.

- Akkor mondok valamit... Ne holnap induljunk, hanem még ma este, és aludjunk Ermenonville-ben. Ha onnan jókor reggel tovább indulunk, holnap este Párizsba érünk.

- Induljunk ma este.

Ki-ki hazament. Paillet a szállodába, hogy megnyergeltesse a lovát, én a közjegyzőhöz, a vadászkekémért és a puskámért.

A harmadik írnok átvitte egy öltözet ruhámat, egy ingemet és egy pár cipőmet Paillet-hoz, aki mindezt belegyömöszölte az utazótáskájába; én pedig, puskámmal fölfegyverkezve, kimentem a város határába, ahol a találkozónk volt.

Nemsokára Paillet is megérkezett.

Ahhoz, hogy vadásszunk, már túl későre járt; most csak az volt a fontos, hogy minél messzebbre jussunk. Felültem Paillet mögé a lóra.

Kétórás lovaglás után megérkeztünk Ermenonville-be.

Ezt megelőzően kétszer vagy háromszor megszálltam ugyan már „A Kereszthez” címzett fogadóban, de úgy rémlik, sohasem tűntem ki bőkezűségemmel; ebben persze jó néhány vendég megelőzött engem, s nem is a legrosszabbak.

Szíves fogadtatásban volt részünk.

Vacsoránk egy üveg borból és omlettből állt, amihez annyi kenyeret ehettünk, amennyi belénk fért.

A számlánk másnap, beleértve a lovat, hat frankra rúgott; maradt huszonkilenc.

Az ebéd miatt nem fáj a fejünk; egyelőre még a puskacsövünkben tanyázott, de tudtuk, hogy ki fogjuk belőle ugrasztani.

Ermenonville környékén csak úgy hemzseg a sok vad és vadőr; alig tettünk meg egy negyed mérföldet, én - hat lövéssel - máris két nyulat és három foglyot ejtettem.

Férfiasan be kell vallanom, hogy ennek a két nyúlnak és három fogolynak Girardin-Brégy úr volt a jogos tulajdonosa.

Alighogy a kutyám elém tette a harmadik foglyot, Paillet - ahogy megbeszéltük - jelt adott.

S valóban, a látóhatáron megjelent a vadőr alakja, élesen kirajzolódva az égbolt gyapjasan fehér hátterén, ahogy Decamps vagy Jadin tájképein is ott áll mindig egy pásztor, vagy egy gyapjúharisnyás parasztember, mintegy összehasonlításul valamilyen magányosan álló, göcsörtös szilfával.

Minden az előre megbeszélt haditerv szerint történt. Egy szempillantás alatt nyeregben ültem, megsarkantyúztam a lovat, és magammal vittem a bűnjeleket.

Paillet és a vadőr sokáig és nagyon élénken társalogtak, de a párbeszéd úgy végződött, ahogy megjósoltam. Barátom a közös erszényből hercegi mozdulattal kivett egy egyfrankost, amivel az eddigi kiadások végösszege hét frankra emelkedett.

Ennyi volt a veszteségünk; haszon fejében viszont magunkénak mondhattunk két nyulat és három foglyot.

Amikor Paillet csatlakozott hozzám, én maradtam lóháton, most rajta volt a vadászás sora.

Így váltogattuk egymást. Délelőtt tízkor érkeztünk Dammartinba, immár három nyúllal és nyolc fogollyal.

Időközben két újabb vadőrrel volt szerencsénk találkozni; az első nagylelkűen visszautasította a fölajánlott egyfrankost, a másik, egy aljas fráter, elfogadta.

Alaptőkénk ezzel huszonhét frankra zsugorodott.

Másfelől azonban megtettük az út nagyobbik felét, és három nyulat meg nyolc foglyot zsákmányoltunk.

Amint előre megmondtam, egy nyúlból és három fogolyból nemcsak, hogy az ebédünkre futotta, hanem még gavallérok is voltunk.

Folytattuk utunkat Párizs felé, ahová este fél tizenegykor meg is érkeztünk; én gyalogszerrel, Paillet pedig lovon, négy nyúllal, egy tucat fogollyal és két fürjvel a tarsolyunkban!

Ha a nagycsarnok árait veszem alapul, harminc frankot ért a zsákmányunk.

Amikor a Vieux-Augustin utcai fogadóba megérkeztünk, Paillet-t mint régi ismerőst felismerték, s ő előadta föltételeinket.

Fogadást kötöttünk angol barátainkkal, magyarázta a fogadós, hogy egyetlen fillér kiadás nélkül megjárjuk az utat Párizsba és innen haza.

Ezt a fogadást meg akarjuk nyerni. Ehhez azonban az kell, hogy a fogadós, pénz helyett, elfogadja a zsákmányunkat.

A fogadós vállalta, hogy a négy nyúl, a tizenkét fogoly és a két fürj fejében két éjszakára szállást és két napra teljes ellátást ad kettőnknek meg a lovunknak és a kutyáinknak.

Arra is kötelezte magát, hogy a hazautazáskor ellát bennünket pástétommal és egy üveg borral.

Kijelentette, hogy ezek a föltételek az ő számára igen kedvezőek. Késznek mutatkozott írásbeli tanúsítványt adni arról, hogy - legalábbis az ő fogadójában - valóban nem költöttünk egy fillért sem... Ezt mi megköszöntük, de lemondunk róla azzal, hogy angol barátainknak elég a becsületszavunk.

Paillet-val együtt körülnéztünk egy kicsit, s aztán elmentünk a fürdőbe.

Itt viszont, akárhogy is takarékoskodtunk, kénytelenek voltunk három frank ötvenet elvenni az alaptőkéből, amely így huszonhárom és fél frankra zsugorodott.

Így tehát vagyonunk majd egyharmadának már a nyakára hágtunk, igaz ugyan, hogy célhoz értünk, és negyvennyolc órára biztosítottunk magunknak szállást és ételmet.

A fárasztó nap után sokáig elkerült az álom. Hiszen Párizsban voltam!

Reggel hétkor ébredtem.

Villámgyorsan felöltöztem.

Leuven barátom a Pigalle utcában lakott, a 14. szám alatt, ami innen, a fogadónktól, egy mérföldnyi út... De bántam is én!

Ha nem számítom a kerülőket és a vargabetűket, tegnap tíz vagy tizenkét mérföldet tettem meg, és ha kell, holnap is megteszek ennyit.

Végigmentem a Vieux-Augustin utcán, a Croix-des-Petits-Champs utca felé, mindig egyenesen előre.

Egyszer csak a Palais-Royal előtt találtam magamat. Körüljártam, de a boltok felét még nem nyitották ki.

**HOLNAP, HÉTFŐN
SULLA**

**TRAGÉDIA ÖT FELVONÁSBAN,
VERSEKBEN**

Írta: JOUY

Megfogadtam, hogy mindenáron, még ha a közös kassza látja is a kárát, elmegyek erre az előadásra.

Annál inkább, mert a plakáton vastag betűkkel ki volt írva:

SULLA szerepét TALMA úr játssza

Tudtam persze, hogy okosabb lesz Adolphe közreműködését kérni; megkérdeztem hát, merre van a Pigalle utca, és elindultam a jelzett irányban.

Útközben azonban annyiszor eltévedtem, hogy csak kilenc órakor értem célhoz.

Adolphe még nem kelt fel, de az édesapja a kertben sétálgatott.

Odamentem hozzá. Megállt, bevárt, s már előre nyújtotta a kezét.

- Párizsba jött? Hát ez nagyszerű.
- Az bizony, uram.
- Hosszú időre?
- Csak két napra.
- És mi a terve?
- Tervem, hogy két emberrel beszéljek: Adolphe-fal és Talmával.
- Ez már igen! Talán milliomos lett magából, hogy ilyen költséges szeszélyei vannak?

Elmeséltem neki, hogy jöttünk Paillet barátommal Párizsba.

Tetőtől talpig végigmért.

- Magából még lesz valami - mondta aztán -, mert van akaratereje. Siessen, ébressze föl a fiamat. Ő majd elvezeti Talmához, Talma pedig ad magának színházjegyet... Aztán jöjjenek vissza, és ebédeljenek itt.

Hiszen ezt akartam éppen! Érdeklődtem, hogy jutok el Adolphe szobájába, aztán bementem a házba.

Mielőtt barátom ajtaját megtaláltam volna, két idegen szobába nyitottam be. Az elsőben Gábiel Arnault lakott, a másikban Louis Arnault. Teljesen eltévedtem az első emeleten.

Csak amikor Louis útba igazított, jutottam be végre a barátomhoz.

Mint egy hétalvó, olyan mélyen aludt Adolphe.

De én akkor az alvó Epimenidészt is fölráztam volna.

Adolphe sokáig dörgölte a szemét, és nem akart megismerni.

- Hidd el, hogy én vagyok! Itt vagyok! - magyaráztam. - Kelj fel és öltözz! Megyünk Talmához!

- Mi a csodának? Talán valami tragédiát akarsz neki fölolvasni?

- Nem - mondtam. - Csak jegyet szeretnék tőle kérni.

- Hát miben játszik Talma?

Rábámultam a barátomra. Ez az ember itt él, Párizsban, és nem tudja, milyen darabban játszik Talma!

Hát hol jár az esze ennek a szerencsétlennek?

Igazán nem lehet csodálkozni rajta, hogy sem az én *Ermenonville-i zárandoklat*-omat, sem az együtt írt színdarabokat nem sikerült még elhelyeznie!

Adolphe fölkel, felöltözik. Tizenegykor becsöngettünk egy házba a Tour-des-Dames utcában, ahol Talma lakott két híres színésznő - Mars és Duchesnois - szomszédságában.

Talma még öltözködött ugyan, de Adolphe olyan bizalmas barátságban volt vele, hogy bevezették.

Természetes, hogy én is beléphettem, hiszen Adolphe kíséretéhez tartoztam, akár Hernani V. Károlyéhoz.

Talma olyan rövidlátó volt, hogy nem tudtam biztosan, meglátott-e egyáltalán vagy sem.

Épp a felső testét mosta. A haja majdnem teljesen le volt borotválva, ami azért érdekelt különösen, mert egy csomó ismerős, aki a *Hamlet*-ban látta, azt mesélte, hogy apja szelleme láttán Talma fején égnek meredt a haja.

Be kell vallanom, hogy a nagy színész a reggeli tisztálkodás közben nem nyújtott valami felemelő látványt.

Később azonban, amikor kiegyenesedett, és egy hátára vetett, fehér vászonköpenyeggel úgy burkolta be magát, hogy a köpeny egyik sarkát átvette a vállán, félig elfödve meztelen mellkasát - akkor átfutott rajtam valami borzongás, mert ebből a mozdulatból emberfölötti nagyság sugárzott.

Leuven elmondta, miért jöttünk. Talma elővett egy antik tört, melynek hegye író tollban végződött, és aláírt egy két személyre szóló jegyet.

Leuvenékhez visszatérőben egyfolytában a zsebemben levő jegyet szorongattam. Hiába vehettem volna másikat, ezt a jegyet ötszáz frankért se adtam volna oda senkinek!

Kimondhatatlanul büszke voltam rá, hogy olyan jeggyel lépek majd be a Théâtre Français-ba, melyen Talma neve van aláírva.

Megebédeltünk.

Adolphe akadékoskodott, hogy nem jöhet el a színházba; Scribe-bel volt találkozója, még egy találkozója Théaulonnal, egy harmadik találkozója, már nem is tudom, melyik nevezetességgel.

Apja ránézett, vállat vont, s Adolphe nem okoskodott tovább. Megbeszéltük, hogy együtt megyünk színházba, minthogy azonban én meg akartam nézni a Louvre-t, a Jardin des Plantes-ot és a Luxembourg palotát meg a parkot, hétre beszéltük meg a találkozót a Roi kávéházban.

Hatkor hazamentem a fogadóba. Paillet már várt rám. Olyan vacsorát ettünk, hogy arra nem lehetett panasz! A fogadós tudta, mi a becsület.

Hiába könyörögtem Paillet-nak, hogy menjünk együtt a Théâtre Français-be; még abból az időből, amikor második írnok volt Párizsban, sok barátja volt - és nemcsak barátja, hanem talán barátnője is -, akiket nagyon szeretett volna viszontlátni. Visszautasította csábító ajánlatomat, s így egyedül indultam el a Roi kávéházba. Nem fért a fejembe, hogy lehet valakinek fontosabb dolga, amikor megnézhetné Talmát; ha pedig valaki már egyszer látta, hogy újra láthassa!

A kávéházba néhány perccel előbb érkeztem, mint Adolphe. Paillet abból az elgondolásból kiindulva, hogy valószínűleg kénytelen leszek költeni, nagylelkűen átnyújtott három frankot a közös erszényből.

Ezzel húsz frank ötven centimes-ra csökkent az alaptőkénk.

Miközben beléptem és asztalhoz ültem a kávéházban, azon törtem a fejem, hogy mit rendeljek. Egy pohárka pálinkát hoztattam. Meg kell mondanom, hogy ebből az utálatos italból soha életemben egy csepp se bírtam leerőszakolni a torkomon. Igaz, hogy ha rendelnem illett is valamit - meginnom már nem kellett.

Alighogy leültem, egyszerre látom, hogy az egyik törzsvendég - csakis az lehetett, mert asztalán semmiféle fogyasztanivalót nem lehetett látni - fölkel, és felém indul. Örömben és meglepetésben felkiáltottam: Lafarge!

Amióta nem láttam, még kisebb lett a távolság közte és a nyomor között; kabátjának áttetszővé kopott a könyöke, nadrágjának áttetszővé kopott a térdje.

- Te vagy az? - kérdezte. - Jól látnak szemeim?

- Jól - mondtam. - Ül le.

- Szívesen. És kérlek, rendelj még egy pohárával.

- Neked?

- Nekem.

- Akkor idd meg az enyémet, öregem, mert én ki nem állhatom a pálinkát.

- Hát minek rendelted?

- Mert muszáj volt fogyasztanom valamit, amíg Adolphe meg nem jön.

- Adolphe idejön?

- Igen. Aztán elmegyünk a *Sullá*-t megnézni.

- Micsoda? Azt a vacakot?

- A *Sullá*-t nevezed vacaknak? Hiszen óriási sikere van.

- Az csak olyan parókasiker.

- Mit jelent az, hogy parókasiker? - csodálkoztam.

- Ha Sullán nem volna Napóleon parókája, előadás közben hazamenne a közönség.

- De az én szememben Jouy igazán nagy költő.

- Ha vidékről nézed, talán nagynak látod, öregem; de mi párizsiak vagyunk, és más a szemmértékünk.

- Még ha nem is nagy költő, akkor is ritka szellemes író.

- Lehet, hogy szellemes volt a császárság korában; de tanuld meg barátom, hogy ami szellemesnek számított 1809-ben, az 1822-ben már nem az.

- De nekem az az érzésem, hogy a *Chaussée d'Antin remetéjé*-t már a Bourbonok alatt írta.

- Hogy a Bourbonok alatt írta, az igaz; csak az a kérdés, hogy ki...

- Hogyhogya ki? Hiszen az ő neve van aláírva.

- Mintha az jelentene valamit!

- Mire akarsz kilyukadni?

- Arra, hogy nem ő írta, hanem Merle.

- Ki az?

- Nézd meg, ha kíváncsi vagy rá... Az az úr ott, fecskefarkas kabátban, széles karimájú kalapban. Tízszerte szellemesebb Jouy-nál.

- Ha tízszerte szellemesebb Jouy-nál, hogy lehet az, hogy feleannyira sem olyan híres?

- Mert a hírnévnek, barátocskám, amint arra egyszer te is rá fogsz jönni, semmi köze a szellemességhez vagy a tehetséghez. A hírnév kizárólag a klikkektől függ. Légy szíves, kérj egy kis cukrot. A gyomromnak árt a pálinka, ha cukor nélkül iszom... Pincér! Cukrot!

- Minek iszol pálinkát, ha árt a gyomrodnak?
 - Azért - magyarázta Lafarge -, mert aki kávéházban éli le az életét, annak innia kell valamit.
 - Te a kávéházban éled le az életedet?
 - Majdnem. Sehol se tudok olyan jól dolgozni, mint itt.
 - Ebben a hangzavarban?
 - Megszoktam. Így dolgozik Théaulon, így dolgozik Francis, így dolgozik Rochefort, így dolgozik minden rendes ember... Nincs igazam, Théaulon?
- Erre a kérdésre fölemelte fejét egy férfi, aki óriási ívekre párbeszédnek látszó szöveget írt, feltűnő sebesen. Felénk fordította sápadt, barátságos arcát, melyen két piros folt virított.
- Igen... Mi az? - kérdezte. - Te vagy az, Lafarge? Jó estét.
- És már folytatta is az írást.
- Ő Théaulon? - kérdeztem.
 - Ő az, bizony. Látod, ő aztán valóban szellemes is meg ügyes is; csak az a baj, hogy mind a két képességét elpocsékolja. Tudod-e, most is mit ír?
 - Mit?
 - Ötfelvonásos vígjátékot, versben.
 - Micsoda? Itt, a kávéházban írja a verseket?
 - Először is, öregem, ez nem kávéház, inkább afféle irodalmi klub. Akit itt láatsz, kivétel nélkül mind író vagy újságíró.
 - Ami igaz, igaz - vallottam be. - Még nem láttam kávéházat, ahol ilyen sokat írtak és ilyen keveset fogyasztottak volna.
 - Nézzenek oda, hogy csiszolódsz! Tudod-e, hogy most majdnem sikerült szellemességet mondanod?
 - Hálából ezért a majdnem-szellemességért, áruld el nekem néhány vendég nevét.
 - Kár a fáradságért, öregem. Ahhoz párizsinak kell lenni, hogy valaki ezeket a tisztán párizsi nagyságokat értékelni tudja.
 - Hidd el, barátom, hogy e tekintetben nem is vagyok olyan vidéki, amilyennek látszom.
 - Például, Rochefort-ról hallottál?
 - Persze. Nagyon szép sanzonokat írt, és két-három sikeres zenés bohózatot...
 - Helyes. Ő az ott. Az a sovány, aki dominózik.
 - Csak az a baj, hogy ott két egyformán sovány ember dominózik.
 - Ebben igazad van. Nos hát, amelyik minden arcizmával játszik, és mégsem nyer soha, az Rochefort.
- Lafarge ezzel a tréfás jellemzésével Rochefort barátjának állandó ajkbiggyesztésére tett célzást.
- Azt mondtam: *célzást tett*. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy *mentegette*.
- És ki a partnere?

- Ferdinánd Langlé.
 - Akinek a kis Fleuriet a kedvese?
 - Akinek a kis Fleuriet a kedvese! Úgy beszélsz, mint egy vérbeli párizsi... Kitől szerzed az értesüléseidet?
 - Hogy kitől? Adolphe-tól... Aki, úgy látom, nem valami pontos.
 - Sietős a dolgod?
 - Meghiszem azt! S ez egészen természetes, mert még sohasem láttam Talmát.
 - Akkor, öregem, csakugyan jó lesz iparkodni.
 - Miért?
 - Mert már kezd kimenni belőle a szufla.
 - A *szufla*? Mit akarsz ezzel mondani?
 - Azt, hogy vénül, meszesedik...
 - Hogy mondhatsz ilyet? Hiszen azt írják a lapok, hogy a tehetsége sohasem volt ilyen fiatalos, a vonásai meg valósággal megszépültek...
 - És te elhiszed, amit a lapok írnak?
 - Miért ne hinném?
 - Remélem, belőled is lesz még újságíró, öregem.
 - Miért reméled?
 - Mert akkor majd megtudod, hogyan készül egy újság.
 - Hát aztán?
 - Azontúl, öregem, nem fogod elhinni, amit a lapok írnak.
- Ekkor kinyílt a kávéház ajtaja, és Adolphe bedugta a fejét.
- Siess, siess! - mondta. - Különben fölmegy a függöny, mire odaérünk.
 - Csakhogy itt vagy végre!
- Rohantam Leuvenhez.
- Elfelejtettél fizetni - figyelmeztetett Lafarge.
 - Igaz... Pincér, fizetek!
 - A pálinka négy sou, a cukor hat, összesen tíz sou.
- Elővettem és az asztalra dobtam a pénzt, aztán - ötven centime-mal megkönnyebbedve - kirohantam az utcára.
- Lafarge-zsal voltál? - kérdezte Adolphe.
 - Vele - mondtam. - Mi baja szegénynek?
 - Mi baja volna?
 - Azt magyarázta nekem, hogy Jouy meghülyült, Talmából pedig Kasszandra lett.
 - Szegény Lafarge! Talán még nem evett ma - mondta Adolphe.

- Ilyen rosszul megy a sora?

- Körülbelül.

- Most már kezdem érteni a dolgokat - mondtam. - Jouy meg Talma mindennap ebédel, és a boldogtalan Lafarge ezt nem tudja nekik megbocsátani.

Istenem, hány kritikussal találkoztam azóta, akik rossz néven vették, ha valaki mindennap ebédelhetett.

Én azonban aznap jól ebédeltem; olyan jól, hogy a gyomrom nem vágyott semmire, és csak szellemi igényeim voltak.

Beléptünk a nézőtérre, melyet zsúfolásig megtöltöttek a nézők, pedig már körülbelül nyolcadszor játszották a darabot.

Mint hogy nem számozott helyeket kaptunk, csak nagy ügyel-bajjal tudtunk ülőhelyhez jutni.

Adolphe, egy király bőkezűségével, két frankot adott a jegyszedőnőnek, hiszen az ő vesződségének volt köszönhető, hogy talált a zenekari ülések közt, középen, egy kis rést, ahová még be lehetett préselni két gombostűt vagy két fiatalembert, akik ugyanolyan vékonyak voltak.

Adolphe nem tévedett; még jókor jöttünk. Alighogy elfoglaltuk a helyünket, fölment a függöny.

Amikor Talma a színre lépett, megdöbbenésemben fölkiáltottam. Hiszen pontosan ezt a sötét férfiarcát láttam, az előrebiccent fejet, amint a kocsijában elhajtatott, nyolc nappal a lignyi csata előtt, és aztán még egyszer, Waterloo másnapján.

Hányan megkísérelték azóta, felöltve a varázsos zöld egyenruhát, a szürke zubbonyt és a kis föveget, hogy újra életre keltsék ezt az antik medáliát, a római és a görög bronzoknak ezt a keverékét, de neked, Talma, senki másnak, csak neked, égett az a szikra a szemedben, csak a te arcodból áradt az a méltóság és az a derű, melyre se a trónus veszte, se harmincezer ember pusztulása után nem vetett árnyékot a gond vagy az önvád.

Aki Talmát nem látta, elképzelni se tudja, ki volt ő. Ebben az emberben három magasztos képesség találkozott: az egyszerűség, az erő és a költészet. Azóta se találkoztam senkivel, akiben mind a három egyszerre föllelhető lett volna. De nem akad párja a szépségének sem, annak az igazi színész-szépségnek, mely nem az egyéniségével váltja ki a tetszést, hanem azzal, ahogy mindig más, aszerint, hogy milyen hőst kell eljátszania. Ismétlem, szebbet képzelni se lehet annál a szépségnél, melyet Talma testesített meg. Űzött tudott lenni, mint Oresztész, könyörtelen, mint Néró, aljas, mint Gloucester; minden szerepében másképpen gesztikulált, más tekintettel nézett, más hangon beszélt.

A színészek sokat bánkódnak azon, hogy művészetük mennyire múlandó. De te, Talma, hidd el, hogy én, aki akkor még gyermek voltam, és először láttalak ezen a felejthetetlen estén, amint színpadra léptél, s egy intéssel utat nyitottál magadnak sorfalat álló klienseid és szenátoraid között, én most is látlak ebben az első jelenetben, egyetlen mozdulatod se halványult el, egyetlen sóhajod sem halkult... Ó, Talma! Most is itt állsz előttem, Talma! Bár meghallaná szavamat a te hatalmas szellemed, és átfutna rajtad az öröm, hogy nem vagy feledve! Látom arcod gunyoros mosolyát, látlak lassan előremenni, mind közelebb és közelebb a vádlóhoz, míg csak vállára nem teszed a kezéd... Ruhád redői közt szebb vagy, mint a Vezúv lávájából kiásott legszebbik szobor, és most a hangodat is hallom: rezgésével együtt rezgeti szívünk minden rejtett idegszála...

Tapsvihar, éljenzés közepette ment le a függöny.

Zúgott a fülem, káprázott a szemem, le voltam nyűgözve.

Adolphe azt javasolta, hogy menjünk be Talmához az öltözőjébe, és mondjunk neki köszönetet.

Azt hiszem, az élő Sulla kliensei se kopogtattak be hozzá soha oly dobogó, kiugrani akaró szívvel, ahogy én álltam a Sullát játszó Talma ajtaja előtt.

Leuven benyitott. Beléptem a nagy művész öltözőjébe, mely tele volt vendégekkel, akik közül senkit sem ismertem, pedig valamennyit ismernem kellett volna.

Ott volt Casimir Delavigne, aki akkoriban írta az *Öregek iskolája* befejező jeleneteit; Lucien Arnault, akinek a minap mutatták be *Regulus*-át; Soumet, aki kétszeresen lehetett büszke, a *Saul* és a *Klütaimnésztra* kettős sikeréért; Népomucène Lemerrier, ez a sértődött lelkű nyomorék, akinek tehetsége éppoly féloldali bénultságban szenvedett, mint a teste, de azért az ép felével megírta az *Agamemnon*-t, a *Pintó*-t és a *Fiedegondá*-t, a beteg felével pedig a *Kolumbusz*-t, a *Panhypocrisiádá*-t, és a *Cahin-Cahá*-t; ott volt Delrieu, aki 1809 óta próbálta újra színre hozatni *Artaxerxes*-ét, aztán Viennet, akinek tragédiái tizenöt vagy húsz évig tengődtek a színházak irattárában, hogy aztán megszülessenek, agonizáljanak és kimúljanak egy hét leforgása alatt éppúgy, mint Gordien művei, akinek pütkösdi királysága csak két órán át tartott, viszont három napig a bűnhődése. És ott volt végül az est hőse, a szálás termetű, fakó, de vonzó arcú Jouy, azzal a furcsa tekintetével, mely egyszerre volt csípős és jóakarátú, a kör közepén pedig ott állt Talma sima, fehér jelmezében, melyről épp a bíbor szegélyt szedte le. Fejéről csak az imént vette le a babérkoszorút, fehér és kecses kezével csak nemrég törte ketté a zsarnok pálmáját.

Csak álltam az ajtóban roppant alázattal, fülig pirulva.

- Mi vagyunk azok, Talma - szólalt meg Adolphe. - Eljöttünk megköszönni a jegyeket.

Talma, hunyorgó szemével, engem keresett.

Végül észrevett, ahogy az ajtóban álltam.

- Tessék, tessék - mondta. - Jöjjön beljebb.

Két lépést mentem feléje.

- Nos hát, ifjú költő! Meg van elégedve?

- Több annál, uram... El vagyok ragadtatva.

- Akkor jó - mondta. - Jöjjön el máskor is, és kérjen újra jegyet.

- Sajnos, Talma úr, holnap, vagy legkésőbb holnapután, el kell utaznom.

- Nagy kár, hogy nem láthat a *Regulus*-ban... Remélem, tudja, Lucien, hogy holnaputánra műsorra tűztem a *Regulus*-t?

- Tudom - mondta Lucien. - És köszönöm.

- És maga nem maradhat holnapután estig?

- Nem maradhatok. Vissza kell térnem vidékre.

- És mit csinál maga ott?

- Meg se merem önnek mondani... Második írnok vagyok egy közjegyzőnél...

- Emiatt ugyan sose essék kétségbe - mondta Talma. - Corneille is egy ügyésznél írnokoskodott... Uraim, engedjék meg, hogy bemutassam önöknek a jövő Corneille-ét.

Megint elvörösödtem.

- Kérem - fordultam Talmához -, érintse meg a homlokomat. Hadd hozzon rám szerencsét.

Talma a fejemre tette a kezét.

- Legyen úgy - mondta. - Alexandre Dumas, Shakespeare, Corneille és Schiller nevében ezennel költővé avatlak! Menj csak vissza bátran vidékre, folytasd a munkád, és ha igazán van rá elhivatottságod, akkor a költészet angyala, bárhol leszel is, rád talál, és, mint Habakuk prófétát, a hajadnál fogva is elcipel majd, ahová a küldetésed szól.

Talma keze után nyúltam, hogy megcsókolhassam.

- Ugyan, ugyan - mondta. - De nézzétek, mennyi tűz van ebben a fiúban! Ebből még csinálunk valamit.

És szívélyesen megszorította a kezem.

Éreztem: most menni kell. Ha még egy perccel tovább maradok e hírességekkel zsúfolt öltözőben, fölöslegessé és nevetségessé válnék. Intettem Adolphe-nak. Kimentünk.

A folyosón a legszívesebben a nyakába ugrottam volna.

- Ne félj! - mondtam neki. - Visszajövök Párizsba! Mérget vehetsz rá!

Paillet az operában töltötte az estét. Nyolc és fél frankot költött.

Mindössze tizenkét frankunk maradt, összenéztünk, nem minden nyugtalanság nélkül.

- Mondok valamit - szólt Paillet. - Te megnézted Talmát, én meghallgattam a *Bűvös lámpás*-t. Amit látni akartál, láttad, amit hallani akartam, meghallgattam...

Hidd el, sokkal okosabb, ha nem holnapután megyünk haza, hanem már holnap.

- Épp ezt akartam mondani.

- Akkor ne vesztegessük az időt. Egy óra van; feküdjünk le, és aludjunk gyorsan reggel hatig. Hétkor elindulunk, és este, ha lehetséges, szálljunk meg Nanteuilben.

- Aludj jól.

- Te is.

Egy negyedóra múlva már versenyt aludtunk.

Másnap - illetve még aznap - reggel hétkor La Villette-nél elhagytuk Párizst. Háromkor Dammartinban ebédeltünk, és az ebédet ugyanúgy fizettük, mint a múltkori vacsorát. Hétkor Nanteuil-ben vacsoráztunk, és szerdán déli egykor, miután hajnaltól kezdve egész úton vadásztunk, zsákmányunkkal, két nyúllal és hat fogollyal megrakodva, megérkeztünk Crépybe. Utolsó egyfrankosunkat odaadtuk egy szegénynek.

A főtér sarkán elbúcsúztam Paillet-től. A fasoron át indultam a közjegyző háza felé, ahol mindenekelőtt a szobámba siettem átöltözni.

Az ablakból odahívtam Pierre-t. Kérdeztem, mit tud Lefèvre-ről.

A közjegyző éjjel érkezett haza.

Zsákmányrészemét átadtam a szakácsnőnek, aztán bementem az irodába, és a helyemre lopakodtam.

Senki se kérdezősködött. Azt hitték, hogy a szokásos hétvégi kirándulásomról térek haza, épp csak a szokottnál valamivel később.

Megkérdeztem, nem érdeklődött-e Lefèvre a hollétem felől.

A közjegyző, mint megtudtam, csakugyan kiszólt, hogy hol vagyok. Munkatársaim nem tudták megmondani, s a dolog ennyiben maradt.

Írópolcom fiókjából elővettem a munkámat, és hozzáláttam.

Néhány perccel később belépett Lefèvre.

Odalépett az első írnokhöz, utasításokat adott neki, aztán visszament a dolgozósobájába. Engem mintha észre se vett volna, amiből azt a gyanút merítettem, hogy távollétemet zokon vette.

Ebédidőig dolgoztunk. Akkor asztalhoz ültünk. Minden úgy történt, mint máskor; csak az ebéd végeztével, amikor fölálltam a helyemről, utánam szólt a közjegyző:

- Dumas úr, egy kis beszédem volna önnel.

Éreztem, hogy közeledik a vihar. Elhatároztam, hogy erős leszek.

Az első írno és a küldönc, akikkel együtt ebédeltünk a főnök asztalánál, illedelmesen kivonult.

Lefèvre leült a kandalló melletti karosszékbe, s rámutatott egy székre, a kandalló másik oldalán.

Leültem.

A közjegyző egy megszokott mozdulattal hirtelen fölkapta fejét, mint a ló, mely megszabadult a kantárijától, jobb lábát keresztbe vetette a balon, majd leeresztette jobb lábfejét, míg le nem csúszott róla a papucs. Aztán előkereste arany tubákos pikszisét, felcsípett egy kis dohányport, méltóságteljes lélegzetvétellel beszippantotta, s végre megszólalt. Kedves akart lenni, amitől még fenyegetőbb lett a hangja.

- Dumas úr - mondta, miközben bal kezével a jobb talpát vakargatta, ami nála a legnagyobb élvezetek egyike volt -, ha szabad kérdezni, van önnek némi fogalma a mechanikáról?

- Gyakorlatilag igen, uram. Elméletileg semmi.

- Nem baj. Így is meg fogja érteni az okfejtésemet. Egy gép, bármilyen gép akadálytalan működéséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy egyetlen kerekecskéje se álljon meg.

- Ez teljesen világos előttem, uram.

- Akkor pedig minden további beszéd fölösleges, Dumas úr. Én vagyok a gépész, ön a gépezet egyik kereke, mely azonban két nap óta nem működik. Ez azt jelenti, hogy a szerkezet együttes mozgásából az ön egyéni hozzájárulása kimaradt. Fölkeltem a székből.

- Értem önt, uram.

- Egyébként - tette hozzá Lefèvre már nem olyan kenetteljesen - figyelmeztetésem csak átmeneti jellegű.

- Köszönöm jóindulatát - mondtam -, de én véglegesnek tekintem, uram.

- Annál jobb - helyeselt a közjegyző. - Most este hét óra van, és nagyon csúnya az idő; ennél fogva ön, kedves Dumas úr, addig marad, amíg jólesik. Most, hogy már nem a második írnokom többé, tekintse magát a barátomnak. Ebben a minőségben minél tovább lesz önhöz szerencsém, annál jobban örülök.

Udvariasan elbúcsúztam a közjegyzőtől, és a szobámba mentem.

Nagy és szilárd elhatározás született meg bennem; engem a jövőm Párizsba szólít, s minden követ meg kell mozgatnom, hogy odajussak.

15.

*Anyám kénytelen pénzzé tenni földjét és házát. - Ami megmaradt. -
A Piranesi-metszetek. - Egy ezerkétszáz frankos építész. - Felváltom az
első bankót. - Gondon. - Ötven frank. - Cartier. - A biliárdparti. -
Hogyan lett hatszáz pohárka abszintból tizenkét párizsi utazás
útiköltsége.*

Eljött a nap, amikor szegény anyámat súlyos gondjai nagy elhatározásra készítették.

Harminc hold földünkre, melyet Gilbert de Soucy vett bérbe, és a házunkra, melyet Harlay végül mégis átengedett nekünk, nagy összegű kölcsönöket vett föl. A feltételek előnyösek voltak, de a teher már elnyeléssel fenyegette mindenünket.

Házunkat, földünket pénzzé kellett tenni.

A földet nyilvános árverésen adtuk el, harmincháromezer frankért.

A ház kéz alatt cserélt gazdát. Tizenkétezer frankot fizetett érte az a Picot, akinek első vadászpuskáimat köszönhettem.

Összesen negyvenötezer frankot kaptunk kézhez.

Mikor azonban kifizettük adósságainkat és a költségeket, anyámnak mindössze kétszázötvenhárom frankja maradt. Még soha életünkben nem álltunk ilyen közel a teljes összeomláshoz. Apám elhunyt a óta lassan, de biztosan feléltük minden tartalékunkat. 1806-1823, vagyis tizenhét évig küszködtünk, de a végén alulmaradtunk.

Én azonban talán még sohasem éreztem ennyi életkedvet és bizakodást. Nem tudom, miféle jótéteményt cselekedtem ezen a világon, de annyi bizonyos, hogy Isten mindig irgalmas volt hozzám, és ha még oly kilátástalan helyzetbe kerültem is, mindig szemmel láthatóan segítségemre sietett.

Amikor anyám közölte velem, hogy adósságaink kifizetése után mindössze kétszázötvenhárom frankunk maradt, így szóltam hozzá:

- Kérlek, adj nekem ebből ötvenhárom frankot, hogy Párizsba mehessek; én pedig megígérem, hogy vissza se jövök addig, amíg örömhírt nem hozhatok neked.

- Szegény kicsi fiam - sóhajtotta anyám. - Tudod-e, hogy amit kérsz, az a mi vagyonunk ötödrésze?

- Hadd juttassam eszedbe, anyám, hogy hatvan frankkal úgyis tartozol nekem.

- Igazad van. De neked is jusson eszedbe, mit mondtam akkor: „Miből fogom neked megadni ezt a pénzt?” Te azt válaszoltad: „Azt bízd rám, anyám.”

- Most is ezt mondom... Nekem adnád-e azokat a Piranesiket, melyeket odafönt őrzünk, abban a nagy dobozban?

- Miről beszélsz?

- Azokról a fekete rézkarcokról, melyeket Olaszországból hozott haza apám.

- Minek?

- Eladni.

Anyám hitetlenkedve vonta meg a vállát.

- Csinálj velük, amit akarsz - mondta.

Ismertem egy építésszt, aki a szegényháznál állt alkalmazásban. Ezt az embert Oudet-nak hívták, és boldogan megvette volna a Piranesiket.

Eddig hallani sem akartam a vásárról, de mindig azt mondtam, hogy egyszer majd magamtól viszem el neki a képeket.

Ennek most jött el a napja.

Csak az volt a baj, hogy éppen rossz napra esett ez a nap.

Oudet-nak tudniillik nem volt pénze.

Ezen nem is csodálkoztam. Oudet, mint a kastély építész, havi száz frank fizetést kapott.

Igaz viszont, hogy én sem akartam meggazdagodni a Piranesiken. Mindössze ötven frankot kértem, pedig valójában öt-hatszáz frankot értek.

Oudet azt ajánlotta, hogy három hónap alatt kifizeti az ötven frankot.

Három hónap? Ki tud három hónapig várni?

Letörve váltam el Oudet-tól.

Amikor kiléptem tőle, egy másik barátommal találkoztam, akit Gondonnak hívtak.

Barátságunkat a közös vadászatok pecsételték meg. Gondonnak birtoka volt három mérföldnyire Villers-Cotterets-től - Coeuvre-ben, a szép Gabrielle földjén -, és sokszor hetekig vendégeskedtem nála; ilyenkor nappal az ő földjén vadásztunk, éjjel pedig a másén fölcsaptunk vadorzónak.

Egy este majdnem meghaltam nála, méghozzá oly mulatságos módon, hogy az nem mindennapi.

A dolog épp a vadászati évad megnyitásának előestéjén történt. Öten-hatan, vadászok, elindultunk Villers-Cotterets-ből, és Gondonnál tanyáztunk le, hogy kora hajnalban mindjárt nekiindulhassunk a vadászatnak.

Csak hogy ennyi vendégnek Gondonéknál se szoba, se ágy nem volt elegendő. Ezért az egyik szalont kineveztük hálószobának, s a négy sarkában, négy matrac segítségével, négy hálóhelyet rögtönöztünk.

Gyertyaoltás után három hálótársamnak az az ötlete támadt, hogy nagy párnacsatát kezdjenek.

Nekem azonban, nem is tudom, miért, nem tetszett olyan nagyon ez az ötlet. Bejelentettem, hogy meg akarom őrizni semlegességemet.

Ennek az lett a vége, hogy miután az osztrákok, az oroszok és a poroszok egy negyedóráig csépeltek egymást, osztrák-porosz-orosz szövetségre léptek, és egyesült erővel nekem estek, aki egymagamban képviseltem Franciaországot; megrohanták az ágyamat, és a fent említett párnákkal úgy elkezdtek ütlelni, ahogy cséplésnél szokás verni a kévét.

Én fejemre húztam a pokrócomat, és türelmesen vártam, hogy elvonuljon a vihar. Ütések hevesességéből ítélve, nem tarthatott soká. Valóban, a vihar csitulni kezdett. Előbb az egyik küzdő vonult vissza, aztán a második.

A harmadik azonban, név szerint Félix Deviolaine, az édes unokatestvérem, akit bizonyára a köztünk fönnálló rokoni szálak lelkesítettek, a többiek távozása után is lankadatlanul püfölt tovább.

Egyszerre azonban ő is abbahagyta. Hallottam, ahogy csöndesen visszalopózik az ágyába.

Oly hirtelen szánta rá magát a visszavonulásra, mintha valamilyen váratlan baleset történt volna, melyet nem akar a többiek tudomására hozni.

Csakugyan, ahogy a párnával hadakozott, annak a túlsó vége fölrepedt. Ami toll volt benne, az mind kiömlött.

A toll, mint valami hegység, tornyosult rajtam, s betakart egészen odáig, ahol a pokrócom a párnámmal találkozott.

Mindebből semmit se vettem észre.

Csak azt tudtam, hogy a verekedésnek vége, ellenfelem visszafeküdt a helyére; így hát szép lassan kidugtam a fejem a pokróc alól, s minthogy e tíz percben, aszerint, hogy szorosabban vagy lazábban burkolóztam a pokrócba, már amúgy is a fulladásos halál környékezett, siettem teli tüdővel egy nagyot lélegzeni.

Hatalmas porció tollat szippantottam le.

A következő pillanatban azt hittem, megfulladok. Tagolatlan kiáltás tört ki belőlem, és a szoba padlóján dobáltam magam, mert úgy éreztem, hogy szó szoros értelmében fojtogatnak.

Vadásztársaim először azt hitték, hogy most nekem jutott az eszembe valami jó ötlet, s táncmutatványhoz szottyant kedvem, ahogy nekik az imént a párnaharchoz, de aztán kihallották fulladozó hörgéséből a valóságos fájdalom hangját.

Gondon döbrent rá először, hogy élethalálharc dül köztem és egy megmagyarázhatatlan rémség között, melynek játékszere lettem.

Félix azonban, az egyetlen, aki tudta, miért hanyom-vetem magam nagy fulladozások közepette, befogta a száját, és úgy tett, mintha aludna.

Gondon a konyhába rohant gyertyáért. A szobában világosság lett.

Nagyon mulatságos látvány lehettem, mert az egész társaság harsány kacagásban tört ki.

Nem is csoda, mert bármily mohón kaptam is a tollak és pelyhek után, mégsem sikerült min-det bekebeleznem, s egy része beleragadt göndör hajzatomba, nem kaptam levegőt, s ennek megfelelően arcom egyre sötétebb vörös színt öltött.

Barátaim végül arra az elhatározásra jutottak, hogy sürgősen vizet kell velem itatni.

Labarre nevű társam egy szál ingben kiszaladt a szivattyúskúthoz, s egy tele vödör vízzel tért vissza, miközben majd megpukkadt nevetésben.

Én, aki akkor hágtam szenvedéseim csúcsára, e jókedv láttán dühbe gurultam. Fülön fogtam az edényt, és tartalmát rázúdítottam Labarre fenekére.

A víz hideg volt, csaknem jeges.

Lelocsolt barátom vérének hőmérséklete oly éles ellentétben állt a rázúdult vízével, hogy görcsökben rángatózva a levegőbe szökölt, amitől viszont nekem, kínjaim ellenére, olyan nevetetnékem támadt, hogy visszafizettem a barátaimtól kapott kölcsönt. A nevetéstől azonban, mely az eddigi fulladozással épp ellenkező előjelű erőlködésre készítetett, hirtelen kiokádtam a légsövemet elzáró tollak és pelyhek nagy részét.

Ennek köszönhettem megmenekülésemet.

Igaz, még így is tollat köptem egy hétig, és még egy hónap múlva is köhögtem.

Olvasóim szíves elnézését kérem ezért a kitérőért. Minthogy azonban az időrendnek megfelelő helyen elmulasztottam följegyezni életemnek ezt a jelentős epizódját, talán nem veszik tőlem zokon, hogy az első megfelelő alkalommal pótoltam a mulasztottakat.

Ez volt az a Gondon, akivel Oudet-tól távozóban összeakadtam.

Egy százfrankost szorongatott a kezében.

- Látom, gazdag vagy - mondtam neki. - Nem adnál kölcsön Oudet-nak ötven frankot?

- Minek az neki?

- Hogy megvehesse tőlem a Piranesiket.

- Olyan fontos?

- Igen, mert Párizsba készülök, Oudet pedig följánlott nekem ötven frankot a képekért, de aztán...

- De aztán elment a kedve?

- Szó sincs róla. Él-hal értük, de nincs egy fillérje sem, és csak háromhavi részletben tudná kifizetni.

- Másszóval, erre az ötven frankra neked van szükséged?

- Nekem.

- Nagyon?

- De még milyen nagyon.

- Várj. Talán sikerül megoldást találnom.

- Próbáld meg, édes öregem...

- A megoldás elég egyszerű. Minthogy a szabómnak ma kell száz frankot fizetnem, csak abban az esetben adhatom neked a felét, ha Oudet aláír egy kötelezvényt ötven frankról háromhavi törlesztésre. Ha erre, mint kezes, én is ráírom a nevemet, akkor a szabó egészen biztosan elfogadja készpénz helyett.

Fölmentünk Oudet-hoz, aki kiállította a kötelezvényt. Meghatottan hálálkodtam Gondonnak, s még nála is jobban Istennek, akinek végtelen jósága mindig lehetővé tette, hogy egy-egy lépéssel tovább juthassak utamon.

Gondont elkísértem a szabójához. Az ajtóban az öreg Cartier-val találkoztam.

- Mondd, fiacskám - szólított meg. - Hallom, eladtad a kutyádat. Nem maradt egypár filléred, amiből öreg barátodat meghívhatnád egy pohárára?

- Szívesen - mondtam. - Föltéve, hogy elnyeri tőlem biliárdon.

Megcsörgettem az ötven frankomat.

- Én is épp ezt akartam javasolni.

Gondonhoz fordultam.

- Nem akarsz szemtanúja lenni a nagy eseménynek? - kérdeztem.

- Menjetek előre; én majd követlek... Camberlinhez mentek?

- Hát persze.

Camberliné volt a mi legkedvesebb kávémérésünk. Amióta fölfedezték a kávé és kitalálták a biliárdot, azóta mindig főzi a kávé a Camberlin család, és ott áll náluk a biliárdasztal.

Apám is, barátjával, Deviolaine-nel egyetemben, ebben a kávémérésben élte ki játékszenvedélyét, amiként - egy másik zöld szőnyegen - együtt éltek ki vadásszenvedélyüket.

S végül én magam is Camberlinéknél inaskodtam, apám és nagyapám jóvoltából, ha vesztem se nagyon kellett fizetnem; itt foglalkozott velem három tanítómesterem, s az ő szárnyaik alatt váltam a zöld asztal bajnokává.

Első mesterem Cartier volt, akivel örök vetélkedésben álltam; a második pedig az a bizonyos Camusat, aki a nagybátyját, Hiraux-t, felöltöztette, amikor ingben és alsónadrágban zsuppolták ki Villers-Cotterets-ből; a harmadik, Gaillard, vonzó fiatalember volt, és minden játékban legyőzhetetlennek bizonyult. Egyébként, nagy megelégedésemre, ő kapott állást a szegényházban, amikor kitétték onnan Miaud-t, az én egykori vetélytársamat.

Idővel magasan túlszárnyaltam Cartier-t, habár ő ezt nem volt hajlandó beismerni. Minden esetben makacsul visszautasította azt a hatpontos előnyt, amit én minden játszma előtt makacsul följánlottam.

Az első próbálkozásokat tettük dákóinkkal, amikor megérkezett Gondon.

- Nem iszol valamit? - kérdezte tőle Cartier. - Ma Dumas fizet.

- Egy pohár abszintot. Hadd legyen jó étvágyam a vacsorához.

- Nagyszerű - mondta Cartier. - Azt iszom én is. És te?

- Hát nem ismeritek a fogadalmamat? Én se kávé, se szeszes italt nem iszom.

Hogy melyik istennek és milyen alkalomból tettem ezt a fogadalmat? Sejtelmem sincs. Csak annyit tudok, hogy a vakhitűek buzgóságával ragaszkodtam hozzá.

- Mi azonban tartjuk a két pohár abszintunkat - állapította meg Cartier ugyanazon a kötekedő hangon. - A te hat sou-dban játszunk, fiam. Kezdheted.

Vidéken, legalábbis Villers-Cotterets-ben, három souba került egy pohárka abszint.

- Kedves barátom, Gondon - válaszoltam -, én csak a plébános nagybácsim imádságát ismételhetem meg: „Uram, Istenem, ne fogd pártját egyik félnek sem, ha látni akarsz egy szájhőst hoppon maradni...” Följánlhatok hatpontos előnyt, Cartier papa?

- Indíts - szólt rám megvetően Cartier, és helyére tette a biliárdgolyómat.

Orosz módon játszottunk, vagyis ötgolyós partit, játszmánként harminchat poénban. Háromszor találtam a sárgába, háromszor a jobb oldali s ugyanannyiszor a bal oldali lyukba.

- Az első játszma: hatszor hat, az harminchat... A maga két abszintja már csak három sou-ba kerül, Cartier papa.

- Nem négy sou-t akartál mondani?

- Nem én, mert a második játszmát is ráverem magára.

- Majd meglátjuk.

- Följánlhatok hat pontot?

- Azt tőlem is megkaphatod, ha akarod.

- Elfogadom! Írd föl a hat pontomat, Gondon; nagy terveim vannak Cartier papával. Minthogy nála lehet helyet bérelni a postakocsira, hadd fizesse ő az én párizsi utamat.

A második játszmában Cartier tizenkét pontot ért el.

Nekem harmincnál egy jó szériám kezdődött; tizenhat pontot szereztem, vagyis harminchat helyett negyvenhatot. Ha a hat pontját visszaadom Cartier-nak, hálám jeléül még négyet fel tudok kínálni neki...

Ezt ő, közismert önérzetével, nem fogadta el.

De mihelyt az első partit elvesztette, elvesztette a fejét is. Mindig így szokta; ezúttal azonban úgy megmakacsolta magát, hogy a nagy lendületben elvesztette volna földjét, fogadóját, összes lábosát, még azokat a csirkéket is, melyek ott pirultak a nyárson.

A derék Cartier papa különben ma is él, nyolcvanhat vagy nyolcvanhét éves fővel sikerült megőriznie fiatalos frissességét.

Ahányszor lent járok Villers-Cotterets-ben, mindig ellátogatok hozzá. Legutóbb, amikor ott jártam - körülbelül egy éve -, gratuláltam a jó egészségéhez.

- Szavamra, kedves Cartier - mondtam -, maga olyan, mint a mi tölgyfáink; azok is, ha fölfele nem terebélyesedhetnek, lefelé erősödnek. Amit elvesztenek a koronájukban, azt visszanyerik gyökérzetükben... Maga meg fogja élni az ítélet napját.

- Jaj, fiam - válaszolta -, úgy látszik, nem is tudod, milyen súlyos beteg voltam.

- Mikor?

- Három és fél éve.

- És mi baja volt?

- Fogfájás.

- Úgy kell magának! - mondtam. - Ebben a korban az embernek már ne legyen foga.

De azon a napon - most újra a biliárdparti napjáról beszélek - a jó öreg Cartier-nak, hogy a fogaknál maradjak, beletört a foga a nagy biliárdozásba.

Öt óra hosszat játszottunk megállás nélkül. A vége az lett, hogy hatszáz pohárka abszintot nyertem tőle.

Még most is ott lökdösnénk a golyókat, s már egy óceánra való abszintot nyertem volna az öregtől, ha Auguste érte nem jön.

Auguste, Cartier egyik fia volt, s apja nagyon respektálta. Amikor meglátta, ujját a szájára téve kért, hogy ne leplezzem le. Nagylelkűen bántam vele, mint Nagy Sándor Porus családjával.

Futni hagytam Cartier-t; még biztosítékot se kértem tőle.

Csak Gondonnal számoltam el négyszemközt.

Mindent összevéve a hatszáz pohár abszint pénzben kilencven frankot ért.

Ezzel tizenkétszer bérelhettem postakocsit Párizsba, beleértve a kocsist.

Anyám már nem tudott hova lenni nyugtalanságában, amikor hazaérkeztem.

Szép sorjában elmeséltem a történeteket; hogy adtam el a Piranesiket ötven frankért, és hogy lett Cartier papa az útiköltségem mecénása.

Magyarázgattam neki, hogy csak rövid időre szakadok el tőle, mert mihelyt sikerül egy ezerötszáz frankos állást szereznem, ő is rögtön otthagyja Villers-Cotterets-t, és hozzám költözik; anyám szemében könnyebb volt bejutni a paradicsomba, mint szert tenni egy ezerötszáz frankos állásra.

16.

Hogy kaptam ajánlólevelet Foy tábornokhoz. - Danré barátunk meggyőzi anyámat, hogy nekem valóban Párizsba kell utaznom. - A búcsú. - Lafitte és Perregaux. - Három dolog, amit Mennesson közjegyző a lelkemre köt. - Elhagyom Villers-Cotterets-t.

Egy reggel odamentem anyámhoz.

- Nem üzensz valamit Danrénak? - kérdeztem. - Átmegyek Voutyba.

- Mit akarsz Danrétól?

- Ajánlólevelet Foy tábornokhoz.

Danré apámnak régi barátja volt. Egyszer, amikor vadászat közben megsérült, elvezették mihozzánk, ahol aztán Lécosse doktor igen ügyesen leamputálta a hüvelykujját. Lábadozása idején anyám oly féltő gonddal ápolta, hogy azóta nemcsak anyám és nővérem sorsát, hanem az enyémet is szívén viseli.

Ügyeit Mennesson közjegyző intézte, s amíg ott írnokoskodtam, sokszor jártam hivatalos küldetésben Voutyban. De akár így, akár a saját jószántamból látogattam meg, mindig kitörő örömmel fogadott.

Ezúttal a saját jószántamból mentem át.

Egyszer, amikor Foy tábornokot fölvtették a képviselők névjegyzékébe, a választók ellenezték jelölését. Danré azonban pártfogolta a jelöltségét, és a tábornok az ő befolyásának köszönhetette, hogy mégis képviselő lett.

Az, hogy e jeles hazafi milyen fontos szerepet játszott a képviselőházban, közismert.

Pedig Foy tábornok nem volt ékes beszédű szónok, hanem több annál: lelkes ember, akit minden nemes szenvedély lángra lobbantott. Amíg ott ült a képviselőházban, egyetlen fontos ügy se kerülte el a figyelmét. Szívvel-lélekkel támogatta az arra érdemes ügyeket, de minden tisztátlant elszántan üldözött. Ráadásul, mint az igazság többi megszállottja, ő is egész életét beledobta ebbe a soha meg nem szűnő, elkeseredett küzdelembe, ennek köszönhetette a halált és a halhatatlanságot.

Foy tábornok, aki 1823-ban lépett a népszerűség tetőpontjára, időről időre hírt adott Danrénak, megírta, mire jutott munkájában, így fejezte ki háláját és ragaszkodását e szerény vidéki ember iránt.

Danré a kért levelet, a lehető legmelegebb szavakkal, kész örömmel megírta, majd az iránt érdeklődött, milyen pénzforrásokkal rendelkezem. Elébe tártam a helyzetet, nem hallgatva el a leleményes eszközöket sem, melyek segítségével idáig jutottam.

- Hidd el - mondta -, most a legszívesebben átnyújtanám neked a pénztárcámat, ha ezzel nem rontanám el a te ügyességed remek összhangját. Aki elérte, amit te, az levizsgázott életrevalóságból; neked ezzel az ötven frankkal kell célt érned. Kár volna megcsorbítani azt a dicsőséget, hogy mindent magadnak köszönhetsz... Menj hát békével, emelt fővel, de ha bármikor szükséged lesz a segítségemre, csak írnod kell!

- Tehát ön szerint az ügyem nem reménytelen? - kérdeztem.

- Dehogy! Én bízom benned.

- Eljön csütörtökön Villers-Cotterets-be?

Csütörtökön tartották nálunk a hetivásárt.

- Igen. Miért kérdezed?

- Mert akkor szeretném megkérni arra a szívességre, hogy ezt a bizalmat ossza meg édesanyámmal. Ő nagyon sokra tartja az ön véleményét, és úgyis telebeszéltek már a fejét, hogy én semmire sem viszem...

- Ami igaz, igaz; eddig még nem sok jelét adtad nagyrahivatottságodnak...

- De csak azért, kedves Danré úr, mert eddig csupa olyan munkát kívántak tőlem, amihez nem volt kedvem. Most azonban, amikor végre azt tehetem, amire hajlandóságot érzek, meglátja majd, hogy milyen szorgalmas leszek.

- Vigyázz! Mert én a nevedben kezeskedni fogok érted anyádnál.

- Megteheti! Felelek magamért.

Két nap múlva, ahogy megígérte, Danré átjött Villers-Cotterets-be, és meglátogatta anyámat. Kilestem jövetelét, vártam egy ideig, míg belemelegszenek a beszélgetésbe, s az alkalmas pillanatban beléptem.

Anyám sírt ugyan, de éreztem, hogy már döntött.

Meglátott, felém nyújtotta kezét.

- Itthagysz? - kérdezte. - Végleges az elhatározásod?

- Muszáj, anyám, de kérlek, nyugodj meg. Hamarosan viszontlátjuk egymást.

- Igen, ha majd kudarcot vallottál, és szépen hazajössz Villers-Cotterets-be.

- Nem, nem, anyám! Épp ellenkezőleg! Sikerem lesz, és akkor felköltözől hozzám Párizsba.

- Mikor akarsz utazni, fiam?

- Nézd, édesanyám, ha az ember egyszer ilyen nagy dologra szánta rá magát, akkor legjobb azonnal belevágni... Kérdezzük meg Danré urat.

- Helyes. Nem tudom, hogy vetted le a lábáról, de ami igaz, az igaz...

- Danré úrnak biztos ítélőképessége van, anyám. Tisztán látja, hogy minden, ami érvényesülni akar, csak a neki megfelelő környezetben érheti el, amire hivatva van. Énbelőlem nem lenne se jó közjegyző, se jó ügyvéd, se jó végrehajtó; adószedőnek meg egyenesen siralmas lennék! Azt is tudod, hogy három tanító rokkant bele, amikor a szorzásnál magasabban fekvő régiókba akart nekem utat mutatni. Nos, én azt hiszem, ennél mégis többre vagyok hivatva!

- Mire, te boldogtalan fiú?

- Esküszöm, anyám, nem tudom... De neked még emlékezned kell, hogy mit mondott az a jósnő, akit a jövőm felől faggattál.

Anyám csak sóhajtott egyet.

- Hogy szólt az a jóslat? - érdeklődött Danré.

Elmondtam:

- A jósnő kijelentette: „Asszonyom, hogy mi lesz a maga fiából, nem tudom. Én csak azt látom, hogy mint a hegymászó, aki egymás után mássza meg a csúcokat, a felhőkön és a csillagokon is túl, oly magas posztra emelkedik, mint kevesen. Azt nem merem állítani, hogy

parancsolni fog az embereknek, de látom, amint beszél hozzájuk. Sorsát nem tudom pontosan körülírni, csak annyit mondhatok biztosan, hogy olyasfajta emberek közé tartozik, akiket *felsőbbrendűeknek* nevezünk...” Vagyis, kérdezte nevetve anyám, király lesz a fiamból? „Nem, nem; csak valami olyasféle ami talán még irigylésreméltóbb; hiszen nem minden uralkodónak van korona a fején és jogar a kezében...” Ezt nem is bánom, mondta anyám. Sose szerettem volna Napóleon anyja lenni... Még csak ötéves voltam, Danré úr, amikor ez a horoszkóp készült rólam; de én nagyon szeretném, ha igazat jósolt volna ez a nő. Hiszen ön is tudja, hogy a jóslatok sokszor nem azért valósulnak meg, mert meg kell valósulniuk, hanem azért, mert határozott célt tűznek azok elé, akikről szólnak. Olyasféle biztonságot ad ezeknek az embereknek, mely irányítani tudja az eseményeket, és módosítja a körülményeket, annyira, hogy a végén valóban elérik a kitűzött célt. A jóslat nélkül még a létezését sem ismerték volna föl céljuknak, és elmentek volna mellette.

- Csak azt szeretném tudni, honnan veszi mindezt? - kiáltott föl anyám.

- A meggyőződéséből - válaszolta Danré.

- Tehát ön is úgy gondolja, hogy el kell utaznia?

- Ezt tanácsolom.

- És ismeri az anyagi helyzetét?

- Ötven frankja van, és kifizetik az útiköltségét.

- És ennyi elég?

- Elég, ha sikerül, amit tervez, és ha a sors valóban azt az utat jelölte ki számára, amit ő a magáénak vél... Viszont egy millióval a zsebében se vinné semmire, ha nincs meg az elhivatottsága.

- Hát akkor, ha mindenáron menni akar, hadd menjen...

- Mikor indulhatok, anyám?

- Amikor akarsz. De legalább egy napot adj még nekem!

- Szívesen, anyám. Lásd, veled töltöm a mai napot, a holnapit és a szombatot... Szombaton este, a tízórás postajárattal elindulok, hogy reggel ötkor Párizsban legyek. Így bőven lesz időm, és Adolphe-ot is otthon találom.

- Jaj - sóhajtott föl anyám. - Ő tett téged tönkre.

Sóhaját elengedtem a fülem mellett, annyira biztos voltam benne, hogy véghezviszem, amire vállalkoztam. Elindultam, hogy sorban elbúcsúzzam mindenkitől.

Adèle időközben férjhez ment; mióta asszony lett, nem találkoztam vele. Írhattam volna neki, de féltem, hogy levelemet felnyitja a férje, és esetleg hírbe hozom. Inkább közös barátnőnkhez siettem, Louise Brézette-hez.

Szegény kislány! Keservesen sírdogált. Chollet, miután befejezte erdészeti tanulmányait, kénytelen volt hazamenni a szüleihez, s elvitte magával egy fiatal lány első szerelmének minden reményét.

Ariadnét hoztam föl neki példának. Azt ajánlottam, kövesse e példát, sőt, azt hiszem... Azt hiszem, követte is, és abban, hogy követte, nekem is volt egy kis részem.

Ti drága, kedves fiatalok! Ifjúkorom gyöngéd és kipróbált barátai! Mostanában nincs már egyetlen percem se, melyet magaménak mondhatnék, időm másoké, mintha valamilyen közös jószág volnék, melyhez mindenkinek joga van! Ha véletlenül eljutok hozzátok, vagy ti vetődtek ide, nem szentelhetek nektek annyi időt, amennyivel az emlékezésnek és az érzelmeimnek tartozom. De ígérem, ha egyszer lesz néhány üres óráim - ami nem biztos, mert Théaulon is egész életében eredménytelenül harcolt érte -, nektek adom, úgy, hogy senki el ne vitathassa tőletek! Hiszen annyi szép emlékem fűződik hozzátok, hogy két kézzel szórhatnátok öreg fejemre virágaitokat, és ugyanolyan széppé varázsolnátok életem alkonyát, mint ifjúkoromat.

Amikor Louise-től elbúcsúztam, betértem Mennesson közjegyzőhöz, hiszen nem voltunk rosszban egymással.

Amióta elváltunk, megnősült; és úgy látszik, a házasság a szokottnál is kétkedőbbé tette.

- Nézd csak, ki jött... Mi szél hozott ide?

- Búcsúzni jöttem.

- Végképp elhagysz minket?

- Szombaton este.

- Mennyi pénz van?

- Ötven frankkal a zsebemben utazom el.

- Kedves barátom, van, aki ennél kevesebbrel is el mert indulni... Például Lafitte.

- Nos hát, én éppen hozzá készülök... Talán kapok állást az irodájában.

- Próbáld meg; csak vigyázz, ha véletlenül egy tűt látsz a földön heverni, szedd föl, és rakd a kandallóra.

- Miért?

- Mert Lafitte, amikor még nálad is szegényebben Párizsba érkezett, elment Perregaux-hoz, a bankárhoz, éppen úgy, ahogy te készülsz most Lafitte-hoz; állást akart kérni Perregaux irodájában, éppen úgy, mint most te az övében. Csakhogy a Perregaux irodában nem volt üresedés, s Lafitte, mikor értesült erről, elindult az ajtó felé szomorúan, s lógó orra a föld felé mutatott, akárcsak Aubry atyáé a sír felé... Egyszerre csak észrevett, nem is a padlón, hanem a szőnyegen egy tűt; minthogy rendszerető ember volt, lehajolt, fölvette, és a kandallóra tette, mondván: „Semmi különös, uram.” Perregaux azonban jó emberismerő volt, s figyelte rá. Úgy vélte, hogy egy ember, aki nem röstell fölszedni egy tűt, alighanem rendszerető természet; ennél fogva utána szólt Lafitte-nak: „Uram! - mondta. - Maradjon. Meggondoltam magam.” - „De hiszen azt mondta, hogy nincs hely az irodában.” - „Ha nincs hely, akkor csinálni kell” - mondta Perregaux, és odavette Lafitte-ot - társnak.

- Nagyon tanulságos a történet, kedves Mennesson úr, és köszönöm, hogy elmondta: csak attól félek, én nem sok hasznát fogom látni, mert sajnos, nem vagyok afféle tüket összeszedő alkat.

- Ez a te legnagyobb bajod, fiam.

- Vagy a legfőbb érdemem - de ez majd elválik. Mi jót tanácsol nekem, közjegyző úr? - kérdeztem.

- Azt, hogy óvakodj a papoktól, gyűlöld a Bourbonokat, és ne felejtse el soha, hogy a köztársaság az egyetlen államforma, mely méltó egy nagy néphez.

- Tisztelt közjegyző úr, ha megengedi, hogy mindkét oldaláról megvizsgáljam a kapott tanácsot, azt válaszolnám: úgy van, egy nagy népnek nincs más méltó államformája, és én, ha egyáltalán vagyok valaki, ugyanolyan köztársaság párti vagyok, mint ön. A Bourbonokat azonban se szeretni, se gyűlölni nem tudom. Úgy mondják, hogy ezen a családfán termett már egy szent király, egy jó király és egy nagy király; Szent Lajos, IV. Henrik és XIV. Lajos; ami pedig utolsó uralkodóját illeti - egy kozák ló farán lovagolt vissza Franciaországba, és, véleményem szerint, ezzel rontotta el itt a dolgát. Én is emiatt fordultam ellenük. Egyszer, ha eljön ennek a napja, és kiáltani kell, hogy menjek, vagy löni kell, hogy takarodjanak, akkor az én hangomra és az én puskámra is számíthatnak mindazok, akik velük torkig vannak...

Két nappal később búcsúlatogatást tettem a temetőben; ezt a kegyeleti sétát anyám nap mint nap megtette, s ezúttal vele mentem; aztán elindultunk az „Arany Golyó” fogadó felé. Itt kellett fölszállnom a városunkon áthaladó postakocsira Párizs felé.

17.

Viszontlátom Adolphe-ot. - Drámai pástorjáték. - Megteszem első lépéseimet. - Bellune hercege. - Sébastiani tábornok. - Titkárai, burnótszelencéi. - Negyedik emelet, balra, a kis ajtó. - A tábornok mint csataképfestő.

Hajnali öt órakor szálltam le a postakocsiról, a Bouloi utca 9. szám előtt.

Nem akartam úgy járni, mint legutóbb, amikor kijöttem a Théâtre Français-ból. Körülnéztem, és bizonyos jelekből úgy vettem észre, hogy a Vieux-Augustin utca közelében vagyunk. Megkérdeztem a kocsist, s kiderült, hogy feltevésem helyes volt. Átvettem kicsiny málhámát, melyet sikerült két-három hordár kezéből kimentenem, és fél hat tájban megérkeztem a „Vieux-Augustin” fogadóhoz.

Úgy éreztem magam, mintha hazaérkeztem volna.

A pincér felismerte bennem azt az utast, aki egyszer foglyokkal és nyulakkal érkezett. A fogadós távollétében, aki még aludt, fölvezetett ugyanabba a szobába, ahol annak idején megszálltam.

A legelső: jól kialudni magam, hiszen halálosan fáradt voltam, mert a búcsú izgalmai és az utazás éber álmai alaposan kimerítettek.

Megkértem a pincért, hogy ha kilenc óráig nem adnék életjelt, keltsen föl.

Vasárnap reggel volt. A Bourbonok uralma alatt nem valami vidámak ezek a párizsi vasárnapok! Szigorú rendeletek írták elő, hogy az üzleteket zárva kell tartani, s aki dacolt ezzel az előírással, nemcsak vallásgyalázást, hanem felségsértést is követett el... Reggel kilenckor éppúgy elfoghattak volna az utcán, mint éjfél után.

Büszke lehettem magamra. Vadászszimatomból jóvoltából rátaláltam a Mont-Blanc utcára, onnan a Pigalle utcára s ott a 14-es számú házra.

Az idősebb Leuven, szokása szerint, a kertjében sétálgatott. Május eleje volt, s ő a rózsáival foglalatostkodott.

Észrevett, s megkérdezte:

- Nicsak! Maga az? Miért nem láttuk olyan régóta?

- Mert haza kellett mennem Villers-Cotterets-be.

- És most visszatért Párizsba?

- Vissza. Mégpedig azért, hogy még egyszer szerencsét próbáljak. Ezúttal, akár szívesen látnak, akár nem, itt muszáj maradnom önöknél.

- Kedves barátom, minálunk maga mindig szívesen látott vendég... Mi itt afféle platóni köztársaságban élünk, ha leszámítjuk az asszonyok közösségét és a költők jelenlétét. Hogy egy szájjal több vagy kevesebb étkezik asztalunknál, mit sem számít, és odafönt biztosan találunk egy üres manzárdszobát. Ott ugyan meg kell verekednie a patkányokkal, de azt hiszem, magát nem kell féltetni. Siessen, beszéljék meg a dolgot a fiammal.

Ez idő tájt az idősebb Leuven a *Courrier* című újság külpolitikai rovatát szerkesztette. Valamennyi északi nyelvet ismerte, hiszen ott nőtt fel az Észak királyainak és királynőinek ölében, és ehhez még hozzátanult mindent, ami ember által megtanulható... Naponta ötkor kelt, hatkor meghozták az újságokat, és hétre vagy fél nyolcra már be is fejeződött szerkesztői munkája.

Adolphe napja a legtöbbször akkor kezdődött, amikor az apjáé véget ért.

Én még ágyban fekve találtam, ami nagyon megbocsátható, mert kiderült, hogy késő éjszakáig dolgozott *A szegény leány* című kis kétfelvonásos színdarabján.

A drámát Ferdinánd Langlé-val írta, és öt-hat nap múlva annyira lesz vele, hogy felolvashatja valamelyik színházban.

Én mikor jutok el idáig, istenem? - sóhajtottam magamban.

Egyelőre csak arra kértem Adolphe-ot, hogy sorolja föl nekem a minisztereket.

Miért voltam erre kíváncsi, és mi közöm volt egyáltalán a miniszterekhez?

Nos hát, tudni akartam, melyik tárca Bellune hercegé.

Minthogy a kormányok jönnek-mennek, és távozásuk után hamar feledésbe merülnek, azt hiszem, mindenki hálás lesz nekem, ha föltámasztom sírjából, és név szerint ismertetem az olvasóval a Párizsba érkezésemkor, 1823-ban kormányzó kabinet összetételét.

Főpecsétőr: gróf Peyronnet.

Külügyminiszter: Montmorency vikomt.

Belügyminiszter: gróf Corbière.

Hadügyminiszter: herceg Bellune marsall.

Tengerészet: Clermont-Tonnerre márki.

Pénzügy: gróf Villèle.

A király személye körüli miniszter: Lauriston.

Tehát Bellune herceg még hadügyminiszter volt. Engem csak ez érdekelt.

Mindegy, hogy milyen miniszter Bellune herceg; csak miniszter legyen... Birtokomban volt egy levele, amelyben háláját fejezi ki apámnak az olaszországi hadjáratban tett szolgálataiért, és minden viszonzásra késznek mondja magát, ha bármiben rendelkezésére állhat. Tessék, most megadhatja a fiúnak azt a viszonzást, amit apjának ígért. Minthogy abban a korban még érvényben volt az örökösödési jog, s annak eltörlése még csak szóba se került, én is joggal hihettem, hogy ha egyenes ágú örököse lehetek Napóleon gyűlöletének, akkor, szintén egyenes ágon, Bellune herceg jóakarata is számíthatok.

Tintát, tollat kértem Adolphe-tól. Az ünnepi alkalomhoz illően meghegyeztem a tollat, aztán, a tőlem telhető legszebb írással, megfogalmaztam egy kérvényt, melyben kihallgatást kértem a hadügyminisztertől.

Aztán, mint aki elrendezte jövőjét, visszatértem az irodalomhoz.

Adolphe azt a nagyon megszívlelendő tanácsot adta, hogy bármennyire bizton számíthatok is Bellune marsall támogatására, nem ártana, ha jóelőre kivetném a horgom másmilyen vizeken is, arra a nem valószínű, de nem is lehetetlen esetre, ha a herceg cserben talál hagyni.

Azt mondtam, hogyha Bellune marsallban csalódnék is, itt van még Jourdan marsall, továbbá Sébastiani marsall.

Ők ketten mindent el fognak követni értem. Kezemben volt Jourdannak apámhoz írott három vagy négy levele, melyek Püthiász és Damón barátságát juttatják eszembe. Ami Sébastiani marsallt illeti, tőle ugyancsak rendelkeztem egy levéllel, ebből kiderült, hogy amikor az egyiptomi hadjárat küszöbén összezördült Napóleonnal, akkor apám közbenjárásának köszönhetette - aki a főparancsnokkal a legjobb barátságban volt -, hogy mégis részt vehetett a hadjáratban. Márpedig ilyen gesztust nem feledhet el az ember!

Látnivaló, milyen naiv, együgyű és vidéki voltam azokban az időkben. Csak azokban az időkben? Dehogy! Ilyen vagyok mindmáig, sőt, talán még inkább, mint akkoriban.

Barátom gyanúja azonban bennem is gyökeret vert. Elhatároztam, hogy nem várom meg a marsall válaszát, hanem fölkeresem összes többi protektoromat. Megmondtam Adolphe-nak, hogy megveszem a *25 000 lakcím* nevű lakjegyzéket; legalább tudni fogom, ki hol található.

- Kár a pénzért - vetette ellene Adolphe. - Azt hiszem, apámnak megvan ez a könyv; ő majd kölcsönadja neked.

Egy kissé felbosszantott Adolphe hanghordozása, ahogy ezt a mondatot: „kár a pénzért” a fejemre olvasta.

Határozottan és félreérthetetlenül óvni akart a fölösleges költekezéstől.

Mindjárt másnap elmentem Jourdan marsallhoz; gondoltam, ez jó lecke lesz Adolphe-nak.

Alexandre Dumas néven jelentettem be magamat.

Ha a meglepetést sikernek lehet nevezni, akkor sikerem volt. A marsall nyilván azt hitte, hogy vaklármának bizonyult a tizenöt évvel ezelőtt hallott hír, és apám, íme, életben van.

De alighogy végignézett rajtam, megváltozott az arckifejezése. Arra még csak emlékezett, hogy élt valaha egy Alexandre Dumas nevű tábornok, akivel kapcsolatban állt; de hogy ennek lett volna egy fia is, arról sose hallott.

Hiába követtem el mindent, hogy bebizonyítsam azonosságomat; tíz perc múlva, amikor elbocsátott, még mindig kételkedett létezésemben.

Ebben még Szent Tamás hitetlenségén is túltett; hiszen látott, és mégsem hitt.

A kezdet nem éppen biztató... Eszembe is jutottak mindjárt Adolphe szavai a *25 000 lakcím*-ről: „Kár a pénzért...”

Csak nem lesz igaza az én szkeptikus barátomnak? Nem, az nem lehet!

Ezen töprengtem, miközben, bátorságomat veszítve, a Saint-Germain negyedből, ahol Jourdan marsall lakott, Sébastiani marsallhoz ballagtam a Faubourg Saint-Honoré felé.

Alighogy kimondtam a nevemet, Sébastiani ajtaja tüstént kitárult előttem, éppúgy, mint Jourdané. Úgy látszik, én örököltam Ali baba varázsmondatát; a nevem „Szezám, nyílj meg”-nek bizonyult.

A *tábornokot* dolgozószobájában találtam... Ezúttal szántszándékkal mondok tábornokot, minthogy mostanáig tévedésből neveztem Lajos Fülöp egykori híres külügyminiszterét *marsallnak*. Amikor nála jártam, Sébastiani gróf még csak tábornok volt.

A tábornokot tehát dolgozószobájában találtam; e szoba négy sarkában - mint a négy égtáj vagy a négy szélirány egy térképen - négy titkár ült.

A négy titkár írt, a tábornok diktált.

Sébastieninak négy titkára volt; Július Caesarnak hárommal több, viszont Napóleonnak kettővel kevesebb.

Mindegyik titkár a következőkkel volt felszerelve: íróasztallal, papírral, tollal, késsel s egy-egy nyitva álló, arany tubákpikszissel, melyből mindig megkínálta a tábornokot, amikor az séta közben megállt előtte. Ilyenkor a tábornok mutató- és hüvelykujjával - melynek ápoltságát és halványosságát távoli rokona, Napóleon is megirigyelhette volna - kivett egy csipetnyit a spanyol tubákporból, élvezettel fölszippantotta, s aztán, mint a „Képzelt beteg”, folytatta sétáját, föl-le, keresztben és hosszában.

Látogatásom nem tartott soká. Nagyra tartottam ugyan a tábornokot, de ahhoz nem sok kedvem volt, hogy az ő tubákkínálójaként éljem le életemet.

Némileg kiábrándulva tértem haza szállásomra, a Vieux-Augustin utcába. Az a két kiválóság, akit először kerestem föl, reményeim aranyfüstjét egyetlen lehelettel megfeketítette.

Ráadásul még semmiféle válasz nem jött Bellune hercegtől, pedig két nappal ezelőtt írtam neki, s a lehető legpontosabban címeztem.

Újra elővettem a 25 000 *lalcím*-et, s már kezdtem hálát adni a sorsnak, amiért nem adtam ki öt frankot ezért a könyvért... Fogtam a könyvet, találmra ide-oda lapoztam benne, üres szemmel nézegettem, olvastam, de nem értettem egy szót se, míg csak meg nem akadt a szemem egészen váratlanul, egy néven, melyet anyámtól hallottam emlegetni, s mindig oly elismeréssel, hogy egy csapásra visszatért bizakodásom.

A név Verdier tábornok neve volt, aki az egyiptomi hadjáratban apám beosztottjaként szolgált.

Rajta hát - mondtam magamnak. - A hármas szám kedves az isteneknek. Talán ez a harmadik protektor, ez az ismeretlen, akit a gondviselés szeszélye küldött, többet tesz majd értem a két elődjénél - ami nem is lesz valami nehéz, hiszen amazok nem csináltak semmit.

Verdier tábornok a Montmartre utca 6. számában lakott.

Tíz perc múlva már a házmesterével tárgyaltam ekként:

- Verdier tábornokot keresem.

- Negyedik emelet, a kis ajtó, balra.

Még egyszer elmondattam magamnak, mert nem hittem a fülemnek.

Jourdan marsall és Sébastiani tábornok előkelő utcák pompás palotáiban lakott; a bejáratuk olyan volt, mint a ghazai síroké. Hogy lakhatik hát Verdier tábornok egy olyan utcában, mint a Faubourg-Montmartre, a negyedik emeleten, egy olyan lakásban, ahová a kis ajtón keresztül lehet belépni?

A házmester megismételte; mégis jól hallottam.

Nekivágtam a lépcsőnek, s közben arra gondoltam, hogy ez nem egészen úgy kezdődik, mint amikor Jourdan marsall inasai vagy Sébastiani tábornok lakájai fogadtak... *Negyedik emelet, a kis ajtó, balra...* Fogadni merek, hogy ez az ember nem feledkezett meg az apámról!

Megérkeztem a negyedik emeletre. Ott volt a kis ajtó, a kis ajtón szerény, zöld csengőzsinór.

Becsöngettem, s akarva-akaratlanul vadul dobogni kezdett a szívem... Ettől a harmadik próbálkozásomtól függ, hogy a jövőben miképpen ítélem meg embertársaimat.

Valaki jött. Az ajtó kinyílt.

Hatvan év körüli férfi állt előttem, perzsa szőrmével szegett sipkával a fején, paszományos zöld mellényben, hosszú fehér flanelpantallóban.

Palettát tartott a kezében, tele a legkülönbözőbb színekkel, a nyíláson át dugott hüvelykujja pedig ecsetet szorított a palettához.

A szomszéd ajtók felé pislogtam.

- Bocsásson meg, uram - mondtam. - Úgy látom, eltévedtem.

- Kit keres uraságod?

- Verdier tábornoknál szeretném tiszteletemet tenni.

- Akkor lépjen be. Jó helyen jár.

Beléptem. Keresztülmentem egy előszobául szolgáló tenyérnyi négyzeten, s már ott is voltam a műteremben.

A festő előbb bocsánatot kért, aztán visszaült egy csatakép elé és folytatta munkáját, amiben az én érkezésem megzavarta.

- Bocsánatkérésre semmi ok, uram; de szíves engedelmével azt szeretném megkérdezni, hogy a tábornok úr hol található.

A festő hátrafordult.

- A tábornok úr? Miféle tábornok úr?

- Verdier tábornok úr.

- De hisz az én vagyok!

- Ön?

Ránéztem. Arcom, úgy látszik, elárulta meghökkenésemet, mert elnevette magát.

- Látom, csodálkozik - jegyezte meg. - Bizonyára hallott róla, hogy elég ügyesen forgattam a kardot, s most így lát, amint az ecsettel ügyetlenkedem... De hát mit csináljak, ha egyszer a kezem nem bírja a semmittevést? Kénytelen vagyok neki munkát keresni... Viszont abból, amit az imént kérdezett, úgy veszem észre, hogy nem a festővel óhajt beszélni. Mit parancsol tehát a tábornoktól?

- Én Dumas tábornoknak, egy régi bajtársának vagyok a fia. Apámmal együtt katonáskodtak Egyiptomban.

Hirtelen hátrafordult, rám meredt, hallgatott; csak aztán szólalt meg:

- Így igaz! Ön pedig apjának pontos hasonmása!

E szavakkal két könnycsepp buggyant ki szeméből. Ecsetjét eldobva odanyújtotta kezét, melyet inkább lett volna kedvem megcsókolni, mint megszorítani.

- Eszerint még emlékszik apámra?

- Hogy emlékszem-e? Meghiszem azt! A legszebb és legbátrabb katonája a hadseregnek... Ő volt aztán a jó vágású férfi, fiam; ideális modell minden festőnek.

- Bizony, ez igaz; én is így emlékszem rá.

- Mi szél hozta Párizsba, fiam? Hiszen, ha nem tévedek, a kedves édesanyjával valamilyen kisvárosban lakik, melynek elfelejtettem a nevét.

- Ez is igaz, tábornok úr; csakhogy anyám megöregedett, pénzünk pedig nincs.
 - Ezt a két nótát én is el tudnám énekelni.
 - Ez hozott engem Párizsba - magyaráztam. - Valami szerény állást keresek, hogy azt, aki engem mindmáig eltartott, most én tarthassam el.
 - Nagyon szépen hangzik... Csakhogy, szegény kis fiam, akármilyen szerény kis állást remél, nem lesz könnyű dolga a mostani helyzetben. Miért is születél köztársaság párti tábornok fiának? Legalább emigráns vagy királypárti felkelő lett volna az apád, szolgált volna az orosz vagy az osztrák seregben - akkor, nem mondom, volna még remény...
 - Tábornok úr! - mondtam. - Kérem, ne rémítsen meg; hiszen önt szerettem volna fölkeríteni közbenjárómul...
 - Micsoda? - bámult rám.
- Biztonságom megingott ugyan, de azért elismételtem szavaimat.
- Az én közbenjárásom!
- Keserűen elmosolyodott, és lehajtotta fejét.
- Szegény kis barátom, az én közbenjárásom legfőljebb arra jó, hogy leckéket adjak neked, ha festészetet kívánsz tanulni. De ha nagy művész akarnál lenni, akkor alaposan túl kell szárnyalnod mesteredet. Az én közbenjárásom! Egyébként, becsületszavamra, hálás vagyok ezért a szóért, mert manapság te vagy az egyetlen, aki erre kér... Ó, te hízog.
 - Ne haragudjék, tábornok úr; nem egészen értem.
 - Arról van szó, fiam, hogy ez a hitvány banda még a nyugdíjamat se folyósítja, mert állítólag valamilyen összeesküvést szőttek Dermoncourt-ral... Ezért fanyalodtam a festészetre. Ha esetleg van hozzá kedved, tessék, kaphatsz palettát, ecsetet meg egy harminchatos vásznat.
 - Köszönöm, tábornok úr... Túl sokáig kellene inaskodnom, márpedig se én, se anyám nem tudunk várni.
 - Hát akkor mit akarsz, szegény barátom?... Ismered a mondást a világ legszebb leányáról? Különben, bocsáss meg, hiszen megvan még a fél járadékom, amiről megfeledeztem; bár azt hiszem, sokra nem mégy vele...
- Kihúzott egy kis fiókot az íróasztalából; volt is benne, ha nem tévedek, két arany és valami negyven frank ezüstben.
- Tessék - mondta. - Ennyi maradt a negyedévi pénzemből.
 - Köszönöm, tábornok úr. Majdnem olyan gazdag vagyok, mint ön.
- Most meg az én szememet lepte el a könny.
- Semmi baj, tábornok úr. Ha így állunk, legalább tanácsot kérek öntől, hogy elmenjek-e azokhoz, akiknél még nem jártam.
 - Eszerint már jártál valakinél?
 - Reggel óta egyebet se csinálok.
 - Úgy. És kinél voltál már?
 - Jourdan és Sébastiani tábornokoknál.
 - Kutya teringettét... Mit végeztél?

- Mit végeztem? Kutya teringettét, tábornok úr.

- Aztán?

- Aztán levelet írtam a hadügyminiszternek.

- Bellune hercegnek?

- Igen.

- Válaszolt?

- Még nem. De remélem, kapok választ.

A tábornok, miközben egy kozák arcán az utolsó simításokat végezte, olyanféle, képet vágott, mintha ezt akarná mondani: „Jobbat nem tudtál kitalálni?”

- De van ám ezenkívül még egy ajánlólevelem - magyaráztam, mintha a gondolatára akarnék válaszolni -, mégpedig Foy tábornokhoz, a mi kerületünk képviselőjéhez.

- Kedves fiacskám, talán az időddel még nem kell takarékosan bánnod, de a pénzeddel biztosan. Hallgass rám, és ne várj egy perccel sem tovább a miniszter válaszára. Holnap kedd, ülést tart a képviselőház; indulj el korán reggel, és látogasd meg Foy tábornokot. Ne félj attól, hogy alva találsz; ő is olyan fából van faragva, mint én, hogy nem bírja ki munka nélkül, viszont annak legalább van értelme, amit ő csinál... És nyugodt lehetsz; szíves fogadtatásban lesz részed.

- Bár önnek volna igaza.

- Biztos lehetsz benne.

- Talán így lesz; hisz van is hozzá ajánlólevelem.

- Lehet, hogy az is jelent majd valamit, de a legjobban apád miatt fog neked örülni, pedig nem is ismerte személyesen... Egyébként nincs kedved ma velem vacsorázni? Majd beszélünk Egyiptomról. Hogy ott micsoda hőség volt!

- Szívesen, tábornok úr. Hánykor szokott vacsorázni?

- Hatkor... Menj most, nézz körül a városban, és gyere vissza hatra. Addig befejezem ezt a kozákot.

Elbúcsúztam Verdier tábornoktól. Meg kell vallanom, hogy visszafelé sokkal jobb hangulatban mentem végig a négy emeleten, mint idefelé jövet.

18.

Regulus. - Talma és a darab. - Foy tábornok. - Az ajánlólevél és a beszélgetés. - Bellune herceg válasza. - Állást kapok az orléans-i hercegnél mint létszámfeletti iratmásoló. - Hazautazom, hogy anyámmal tudassam az örömhírt. - A 9. szám. - Nyerek a lottón.

Adolphe nem feledkezett meg rólam. Arra az estére, amikor a *Regulus*-t játszották a Théâtre Français-ben, két zenekari ülést kért Lucien Arnault-tól. A jegyeket félretette, de az előadás estéjén nem mehetett színházba; *A szegény leány* minden szabad percét elrabolta.

Szinte örültem, hogy nem ér rá; így legalább ezzel a színházi előadással viszonyozhattam Verdier tábornok vacsorameghívását.

Hatkor, amikor fölmentem hozzá, már várt rám; elővettem a jegyeket, és fölajánlottam az egyiket.

- Istenem - mondta -, ezt nem lehet visszaautasítani! A színház, kiváltképpen Talma, nagy fényűzés, amihez csak ritkán jutok hozzá... Te tehát ismersz költőket?

- Igen. Arnault-t ismerem.

- Nagy szó!

- Sőt, azt is megvallom önnek őszintén, hogy miért szeretnék Párizsban maradni... Elsősorban, mert író akarok lenni.

- Igazán?

- Igazán, tábornok úr.

- Akarod hallani a véleményemet?

- Persze.

- Az a benyomásom rólad, kedves fiam, hogy az étvágyad kitűnő; márpedig, ilyen tekintetben, ne várj túl sokat az irodalomtól. Előfordulhat, nem is egyszer, hogy éhkoppon maradsz... De ne búsulj! Ilyenkor mindig eljössz majd énhozzám, és a festő megosztja a költővel száraz kenyerét. *Ut pictura poesis!*³ Azt hiszem, nem kell lefordítanom. Tudsz latinul?

- Csak egy kicsit, tábornok úr.

- Akkor is többet tudsz nálam... Menjünk vacsorázni.

- Hát nem itt vacsorázunk önnél?

- Azt gondolod, hogy a fél zsoldomból telik szakácsnőt tartani, háztartást vezetni? Azt már nem! A Palais-Royalban szoktam vacsorázni, két frankért; ma azonban hatfrankos extra vacsorát eszünk! Ebből is látod, hogy nem költök rád sokat, tehát ne gyötörjön a lelkipurdalás.

El is mentünk a Palais-Royalba, meg is vacsoráztunk, még hozzá nagyon jóízűen a hat frankunkért, jobban mondván Verdier tábornok hat frankjáért.

Vacsora után átmentünk a színházba, a *Regulus*-t megnézni.

³ „Úgy van a verssel, akárcsak a képpel...” Horatius: *Ars poetica*, Muraközy Gyula fordítása.

Lelki szemeim előtt Sulla jelent meg; újra látni véltem a gondgyötörte diktátort, felhős homlokát, lesimított haján a koszorút... Hangja lassan, majdnem ünnepélyesen cseng, tekintete - mint a hiúzé vagy a hiénáé - verdeső szemhéja alól néz kifelé, mint az éjszaka virrasztó állatok szeme, mely sötétben is lát...

Azt vártam, most is ilyen lesz Talma.

Ám ő emelt fővel lépett be, sietős lépésekkel, s kurta szavakkal beszélt, ahogy az illik is egy szabad nemzet és egy harcos nép tábornokához - olyan volt, amilyennek Regulusként lennie kellett. Nincs rajta se tóga, se bíborszegély, se koszorú; egyszerű tunika, egy öv fémből, katonaköpeny.

Talmának talán az volt a legcsodálatosabb vonása, hogy egyénisége teljesen azonosulni tudott azzal a hőssel, akit színpadra vitt, s így teremtett újjá egy világot, így élesztett fel egy történelmi kort. Felejthetetlen voltál, Talma, ezen az estén! A pun háborúk katonája, Duilus bajtársa, a haza megmentője egy olyan korban, amikor honfitársaid még nem tudták, milyen címekkel s rangokkal hálálhatnák meg tetteidet, s ezért egy fuvolást küldtek utánad, hogy kövesse mindenüvé lépteidet, háza elé pedig egy hajóorr formájú szónoki emelvényt építettek!

Igaz viszont, hogy Lucien Arnault e pompás, köztársaságpárti témából nem bírta mindazt az erőt és drámaiságot kisajtolni, ami benne rejtett. Nem tudta feltámasztani a régi Rómát, mely szívósságával és elpusztíthatatlanságával igába fogott bivalyhoz hasonlított, sem a kalmárvárost, Karthágót, mindenünnen összeverbuvált zsoldos seregével.

Nincs messze az idő, emlékezhetünk rá; ő csak annyit ragadott meg e tárgy nagyságából, amennyire az erejéből futotta; nem egy nemzet sorsának freskóját festette meg, csupán egy ember önfeláldozását.

De milyen bámulatra méltóan harcolt Talma a római szenátus előtt - azért, hogy ne kössék meg a békét, ami pedig az ő halálos ítéletét jelentette; és milyen félelmetesen csengett utolsó felkiáltása, mely aztán kétszáz éven keresztül fenyegetésként lebegett Dido városa fölött: „Előre! Karthágó ellen!”

Elindultam hazafelé. A mai előadás talán még jobban megrázott, mint a múltkori. Az utat már ismertem, tehát ezúttal nem költöttem bérkocsira.

Egy darabot együtt mentünk Verdier tábornokkal, mert a Montmartre utca utamba esett. Itt elbúcsúztunk, megszorította a kezem, szerencsét kívánt nekem, aztán elváltunk a Coquillière utca sarkán.

Foy tábornokot másnap reggel tízkor látogattam meg. A Mont-Blanc utca 64-ben lakott. Bevezettek a dolgozósobájába, ahol *A félsziget története* című művén dolgozott.

Amikor beléptem hozzá, akkor is írt, állva, egy tetszés szerint magasabbra vagy alacsonyabbra állítható íróasztalnál, melynek lapja emelhető és süllyeszthető.

A székeken, a fotelekben, a parkettán mindenütt nyitott könyvek, kefélevonatok, térképek, értekezések festői rendetlenségben.

Amikor a tábornok meghallotta, hogy szentélyének ajtaja kinyílik, megfordult.

Akkoriban negyvennyolc-ötven év körüli férfi volt, sovány, inkább kis termetű, mint magas, ritkuló, deresedő hajjal, sárgás bőrszínnel; sasorra fölött merészen előreugrott a homloka.

Emelt fővel beszélt, s kurta mondatait parancsoláshoz szokott kézmozdulatokkal kísérte.

Bejelentettek.

- Alexandre Dumas? - ismételte az inas szavait. - Bocsássa be.

Remegve léptem át a küszöböt.

- Ön volna Alexandre Dumas? - kérdezte.

- Az vagyok, tábornok úr.

- Alexandre Dumas-nak, az alpesi hadsereg parancsnokának a fia?

- Az, tábornok úr.

- Úgy tudom, hogy Napóleon nagyon méltatlanul járt el vele, és e jogtalan bánásmód özvegyére is átszállt.

- Apám halála után teljes nyomorba süllyedtünk.

- Miben tudnék magának segíteni?

- Bevallom, tábornok úr, önben van minden reményem.

- Hogy érti ezt?

- Engedje meg, hogy mindenekelőtt átadjam Danré ajánlólevelét.

- Danrét, azt a drága embert maga ismeri?

- Szegény apámnak jó barátja volt.

- Csakugyan! Hiszen egy mérföldnyire lakik Villers-Cotterets-től, ahol az ön édesapja elhunyt... Hogy van ez a kedves ember?

- Boldog és büszke, amiért egy kis része lehetett az ön megválasztásában, tábornok úr.

- Egy kis része? Mindent neki köszönhetek! - mondta a tábornok, miközben fölágta a levelet.

- Hiszen ő volt az - magyarázta, s olvasatlanul kézben tartotta a nyitott levelet -, aki kiállt értem a választóim előtt, és felelősséget vállalt testemért, lelkemért és a becsületemért... Hallani sem akartak rólam! Remélem, nem kapott túl sok szemrehányást, amiért kitartott mellettem. Nézzük hát, mit ír...

Eolvasta a levelet.

- Nicsak! Milyen melegen ajánlja magát a figyelmembe... Ennyire szereti magát?

- Mintha a fia volnék, tábornok úr.

- Először is arra vagyok kíváncsi, hogy mihez ért.

- Erről, sajnos, nem sok jót mondhatok.

- Ugyan már! Bizonyára tud egy kis matematikát?

- Semmit, tábornok úr.

- De legalább, algebrából, fizikából, geometriából biztosan vannak alapismeretei?

Minden szó után szünetet tartott, s ilyenkor éreztem, hogy a szégyen pírja arcomba száll, homlokomon pedig, sűrűsödő egymásutánban, verejtékcseppek serkednek.

Ez volt az első eset életemben, amikor farkasszemet kellett néznem önmöm műveletlenségemmel.

- Sajnálom, tábornok úr - válaszoltam akadozva. - Egyikhez sem értek semmit.

- Akkor, úgy látszik, jogot végzett.

- Azt sem.
- Talán latin-görög szakos?
- Latinul még csak tudok valamicskét, de görögül semmit.
- Milyen élő nyelveken beszél?
- Olaszul.
- Jártas a könyvvitelben?
- Egy csöppet sem.

A kínok kínjait álltam ki; de házigazdám is szenvedett miattam.

- Kérem, tábornok úr! - kiáltottam föl oly kétségbeesetten, hogy ő is megrendült. - Én úgyszólván semmit sem tanultam, és csak most, ebben a pillanatban döbbenek rá, hogy ez mekkora szégyen! De becsületszavamat adom önnek, hogy pótolni fogom, amit elmulasztottam, és eljön az a nap, amikor igennel válaszolhatok azokra a kérdéseire, melyekre most azt feleltem: „Nem!”

- És addig, barátom, van megélhetése?

- Nincs, nincs, nincs, tábornok úr - válaszoltam összeroppanva tehetetlenségem súlya alatt.

A tábornok őszinte szájalommal nézett rám.

- Én azonban - mondta - megpróbálok valamit tenni önért.

- Amit tesz, tábornok úr, azt nemcsak énértem teszi! Való igaz, hogy faragatlan tuskó vagyok; de az anyám számít rám, számít az ígéretemre, hogy állást találok Párizsban... Ne ő legyen az én lustaságom és műveletlenségem áldozata.

- Írja föl a címét, aztán majd meglátom, mit tehetek önért - mondta a tábornok. - Tessék, itt az íróasztalom.

Felém nyújtotta azt a tollat, amellyel az előbb dolgozott.

Megfogtam, forgattam, nézegettem; még benne csillogott a tintacsepp. Lehajtott fővel visszaadtam.

- Mi a baj?

- Nem - mondtam -, én ezzel a tollal nem írhatok; nem vagyok méltó rá.

- Milyen gyermek maga! - mondta mosolyogva. - Itt egy új toll.

- Köszönöm.

Miközben írtam, a tábornok a kezemet nézte. Alighogy odaírtam a nevemet, nagyot csapott a tenyerébe.

- Meg vagyunk mentve, barátom!

- Miért?

- Mert szép a kézírása.

Még a vállam is előregörnyedt, oly nehezen viseltem szégyenem súlyát.

Valóban, szép a kézírásom. Egyebem nincs is.

De a szép kézírásomra, a tökfekűek diplomájára, büszke lehetek!

Ha minden jól sikerül, szép írással még sokra vihetem. Talán még iratmásoló is lehet belőlem! Szép jövő, mondhatom... Azt se bántam volna, ha tőből levágják a jobb kezem.

A tábornok azonban nem sokat törődött a bennem forrongó indulatokkal.

- Mondok valamit - folytatta saját gondolatait. - Ma a Palais-Royalban vacsorázom; ott beszélek az orléans-i herceggel; egy köztársasági tábornok fiának talán tud állást adni valamelyik irodájában... Foglaljon helyet.

Egy üres íróasztalra mutatott.

- Fogalmazza meg a kérvényt, és írjon, amilyen szépen csak tud.

Szót fogadtam.

Amikor elkészültem, Foy tábornok átvette és elolvasta kérvényemet, s néhány sort írt a margóra. Ott volt az ő írása az enyém mellett, s én majd elsüllyedtem szégyenemben.

Aztán összehajtotta, zsebre vágta kérvényemet, és - búcsúzóul kezet nyújtva - meghívott másnap ebédre.

Hazasiettem a fogadóba, s ott találtam a hadügyminisztérium pecsétetes válaszlevelét.

A miniszter azt írta, hogy elfoglaltsága miatt nem fogadhat személyesen. Fölkért, adjam be írásban a mondanivalómat. A mérleget az a serpenyő húzta le, ahol a rossz volt.

Azt válaszoltam neki, hogy a tőle kért kihallgatásnak egyetlen célja egy levél átadása lett volna, melyben ő hajdanán háláját fejezte ki apámnak, akkori vezérkari főnökének. Minthogy a megtisztelő kihallgatásra nem került sor, csupán e levél másolatát juttathatom el hozzá.

Szegény jó marsall! Amikor később összetalálkoztam vele, épp annyi kedvességet pazarolt rám, mint amennyit e levél megírásakor megtagadott tőlem. Azóta jó barátságot kötöttem a fiával meg az unokájával.

Másnap délelőtt, ahogy a lelkemre kötötték, igen korán útnak eredtem Foy tábornok palotája felé. Most már valóban csak őbenne reménykedhettem.

Ezúttal is dolgozott már, mint az előző nap.

Vidáman nézett rám, amit jó előjelnek véltem.

- A dolog rendben van! - mondta.

Én lélegzeni se mertem.

- Hát mi történt? - érdeklődtem.

- Az történt, hogy állást kapott az orléans-i herceg titkárságán, létszámfeletti minőségben, évi ezerkétszáz frank fizetésért. Tudom, ez nem valami sok; de most már minden a maga munkájától függ.

- Hisz ez egy vagyon!... És mikor léphetek be?

- Ha magának is megfelel, akkor jövő hétfőn.

- Jövő hétfőn?

- Ebben maradtunk az irodafőnökével.

- Hogy hívják az illetőt?

- Oudard a neve... Amikor elmegy hozzá bemutatkozni, hivatkozzék rám.

- Tábornok úr! Álmodni se mertem volna ilyen szerencséről!

Ő csak nézett rám nagy-nagy szeretettel. Ez a tekintet juttatta eszembe, hogy meg se köszöntem a jószágát. A nyakába ugrottam, összecsókoltam.

Nagyot nevetett.

- Magával, alapjában véve, nincsen semmi baj - jegyezte meg. - De ne felejtse el, hogy mit ígért nekem... Fog tanulni?

- Igen, tábornok úr! Egyelőre abból fogok élni, hogy másolok; de később majd abból, amit magam írok.

- Nos hát, akkor itt a toll; írjon az édesanyjának.

- Nem, tábornok úr. Ezt az örömhírt személyesen akarom vele közölni. Ma kedd van; ha este hazautazom, vele maradhatok szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton. Vasárnapra virradó éjjel visszatérek Párizsba, hétfőn pedig elfoglalom az állásomat.

- Minden pénzét az utazásra akarja költeni?

- Ingyen utazom! Nyílt számlám van a postajárat bérlőjénél...

S elmondtam, miért adósom az öreg Cartier még tizenegy utazással. Aztán megkérdeztem, mit üzen Danrénak.

- Csak annyit mondjon neki, hogy együtt ebédeltünk, és hogy jól vagyok.

Behoztak egy kis kerek, megterített asztalt.

- Még egy terítéket - rendelkezett a tábornok.

- Tábornok úr - szabadkoztam -, ne hozzon zavarba...

- Ebédelt, vagy nem ebédelt?

- Nem ebédeltem, de...

- Akkor üljön asztalhoz! Délben a képviselőházban kell lennem.

Kettesben ebédeltünk. A tábornok jövőm felől kérdezett, s én elmondtam irodalmi terveimet. Eközben ő rajtam nyugtatta szemét, s a nagy lelkek türelmes mosolyával hallgatott szavaimra.

Foy tábornok, ez a tiszta jellemű és nemes szívű lény, sajnos előbb halt meg, semmint álmaim valóra válhattak volna...

A Mont-Blanc utcából a Pigalle utca csak egy ugrás. El kellett mesélnem Adolphe-nak, hogy legszebb vágyaim teljesülnek; most már biztosan Párizsban maradok. Az az élet, amelyet megálmodtam, egyszeriben megnyílt előttem, sorompók nélkül, szabadon...

Talán még soha senki sem érezte azt, amit én: minden álmom, minden ábrándom beteljesült... Napóleon se lehetett büszkébb és boldogabb nálam, még akkor sem, amikor feleségül vette Mária Lujzát, és reggel, délben, este ezt mondogathatta: „Szegény megboldogult nagybátyám, XVI. Lajos...”

Adolphe őszinte szívvel osztozott örömeimben. Apja viszont, hogy ki ne essen szokásos modorából, szelíden kicsúfolt lelkendezésemért. Leuvenné, ez a nagyszerű asszony, annak örült a legjobban, hogy mennyire fog örülni a jó hírnek anyám.

Az egész család erővel ott akart tartani vacsorára; de nekem az járt az eszemben, hogy délután fél ötkor indul egy delizsánsz, mellyel éjjel egy órákor otthon lehetek.

A kaput ki tudtam nyitni egy ügyes fogással, melyet késői hazajöveleimkor azelőtt is alkalmaztam. Bementem anyám szobájába, aki alig egy órával előbb feküdt le.

- Győztünk! - kiáltottam. - Édes jó anyám, győztünk!

Anyám szegény hirtelen felült. Kócos volt. Még álmában se merte volna remélni, hogy ilyen hamar visszatérek Párizsból, és ha igen, hogy ilyen jó eredménnyel.

De most, miután megcsókoltam, meg kellett róla győződnie, mert én hosszú léptekkel föl s le száguldoztam a szobában, s fölkiáltottam: „Győztünk! Győztünk!” Aztán mindent szép sorjában elmondtam neki.

Anyám mindent másodszor is elmondott, s még így se bírta elhinni, hogy az ő árva fiacskája minden támasz, ismeretség és segítség nélkül, pusztán szívósságával és akaratával, saját erejével, egy csapásra és egyszer s mindenkorra megfordította sorsának kormánykerekeit.

Lassan-lassan kifogytam a mesélnivalóból, és az álomnak adtam át a szót. Amikor fölébredtem, magam se tudtam biztosan, valóban jártam-e Párizsban három napig, vagy csak álmodtam az egészet.

Kiugrottam ágyamból, felöltözködtem, megcsókoltam anyámat, aztán futva elindultam a Voutyba vezető országúton. Az első ember, akit értesítenem kell a szerencsés fordulatról, nem lehet más, csakis Danré.

Danré a személyes elégedettség büszke érzésével hallgatta meg beszámolómat.

Nem bánta volna, ha nála töltöm az egész napot, de én, mint egy angolna, kisiklottam a kezéből. Nem elég, hogy mindenkinek értesülnie kell róla, milyen szerencsével jártam - az örömhírt az egész világnak az én számból kell meghallania!

Habár, istennek hála, nincsenek meg bennem Merkúr mitológiai jellemvonásai - a sarkamon valahogy mégis szárnyak nőttek. Másképp hogyan érkezhettem volna vissza húsz-huszonöt perc alatt Villers-Cotterets-be? De hiába siettem, a hír gyorsabb volt nálam; amikor megjöttem, már mindenki tudta, s a kapuban állva, szerencsét kívánt ahhoz, hogy létszámfölötti iratmásolója lettem az orléans-i hercegnek.

Valóságos processzió kísért Grégoire abbé kapujáig.

Hány ilyen emlékemet szőttem bele szegény földimnek, Ange Pitou-nak történetébe.

Amikor hazaérkeztem, tele volt a szoba komaasszonyokkal. A zsinaton részt vett anyám barátnője, Darcourt-né, s kívülre Lafarge-né, Duprés-né, Dupuis-né és még egy sereg szomszéd-asszony, örömmel fogadtak, valósággal ünnepeltek.

Hiszen ők egy percig sem kételkedtek bennem, ők mindig megmondták, már régen megmondták, hogy sokra fogom vinni. Most nagy elégtételükre szolgál, hogy szegény anyámat olyan jóslattal vigasztalhatták, mely íme, valóra vált...

Talán nem is kell mondanom, hogy Darcourt-né kivételével épp ezek az asszonyok traktálták anyámat az ő szeretett fiának lustaságáról szóló jövendöléseikkel.

De a sors könyörtelen, nagy hatalmú úr, valósággal király; természetes dolog, hogy az udvaroncái körülhízelgik.

Azon a napon egy percig se lehettem négyszemközt anyámmal. Csak este maradtunk végre zavartalan kettesben. Megbeszélhettük ügyeinket, bajainkat. Én amellet voltam, hogy anyám tegyen pénzzé mindent, amit kell, és máris költözzön föl hozzám Párizsba.

Húsz év nyomorúsága azonban beleoltotta anyámba a kételyt. Nem akarta elszietni a dolgot. Úgy vélte, hogy az az ezerkétszáz frank, ami az én szememben egész vagyonnak látszott, nagyon szerény összeg, ha Párizsban él valaki; s ráadásul, nem is lehetek benne biztos. Amíg létszámfölötti vagyok, addig a próbaidőmet töltöm; lehet, hogy egy-két hónap múlva, mint nem megfelelő munkaerőt, elbocsátanak.

Mindezek után a következő, nagyon ésszerű megoldásra jutott:

Visszatérek Párizsba, egyedül. Anyám utánam küldi az ágyamat a matracaimmal, ágyneműmmel és asztalneműmmel; ezenkívül négy széket, egy asztalt, egy fiókos szekrényt s egy kétszemélyes ezüst étkészletet. Párizsban bérbe veszek egy kis szobát, a legolcsóbb fajtából; várok, amíg véglegesítenek, s ha véglegesítettek, tüstént írok anyámnak.

Akkor ő már habozás nélkül eladja mindenünket, s mihelyt eladta, hozzám költözik.

Másnap, csütörtökön, arra használtam föl otthonlétemet, hogy személyesen húzzak számot a sorozásomon, mert életkorom alapján már szolgálnom kellett volna a hazámat, ha nem lettem volna egy özvegyasszony fia.

A kilencest húztam, aminek számomra nem volt hátrányos következménye, s emellett mást se fosztottam meg egy szerencsés számtól.

Az utcán egy régi ismerőssel találkoztam, Boudoux-val, akivel sokat jártunk madarászni.

- Hallom, milyen jó állást kapott, Dumas úr! - szólított meg. - Ennek öröme vehetne nekem egy négyfontos kenyeret.

Elvittem a pékhez. Nem is négy, hanem nyolcfontos kenyeret vettem neki. Észrevette, hogy még mindig kezemben szorongatom a sorozási számot.

- Hát ez mi? - kérdezte.

- Sorozáson voltam.

- És a kilencest húzta?

- Amint látod.

- Hogy megháláljam a nyolcfontos kenyeret, adok egy ötletet Dumas úrnak. Én a maga helyében elmennék Chapuis nénémhez, és megjátshanám a 9-est három frankkal. Ebbe biztos nem megy tönkre, ha viszont kihúzzák a 9-est, hetvenhárom frank lesz a nyeresége.

- Tessék - mondtam Boudoux-nak, kezébe nyomva a három frankot. - Játssz meg nevemben a 9-est, a szelvényt pedig majd hozd el.

Boudoux elszietett. Menet közben óriási falatokat tépett a hóna alá szorított cipóból.

Chapuis néni kezelte a postát, és mellette ő volt a lottó bizományosa.

Boudoux tíz perc múlva elhozta a szelvényt.

Addigra a nyolcfontos cipóból már csak egy csücsök maradt; azt is elfogyasztotta mindjárt a szemem láttára.

Mindez épp a húzás előtti napon történt. Vagyis, már szombaton tudni, fogom, odalett-e a három frankom, vagy hetvenhárom frankkal lettem-e gazdagabb.

A pénteki nap a hurcolkodásom előkészületeivel telt el. Az ötven frankból akkor már csak harmincöt volt a zsebemben. Egyszer csak meghallom Boudoux kiáltozását:

- Dumas úr! Dumas úr! Azt hiszem, kapok még egy nyolcfontos cipót!

- Miért kapnál még egy cipót, Boudoux?

- Kihúzták a 9-est! Máris mehet a nagynénémhez, és felveheti a hetvenhárom frankot.

Előbb anyámmal néztünk össze.

Aztán rábámultunk Boudoux-ra.

- Igazat beszélsz, Boudoux?

- Isten engem úgy segéljen, Dumas úr! Azt a vacak kilencest kihúzták, mégpedig a harmadik sorban. Ott a plakát, maga is megnézheti.

Már nem is lepődtünk meg, oly természetesnek látszott, hogy megint ránk mosolyog a szerencse.

Anyámmal mindjárt elindultunk Chapuis-néhez. Kiderült, hogy jobban jártunk, mint ahogy remélni mertük volna. Boudoux azt vette alapul, hogy a 9-est többedmagával húzták ki, én azonban kizárólag a 9-est játszottam meg. A három frankra végeredményben nem hetvenhármat, hanem százötvenet fizettek ki.

Voltaképpen sohasem értettem egészen Chapuis-né magyarázatát, hogy a nyereségem mitől duplázódott meg. Csak arra emlékszem, hogy a nyereményemet hatfontos tallérokban fizette ki, fölkeresítve a hiányzó aprópénzzel, s amikor megláttam és zsebemben elvihettem ezeket a tallérokat, már nem is voltam kíváncsi bővebb magyarázkodásra.

Száznyolcvanöt frank boldog tulajdonosa lettem!

Soha életemben nem volt még ennyi pénz a zsebemben.

E hatfontos tallérok úgy csörögtek és annyi helyet foglaltak el, hogy anyám inkább átváltotta aranyakra.

Végeredményben anyám egy fillért se költött rám, még a bútorok fuvardíját sem, mert azt a húsz frankot is én fizettem ki előre a szállítmányozónak, aki ennek fejében vállalta, hogy a holmimat elszállítja Párizsba, a Vieux-Augustin utcai fogadó kapuja elé. Onnan majd továbbbíttatni fogom a bútorokat abba a lakásba, melyet bérbe veszek.

Megállapodásunk értelmében a szállítmánynak hétfőn estére kell megérkeznie Párizsba.

Ütött a búcsú órája. Elindulásomkor ott volt az egész város, mintha középkori hajóként indulnék ismeretlen országok felé, s a honfitársak jókívánságai és istenhozzádja még kint a tengeren is elkísérnének.

19.

*Lakást találok. - Ifjabb Hiraux. - Újságok és újságírók 1823-ban. -
Ingyen vacsora, melynek fejében elmehettem a Port-Saint-Martin
színházba. - Belépésem a földszinten. - Frizurám hatása. - Kidobnak. -
Egy előzékeny néző, aki Elzevirt olvas a színházban.*

Bizonyára önök is észrevették, hogy minden újabb párizsi utazásomon nagyobb tőke volt a zsebemben, mint az előzőkön. Négy hónappal ezelőtt még harmincöt frankkal részesedtem a Paillet és Tsa. Részvénytársaságban; a múlt héten már ötven frank volt a zsebemben, amikor átléptem a sorompót, ez alkalommal viszont száznyolcvanöt frankra rúgott a vagyonom, amikor a Vieux-Augustin fogadó kapuja elé érkeztem.

Még aznap nekiláttam a lakáskeresésnek.

Miután föl- s lementem megszámlálhatatlan lépcsőn, a végén egy negyedik emeleti kis szobánál kötöttem ki.

A ház ahhoz az épületkomplexumhoz tartozott, mely Olasz Háztömb néven ismeretes, s az egyes számot viselte, a szoba pedig egy kis alkóvvval dicsekedhetett.

Falait sárga tapétapapír borította, melynek tekercse tizenkét sou-ba került akkoriban; ablaka az udvarra nyílt.

Évi százhusz frankot kellett érte fizetnem.

A szoba annyira megfelelt céljaimnak, hogy nem is próbáltam alkudozni. A házmesternél aláírtam egy írást, mely szerint a lakást bérbe veszem; aztán közöltem vele, hogy bútorom másnap este érkezik.

Ezután a házmester célozgatni kezdett arra, hogy mi lesz *Isten dénárjaival*.

Én, aki mit sem tudtam a párizsi szokásokról, *Isten dénárjairól* se sejtettem, mire valók. Arra lyukadtam ki, hogy alkalmasint valami előleg. Zsebembe nyúltam, és nagyúri bőkezűséggel egy aranyat ejtettem a házmester markába, aki megrendülésében földig hajolt.

Nyilvánvaló, hogy valamilyen rangrejtve utazó hercegnek nézett - mert, hogy egy százhusz frankos szoba bérlője husz frankot adjon *Isten dénárjaként*, arra még nem volt példa Párizs városában.

Husz frank! Vagyis a lakbér hatodrésze!... Előállt a házmesterné azért a kitüntetésért esedezve, hogy a takarítónőm lehessen.

Ez a kitüntetés, havi öt frankért, ugyancsak nagyúri bőkezűséggel, megadatott neki.

S már siettem is Verdier tábornokhoz, hogy elmondjam neki a nagy újságot. Most azonban hiába mentem föl a lépcsőn. A tábornok, vasárnap lévén, szabadnapot engedélyezett magának.

Így tettem én is. Nekivágtam a bulvároknak - ahol nem kellett az eltévedéstől tartanom -, s hosszú kóborlás után elérkeztem a Port-Saint-Martin kávéházhoz.

Itt aztán, az ablaküvegen keresztül, váratlanul fölfedeztem egy ismerős arcot; Hiraux ült ott, annak a jó öreg Hiraux-nak a fia, aki annak idején balkezesen próbált zenészt faragni belőlem.

Bementem a kávéházba, mit sem sejtve arról, hogy a tulajdonost láttam az üvegen keresztül. Ámde kiderült, hogy Hiraux időközben megvásárolta a kávéházat. Meghívott vacsorára, s várakozás közben odahordta nekem a kávéház újságjait. Egyik-másik már megszűnt azóta.

Akkoriban a legjelentősebb újságok a következők voltak:

A *Journal des Débats*, továbbra is a Bertin fivérek irányítása alatt, a kormány akaratát képviselte. Hasábjain XVIII. Lajos és de Villèle szelleme kísértett, más szóval a mérsékelt és egyesített királyhűség, a türelem és a hintapolitika jegyében, vagyis az a rendszer, amelybe - a carbonarók összeesküvései és az ultrák intrikái közepette - XVIII. Lajosnak szép csendesen bele kellett halnia, ha nem is a trónon, de legalább annak közelében.

A jó öreg *Constitutionnel*, Saint-Albin, Jay, Tissot és Évariste Dumoulin lapja, egy reggel arra ébredt, hogy a hatóságok betiltották, mert valamelyik cikkét nem engedélyezte a cenzúra. A cikket azonban, senki se tudja hogyan, mégis megjelentették a nagyra becsült cenzor urak pecsétje vagy más jóváhagyása nélkül. A *Constitutionnel*, mint ismeretes, minden időben a legnagyobb odaadással tudta szolgálni saját érdekeit; így tett ezúttal is, amikor gyors elhatározással s egy tányér lencséért megvásárolta a *Journal de Commerce* című lapot, mely négyszáz előfizetővel dicsekedhetett, s már másnap reggel, *Journal de Commerce* címen mindjárt meg is jelent, úgyhogy az új cím átlátszó álarca mögött mindenki ráismert a jó öreg *Constitutionnel* vonásaira. Nem sokkal azelőtt vagy azután, hogy én Párizsba érkeztem, újra fölvette régi címét, mely oly édesen csengett a párizsiak fülében! E lap képviselte, a lehető legóvatosabban, a liberális nézeteket, habár valójában csak a jezsuitákat merte villámaival és égzengéseivel rémisztgetni; nekik tartogatta mindazt a szent és főséges indulatot, mellyel manapság a demagógia ellen harcol.

A *Le Drapeau Blanc*-t Martainville szerkesztette, ez a végtelenül szellemes ember, akinek mindenkire kiáradó gyűlöletét mindenki viszonzta. Azzal vádolták, hogy 1814-ben, amikor, mint a saint-germaini nemzetőrség parancsnokának, a pecq-i hidat kellett volna védelmeznie, a poroszok kezére játszotta át a hidat; ő pedig azzal válaszolt erre, hogy nemcsak vállalta a dolgot, hanem hancegett is vele. Amit nem bírt letagadni, arra büszke volt; csakhogy az áru-lásnak meg kell adni az árát. Aki elkövette, beszélhet, amit akar, mégis belerokkan... Arnault, a költő, fullánkos szójátékot faragott a nevéből, mely szájról szájra szállt. Minthogy azonban nem volt gyáva, sőt szembe mert nézni mindenkivel, a *Germanicus*-szal kapcsolatban párbajt vívott Arnault fiával, Telleville Arnault-val. A költő fiának golyója csak súrolta a kritikus combját; nem maradt más nyoma, mint egy zúzódás.

- Semmiség - jegyezte meg az idősebb Arnault. - Neki az egész csak annyi, mint egy botütés.

La Foudre. Ez a lap a Marsan pavilon véleményének hivatalos szószólója, annak az ultra-rojalista szellemnek a kifejezője, mely a jövő minden reményét Artois grófjába veti. Ugyanakkor alig várja a jelenlegi helyzet fölbomlását, ami a fejlődés mostani ütemében nem is késhet soká XVIII. Lajos alatt.

E lap főmunkatársai Bérard, a Dartois testvérek, rajtuk kívül még Théaulon, Ferdinánd Langlé, Brisset és Rancé; ez utóbbiak nemcsak újságírók, hanem színpadi szerzők is.

A *La Foudre* ellentéte volt a *Miroir*, mint a legszélsőségesebb liberális nézetek lapja, a francia sajtó *huszára*, tele harci kedvvel, lendülettel, kellemmel és humorral. Munkatársai ellenzéki szellemű újságírók hírében álltak, s tegyük hozzá mindjárt, hogy azok is voltak, hiszen e lap hasábjain jelentek meg Jouy, Arnault, Jal, Coste, Castel, Moreau és mások cikkei. Persze, szegény *Miroir*-ra zúdult a kormány minden üldözése, mely úgy érezte, hogy a napóleoni császárság tüzeinek fénye e lap cikkeiben napról napra újra fölparázslík... Amikor a *Miroir*-t betiltották, *La Pandore* címen jelent meg újra; *La Pandore*-ból, a betiltás után, *L'Opinion* lett,

s amikor ennek is meg kellett szűnnie, még egyszer föltámadt *La Réunion* cím alatt, de ez lett az utolsó újjászületése; Proteust elhagyta ereje, s meghalt láncra verve.

De ne feledkezzünk meg a *Le Courrier Français*-ről, a haladó gondolat előőrséről, mely majdnem nyíltan vallotta republikánus nézeteit egy olyan időszakban, amikor a „köztársaság” szót még csak suttogva merték kimondani az emberek. Châtelain szerkesztette, aki nemcsak makulátlan jellemű hazafinak, hanem e korszak egyik legélesebb elméjének is számított; s ugyanennél a lapnál, mint már mondtam, dolgozott Adolphe édesapja is.

Engem azonban, megmondom őszintén, nem érdekelték e lapok politikai cikkei; én csak az irodalmi hírekre voltam kíváncsi. Most pedig, amikor ingyen ebédhez sikerült hozzájutnom, s ennek áráért színházjegyet vehettem magamnak, az összes lapokban átböngésztem a színházi műsort. Hiraux-val meghánytuk-vetettük, miképp áldozhatnám az estét a legokosabban az irodalom oltárán, s végül a Port-Saint-Martin színházban egyeztünk meg.

Itt *A vámpír*-t játszották.

Amióta újra műsorra tűzték, ez volt a harmadik vagy negyedik előadása.

Hiraux azt tanácsolta, hogy ne vesztegessék az időt; a darab nagy siker, és rengeteg a néző.

A Port-Saint-Martin két ünnepelt színésze játszik benne: Dorvalné és Philippe.

Megfogadtam barátom tanácsát, de a Port-Saint-Honoré kávéháztól jó darab út a Port-Saint-Martin színház hiába szaporáztam a lépést, a színház környékét már előzönlötte a tömeg.

Újonc párizsi voltam. Mit sem tudtam a színházba menetel módjáról. Csatlakoztam egy hosszú sorhoz, mely korlátok közé szorítva várakozott, s annyit sem mertem megkérdezni, hol árusítják a jegyeket.

Úgy látszik, egy színházbarátnak föltűnt tájékozatlanságom, mert odakiáltott nekem a sorból:

- Uram! Uram!

Nem is gondoltam rá, hogy ez nekem szól, de azért megfordultam.

- Maga, uram, maga! - folytatta a színházi bennfentes. - Azzal a fodorított hajával! Nem óhajt egy helyet?

- Hogy én óhajtok-e egy helyet?

- Azt kérdezem. Tudniillik, ha maga beáll ennek a sornak a végére, akkor nem jut be soha. Ma este több mint ötszáz embert hazaküldenek.

Nekem minden szava arabusul volt. Az egészből csak annyit értettem, hogy ötszáz embert hazaküldenek, és, hogy én is köztük leszek.

- Nézzük csak, uram. Nem akarja átvenni az én helyemet?

- Hát önnek, ha szabad kérdezni, van helye?

- Amint látja.

Ami azt illeti, látni nem láttam semmit.

- Elővétélben szerezte a helyét?

- Már délben megszereztem.

- És jó az a hely?

- Hogyhogy jó-e?

Most meg a színházbarát nem értette, miről van szó.

- Azt kérdeztem, hogy jó helyen fogok-e ülni?

- Ott fog ülni, ahol akar.

- Ott, ahol én akarok?

- Hát persze.

- És mibe kerül ez a hely?

- Egy frankba.

Gondolkoztam. Végül is, ha egy frankért oda ülhetek, ahová akarok, az nem drága.

Elővettem egy frankot, átnyújtottam a színházbarátnak, aki egy szempillantás alatt felkapaszkodott a sorompó korlátjára, átdobta a lábát, s ott termett mellettem; fürgesége elárulta, hogy hozzá, lehet szokva ehhez a testgyakorlathoz.

- Most pedig - kérdeztem - hol az ön helye?

- Foglalja el. Csak arra kérem, lehetőleg siessen, mert ha kezdődik a tolakodás, akkor már nem juthat be.

Ekkor a következő gondolatok futottak át agyamon. Úgy látszik - gondoltam -, mindezek az urak, a sorompó mögött, előre megvették és kifizették a helyüket, s csak azért állították őket ide, nehogy illetéktelenek közübük keveredjenek.

- Értem, uram - válaszoltam.

Most én másztam át a sorompón, csak fordított irányban. A jegy eladója belülről mászott ki, én viszont, épp ellenkezőleg, kívülről másztam be.

S már éreztem is, hogy lassan megindulunk előre.

Éppen nyitották a pénztárakat.

Én csak sodródtam a tömeggel.

Tíz perccel ezután egy ablakrács elé kerültem.

- Mi lesz, uram? - sürgetett a mellettem álló. - Hát nem veszi meg a jegyét?

- A jegyemet? - csodálkoztam.

- Igen, a jegyét - szólt közbe hátulról valaki. - Ha pedig nem akar jegyet, akkor hadd váltsuk meg mi a magunkét.

Ezzel enyhén taszigálni kezdtek annak jeléül, hogy ők is szeretnének sorra kerülni.

- Bocsánat, uraim - mondtam nekik -, nekem az a véleményem, hogy már megfizettem a jegyemet.

- Miféle jegyét?

- Hiszen önök a tanúim, hogy egy frankot fizettem érte. Az a valaki, akinek egy frankot adtam, átengedte a helyét.

- Az ám! - kiabáltak a szomszédaim. - A helyét a sorban! Csakhogy egy hely a sorban még nem biztosít helyet a színházban!

- Azt mondta, hogyha átveszem a helyét, oda mehetek, ahová tetszik.

- Hát hogyan mehetne, ahová tetszik! Vele zenekari ülést vagy akármilyen más jegyet. Ehhez joga van. De figyelmeztetem, hogy a zenekari üléseket nem ennél a pénztárnál árúsítják.

- Gyerünk már, kérem - sürgettek a körülállók. - Miért nem siet egy kicsit?

- Nagyon kérem az urakat, hogy ne állják el az utat! - kiáltotta egy hang valahonnan.

- Ez az úr a hibás - kiabálták a szomszédaim kórusban. - Húzza-halogatja a jegyváltást, mi pedig őmiatta nem férünk a pénztárhoz.

- Tessék már határozni, kérem!

Egyre nagyobb lett a zúgás, én pedig, ezzel a zúgással a fülemben, lassan érteni kezdtem, amit egyébként úgyszólván a számba rágtak, nevezetesen, hogy megvettem ugyan helyemet a sorban, de nincs helyem a színházban.

Mit volt mit tennem? A tömeg egyre fenyegetőbben lökdösött, így hát elővettem egy hatfrankos tallért, és kértem egy jegyet a földszintre.

A pénztáros visszaadott négy és fél frankot, s kezembe nyomott egy kartont. A karton fehér volt.

Épp idejében! Az özönlő tömeg magával sodort.

Bemutattam a jegyszedőnek az én fehér kartonomat, mire ő elvette a fehéret, s egy másikat adott vissza, piros színűt. Elindultam a bal oldali folyosón, míg csak bal kéz felől észre nem vettem egy ajtót. Az volt kiírva: FÖLDSZINT, tehát beléptem.

Itt értettem csak meg egészen világosan, hogy voltaképpen mit adott nekem egy frankért a színházbarát. A sorompók közt ugyanis legföljebb tizenöt vagy húsz személy állt előttem, ennek ellenére a színház földszintje majdnem tele volt.

A legnagyobb tolongást a nézőtérnek a csillár alatti részén figyeltem meg.

Nem is csoda. Úgy okoskodtam, hogy ezek alkalmasint a legjobb helyek.

El is határoztam mindjárt, hogy ehhez a csoporthoz csatlakozom. Azt hittem, csak azért tolakszanak oda annyian, mert onnan lehet a legjobban látni.

Ahogy másoktól láttam, én is fölléptem a padra. Egyensúlyozás közben a nézők hajlott hátára támaszkodtam, és mindent elkövettem, hogy eljussak a nézőtér közepéig.

Nem túlzás, s én nem is próbálom tagadni, hogy roppant mulatságos látványt nyújthattam. Hosszú hajam, mely ráadásul még göndör is, groteszk dicsfénnel övezte homlokomat.

De ez még nem minden. Az idő tájt a férfiak rövid kabátot viseltek, mely térdig ért; az enyém viszont a bokámat verdeste. Párizsban tehát győzött egy forradalom, melynek azonban még a szele se hatolt el Villers-Cotterets-be. Én a legfrissebb Villers-Cotterets-i divatnak hódoltam, mely azonban Párizsban már tegnapi divatnak számított.

És, minthogy általában semmi sincs olyan messze a legfrissebb divattól, mint a tegnapi divat, megjelenésem - mint fentebb már említettem - mulatságos látványt nyújtott.

Minden bizonnyal így volt ez épp azok szemében, akik felé közeledtem. Ugyanis harsány kacagásban törtek ki, ami szerintem nem jó ízlésre vall.

Én igyekeztem mindig nagyon udvariasan viselkedni. Ifjúkoromban azonban, az anyai nevelésnek köszönhető udvariasság alatt türelmetlen és gyanakvó düh is lapult, melyet majdnem biztosan apámtól örököltem. E hevesség az oka, hogy idegzetem olyan hangszerhez hasonlított, melyet minden semmiség fölkorbácsolt.

Levettem fejemről a kalapot, s ez a mozdulat teljes furcsaságában tárta föl hajzatomat, amitől még nagyobb kacaghatnékja támadt annak a csoportnak, melynek soraiban helyet akartam foglalni.

- Bocsássanak meg, uraim - érdeklődtem a lehető legelőzékenyebben -, szeretném tudni, hogy min mulatnak ilyen jól, mert szívesen részt vennék jókedvükben. Úgyis azt hallottam, hogy a darab, melyet látni fogunk, felettébb szomorú; így valóban nem ártana egy kis derűtség, mielőtt sírva fakadunk.

Rövid szónoklatomat áhítatos csöndben hallgatták; de aztán, a csend kellős közepén, fölharsant egy hang:

- Ó! Micsoda kobak! - kiáltotta.

Ennek a megállapításnak ellenállhatatlan komikuma lehetett, mert mihelyt elhangzott a közbeszólás, dupla erővel viharzott föl a nevetés. Én azonban, amikor meghallottam ezt az újabb jókedvkitörést, hatalmas pofont adtam a csúfolódónak. És így szóltam hozzá:

- Uram, a nevem Alexandre Dumas. A holnapi nap folyamán még a Vieux-Augustin utcában, a hasonló nevű fogadóban lakom; holnaputántól kezdve az Italiens tér I. szám alatt lesz a lakásom.

Úgy látszik, ezeknek az uraknak minden szavam valamilyen érthetetlen nyelven szólalt meg, mert válasz helyett húsz fenyegető ököl meredt a levegőbe, és mindenki kiabálni kezdett: - Ki vele! Ki vele!

- Kit akarnak maguk kidobni? - ordítottam. - Szép dolog, mondhatom! Engem akarnak kidobni, aki kétszer fizettem meg a helyemet, először a sorban és másodszor a pénztárnál?

- Ki vele! Ki vele! - harsantak fel most már dühtől remegve a hangok.

- Uraim, bátor voltam önökkel közölni a lakcímemet.

- Ki vele! Ki vele! - ismételték a nézők fáradhatatlanul.

Most már az egész nézőközönség a padokon állt, az erkélyen ülők lehajoltak, a páholyok nézői csaknem átestek a párkányon. Úgy álltam ott, mint egy óriási tölcsér középpontja.

- Ki vele! Ki vele! - kiabálták most már azok is, akik azt se tudták, miről van szó, de rögtön megértették, hogy egy nézővel kevesebb egy ülőhellyel többet jelent.

Én, a tölcsér torkának legalján, tiltakoztam és védekeztem, ahogy csak tudtam. Ekkor azonban megjelent egy meglehetősen jól öltözött férfiú, szétválasztotta a tömeget, mely egyébként nagy respektussal önmagától is helyet adott neki, és ünnepélyesen felszólított a távozásra.

- Miért kívánja, hogy távozzak? - kérdeztem.

- Mert zavarja az előadást.

- Hogy zavarhatnék egy előadást, mely még el se kezdődött?

- Akkor a nézőket zavarja.

- No de, kedves uram...

- Kövessen!

Egy pillanatra átvillant az agyamon, hogy szegény apámnak, amikor nagyjából annyi idős volt, mint most én, szintén volt egy színházi botránya egy muskétással. Tudtam ugyan, hogy az akkori katonai bíróságokat feloszlatták, de azért könnyen lehet, hogy ez a jól öltözött férfiú valamilyen hasonló intézmény embere.

Így tehát minden további ellenállás nélkül eleget tettem felszólításának, és elhagytam a termet, miközben a nézők lelkesen tapsoltak, annak jeléül, hogy igazságosnak tartják az ítéletet. Vezetőm a folyosóra kalauzolt, onnan az előcsarnokban levő jegy ellenőrzéshez, onnan egyenesen ki az utcára.

Itt rám förmedt:

- Megérkeztünk! És be ne dugja még egyszer az orrát!

Sarkon fordult, és visszament a színházba.

Úgy éreztem, hogy viszonylag olcsón szabadultam. Az a bizonyos közeg ugyanis szegény apámnak nyolc napig követte minden lépését, én pedig öt percen belül megszabadultam tőle.

Csak addig ácsorogtam kinn az utcán, míg ezt a nagy jelentőségű eszmefuttatást el nem végeztem. Aztán látva, hogy vezetőm bement, én is vissza kívántam térni a színházba.

- Szabad a jegyet? - szólt rám a jegyszedő.

- A jegyemet épp maga vette el pár perccel ezelőtt, amit azzal tudok bizonyítani, hogy egy fehér kartont adtam oda, és egy pirosat kaptam vissza.

- És hová tette azt a piros jegyet?

- Egy asszonynak adtam, aki elkérte.

- Vagyis, most se belépőjegye, se visszatérő jegye nincs?

- Nincs.

- Akkor nem engedhetem be.

- Kit nem engedhet be? Engem, aki kétszer fizettem ki a jegy árát?

- Hogyhogy kétszer? Az nem lehet.

- Pedig így van.

- Hol fizetett kétszer?

- Egyszer a sorban, másodszor a pénztárban.

- Mókás fickó maga!

- Mit mondott?

- Azt mondtam, hogy én magát nem engedhetem be.

- Pedig be akarok menni.

- Akkor vegye meg a pénztárnál a jegyét.

- A másodikat?

- Vagy a harmadikat. Engem az se érdekel.

- Hogyhogy nem érdekli?

- Ha maga eladta a jegyét valaki másnak, az engem nem érdekel.

- Minek néz engem? Jegyüzérnek?

- Maga az előbb botrányt csinált a nézőtéren, és ezért, mint botránycsinálót, kivezették az utcára. De ha most se fér a bőrébe, akkor innen nem egy másik utcába vezetjük, hanem egyenesen a rendőrszobára.

Ez világos beszéd volt. Lassacskán megértettem a helyzetemet. Úgy látszik, ha nem is szándékosan, de összeütközésbe kerültem a törvénnyel vagy talán a szokásokkal, ami sokkal súlyosabb, mintha törvénysértést követtem volna el.

- Ó - sóhajtottam.

- Ilyen az élet - mondta a jegyszedő.

- Maga az erősebb, tehát magának van igaza - állapítottam meg.

S ezzel otthagytam.

De alig mentem pár lépést, felismertem helyzetem fonákságát. Végül is, színházba készültem. E cél érdekében vettem egy helyet a sorban és egy jegyet a pénztárnál. S mit láttam? Egy függőnyt, melynek színe vörös, anyaga bársony; s más semmit.

Tovább gondolkoztam. Ha valaki már kétszer kifizette a jegyét, miért ne fizethetné ki harmadszor is? Még mindig mentek befelé a nézők, kétfelől még most is sorban álltak a színház körül, mintha egy öv venné körül az épületet, amelynek a bejárat a csatja. Fogtam magam, megnéztem, melyik a rövidebb sor, s beálltam a végére.

Ez nem az a sor volt, amelyikben az imént helyet vettem. Itt kevesebben váraкоztak, mert ennél a pénztárnál csak előszínpadi helyeket, zenekari üléseket, első és második páholyba, valamint az erkély első soraiba szóló jegyeket árusítottak.

Mindezt a pénztáros közölte velem, amikor egy földszintre szóló jegyet kértem tőle.

Egyébként a feje fölött ott állt egy fehér tábla. Magam is láthattam, hogy ennél a pénztárnál csak a mondott jegyeket árusították.

Ezek közül a zenekari ülések és a másodosztályú páholyok voltak a legolcsóbbak.

Darabonként két frank ötvenbe kerültek.

Elővettem két frank ötvenet, és zenekari ülést kértem.

Nagy nehezen megkaptam a jegyet. Ilyenformán, mindent összevéve, öt frankba került a színházjegyem.

De oda se neki! Gondoljunk arra, hogy a vacsorámért egy fillért se fizettem, holnap viszont már munkába állok öfelsége az orléans-i herceg titkárságán. Ezt az utolsó kicsapongást igazán kár lett volna megtagadni magamtól.

Diadalmas arccal álltam a jegyszedő elé, zenekari jegyemet lobogtatva. A jegyszedő barátságosan rám mosolygott.

- Jobbra parancsoljon uraságod.

Szemmel láthatóan minden fordítva történt, mint az előbb.

Akkor a jobb oldali sorba álltam, és balról léptem be a nézőtérre; most bal felől álltam sort, és jobbról léptem be.

Ebből előre meg mertem mondani, hogy a továbbiakban is minden másképpen történik velem, mint első ízben.

Vagyis, ha akkor ellenséges fogadtatásban volt részem, most annál szívélyesebben fogadnak majd.

Így is lett. A zenekari üléseket szemmel láthatóan egészen másféle emberek foglalták el, mint a földszint padosrait. Amikor a jegyszédőnő megmutatott a sor közepe táján egy üres helyet, elindultam arrafelé.

A nézők, hogy helyet adjanak, előzékenyen fölálltak. Leültem a helyemre. A szomszédom szürke pantallót viselt, hozzá zergebőrszínű mellényt és fekete nyakkendőt.

Becslésem szerint negyvenéves lehetett, legföljebb negyvenkettő.

Kalapja ott hevert azon az ülésen, melyet én akartam elfoglalni. Idáig egy nagyon szép nyomású könyvet olvasott - melyről azóta megtanultam, hogy Elzevir-kiadvány volt -, de jöttömre abbahagyta az olvasást, ölébe vette a kalapot, s miután köszönt, újra átadta magát az olvasás örömeinek.

- Nicsak - gondoltam -, a szomszédom alighanem jobb nevelésben részesült, mint azok az urak, akikhez az előbb volt szerencsém.

Ezzel elhelyezkedtem az ülésen, s elhatároztam, hogy nem zavarom meg a kellemes kapcsolatot.

Dumas részletes leírást ad *A vámpír* előadásáról és fogadtatásáról; ez volt az első melodráma, melyet látott. Egyik szereplőjét Marie Dorvalnak hívják; e nevet akkor még alig ismeri valaki, de nem sok idő múlva egész Párizs megtanulja. Dorval számos Dumas-dráma hősnője lesz; szépségének, tehetségének, kiváló színpadi dikciójának az író sokat köszönhet. Kezdő színésznő korában azonban - amikor Dumas először látta őt *A vámpír*-ban - csak egyetlen ruhája volt, melyre esténként, a szerephez illően, más-más dísz kellett fölvarrnia.

20.

*Belépek az orléans-i herceg titkárságára. - Ernest Basset. - Lassagne.
- Oudard úr. - Viszontlátom Deviolaine barátunkat. - Broval lovag. -
Négyzet alakú, téglalap alakú levelek. - Hogy kell egy levelet
lepecsételni.*

Másnap reggel nyolctól tízig vártam a párbajsegédekre, de nem jött senki elégtételt kérni a pofonért. Ezt különben könyvolvasó szomszédom előre megmondta.

Én azonban ennek ellenére két tapasztalatot szűrtem le a tegnapi történetekből; először, hogy van a megjelenésemben valami feltűnő, s másodszer, hogy ugyanez érvényes - legalább részben - a ruházatomra is.

Úgy látszik, szembántó módon különbözöm a világon élő többi embertől; ennél fogva kénytelen leszek levágtatni a hajamat, és ugyanúgy tenni a kabátommal is.

A hajam hossza két hüvelykkel lépte túl a határt; a kabátomé egy lábbal.

Elhívattam egy borbélyt meg egy szabót.

A borbély tíz percet kért, a szabó egy napot.

A borbélynak rendelkezésére bocsátottam hajzatomat, a szabónak kabátomat.

Frakkban indultam el az irodába. Minthogy első napom úgyis azzal telik el, hogy bemutatkozom a főnökeimnek, semmiképp sem árt, ha frakkot öltök.

Lenyírt hajjal egészen megváltozott az arckifejezésem. Amíg hosszú haját viseltem, azokra az árusokra hasonlítottam, akik a divatfiakat látják el különféle kenőcsökkel, s a saját fejüket használják föl készítményeik reklámjául; levágott hajjal olyan lettem, mint egy főka.

Mondanom se kell, hogy a borbély túl kurtára nyírta le a hajamat; erre pedig nincs más orvosság, mint várni, míg újra ki nem nő.

A fogadóban úgy-ahogy megreggeliztem, aztán bejelentettem, hogy este kifizetem a számlát és elköltözöm.

Amikor mindezt elintéztem, útnak indultam a hivatalomba.

Pontosan tíz óra tizenöt perckor beléptem az előcsarnokba, ahol kikérdeztem a portást. Magyarázatából megtudtam, hogy a titkárságra - vagyis az Oudard-féle irodákba - vezető lépcsőnek a Palais-Royal második udvarának jobb sarkában van a bejárata. Ablakai a térre nyílnak, s a kerten át közelíthető meg.

Megkerestem a lépcsőházat, s egy második portást is találtam. Tőle megtudtam, hogy az iroda a harmadik emeleten van.

Fölmentem.

Szívem a torkomban dobogott. Itt állok hát egy új élet küszöbén, melyet azonban most én akartam és én választottam magamnak. Ez a lépcső visz jövőbeli íróasztalomhoz. De vajon hová visz majd az íróasztalom?

Még nem volt ott senki, csak a küldöncök. Velük váraкоztam. Az első tisztviselő, aki megérkezett, egy magas, szőke, jóképű fiú, énekelve futott föl a lépcsőkön, aztán egy szögről leakasztotta irodájának kulcsát.

Fölálltam.

Ekkor megszólalt a legidősebb irodaküldönc, akit Raulot-nak hívtak.

- Ernest úr kérem, ez a fiatalember Oudard úrral szeretne beszélni.

A fiatal tisztviselő, akit ezek szerint Ernestnek hívtak, kék szeme sarkából egy gyors és éles pillantást vetett rám.

- Nem tudom, uram, hallott-e már rólam - szólítottam meg. - Itt fogok dolgozni mint létszámfeletti.

- Ön Alexandre Dumas? - kérdezte rögtön. - Dumas tábornok fia, akit Foy tábornok ajánlott be hozzánk?

Láttam, már mindenről tud.

- Az vagyok.

- Fáradjon be - intett, és elindult előre. Benyitott egy kis szobába, ahol három íróasztal volt, de csak egy ablak. - Amint látja, már vártuk magát. Itt lesz a helye, készen várja a papír, a toll meg a tinta; ha óhajtja, máris leülhet, és odatolhatja székét az íróasztalához.

- Leendő munkatársaim egyikéhez van szerencsém? - kérdeztem.

- Úgy van. Most lettem fogalmazó évi ezernyolcszáz frank fizetéssel. Eddig iratmásoló voltam; ez a megüresedett hely lesz az öné, mielőtt kitöltötte a létszámfölötti állomány hosszabb-rövidebb idejét.

- És ki a harmadik társunk?

- Lassagne a neve. Ő a mi főnökhelyettesünk.

Épp nyílt az ajtó.

- Nos, mit követett el Lassagne? - kérdezte a belépő, egy huszonnyolc-harminc éves fiatalember.

Ernest hátrafordult.

- Hisz itt is van! - mondta. - Épp az asztalainkat mutogatom Dumas úrnak - folytatta, s oda-intett nekem; én pedig köszöntem az érkezőnek. - Mondtam, hogy ez az ön helye, az ott az enyém, s amaz lesz az övé.

- Maga az új munkatársunk? - kérdezte Lassagne.

- Igen, uram.

- Isten hozta.

Kezet nyújtott.

Örömmel szorítottam meg ezt a meleg, élettől lüktető kezet, mely már első érintésre a biztonság érzését keltette bennem. Olyan emberé volt, akinek a keze se mond mást, mint amit a szíve diktál.

Örömmel gondoltam rá, hogy egészen biztosan jó barátok leszünk.

- Engedjen meg egy jó tanácsot - szólt hozzám. - Itt máris azt pletykázzák magáról, hogy írói tervei vannak. Okosabb, ha erről hallgat, mert kára lehet belőle... De elég! Hallom, megjött Oudard.

Valóban, a szomszéd szobából lépések zaja hallatszott át. A hang után ítélve, eréllyel és önbizalommal lépkedett az a láb, úgy, ahogy egy irodafőnöki lábnak lépnie illik.

Hamarosan nyílt az ajtó. Raulot szólta be:

- Oudard úr kéreti Alexandre Dumas urat.

Fölálltam, s egy pillantást vetettem Lassagne-ra. Ő már tudta, mire vagyok kíváncsi.

- Ne féljen semmit - mondta. - Oudard nagyon derék ember, csak ki kell őt ismerni, de ez, mint látni fogja, csöppet se nehéz.

Ez nem valami biztatóan hangzott; így aztán elég izgatottan léptem be - a folyosón keresztül - Oudard szobájába.

A kandalló előtt állva várt rám.

Fekete hajú, barna arcbőrű, öt láb hat hüvelyk magas férfi volt Oudard, arckifejezése zárkózott, de nem barátságtalan. Sötét pillantása határozottnak látszott, mint minden olyan emberé, aki alacsonyabb társadalmi osztályból küzdötte fel magát magas posztra. Ha ránézett valakire, rögtön hideg lett a tekintete; az embernek az volt az érzése, hogy Oudard valósággal belekapaszkodik minden elébe kerülő emberbe vagy tárgyba, mert mindenben és mindenkiben eszközt lát csak, melynek révén egy lépéssel közelebb juthat ahhoz a kitűzött célhoz, melyet rajta kívül nem ismer senki. Szép fogsora volt, s az ilyen emberek szeretnek mosolyogni; ő azonban takarékosan bánt a mosollyal; érződött rajta, hogy mindennek, még a legjelentéktelenebb semmiségnek is ismeri az értékét. Egy kavics is, ha céltudatos ember talpa alá kerül, egy kavicsnyit emel a magasságán.

Oudard a velejéig törekvő ember volt, de velejéig becsületes is; azt persze nem állítom, hogy a célratörés soha egyetlen rossz gondolatot se sugallt volna neki (vajon ki tud a gondolatainak parancsolni?), abban azonban bizonyos vagyok, hogy rossz tette nem volt kapható.

Pedig később kiderült, hogy velem rideg, sőt könyörtelen is tudott lenni.

Én azonban biztosra veszem, hogy akkor is a jó szándék vezette. Oudard nem bízott abban a jövőben, melyet elterveztem magamban, félt, hogy elherdálom, amit már sikerült elérnem, és aminek elérésében neki is része volt.

Ellentétben a többi parvenüvel - habár Oudard inkább önerejéből feltört ember volt, mintsem parvenü -, sokat emlegette szülőfaluját, a kunyhót, ahol nevelkedett, idős édesanyját, aki most is meg szokta látogatni, s akit úgy, parasztruhásan, visz magával a színházba vagy egy sétára a Palais-Royal körül... Lehet, hogy ez csak gőg, de a gőgnek ez a fajtája nagyon szívem szerint való. Anyját mélységesen szereti, márpedig ez az érzés a törtetőkből majdnem mindig hiányzik, úgyhogy én Oudard esetében döntő bizonyoságnak tekintem.

Ez idő tájt - körülbelül harminckét éves korában - nemcsak a titkárság vezetője, hanem az orléans-i hercegné személyi titkára is volt. Ez a két állás, beleszámítva a pénzjutalmakat is, évi tízezer frank körüli jövedelmet biztosított neki.

Fekete pantallójához fehér pikémellényt viselt, fekete frakkot, fekete nyakkendővel.

Lábán nagyon finom gyapjúharisnya és félcipő.

Nyilvánvaló, hogy ez az öltözködés nemcsak az irodafőnök rangjához illett, hanem az olyan személyhez is, akit egy herceg vagy hercegnő bármikor magához hívathat.

- Lépjen be, Dumas úr.

Odaléptem hozzá, köszöntem.

- Önt dicsérő szavakkal ajánlotta figyelmembe két személy, akik közül egyet igen nagyra tartok, a másodikat pedig nagyon szeretem.
 - Az egyik alkalmasint Foy tábornok volt, uram.
 - Úgy van; és ő az, akit igen nagyra tartok. Bizonyára sejti, ki lehetett a másik.
 - Bevallom, uram, hiába töröm a fejem, nem jut eszembe senki, aki szerény személyem érdekében fáradozott volna.
 - Deviolaine úrra nem is gondol?
 - Deviolaine úr? - néztem rá csodálkozva.
 - Persze hogy ő... Hát nem rokonok?
 - Tény, hogy rokonok vagyunk, uram, de amikor az édesanyám arra kérte, hogy legyen a közbenjáróm az orléans-i hercegnél, Deviolaine úr olyan zord választ adott...
 - Azt hiszem, önök éppolyan jól tudják, mint én, hogy ez a nyers modor a mi kedves főfelügyelő urunknak egyik alapvető jellemvonása, aminek nem kell különösebb fontosságot tulajdonítani.
 - Attól tartok, uram, hogy az én nagyra becsült rokonom, még ha ismételten a figyelmébe ajánlott is önnek, rólam bizonyára nem a leghízelgőbb módon emlékezett meg...
 - Annyi baj legyen. Így legalább alkalmam lesz rá, hogy kellemesen csalódjam önben.
 - Ha nem tévedek, lusta fickónak nevezett.
 - Csak annyit mondott, hogy ön mostanáig nem a szorgalmával tűnt ki, de még fiatal, tehát mindent jóvá tehet.
 - És hogy a vadászaton kívül nem érdekel semmi?
 - Szóvá tett egy bizonyos hajlandóságot arra, hogy a más erdejében vadorzást űzzön.
 - Bizonyára ingatag jellemnek nevezett, akinek nincs határozott életcélja.
 - Célzott rá, hogy ön beállt Villers-Cotterets és Crépy valamennyi közigazgatójához, de hamarosan meg is vált mindegyiktől.
 - Ebben van egy kis túlzás... Mellesleg, csak azért nem bírtam megmaradni egyik közigazgatónál sem, mert határozottan és megingathatatlanul Párizsba kíváncsoztam.
 - Nos hát, most itt van; teljesült ez a kívánsága.
 - Ezt is említette Deviolaine úr?
 - Ezt nem... Viszont elmondta, hogy ön szerető fia az édesanyjának, s bár sok bánatot okoz neki, a rajongásig szereti. Továbbá, a tanulmányairól is beszámolt, amelyekben ön nem tűnt ki túlságosan, ennek okát azonban nem felfogásának lomhaságában, hanem épp ellenkezőleg, élénk és gyors intelligenciájában jelölte meg. S végül azt mondta, hogy ön puszkaporos vérmérsékletű ugyan, de a szíve, mint a vaj... Menjen hozzá; siessen. Köszönje meg neki.
 - Hogy jutok el hozzá?
 - A küldönc mindjárt odavezeti.
- Csöngetett.
- Vezesse Dumas urat Deviolaine úrhoz - mondta a küldöncnek.

Aztán újra hozzám fordult.

- Lassagne-nyal már találkozott?

- Az imént már beszélgettünk néhány percig.

- Lassagne nagyon jóra való fiú, akinek csak az a hibája, hogy túlságosan kesztyűs kézzel bánik magukkal... De szerencsére én is itt vagyok. Ő és Ernest Basset elmagyarázzák majd, hogy mik a teendői.

- És de Broval úr? - érdeklődtem.

De Brovalnak hívták a hivatalfőnököt.

- Mihelyt megtudja, hogy ön megérkezett, bizonyára hívatni fogja... Remélem, azzal tisztában van, hogy tőle függ a további sorsa?

- És öntől, uram.

- Higgye el, ami engem illet, nincs oka aggodalomra... De menjen és mondjon köszönetet Deviolaine úrnak! Máris elkésett!

Elbúcsúztam Oudard-tól és kimentem.

Öt perccel később Deviolaine-nél voltam.

Egyedül dolgozott egy tágas szobában, íróasztala a középén állt.

Minthogy küldönc kíséretében jöttem, bizonyára sejtették, hogy Oudard küldött. Ezért aztán be se jelentettek.

Deviolaine hallotta ugyan, hogy nyílik az ajtó, de föl se nézett, várva, hogy majd szólnak hozzá. Én azonban szintén várakozó álláspontra helyezkedtem; a végén mégiscsak fölemelte a fejét.

- Ki van itt? - kérdezte.

- Én vagyok az, Deviolaine úr.

- És ki vagy te?

- Minthogy letegezett, nem tagadhatja, hogy megismert.

- Nem is tagadom... Hát megjöttél? Jó pipa vagy, mondhatom.

- Ha szabad kérdeznem, miért?

- Még kérdezed? Háromszor is jártál itt, Párizsban, de nem jutott eszedbe, hogy meglátogass.

- Örült volna nekem? Nem tudtam.

- Hogy örültem volna vagy sem, az nem fontos. Az viszont fontos, hogy tudd, mi a kötelességed.

- Íme, uram, itt vagyok. Jobb későn, mint soha.

- Mit parancsolsz?

- Jöttem valamit megköszönni.

- Mit?

- Mindazt, amit Oudard úrnak elmondott rólam.

- Látom, nem vagy nagyon sértődős.

- Mi okom volna megsértődni?
 - Nem tudod, mit mondtam rólad?
 - De tudom. Hogy lusta fickó vagyok, aki semmi másra nem jó, mint, hogy különböző jegyzőkönyvekben szerepeljen, s akibe sorban egymás után belerokkantak Villers-Cotterets és Crépy összes közjegyzői...
 - És ezért jöttél hozzám hálálkodni?
 - Nem. Hanem azért, amit hozzátett...
 - Semmit se tettem hozzá.
 - De tett! Mégpedig azt, hogy...
 - Nem tettem hozzá, semmit. Most azonban hozzátehetem, hogy jaj neked, ha idefönt is folytatni próbálsz azt az ocsmány színdarabírást és otromba versfaragást, amit odahaza műveltél! Figyelmeztetlek, hogy ebben az esetben kikérlek, ideveszlek magam mellé, becsuklak valamelyik irodámba, s ott aztán ellátom a bajodat!
 - Mondja, kedves rokonom...
 - Mit mondjak?
 - Ha itt kellene maradnom...
 - Nos?
 - Illetve, ha nem engedne vissza a titkárságra...
 - Mi célból?
 - A célból, mert... Tudom, hogy ez nyelvtanilag nem helyes, de ugyanezt a hibát Corneille és Bossuet is elkövette; én tehát a célból jöttem Párizsba, hogy azokat az ocsmány színdarabokat és otromba verseket megírjam, s ezt meg is fogom csinálni, akár itt leszek, akár a titkárságon!
 - Komolyan? Hát azt képezed, hogy azzal a műveltséggel, amit havi három frankért nagy keservesen összeszedtél, egy Corneille, egy Racine vagy egy Voltaire lesz belőled?
 - Ha őket akarnám utánozni, olyan lennék, mint ők. Az pedig nem érdekes.
 - Talán még náluk is külön akarsz lenni?
 - Nem külön, csak más.
 - Nem jöhetnél egy kicsivel közelebb, nyavalyás, hogy lábamat kinyújtva megérinthessem testednek egy kiválasztott pontját?
- Közelebb léptem.
- Itt vagyok!
 - És még ide mersz jönni, orcátlan kölyök?
 - Kötelességem. Anyám ugyanis meghagyta, hogy az ő nevében csókoljam meg.
 - Hogy van az a boldogtalan anyád?
 - Remélem, jól.
 - Ő aztán egy földre szállt angyal! Nem is értem, hogy szülhetett ilyen gyereket... Na, gyerünk. Csókolj meg, és tűnj el.
 - A viszontlátásra, kedves rokon.

A kezemnél fogva visszarántott.

- Van pénzed, tökfej?

- Köszönöm, van.

- Hogy szerezted?

- Annak hosszú története van; majd elmondom máskor.

- Nagyon helyes. Épp elég időmet loptad el. Mehetsz.

- Isten vele.

- Bármikor, ha kedved van, vacsorázz nálunk.

- Még mit nem. Hogy aztán görbén nézzenek rám.

- Ki nézne rád görbén? Azt szeretném csak látni! A feleségem annyiszor ebédelt és vacsorált a nagyszüleidnél, hogy te is jöhetsz hozzánk, ahányszor csak akarsz! De most már hordd el magad, te vadszamar! Más dolgom is van!

Deviolaine irodájának küldönce lépett be. Féresse volt a neve.

- De Broval úr érdeklődik - jelentette -, hogy Deviolaine úr befejezte-e már a villers-cotterets-i erdőség műveléséről szóló jelentését?

- Nem, még nem... De egy negyedóra múlva készen leszek vele.

Hozzám fordult.

- Tessék. Láthatod!

- Már itt se vagyok, Deviolaine úr...

Csakugyan elsiettem, ő pedig, miközben szokása szerint tovább méltatlankodott, újra a jelentés fölé hajolt.

Én meg visszamentem közös irodánkba, és elfoglaltam a helyemet.

Íróasztalom épp szemben állt Lassagne-éval, úgy, hogy csak a két asztal lapja meg az a fából készült, fekete irattartó választott el egymástól, amelyben a folyó ügyeket szokás elhelyezni.

Ernest távol volt, nem tudom, miért. Lassagne-hoz fordultam, s megkérdeztem, mi lesz a munkám.

Erre ő fölállt, odajött hozzám, s íróasztalomnak támaszkodva mindent megmagyarázott.

Mindig érdeklődve figyeltem a körülöttem levő embereket, hát még azt, aki hivatali helyzetnél fogva közvetlen felettesem lett. Ernestet ugyanis, habár már fogalmazó volt, én pedig csak egyszerű iratmásoló, inkább pajtásomnak éreztem, mintsem felettesemnek.

Lassagne-ról talán már el is mondtam, hogy harminc év körüli, rokonszenves fiatalember volt, akinek arcát, a szép fekete haj keretében, nemcsak a szellemtől sziporkázó fekete szempár élénkítette, hanem hófehér fogsora is, melynek szabályos rajzát a legművészebb asszonyok is elirigyelhették volna.

Annál szabálytalanabb volt erősen hajlott sásorra, mely ráadásul el is tért az egyenes iránytól; de arcának épp ez a ferde orr kölcsönözte azt az eredetiséget, mely nélküle bizonyára hiányzott volna.

Képzeljük ehhez hozzá kellemes hangját, melynek oly erős volt a vonzása, hogy az ember önkéntelenül odafordult, és rámosolygott a beszélőre.

Kevés ilyen okos emberrel találkoztam, mint ő. Sokat olvasott, sziporkázó sanzonokat költött, s közeli barátja volt Désaugiers-nak, Théaulonnak, Armand Gouffénak, Brazier-nak, Rougemont-nak, tulajdonképpen mindenkinek, aki az idő tájt vígjátékokat írt. Amikor torkig volt a gyűlölt hivatalnokoskodással, az imádott irodalomban keresett üdülést, s a gépies munkáért az a szeszélyes munka kárpótolta, hogy cikket írhatott a *Drapeau Blanc*-nak, a *La Foudre*-nak, vagy pedig, valamelyik barátjával társulva, a zenés színházaknak szerzett énekes bohózatot... Talán nem kell magyaráznom, hogy nála ideálisabb irodai főnököt álmodni se tudtam volna, a mindenható Isten se tudott volna Lassagne-nál különbet kitalálni, ha imádságomban erre kérem.

Öt évig dolgoztunk ugyanabban a szobában, de soha egy vita, egy félreértés, egy nézeteltérés se volt közöttünk! Őérette szerettem meg a hivatali idő kezdetét, mert tudtam, hogy egy perccel énutánam ő nyit be az ajtón, őmiatta élveztem az íróasztalnál eltöltött óráimat, mert ott volt a közelemben, készen arra, hogy magyarázzon, megtanítsa az élet ismeretére, melybe épp csak, hogy belekóstoltam, a világ ismeretére, melyben teljességgel járatlan voltam, s végül az irodalom ismeretére, külön a francia és külön a külföldi irodaloméra, hiszen én - 1823-ban - sem az egyikhez, sem a másikhöz nem konyítottam.

Legelőször persze az irodai munkámba avatott be. Ez a teljesen gépies munka abból állt, hogy minél szebb betűkkel minél több levelet másoljak le, melyeket aztán, fontosságuk szerint Oudard vagy de Broval írt alá, de előfordult, hogy maga az orléans-i herceg tette reá a kézjegyet.

Ezek a levelek nemcsak a hercegi ügyintézés különféle ágával-bogával voltak kapcsolatban, hanem sokszor külföldi hercegek és királyok számára is íródtak; ilyenkor az ügyintézés politikába csapott át. Máskor az orléans-i herceg peres ügyeinek irományai mentek át a kezünkön, mert az ilyen ügyeket mindig maga a herceg ismertette a tanácsadó testülettel, még az aktákat is ő állította össze, tehát olyanféle szerepet játszott, mint az ügyvéd a bíróság előtt.

Ezeket az iratokat a herceg vagy saját kezűleg írta, vagy legalább átjavította és jegyzetekkel látta el, jellemzően szálkás és erőteljes kézírásával, melynek minden betűje oly szorosan és pontosan kapcsolódik a szomszédjához, ahogyan csak a szabatos vitatkozás mestere tudja egymáshoz fűzni az érveit.

Épp első levelem írásába vettem bele magam, és Lassagne nyomatékos tanácsát követve, iparkodtam a lehető legszebben írni, amikor meghallottam, hogy nyílik az az ajtó, mely Oudard irodájából a miénkbe vezet. Vén hivatalnokot is megszégyenítő képmutatással úgy belemerültem a munkába, mint aki se lát, se hall. Közben persze nem kerülte el figyelmemet, hogy a léptek énfelem közelednek, s ott állnak meg az íróasztalom mellett.

Csak Lassagne hangja rezzentett föl, mikor a nevemen szólított.

- Dumas!

Fölnéztem. Valaki, akit még sohase láttam, állt a baloldalamon.

- Broval lovag úr! - magyarázta Lassagne, hogy kiegészítse az előbbi figyelmeztetést.

Fölkeltem.

- Ne zavartassa magát - mondta de Broval.

Fogta a levelet, melyet már majdnem végig lemásoltam, és elolvasta.

Mialatt olvasott, alaposan szemügyre vettem.

Köztudomású, hogy Broval lovag az orléans-i herceg egyik leghívebb embere volt. Száműzetésének utolsó időszakában nem tágitott mellőle; hol titkári teendőket végzett, hol közvetítőként működött. Ez utóbbi minőségben szerepelt azokon a végtelen tárgyalásokon, melyek az orléans-i herceg házasságát voltak hivatva előkészíteni Mária Amália hercegnővel, Ferdinánd nápolyi király és Karolina királyné leányával. Ennek a házasságnak köszönhetette, hogy kivételes ünnepi alkalmakkor a becsületrend keresztje mellett a Szent Januárus-rendet is kitűzhette hímzéssel szegett kabátjára.

Végigolvasta a levelet. Tollammal itt-ott hozzábiggyesztett egy vesszőt vagy hiányjelet, aztán visszatette a levelet íróasztalomra.

- Fejezze be - mondta.

Befejeztem.

A hátam mögött várakozott, de úgy, hogy valósággal rám dőlt. Mindig, ha híres emberekkel kerültem össze, zavarba jöttem. Ezt a levelet is szinte remegve fejeztem be.

- Parancsoljon, lovag úr - mondtam.

- Rendben van - válaszolta.

Fölvett egy tollat, aláírta a levelet, s homokot szórt rá, mert még mindkettőnk írása nedves volt. Aztán visszaadta a levelet, mely egyébként valamilyen alsóbb közegnek íródott, ami érthető, hiszen az én gyakorlatlan kezemre még nem mertek fontos okmányokat bízni. Visszaadta tehát a levelet, és a következő kérdést tette föl:

- Össze tudja hajtani?

Kissé meglepetten néztem rá.

- Azt kérdezem, hogy össze tud-e hajtani egy levelet. Miért nem felel?

- Hát hogyan tudnám... Legalábbis azt hiszem - válaszoltam egyre jobban meghökkenve a mereven rám szegeződő, apró, szürke szempártól.

- Úgy! Tehát csak hiszi! Tehát nem biztos a dolgában!

- Uram - válaszoltam -, amint látja, e pillanatban semmit se tudok biztosan. Talán egy levelet összehajtani sem.

- Nem is csoda. Tudniillik tízféle módja van a levelek hajtogatásának, mégpedig a címzettek minősége szerint. Hajtsa ezt össze.

Nekifogtam. Négyrét akartam hajtani a levelet.

- Jaj! - mondta. - Mit csinál, kérem?

Félbehagytam a hajtogatást.

- Engedelmeivel, uram - magyarázkodtam. - Ön *parancsolta*, hogy hajtsam össze a levelet. Én csak azt csináltam.

Broval lovag az ajkába harapott. Azt a szót, hogy *parancsolta*, nemcsak most húzom alá, hanem akkor is aláhúztam, amikor kimondtam.

- Csakhogy ön, kérem - válaszolta a lovag -, négyszög formájúra akarta összehajtani ezt a levelet, ami magas rangú címzettek esetében helyes is. De ha egy közönséges ellenőrnek is négyszögletes levelet ír, mit csinál, amikor hercegeknek, minisztereknek vagy királyoknak szól a levél?

- Ebben a lovag úrnak igaza van - állapítottam meg. - Kérem, közölje velem, milyen formájú levelet írjak az ellenőröknek és alellenőröknek?

- Téglalapídomút, uram! Téglalapídomút!

- Szégyen-gyalázat, milyen műveletlen vagyok... Csak elméletben tudom, milyen a téglalapídom; a gyakorlatban nem.

- Nézzen ide.

És Broval lovag kész volt bemutatni, milyen a téglalapídom a gyakorlatban, összehajtogatta a levelet, aztán így szólt:

- Íme!

- Köszönöm, uram.

- Most pedig térjünk át a borítékra.

Borítékok készítésében még járatlanabb voltam, mint a levélhajtogatásban. Nem is csináltam borítékokat soha, csak ha anyám nagy ritkán valamilyen kérvényt íratott velem, s aztán még egyszer, amikor a magam nevében írtam kérvényt Foy tábornok íróasztalán.

Ott álltam, bal kezemben egy fél ív papírral, jobb kezemben az ollóval, s már-már nekiláttam a boríték kiszabásának.

Ekkor azonban Broval lovag ajkán kiáltás tört ki, melyben az ijedtség csodálkozással keveredett.

- Örökkévaló Úristen! Mit csinál?

- Borítékot csinálok, ahogy a lovag úr mondta.

- Ollóval?

- Hát mivel?

- Fiatalember, jegyezze meg az első szabályt: a papirost nem vágjuk, hanem tépjük.

LélegzetviSSzafojtva figyeltem magyarázatát.

- Igazán? - kérdeztem.

- Kizárólag tépjük - ismételte de Broval. - A jelen esetben azonban nincs is szükség tépésre, aminek módját, úgy látom, szintén nem ismeri.

- Bevallom, uram, nem ismerem.

- Majd megtanulja... A jelen esetben ugyanis csak közönséges angol borítékra van szükség.

- Közönséges angol borítékra, uram?

- Mi az? Azt se tudja megcsinálni?

- Azt se tudom, hogy mi az, uram.

- Mindjárt megmutatom. Általánosságban azonban jegyezze meg, uram: négyszögű papír, négyszögű boríték: minisztereknek, hercegeknek és királyoknak jár.

- Lovag úr, ezt nem felejttem el.

- Biztosan?

- Biztosan.

- Rendben van. Menjünk tovább. Osztályfőnököknek, valamint a helyettesüknek, ellenőröknek és alellenőröknek hosszúkás formájú levél és angol boríték dukál.

Utánamondtam:

- Hosszúkás formájú levél, angol boríték.

- Végre-valahára... Most pedig nézze. Ilyen egy angol boríték.

- Köszönöm, lovag úr.

- Most következik a pecsét... Kedves Ernest úr, gyújtson gyertyát.

Ernest már hozta is az égő viaszgyertyát, amitől végleg megzavarodtam. Tudom, hogy ez nem nagy dicsőség, de mindmostanáig legföljebb ostyával ragasztottam le leveleimet, ha egyáltalán leragasztottam őket.

Már a gyertyát oly tehetségtelenül vettem kézbe, már a pecsétviaszt oly ügyefogyottan gyújtottam meg, s attól félve, hogy elégetem a papírt, oly elhamarkodottan fűjtam el, hogy Broval lovag már nem is bosszankodott, hanem megsajnálta.

- Ó, szegény barátom! - mondta. - Még sohase pecsételt le levelet?

- Soha életemben - válaszoltam. - Kinek is írhattam volna, uram, abból az isten háta mögötti vidéki városkából?

Alázatos önvallomástól ellágyult a lovag szíve.

- Hát figyeljen rám - magyarázta, miközben újra meggyújtotta a pecsétviaszt. - Így kell pecsétet tenni egy levélre.

És kinyújtott karral valóban rátette a levélre a pecsétet. A keze, mintha huszonöt éves volna, meg se rezgett.

Aztán fogta az ezüst pecsétnyomót, belenyomta a viasz égő tócsájába, s csak akkor emelte ki onnan, amikor már teljesen hibátlan körvonallakkal tárult elém az orléans-i ház megosztott címerpajzsa, benne a három lilium, fölötte a hercegi korona.

Bevallom, megsemmisülve bámultam.

- Most megírhatja a címet - szólt leereszkedően Broval.

Írás közben remegett a kezem.

Mint Foy tábornok a múltkor, Broval lovag is most kezdte fölmérni tudatlanságom teljes mélységét. Ujját a boríték sarkára nyomta.

- Ide azt kell írni: *Az orléans-i herceg*, hogy a postán bérmentesítsék a levelet... Nem hallja, mit mondok?

Hallani hallottam, de már úgy meg voltam zavarodva, hogy csak félig értettem a hallottakat.

De Broval a kész levelet nézegette.

- Nem is olyan rossz - állapította meg elégedetten. - Persze mindezt még alaposan el kell sajátítania... Ernest!

Ernestet, a kedvencét, az öreg udvaronc az ilyen ellágyult pillanatokban a keresztnévén szólította.

- Tanítsa meg Dumas urat a levelek hajtogatására, a borítékkészítésre és a pecsételésre.

Ezzel magunkra hagyott.

Alighogy az ajtó becsukódott utána, mindjárt Ernest barátomhoz fordultam, kérve, hogy haladéktalanul lásson hozzá a leckeadáshoz, amit ő, minden vonakodás nélkül, örömmel teljesített.

Ernest elsőrendű szakembernek számított a hajtogatás, borítékolás és pecsételés terén. De belőlem sem hiányzott az iparkodás, és bátran elmondhatom, hogy idővel utolértem, sőt túlszárnyaltam a mestert.

Különösen az utolsó műveletet sikerült a tökély olyan fokára emelnem, hogy 1831-ben, amikor beadtam a lemondásomat, az orléans-i herceg, illetve akkor már I. Lajos Fülöp, kizárólag emiatt sajnálkozott.

- Ördög vigye ezt a szamarat! - mondotta. - Pedig milyen gyönyörű pecséteket csinált!

Lassagne felvilágosítja Dumas-t, hogy kik azok az igazi irodalmi és történelmi nagyságok, akiknek életét és műveit ismernie kell. Adolphe, Dumas barátja, felolvasta színdarabját a Gymnase színház igazgatójának, de felolvasása nem bemutatóval, hanem összeveszéssel végződött. Dumas Leuvenéknél megismerkedik az Arnault családdal, majd új barátokra tesz szert a művészvilágban. Hivatali főnökei is elégedettek vele, annyira, hogy bemutatják az orléans-i hercegnek, aki egy bizalmas levelének lemásolását bízta rá.

21.

*George Weymer kisasszony. - Raucourt kisasszony. - Hogyan teremtett
Napóleon a semmiből költőket. - Luce de Lancival. - Lucien
Bonaparte, az író. - George kisasszony első fellépése. - Mit írt róla
Geoffroy abbé. - Zappia herceg. - Hermione Saint-Cloud-ba megy.*

Azt ígértem, hogy ha majd megemlékezem hírneves kortársaimról, a valósághoz híven fogom őket bemutatni, tehát felidézem ismeretségünk idejét s azt a ragyogást, mely őket akkoriban körülvette; megesett, hogy ez a hírnév nem volt örök életű, ma már sok esetben nyoma se látható, ezeket az arcképeket mégis érdemes megrajzolni, ha másért nem, legalább kuriózumképpen, hiszen dicsőségük csúcsán ábrázolja e művészeket.

Azt szoktam mondani, hogy az élő színésznők életkorát csak találgatni lehet. Ha azonban George kisasszony első fellépésére gondolunk, vagyis 1802. november 29-ére, akkor ő 1823-ban körülbelül harmincnyolc esztendősen lehetett.

George kisasszony esetében külön érdekessége van annak, ahogy színpadra lépett, s annak is, ahogy ott megmaradt. Ez a színésznő, akit Bonaparte szeretett, s aki Napóleon kegyeit élvezte, a császártól, bukásakor, azt a kitüntetést kérte, hogy vele mehessen Szent Ilona szigetére; egy kis jóakarattal tehát történelmi személynek nevezhetjük.

Raucourt művésznő, a Théâtre Français egyik nagy tragikája, 1800 vége felé és a következő év elején sokat járt vidékre vendégszerepelni. A kormánynak ugyan akkoriban is volt elég dolga, mégse röstellt szabad óráiban a művészet ügyeivel törődni. Raucourt kisasszonynak például azt a megbízást adták, hogyha útközben tehetségre bukkan, akit tanítványul is elvállalna, hozza fel Párizsba. Itt majd a kormány gondoskodik tanítványáról, akinek ezerkét-száz frank ösztöndíjat szavaztak meg.

Körútja során Raucourt művésznő Amiens-ben is megállt.

Itt egy tizenöt éves leánnyal találkozott, aki azonban már tizennyolcnak látszott. Mintha a milói Vénusz szállt volna le talapzatáról...

Raucourt kisasszony, aki majdnem olyan görög volt, mint a leszboszi Szappho, rajongott az eleven női szobrokért. Elnézte ennek a lánynak a mozgását, és, mint Vergilius mondta, megérezte, hogy egy istennő szunnyad benne. Érdeklődni kezdett. Megtudta, hogy George Weymernek hívják; az apja, Georges Weymer, német eredetű muzsikus és színigazgató, édesanyja pedig Verteuil néven szubrettszerepeket játszik.

A leány szemmel láthatóan tragikának termett.

Raucourt két estén, amikor ő is fellépett, szerepet adott a leánynak; Élise-ét a *Didó*-ból és Ariciáét a *Phaedra*-ból. A kísérlet olyan sokat ígérően végződött, hogy a *Phaedra* előadása után azonnal elkérte az ifjú tragikát szüleitől.

Kérését a szülők nem utasíthatták vissza; nagy szó volt állami ösztöndíjat kapni, s még annál is nagyobb Raucourt kisasszonytól tanulhatni; persze, ez utóbbiból származhattak kisebbfajta bonyodalmak, ezeket azonban aki akarja, ki tudja védeni.

George kisasszony megkapta a szülői beleegyezést, és - anyja kíséretében - Párizsba utazott.

Tizennyolc hónapig tartott a tanulás.

A színésznő jelölt ezalatt a Croix-des-Petits-Champs utcában, egy szegényes szállodában lakott, mely - talán egy kis öngúnnal - a gazdag *Peru* nevét írta kapuja fölé.

Raucourt művésznő viszont az Özvegyek Sétánya végén lakott, pompás palotában, mely nemrég még Tallien asszonyé volt, és - bizonyára hasonló öniróniával - *A kunyhó* nevet viselte.

„Pompás palotát” mondtam? Bátran mondhattam volna „kis lakot” is, mert Raucourt kisasszony otthona hamisítatlan „kis lak” volt, XV. Lajos stílusában.

Raucourt-Szappho kisasszonyról a XVIII. század vége felé - tehát olyan időkben, amikor az emberek a sugdolózás helyett nevükön szerették nevezni a dolgokat - elég sok mendemonda járta, de ő a kisujját se mozdította, hogy megcáfolja a róla szóló furcsaságokat.

Hogy nem érdekelték a férfiak, hagyján; ő azonban elszántan gyűlölte őket. Mikor ezeket a sorokat írom, egy kiáltvány fekszik az asztalomon a jeles művésznő aláírásával, melyben hadat üzen az erősebb nemnek, s lelkes csatakiáltással, mint az amazonok új királynője, felszólítja valamennyi szép fegyvertársnőjét a férfiakkal való nyílt szakításra.

Nemcsak a formája érdekes ennek a kiáltványnak, hanem az is, ami a szavak mögött van.

Az egész dologban az a legfurcsább, hogy Raucourt művésznő akárhogy lenézett bennünket, mindig a mi ruháinkat viselte, kivéve azokat az eseteket, amikor kénytelen volt saját nemének öltözködését magára venni.

Így aztán sűrűn megesett, hogy a bájos tanítvány, megérkezve a délelőtti leckére, ott találta Raucourt kisasszonyt pantallóban és férfiköntösben, mintha Molé vagy Fleury urakhoz jött volna órát venni. Mi több: egy csinos asszonykát is talált a művésznő társaságában, aki tanárnőjét „barátomnak” szólította, s egy kedves kisgyereket, aki azt mondta neki: „Papa!”

Jómagam személyesen nem ismertem Raucourt művésznőt. 1814-ben halt meg, és óriási botrány tört ki a temetésén; de ismertem az édesanyját, aki 1832-ben vagy a rákövetkező évben halt meg, és ismerem a kisgyereket, aki ma ötvenöt év körüli férfi.

Ismerek azonban egy színészt, akinek Raucourt kisasszony egész életpályáját kettévágta, mert a végzet szeszélyéből épp ő ébresztette föl a féltékenységet e könyörtelen lesboszi nőnek... Raucourt művésznő megjelent a Théâtre Français törzstagsága előtt, s előadta, hogy ő nemcsak birtokon belül van, hanem elsőbbségi jogát is bizonyítani tudja annál a nőnél, akit a meggondolatlan színművész el akar tőle csábítani. A törzstagok elismerték a követelés jogosultságát, és a meggondolatlan színművészt, aki ma is él, és a legderekabb emberek egyike, kidobták a színházból attól való féltükben, hogy az új Briszeisz elvesztése miatt Raucourt kisasszony, ez az új Akhilleusz, megbántódik és visszavonul sátrába.

Most azonban térjünk vissza ahhoz a fiatal lányhoz, akit anyja, a tanárnőnél töltött leckeórák alatt, egy pillanatra sem hagyott magára. George kisasszony egyébként e leckék kedvéért hetente háromszor tette meg a Croix-des-Petits-Champs utca és az Özvegyek Sétánya közötti hosszú utat.

Első fellépéseit november végére tűzték ki, mégpedig Klütaimnésztra, Émilie, Aménaide, Idamé, Didó és Szemiramisz szerepében.

1802-ben, ha egy színész bemutatkozott a Théâtre Français-ben, az neki éppolyan óriási esemény volt, mint a közönségnek - nagyobb esemény még annál is, mint ha törzstagnak vették volna föl! Márpedig, akinek ez sikerült, olyan kollégák sorába lépett, mint a férfiak közül Monvel, Saint-Prix, az idősb Baptiste, Talma, Lafond, Saint-Phal, Molé, Fleury, Armand, Michot, Grandménil, Dugazon, Dazincourt, az ifjabb Baptiste és La Rochelle, a nők

közül pedig Contat, Devienne kisasszony, Talma asszony, Fleury kisasszony, Duchesnois, Mézeray és Mars kisasszonyok.

Ennek az időnek drámaírói a következők voltak: Legouvé, Lemercier, Arnault, Alexandre Duval, Picard, Chénier   s Ducis.

E h  tb  l négyet ismertem személyesen: Arnault-t, Lemercier-t és Picard-t, aki a fiatalok gy  mol  t  j  nak hírében állt, pedig ki nem állhatta a fiatalokat.

Amikor   n megérkeztem Párizsba, Legouvé, Chénier   s Ducis már nem   lt.

Ilyen volt h  t a Th   tre Fran  ais, ilyen a francia irodalom az   rnak 1802. esztendejében, amikor Bonaparte Napóleon az első konzul tiszt  t töltötte be, Cambac  res   s Lebrun pedig a m  sodkonzulok  t.

Hadd szóljak egy szót Bonaparte kis udvartart  s  r  l is. Ezúttal nem regényt   rok, hanem az eml  kirataimat, ami azt jelenti, hogy most nem a mese a fontos, hanem az   g  zs  g, nem a terv, hanem a szeszély, nem a cselekmény, hanem a csapongó képzelet.

De most már csakugyan essék sz   Bonaparte kis udvartart  s  r  l.

Kétségtelenül George kisasszony bemutatása volt a nagy esemény... hol is? Nem mondhatom, hogy Párizsban   s Versailles-ban, mert Versailles 1802-ben már a méltó volt. Mondjuk tehát, hogy Párizsban   s Malmaisonban.

Az első konzul és családja az idő tájt lelkesen istápolta az irodalmat.

Bonaparte a k  lt  k közül Corneille-t és Ossiant kedvelte, a két végletet; Corneille-t, mint a végső értelem megtestesülését, Ossiant, mint a végső képzeletét.

Már az egyiptomi hadjárat idején a k  lt  k közül az első helyen Corneille   s Ossian neve állt könyvtárának katalógusában.

A skót Bard iránti előszeretete olyannyira közismert volt, hogy Bourrienne, amikor a katalógus alapján összeszedte a könyveket, rögtön kitalálta, hogy csak róla lehet szó.

Bonaparte ugyanis *Ossian* helyett azt írta: *  c  an*.

   maga sz  m  zte ugyan korának három legjobb költőjét - Chateaubriand-t, Madame de Sta  lt   s Lemercier-t -, mégse    tehet róla, hogy nem volt elegendő költője.

K  lt  ket követelt az egyetem rektor  t  l, pontosan   gy, ahogy a had  gyminiszter  t  l katonákat. Sajnos azonban, de Feltre herceg hamar  bb össze tudott szedni háromszázezer újoncot, mint de Fontanes tizenkét költőt. Ennélfogva Bonaparte nem nagyon válogathatott, kénytelen volt belekapaszkodni egy Lebrunbe, egy Luce de Lancivalba, egy Baour-Lormianba is. Ez a társaság nemcsak állást és havi járadékot kapott, hanem még b  kokat is, mintha   gazi k  lt  k volnának!

- Szép tragédiát   rt - mondta Napóleon Luce de Lancivalnak az *Hector*-r  l. - El   fogom adatni a katonai táborokban.

S az *Hector* előadása után hatezer frank járadékot utalt ki Luce de Lancivalnak. Az erről szóló okiratban, „tekintetbe véve a k  lt  k anyagi helyzetének közismert zil  lts  g  t”, elrendelte, hogy az első évi díjat előre foly  s  ts  k neki.

Olvassák el az *Hector*-t. Meg  llap  thatj  k, hogy m  g az egyszeri hatezer frankot sem érdemli meg.

Amint látják, Napóleon mindent elkövetett, hogy költőkre tegyen szert. Nem az ő hibája, ha ez a vágya nem teljesült.

Casimir Delavigne 1811-ben adta ki első művét, egy magasztaló dalt a római királyról. Így kezdődött:

„Te mondtad, sors, hogy úr leszek e földön...”

Napóleon még ebben az önképzőkori ízű versben is költőt szimatol; akadémiai díjat adat neki, azonkívül részesedést az adójövedelmekből.

Talma a megtestesült költészet; nem csoda, hogy Napóleon már 1792-től kezdve szoros kapcsolatban áll vele. Vajon hol tölti estéit? A kulisszák mögött, a Théâtre Français-ben. Gyakran előfordult, hogy az ügyelő rámutatott arra az emberre, aki húsz évvel később Moszkvából küldi haza a színészekre vonatkozó nevezetes rendeletét, s azt kérdezte Talmától:

- Ki ez a fiatal tiszt?

- Bonaparte Napóleon.

- Van belépési engedélye? A névsorban nem szerepel.

- Ne törődjön vele; együtt vagyunk, barátom ő. Később viszont, amikor Talma lett bejáratos a Tuilériákba, külföldi követek, hercegek, királyok érdeklődtek a császárnál:

- Felség, ki ez az ember?

- Egy barátom - válaszolta Napóleon. - Talma.

Majdnem biztos, hogy amikor látta Talmát, tógája redőit igazgatva, Napóleon elgondolkozott: „Majd egyszer, ha eljön az ideje, ő fog megtanítani a királyi palást viselésére.”

Már az se csekélység, hogy egy első konzul hű olvasója Corneille-nak és Ossiannak; de mi az ahhoz képest, amikor az első konzul férfitestvérei fölfedezik magukban az írói tehetséget!

Nem lettek írók, de azért megpróbálták. Minden emberi ambíció figyelmet érdemel.

Lucien költeményeket írt.

Louis-nak más volt a hóbortja. Ő rímtelen verseket költött, lévén ez könnyebb, mint rímeket keresgél. Át is írta ebbe a formába Molière *Fösvény*-ét.

Joséphine, a kacér és kreol felség, simulékony szellemével és elbűvölő nemtörődömségével mindenhez tudott alkalmazkodni; mint Hamlet, hagyta, hadd tegyen mindenki kedvére, és - amiben szintén Hamlethez hasonlított - mindenkit megtapsolt mindenért.

Talma úgyszólván családtagnak számított ebben a polgári udvartartásban. Szóba hozta George kisasszony bemutatkozását, beszélt szépségéről, ígéretes tehetségéről, s Lucien tűzbe jött. Mint egy Keresztelő Szent János, egy kulcslyukon keresztül, vagy, ami szintén lehetséges, egy nyitott ajtón át, alaposan szemügyre vette a társaság érdeklődésének középpontjában álló kezdő művésznőt, akiről aztán, már-már gyanút ébresztő lelkesedéssel, megjövendölte Malmaisonban, hogy a kezdő művésznő, legalábbis külső megjelenésében, túl fog tenni a róla szóló dicshimnuszokon.

S felvirradt a nagy nap, a XI. év frimaire havának 8-a - vagyis 1802 november 29-e. A nagy nap hétfőre esett; a République színház előtt délelőtt tizenegyedtől álltak sorban az emberek.

Engedjék meg, hogy átadjam a szót Geoffroy-nak, ennek az értéktelen, felületes, meggyőződés nélküli kritikusnak, aki a forradalmi terror idején szerzett hírnevet. Íróasztalát egy hozzá hasonló kétes figura örökölte, akinek azonban több ízben is meggyűlt a baja a bűnügyi

rendőrséggel - nyilvánvaló jelül annak, mekkorát fejlődtek apáink ideje óta a francia közállapotok.

Hiszen mindent mégsem csinálhatunk rosszabbul, mint ők!

Kezdő színészekkel és színésznőkkel Geoffroy kemény szigorral bánt el - kivéve, ha gazdagok voltak.

Nézzük, mit írt George kisasszonyról e korszak kritikusainak koronázatlan királya.

Franciaországban mindig akad valaki, aki e címet viselheti. A király címében nem is kételkedik senki; legföljebb a király szavában.

RÉPUBLIQUE SZÍNHÁZ

IPHIGENIA

RAUCOURT KISASSZONY TANÍTVÁNYÁNAK, GEORGE WEYMER KISASSZONYNAK ELSŐ FELLÉPÉSE ALKALMÁBÓL

Előrelátható volt, hogy egy ilyen nagy port felverő bemutatkozás rengeteg embert érdekel, ennek okából kellő elővigyázatossági intézkedéseket kellett volna tenni a tömeg megzabolázására. Minthogy az összes jegyszedők a pénztáraknál foglalatostkodtak, a színház bejárata, kellő védelem nélkül, valóságos ostromnak volt kitéve. Az ott lejátszódó rohamokat könnyűszerrel módomban állna a legvéresebb színekben ábrázolni, minthogy nemcsak szemlélőként, hanem szenvedő alanyként is szerepeltem bennük. Csak akkor vettem észre, mi vár rám, amikor már bele-sodortattam...

Ahogy a költő mondja:

*...Quaeque ipse miserrima vidi
Et quorum pars magna fui!*⁴

Kedves olvasó, meg vagy-e lepve a jeles Geoffroy hátborzongató stílusától? Nem? Ennek örülök, mert én sem.

Folytassuk. A következő rész már nem ilyen otromba, sőt, egyre érdekesebb.

Szép Heléna láttán Priamosz király tanácsosai így kiáltottak föl: - Egy ilyen, szép királylány megérdemli, hogy háborút vívjanak érte, de ha mégoly csodálatosan szép is, a béke mégis fontosabb.

Én magam is, meglátván a színpadra lépő George kisasszonyt, kijelentettem: - Érthető, ha a nézők öldösik egymást egy ilyen pompás teremtség kedvéért. De ha még sokkal szebb lenne, akkor is kár az öldöklésért, mégpedig az ő érdekében. A nézők ugyanis sokkal szigorúbban bírálják meg az először fellépő művészt, ha látásáért ily borsos árat kell fizetniök.

⁴ „Magam is mi nyomort láttam S a bajokból mily sokat átéltem.” (Vergilius *Aeneis*-ének II. énekéből. Lakatos István fordítása.)

George Weymer, akinek szépségét már bemutatkozása előtt égis dicsérték, nem cáfolta meg ezt a hírnevet, sőt. Megjelenése szerencsés elegye a francia kellemnek és a görög formák nemes harmóniájának. Alakja Dianát juttatja eszembe, amint az Eurotasz partja felé lépked, nimfái körében, egy fejjel kiemelkedve közülük, egyénisége Guérin ecsetjére kínálkozik, s ami tehetségét illeti, az semmivel sem marad el szépsége mögött. A zsúfolásig megtelt színház szinte remegett a nagy feszültségtől. A jobb proszcénium páholyban ott láttuk az első konzult, teljes családi körben, s ő tetszése jeléül többször is összeütötte kezét. Ennek ellenére megnyilvánultak bizonyos ellenvélemények is, amikor az alanti verssor hangzott el a színpadon:

*Jól tudod, s Kalkhasz is ezerszer mondta már...*⁵

Bocsánat, hogy zavarok, jobban mondva, hogy újra megzavarom Geoffroy-t.

Olvasóim is tudják, hogy minden színésznő első szereplésekor milyen várakozás előzi meg ezt a mondatot.

Hogy miért? - kérdezi olvasóm.

Igaz, igaz. Ezt már csak az tudja, akinek tudnia muszáj.

Megmagyarázom.

Ez a mondat egészen semmitmondó. Oly semmitmondó, hogy már nem illik a tragédiához.

Azt hiszem, hogy önök, hölgyeim és uraim, akik megtisztelnak érdeklődésükkel, mit sem tudtak erről. Én azonban, az önök alázatos szolgája, mindent tudok róla, minthogy mindent el kell olvasnom, még Geoffroy írásait is.

Türelem, türelem! Lesz ez még cifrábban is! Minthogy ugyebár, ez a sor, egyszerűségénél fogva, méltatlan a tragédiához, jogos az a várakozás, hogy a színésznő kijavítsa a költő hibáját, és a szóban forgó sort fölemelje a porból.

George kisasszony azonban nem kívánt versenyezni Racine lángelméjével. Természetes hangsúllyal s a lehető legegyszerűbben mondta el ezt a sort, mert hiszen az érzelmek egyszerű szavaival íródott. A nézőtér felmorajlott. A művésznő újra kezdte, éppoly egyszerűen, mint az előbb. A moraj megismétlődött.

Még szerencse, hogy Raucourt művésznő, akit pedig kisebb baleset ért, elvitette magát a színházba, és végignézte az előadást. Ott ült az egyik elfüggönyözött kis páholyban, s onnan bátorította tanítványát.

- Kitartás, Georgine! - kiáltotta oda neki.

Bizonyára furcsán cseng az önök fülében, hogy George művésznőt valaha *Georgine*-nak becézték. Nos hát, a kis Georgine harmadszor is elmondta a sort, ugyanolyan egyszerűen és közvetlenül, mint az előbb.

Kitört a taps.

⁵ Racine: *Iphigenia*, Kardos László fordítása.

S ezzel a fordulattal - hogy színházi nyelven fejezzem ki magam - „beütött a siker” a Théâtre Français-ba.

Az előadás egyetlen csalódását Talma okozta - írja tovább Geoffroy -, aki az Akhilleusz szerepében megkívánt intelligenciával, mértéktartással és emelkedettséggel adósunk maradt.

Kezdek gyanakodni, hogy túlbecsültük a derék Geoffroy pártatlanságát! Könnyen lehet, hogy az előadás előtt, az első konzul páholyából, Napóleon családjának egyik tagja egy ezüstösen csengő üzenetet küldött a nagy kritikusnak...

George kisasszony három egymást követő napon lépett föl Klütaimnésztra szerepében óriási sikerrel.

Utána Aménaide szerepében jelent meg a közönség előtt.

Ezt követően a *Kínai árvá*-ban mutatkozott be, Idamé szerepében.

A férfiak szemében az volt a döntő pillanat egy színésznő első fellépésénél, hogy miképpen adja elő azt a nevezetes, Racine nagyságához oly méltatlan sort:

Jól tudod, s Kalkhasz is ezerszer mondta már...

Ezzel szemben a nők ugyanilyen izgalommal lesték, milyen frizurát visel majd az újonc művésznő Idamé szerepében.

Nos hát, George kisasszony teljesen egyszerű kínai frizurát csinált, vagyis kifésülte haját a homlokából, és összefogta egy aranszalaggal.

Elbűvölő volt; s hogy az volt, ezt nem is Lucien, hanem a testvére, Jérôme király öfelsége közölte velem, aki pedig nagy bámulója volt a női nemnek, kínai frizurában vagy anélkül; ő egyébként, Raucourt művésznővel egyetemben, továbbra is Georgine-t mondott George helyett.

A *Kínai árva* előadásának estjén egész Párizs az új színésznőről beszélt; ő maga pedig épp lencsefőzeléket vacsorázott a Peru szállodában; nem azért, mert olyan nagyon kívánta volna a lencsét, mint Ézsau, hanem mert más nem volt otthon. S ekkor jelentették Zappia herceget.

Ki volt ez a herceg? Talán egy másik kritikus-királyfi?

Nem, nem! Ő igazi herceg volt. A művészetek barátja, mint Ligne vagy Hénin herceg, akiknek fajtája azóta kiveszett. Akkor azonban sok hercegi sarj fordult meg a Théâtre Français társalgójában, mint ahogyan Pignatelli herceg az opera társalgójának volt bennfentese.

Én már csak régi fényének árnyékában ismertem a Théâtre Français társalgóját, de abban az időben, amelyről beszélünk, csodálatos hely lehetett.

Valahányszor Talma, Raucourt, Contat, Monvel vagy Molé játszott, és általában, minden jelentős előadás után, a művészek, a diplomata és az arisztokraták bekapogtattak egy szóra az est hősenek vagy hősnőjének öltözőjébe, s aztán lent, a társalgóban, valamennyien összejöttek.

Bonaparte, aki születőfélben levő udvartartásából már nagyon szeretett volna igazi királyi udvart csinálni, megirigyelhette volna ezeknek az összejöveteleknek a fényét.

Magam is láthattam még Mars kisasszony öltözőjében e tündöklő napok kései visszfényét.

E társalgóbeli összejöveteleken csak estélyi öltözékben kellett megjelenni. Úgyszólván még a székeken, zsámolyokon és fotelekben való elhelyezkedésnek is megvolt a maga előírt rendje, szigorú szertartások szerint folytak le az összejövetel; a *Comédie Française* hölgyeit mindenki a legnagyobb respektussal emlegette. Máig emlékezetes az a kis eset, mely a megszentelt szokásokon az első csorbát ütötte.

Bourgoin kisasszony nevéhez fűződik a nevezetes esemény. Éhes volt, pástétomot és bort kért, s ezzel léket kapott a hajó.

A színház öreg törzstagjai azt mondták: „Szégyen-gyalázat” - és égneek emelték karjukat.

Volt is okuk a kétségbeesésre. Egy lék, ha be nem tömik, állandóan tágul. Kiváltképp, ha egy színház kapott léket.

Ez a lék az oka, hogy manapság már sör és rántotta járja a társalgóban.

Térjünk vissza a lencsét vacsorázó Georgine-hoz és hercegi vendégéhez.

Vajon mi lehetett Zappia herceg látogatásának célja?

A herceg egy Colonne utcai lakás kulcsát ajánlotta fel Georgine-nak... E nap folyamán ötvenezer frank ára bútort vitetett már föl ebbe a lakásba.

Átnyújtván a kulcsot, megnyugtatta a szép Georgine-t, hogy a lakásnak nincs is több kulcsa, csak ez az egy.

Erre esküt is kellett tennie, másképp az ifjú művésznő nem lett volna hajlandó a Peru szállodát otthagyni.

Mire esküdött meg a herceg? Azt örök titok fedi. Pedig megpróbáltam Georgine-t magát kifaggatni, ő azonban egy Lucrezia Borgia fenséges naivitásával mosolygott.

- Mit tudom én, barátom... Sokan esküdöztek már nekem, és sokan szegték meg esküjüket...

A művésznő hurcolkodása nem nyerte meg Lucien Bonaparte tetszését.

Lucien abban az időben nem volt még se herceg, se gazdag, ennél fogva a diákszerelmet választotta, s épp a szívbeli szerető mindig kissé kínos tisztét akarta kivívni magának, amikor egy este besurrant páholyába Hermione öltöztetőnője, és döbbenten közölte, hogy megérkezett az első konzul első inasa!

Ördög és pokol! Az első konzul első inasa! Aki brumaire 18-ának reggelén ráadta a ruhát gazdájára! Ez mégiscsak más, mint Zappia herceg!

Az első konzul elvárja Hermionét Saint-Cloud-ban...

Hermione jöhet úgy, ahogy van; majd ott levetkőzhetik.

A meghívás bizony elég otrombán hangzott, de hát az első konzulnak ez volt a stílusa.

Ha jól meggondoljuk, Antonius is egyszerűen ráparancsolt Kleopátrára, hogy jöjjön el hozzá Ciliciába. Miért ne rendelhette volna Bonaparte is magához a szép Hermionét?

A görög hercegnő volt olyan büszke, és olyan szép is, mint Kleopátra; s ha Egyiptom királynője arany dereglyén hajózott le a Küdmoszon, Hermioné hasonló járművön utazhatott volna a Szaján.

Ezt azonban az első konzul nem bírta volna türelemmel. Alig várta már, hogy elmondhassa bókjait, az ifjú színésznő pedig, aki hiú volt, mint minden művész, ugyanúgy égett a vágytól, hogy meghallgassa őket.

Hermione harminc perccel éjfél után lépte át a saint-cloud-i palota küszöbét, és egészen reggel hatig ott tartózkodott.

Győztesen lépett ki onnan, mint Kleopátra; s mint Kleopátra, ő is térdre kényszerítette a világ urát.

A világ ura egy kissé meg volt lepve. Fivére ugyanis azt mesélte neki, hogy a kezdő művész a Peru szállodában lakik, vizet iszik és lencsét eszik; s íme, most egy száz aranyat érő londoni fátyolban jelenik meg előtte, továbbá egy ezer tallér ára kasmírkendőben; hirtelen féltékenységi rohamában dirib-darabra szaggatta a vagyont érő két ruhadarabot.

Én ugyan megpróbáltam bizonygatni George-nak, hogy föltehetően inkább kíváncsiságból, mint féltékenységből cselekedte.

Ő azonban kitartott amellett, hogy tettének egyetlen indítéka a féltékenység volt.

Néhány nappal e kis éjszakai kirándulás után már köztudomású lett a kis művész győzelme.

- Miért szakított magával Napóleon? - kérdeztem egyszer George-tól.

- Elhagyott, mert császár akart lenni - volt a válasz.

Dumas, ígéretéhez híven, hamarosan megírja anyjának, hogy költözzék hozzá Párizsba. Eladják a dohánytőzsdét, a fölösleges bútorokat, s amikor Dumas édesanyja - egy ágygal, egy szekrénnel, két fotellel és négy székkal - felhurcolkodik Párizsba, száz aranyat hoz magával. Erre az anyagi segítségre nagyon rá is szorulnak, mert az író parányi manzárdszobájában nemcsak egy személlyel szaporodik a létszám. Időközben ugyanis - 1824-ben - megszületett a fia, ifj. Alexandre Dumas, s hosszú keresgélés után sikerül is egy kétszobás lakást találniuk a Saint-Denis utca 53. szám alatt évi háromszázötven frank bér ellenében, ami az egyelőre még kezdő írónak súlyos anyagi megterhelést jelent.

Emlékirataiban Dumas váltakozva számol be magánéletéről és korának történelmi eseményeiről. Leírja X. Károly megkoronáztatását, I. Ferdinánd nápolyi király és I. Sándor orosz cár halálát, majd visszakanyarodik személyes emlékeire, és a párizsi élet ábrázolására a restauráció korának utolsó éveiben.

22.

Rousseau és Romieu. - Forduljon a házmesterhez. - Egy nyolcas gyertya. - „A két majomhoz.” - Hánykor húzzuk fel az óránkat? - A prefektus úr mulat. - Henry Monnier. - Informálódni kell.

Miközben a történelem felső régióiban ilyen nagy események folytak, családjunk szerény vagyona egyre összefüggő zsugorodott. Abból a száz aranyból, amit anyámtól kaptam, alig maradt valami, s ez igen rossz jel volt, mert eszerint másfél év alatt majdnem négyezer frankot költöttünk, ezernyolcszázzal többet, mint amennyit szabad lett volna. Ideje volt, hogy beváltssam ígéreteimet, vagyis, hogy valamilyen nem hivatali munkával megtoldjam a fizetésemet.

Leuven meg én tovább folytattuk együttműködésünket, de minden eredmény nélkül. Emiatt aztán nagy hangon szidtuk a színigazgatókat, amiért igazságtalanok, a színi bizottságokat, amiért nincs ízlésük, holott műveink igazi érdeme alapján jobban tettem volna, ha legalább önmagamnak szép csendesesen bevallom, hogy darabjainkat - ha én vagyok az igazgató - magam is visszaadtam volna.

A siker érdekében elhatároztuk, hogy még áldozatok árán is magunk mellé vesszük társnak Rousseau-t, abban a reményben, hogy ő majd hozzáadja, színdarabjainkhoz azt a nemtudom-micsodát, amit egy festményen így neveznek: az utolsó ecsetvonás.

Áldozat fejében be kellett szereznünk néhány üveg finom bordói óbort, nagyobb mennyiségű rumot és süvegcsukortörmeléket.

Rousseau ama jó hírű iskolához tartozott, melynek tagjai, Favart, Radot, Collé, Désaugiers, Armand Gouffé és még néhányan egy sort se tudtak leírni, míg meg nem hallották a dugók durrogását, vagy lángolni nem látták a puncsot.

Azokban az években Rousseau nagy népszerűségnek örvendett; hírnevén azonban, nem csekély bánatára, kénytelen volt megosztani kitűnő társszerzőjével, Romieu-vel.

Persze, jöttek aztán olyan idők is, amikor nem lett volna bátorságom ilyen hangon beszélni Romieu-ről, Dordogne megye illusztris prefektusáról, nehogy megtépázzam politikai babérjait. Emlékszem még, mennyire szívére vette, amikor felröppent az a hír - szerencsére álhír -, hogy megették a cserebogarak! Hívei minden követ megmozgattak, hogy a zugsajtónak ezt az otromba tréfáját megcáfolják. Nehéz dolog is az, istenem, hogy egy szellemes embernek megbocsássák a szellemességét, s hogy egy jó kedélyű embert komoly emberszámba vegyenek! Szegény Romieu, alighogy kilábolt e kettős és kétes dicsőségből, melyre egyébként alaposan rászolgált, amikor, alig tízéves alprefektusi, illetve prefektusi tündöklése után úgy járt, mint az a szerencsétlen római varga, aki hollóját megtanította erre a kiáltásra: *Éljen Augustus Caesar!* A francia Augustus Caesar megbukott, s akkor semmivé vált Romieu minden bajlódása és iparkodása; *opera et impensa periit...*⁶ Romieu visszatért a közrendű emberek sorába, bukása pedig, mely egyébként a nehézkes törvényének fittyet hányva, alulról fölfelé ment végbe, ismét szabad kezét ad nekem, hogy azt írhassem a *Talált gyermek* és *A Caesarok kora* szerzőjéről, amit akarok.

⁶ Elvesznek a művek és a rájuk fordított gond. (latinul)

Romieu tehát 1825-ben Rousseau társszerzője volt. De ők ketten se vitték többre, mint Adolphe meg én, leszámítva egy csomó kacagtatónál kacagtatóbb csíny, melyekről aztán volt mit beszélni a Roi és a Varietés kávéházak törzsvendégeinek.

Félek, hogy nem elég világosan fejeztem ki magam, s a dolgok párhuzamossága esetleg azt a látszatot kelti, mintha Adolphe-tól és tőlem valami hasonlót lehetne várni.

Erről szó sincs. Adolphe-nak világéletében olyan humora volt, mint egy trappista szerzetesnek, s ami engem illet, velem született derűm ellenére se vittem többre, mint, hogy jókat kacagjak a mások tréfáin, és tétlen szemlélője legyek a körülöttem lejátszódó csínytevéseknek.

Csak bámulni tudtam, hogy Rousseau és Romieu, ilyen tekintetben, milyen vakmerő tettekre képes!

Itt vannak például az ivászatok. Kettejük közül Rousseau bírta rosszabbul a bort, viszont el kell ismerni, hogy részegen is elragadó volt; őt azonban úgyszólván minden áldott éjjel faképnél hagyta az ő áruló Püladésze, elcsípte egy rendőrőrzárát, és éjszakai csendháborítás miatt bekísérte az őrszobára. No de Rousseau olyan volt, mint az a gyerek, akivel, nehogy eltévedjen, bemagoltatnak egy nevet és egy lakcímet. Rousseau emlékezetének legmélyebb rétegébe egy ismerős rendőrtiszt neve és lakcíme volt bevésvé oly kitörölhetetlenül, hogy se bor, se pálinka, se rum, se puncs nem tudta feledtetni. Rousseau tántoroghatott, Rousseau dadoghatott, Rousseau lehetett kapatos vagy tökrészeg, elfelejthette anyja nevét és lakcímét, Romieu nevét és lakcímét, saját nevét és lakcímét - akkor is tisztán, érthetően ki tudta mondani a szóban forgó rendőrtiszt nevét és lakcímét.

A dolog úgy áll, hogyha valaki, ha még oly részegen is, azt a teljesen törvényes kérést terjeszti elő, hogy vigyék el egy rendőrtiszthez, annak lehetetlen ellentmondani. Ennélfogva Rousseau-t elvitték a barátjához, aki először alaposan lehordta, de a végén mindig szabadlábra helyezte.

Egyszer azonban a rendőrtiszt a szokásosnál alaposabban lehordta Rousseau-t, szemére vetette, hogy éjjelente felébreszti és megzavarja álmát. Ezt Rousseau bűnbánó arccal hallgatta végig.

- Önnek, uram, tökéletesen igaza van - ismerte be. - Ezennel ünnepélyesen megígérem, hogy ezentúl csak két egymás utáni estén fog látni. Minden harmadik esetben más valakihez kísértetem magam.

Be is váltotta szavát. Csakhogy a rendőrtisztek se mind egyformán elnézőek.

Mindjárt az első, akihez Rousseau elvitette magát, a Saint-Martin fogdába záratta, ahonnan csak két nap múlva engedték ki. Mit volt mit tenni; visszatért a jól bevált lakcímhez.

Egyébként Rousseau és Romieu ugratásainak legkedvesebb célpontjai a házmesterek és a fűszeresek voltak.

Egyszer Rousseau bedugta a fejét egy házmesterfülle kisablakán.

- Üdvözlöm, barátom.

- Jó napot, uram.

- Ha szabad érdeklődnöm, miféle madár az ott, az ablakban?

- Az, uram, fekete fejű poszáta.

- Ugyan, ugyan... És mire jó magának ez a fekete fejű poszáta?

- Azért tartom, uram, mert szépen énekel.

- Igazán?
- Parancsoljon, hallgassa meg.
- S a házmester, csípőre tett kézzel, fejével ütemesen bólogatva, üdvözült mosollyal hallgatta posztájának csattogását.
- Igaza van, barátom... maga házasember?
- Igen, uram. Harmadszor vagyok nő.
- És hol az asszony?
- Uraságod a feleségem iránt érdeklődik?
- Igen, igen, a kedves felesége iránt.
- Fönt van az ötödik emeleti lakónál.
- Ugyan, ugyan... És mit csinál az ötödik emeleti lakónál?
- Takarít.
- Fiatal vagy öreg az ötödik emeleti lakó?
- A kettő között, uram.
- Ugyan, ugyan... És a gyerekek?
- Nincsenek gyerekeim.
- Magának nincsenek gyerekei?
- Nincsenek, uram.
- Hát mit csinált maga a három házassága alatt, mondja?
- Bocsánat... Uraságod bizonyára keres valakit.
- Nem én.
- Akkor talán óhajtott valamit.
- Semmit.
- No de hiszen uraságod egy negyedóra óta egyik kérdést a másik után teszi föl nekem!
- Ez igaz.
- Hát miért kérdezősködött?
- Semmiért.
- Hogyhogy, semmiért? Csak volt valami célja?
- Nekem ugyan nem.
- Akkor viszont szeretném megkérdezni, hogy minek köszönhetem azt a megtiszteltetést...
- Úristen! Hát erre vitt az utam, és látom, hogy ide van írva a fülkéje fölé: *Forduljon a házmesterhez!* Ezért fordultam magához, barátom...
- Máskor Romieu ment be egy fűszereshez.
- Jó napot kívánok.
- Alázatos szolgálója.

- Kapni magánál nyolcas gyertyát?
 - Amennyit csak parancsol, uram. Kelendő cikk ez, mert több a kispénzű, mint a nagypénzű vásárló.
 - Ebből a megjegyzéséből úgy veszem észre, hogy ön nemcsak kitűnő fűszeres, hanem még kitűnőbb megfigyelő.
 - Észrevétele nagyon megtisztelő, uram.
- Romieu hajlong. A fűszeres szintén hajlong.
- Mit is méltóztatott parancsolni uraságod?
 - Egy nyolcas gyertyát.
 - Csak egy szálat?
 - Egyelőre egyet. Aztán majd meglátom.
- A fűszeres kivesz egy szál gyertyát a csomagból, és így szól:
- Tessék parancsolni.
 - Legyen szíves, vágja ketté. Én iszonyodom a gyertya érintésétől.
 - Meg is értem. A fagygyertya nem valami jó szagú... Tessék, uram, a gyertyája, két darabban.
 - Nagyszerű! Most még arra szeretném megkérni, hogy vágja e két darab mindegyikét négyfelé.
 - Négyfelé?
 - Úgy van. Ahhoz ugyanis, amit tenni készülök, nyolc darabka gyertyára van szükségem.
 - Már meg is történt, uram.
 - Most már csak arra az egyre szeretném megkérni, hogy szíveskedjék meghegyezni a gyertyáimat.
 - Mind a nyolcat?
 - Csak hetet. A nyolcadiknak ugyanis kint van a bele.
 - Igaz.
 - Nagyszerű, nagyszerű... Nagyon szépen köszönöm. Várjon egy kicsit. Most állítsa föl a gyertyáimat a pulton, három-három hüvelyknyire egymástól.
 - Mi az isten csodáját akar velük csinálni, uram?
 - Majd meglátja... Nem veszi tolakodásnak, ha most arra kérem, hogy adjon kölcsön egy doboz gyufát?
 - Tessék, parancsoljon.
 - Nagyon kedves.
- Most aztán Romieu ünnepélyesen meggyújtotta a nyolc gyertyacsonkot.
- Ha szabad kérdezni, mit csinál uraságod?
 - Viccet.
 - Ha jól értettem, viccet mondott uraságod?

- Jól értette.

- És most mi lesz?

- Most, miután vége a viccnek, elmegyek.

Romieu meghajol, sarkon fordul, kimegy.

- Hová megy? Miért megy el? - ordít a fűszeres. - Ki se fizette a gyertyát! Legalább a gyertya árát fizesse meg!

Romieu hátranéz.

- Ha megfizetem a gyertyát, akkor mi a vicc?

És fittyet hányva a fűszeres kiabálásának, elsiet.

Olykor azonban Romieu felülemelkedett ezeken a fűszeresi körökön, s a gazdagabb kereskedőket tisztelte meg tiszteletlenségével.

Egy éjszaka fél egykor végigsétált a Seine utcán, s azt látja, hogy *A két majomhoz* címzett üzlethelyiséget, mely rendszerint csak tizenegyig tart nyitva, kivételesen e késő órán zárja be egy inas.

Hanyatt-homlok berohant az üzletbe.

- Hol a tulajdonos?

- P. úr?

- Ő!

- Lefeküdt.

- Mikor?

- Egy órával ezelőtt.

- Itt a házban?

- Hát persze.

- Vezessen hozzá.

- No de uram...

- Mire vár?

- Csak azt szeretném mondani...

- Siessünk!

- Ennyire fontos, amit mondani akar neki?

- Attól tartok, máris késő.

- Ha uraságod vállalja a felelősséget...

- Gyerünk! Gyerünk! Gyerünk!

Az inas tárva-nyitva hagyja a boltot, fölvezeti Romieu-t a félemeletre, ahol gazdája, úgy horkol, mint egy nagyböggő.

- P. úr! P. úr! - kiabál rá az inas.

- Mi történt? Eridj a fenébe. Mit akarsz?

- Én nem akarok semmit...
 - Hogyhogya nem akarsz semmit?
 - Nem én, hanem egy úr akar az úrral beszélni.
 - Ilyen későn?
 - Azt mondja, borzasztó sürgős ügyben.
 - És hol az az úr?
 - Itt áll az ajtóban... Tessék, uram, fáradjon be.
- S Romieu belép. Lábujjhegyen, kalap a kezében, arcán édes mosoly.
- Uram, bocsánat, ezer bocsánat, amiért háborgatni merem...
 - Állok rendelkezésére az úrnak... Mivel szolgálhatok?
 - A társával szeretnék beszélni.
 - Miféle társammal?
 - Az üzlettársával.
 - Nekem nincs társam.
 - Nincs?
 - Nincs.
 - De hiszen az van a cégtáblára írva, hogy „A két majomhoz”... Ez nem más, mint a közönség félrevezetése!
- Arra is volt azonban példa, hogy felismerték a nagy tréfamestert, s akkor bizony ő húzta a rövidebbet. Rousseau egyszer bement egy óráshoz.
- Uram, egy jó órát szeretnék venni.
 - Itt az az óra, mely önnek való.
 - Hol készült ez?
 - Leroy-nál.
 - Ki az?
 - Az órák testületének egyik kiválósága.
 - Vállalja érte a felelősséget?
 - Természetesen.
 - Hetenként hányszor kell az órát felhúzni?
 - Egyszer.
 - Reggel vagy este?
 - Mindegy. De talán mégis jobb lenne reggel.
 - Miért?
 - Mert este, Rousseau úr, be van az ember rúgva, és akkor túlhúzza a rugót.

Rousseau látta, hogy ezúttal, pórul járt. Elment, de előzőleg megígérte az órásnak, hogy ezentúl nála fog vásárolni; ígéretét azonban - bölcs belátással - nem tartotta be.

Nem lehet csodálni, hogy Romieu abbahagyta e csínytevéseket, amikor alprefektus, illetve prefektus lett; de azt mondják, régi énje időnként ki-kitört belőle. Az ember hiába üzi el magától alapvető jellemvonásait; azok - az auteuil-i költő szavával - vágtatva térnek vissza hozzá.

Mesélik például, hogy az alprefektus úr egyszer meg volt híva vacsorára, s este tizenegykor tért haza. - Hajdanában, Párizsban, ha Romieu házon kívül vacsorázott, sohase ért haza hajnal előtt. De hát más Párizs és más a vidék! - Tizenegykor, hazatérőben, az alprefektus úr az alprefektúra elé érkezett, ahol is néhány helybeli kölyök azon volt, hogy kövekkel megcélozza és betörje az épület előtt égő utcai lámpák üvegét. De hát más Párizs, és más a vidék! Ezek a kétbalkezes kisvárosi csibészek negyedszerre, sőt, ötödszörre se találtak célba, amire az alprefektus, aki észrevétlen álldogált a hátuk mögött, lekicsinylően legyintett. Nem is bírta sokáig nézni ezt a nagy fokú tehetetlenséget; odamegy, fölkap egy követ, beáll a meghökkenve bámuló kölykök közé, megcélozza a lámpát... s az üveg csörrenve ezer darabra törik...

- Így kell ezt csinálni, uraim - jegyezte meg. Aztán hazament, és fejcsóválva mormogta:

- Micsoda elkorcsosult ifjúság!

Mindnyájunknak vannak gyenge pillanataink; ennél fogva az alprefektus úrnak is néha a fejébe szállt, hogy ő hímzett gallért visel. Ha igaz, hogy a bölcs horgász naponta hétszer veti ki horgát, akkor az okos embernek is szabad évente egy butaságot elkövetnie.

Történt ugyanis, hogy Henry Monnier Périgueux-be érkezett. Ki ne ismerné ezt az elmés karikaturistát, a közkedvelt közmondásgyártót, mindnyájunk barátját? Megjött, s első útja régi barátjához, Romieu-höz vezet, s bejelenti, hogy még aznap nála fog vacsorázni.

Az alprefektus fényes lakomát rendezett. A meghívottak többsége Dordogne megye hivatalnoki karához tartozott, ami az est pompáját egy csomó hímzett gallérral növelte.

Csak hogy ilyen kicsiségekkel egy Henry Monnier-t nem lehet megijeszteni. Ő mindenütt cseveg és mesél, mindenütt otthon van - vagyis, mindig egyformán elragadó.

Egy idő múlva azonban szemet szúrt neki valami. Mégpedig, hogy ő kitartóan tegezi ugyan Romieu-t, Romieu azonban, ugyanilyen kitartóan, magázódik vele.

Furcsa szokás, ellentétben áll minden hagyománnyal.

Azt hitte, nem jól hall. Amikor azonban megbizonyosodott róla, hogy a dologban nincsen tévedés, az asztal végéről odakiáltotta a túlhan ülő alprefektusnak:

- Jó lesz vigyázni, kedves Romieu, mert ha én tegezlek, te viszont magázódsz velem, mindenkinek azt fogja hinni, hogy az inasom vagy!

Egész Párizsnak észre kellett vennie Romieu távollétét, habár az ő eltávozása után is megmaradt nekünk Rousseau. Viszont, ha Romieu-ből prefektust tudtak csinálni, a párizsiak joggal remélhették, hogy Rousseau-ból Párizs prefektusa lesz, de ez az álom, úgy látszik, nem valósulhatott meg.

Hogy váltak el egymástól a távozó Romieu és a Párizsban maradó Rousseau?

Nos hát, Rousseau sose felejt el Romieu-nek ezt a búcsúzást!

Amikor Romieu megkapta alprefektusi kinevezését, Rousseau majd kiugrott a bőréből örömeiben. Ha úgy vesszük, nem valami következetes eljárás a kormány részéről, hogy Romieu-ből alprefektust csinál, viszont Rousseau-t - valamilyen ürüggyel - elfelejti kinevezni melléje.

Minthogy azonban Rousseau a forradalom után nem kért magának semmit, józan ésszel nem is vehette zokon a kormány feledékenységét.

Sietett tehát Romieu-höz.

- Engedd meg, kedves barátom, hogy gratuláljak.

- Ó! Hát tudod már?

- Hogyne tudnám!

- Bizony, bizony, alprefektus lettem.

- És most, hogy leszünk?

- Hogy lennénk?

- Remélem, énram is gondoltál?

- Terád? Miért?

- Hát nem lesz szükséged titkára?

- Titkára? Csakugyan.

- Van már?

- Nincs.

- Hát ennél kívánni se tudnék jobbat! Évi ezerkétszáz frank fizetés, lakás, ellátás és a te társaságod... Ezzel én beérem.

- Remek - mondta Romieu.

- Akkor rajta! - biztatta Rousseau.

- Gyere vissza holnapután, akkor megmondom, van-e rá lehetőség.

- Lehetőség? Hogy az ördögbe ne lenne rá lehetőség!

Rousseau elment, s harmadnap újra megjelent.

Romieu azonban nyomott hangulatban fogadta, szinte letörve.

- Mi újság?

- Kérlek szépen, kedves barátom, kétségbe vagyok esve!

- Miért?

- Nem megy a dolog.

- Nem vihetsz magaddal?

- Remélem, megérted a helyzetemet.

- Egy szót sem értek.

- Ahhoz, hogy magammal vihesselek, be kellett szereznem bizonyos információkat.

- Énrólam?

- Úgy van, terólad. És megtudtam...

- Mit tudtál meg?

- Megtudtam, hogy iszol, kedves barátom.

Rousseau elment. Többé nem jött vissza.

Szegény! A fiamnak meg nekem három hónappal a halála előtt mesélte el ezt a történetet; közben könnybe lábadt a szeme.

- Romieu hálátlan! - mondta tragikus hangon, mint Kalkhasz. - Nem is lesz neki jó vége!

Csak be ne teljesedjen Romieu-n Rousseau sötét jóslata!

Romieu-nek három évig színét se láttuk. E három év alatt nagy változások történtek a fővárosban.

Azt mondtam, nagy változások történtek Párizsban... Végzetes változásokat kellett volna mondanom.

Az ünnepi vacsorák megszűnése egész civilizációnkat súlyos veszéllyel fenyegeti.

A vacsorák megszűnése és a szivarok megjelenése: e két jelenség okozza, nézetem szerint, szellemi életünk hanyatlását.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az utánunk következő nemzedék lomhább elméjű volna, mint mi vagyunk. A világért sem! Itt van a fiam, aki ezt sohase bocsátaná meg nekem. Én csak annyit mondok, hogy az ő szellemi életük más, mint a miénk.

De térjünk vissza Rousseau-hoz.

23.

A lámpás. - Vadászat és szerelem. - Rousseau része. - Fogadtatás az Ambigu színházban. - Első írói jövedelem. - Ki az a bizonyos Porcher. - Miért nem szabad előtte Mélesville-t szidni.

Leuvennel elmentünk Rousseau-hoz, aki akkoriban a Petit-Carreau utcában lakott valami kis nővel.

Épp dühöngött. Előző este Romieu-vel vacsorázott. Kitűnően érezte magát Philippe-nél - egyébként ajánlom szíves figyelmükbe, mert az egyetlen ember, akinél még vacsorázni lehet - és ott, mire egy óra lett, Rousseau derekasan becsípett. Alighogy kilépett az utcára, a friss levegő megtette a magáét; tízet lépett, s részeg volt, százat lépett, s tökrészeg.

Romieu küzdött, akár egy hős; ameddig bírta, cipelte a barátját. Csak amikor már másodszor rántotta le magával a földre, szánta rá magát, hogy otthagyja; ennek végrehajtásánál azonban figyelembe vette az óvatos előrelátás összes elképzelhető rendszabályait.

Először is, Rousseau lakásától harminc lépésnyire, belátva, hogy minden további küzdelem hiábavaló, gyöngéden lefektette barátját egy zöldségkereskedés bejárata elé, az ott heverő káposztalevéltre és répa zöldjére. Fejét a ház falának támasztotta, aztán addig verte és rugdosta egy szatócs ajtaját, míg az ki nem nyitotta a boltját. Romieu vásárolt a szatócsnál egy lámpást, letette a földre, a barátja mellé. Meggyújtotta a kanócot, s aztán elbúcsúzott boldogtalan barátjától, mondván:

- Most pedig aludj jól, Epikurosz fia! Ne félj, senki se fog összetaposni!

E szózatában Romieu nemcsak a jól végzett munka örömét, hanem a gondviselésbe vetett határtalan bizalmát is kifejezte.

Hála az éberen őrködő lámpavilágnak, Rousseau minden háborgatás nélkül átaludta az éjszakát. Fölbredve néhány pénzdarabot talált a markában.

Jótét lelkek koldusnak nézték, s megörvendeztették egy kis alamizsnával.

Amikor fölvirradt a reggel, mégis megalázó helyzetbe került. Minthogy ott lakott a közelben, többen, mint például a szatócs és a zöldségárus, felismerték.

Vigasztalásul meghívtuk egy jó ebédre a Variétés kávéházba. Vasárnap volt, nem kellett az irodába mennem; ezért aztán ebéd után magunkkal vittük Adolphe szobájába.

Ez a szép szoba Arnault-ék újonnan épített és kitűnően karban tartott házában volt, a La Bruyere utcában. Az Arnault családot követve Leuvenék is ide költöztek a Pigalle utcai házból.

Asztalhoz ültünk s megteáztunk, mert Rousseau kijelentette, hogy különben nem bírná a szemét nyitva tartani. Aztán szép sorjában felolvastuk neki összes eddigi kísérleteinket, hadd válassza ki ő maga, hogy a sok közül melyik lesz méltó legmagasabb pártfogására.

A második jelenetnél Rousseau végigheveredett Adolphe ágyán, mondván, hogy fekvő állapotban sokkal éberebben tud odafigyelni. A negyedik jelenettől kezdve már horkolt, jeléül annak, hogy ha még oly puha ágy volt is a Petit-Carreau utcai zöldségkupac, a házon kívüli alvás mégsem ad igazán, pihentető álmot.

Tiszteletben tartottuk Rousseau álmát, s vártunk türelemmel, míg föl nem ébredt.

Ennek is eljött az ideje. Most viszont arról panaszkodott Rousseau, hogy nehéz a feje, és ilyen állapotban nem tud kellőképpen odafigyelni. Kérte, hadd vihesse haza a kéziratainkat; otthon majd nyugalomban elolvassa az egészet, s aztán nyilatkozik.

Így hát gondjaira bíztuk összes kincseinket, úgymint két melodramát és három bohózatot. Abban maradtunk, hogy a következő hét csütörtökén jövünk össze újra, s itt, Adolphe-nál fogunk vacsorázni.

Felismerve e vacsora jelentőségét, Adolphe édesanyja magára vállalta a gondos előkészítést és a felszolgálat ellenőrzését.

Rousseau-nak pedig, akit szóban már meghívtunk, külön írásos meghívást is küldtünk.

A báli meghívók aláírására azt szokták odaírni, hogy tánc is lesz. A mi meghívónk aláírása ez a megjegyzés állt: „A vacsorához két üveg pezsgő!”

Amint várható volt, Rousseau megjelent.

Egyébként se melodramáink, se bohózataink nem nyerték meg tetszését.

Szerinte a melodramákat túlságosan ismert regényekből merítettük, vagy pedig mások, más címmel, megírták már a mi témáinkat.

A bohózatokról az volt a véleménye, hogy az alapötleteink úgyszólván közszájon forognak.

Ilyen megsemmisítő bírálat hallatára nálunk erősebb ember is összeroppant volna.

Adolphe-nak azonban eszébe jutott valami, amitől bátorságra kaptunk, és önbizalmunk is visszatért.

- Egy sort se olvasott az egészből - súgta oda nekem.

- Én is azt hiszem - válaszoltam.

Ettől a kis önáltatástól tüstént jókedvünk kerekedett. Az utolsó fogásnál elkezdtem anekdotákat mesélni; többek közt elmondtam egy vadászhistóriát.

- Ilyet még nem hallottam! - kiáltott föl Rousseau. - Jobbnál jobb témáik vannak, és közben azzal szórakoznak, hogy Flóriántól veszik kölcsön a melodramáikat és Bouilly-től a cselekményt! Pedig ez a történet kész vígjáték! Már a címe is megvan: *Vadászat és szerelem*.

Akkoriban még nem mertük tegezni Rousseau-t.

- Komolyan gondolja?

- De még mennyire! Akár hozzá, is kezdhetünk!

- Hát akkor gyerünk! - kiáltottuk egyszerre.

- Csak lassan, lassan - mondta Rousseau. - Van még egy üveg pezsgőnk. Azt előbb meg kell inni.

- Sőt! Egy harmadik üveggel is felhozatunk! - lelkesedett Adolphe. - Legalább nem szárad ki a torkunk, miközben megcsináljuk a darab tervezetét.

- Nem bánom - mondta Rousseau.

Fölemelte poharát.

- A *Vadászat és szerelem* sikerére! - kiáltotta.

Sejtettük, hogy a felköszöntőt nem hagyhatjuk viszonzatlanul; csengtek a poharak, míg a szőke nedű ki nem fogyott a palackból.

- Hadd jöjjön a harmadik! - mondta Rousseau, amikor a második üveg legutolsó csöppje is poharába folyt.

- Hozzák már - mondta Adolphe. - Lássunk munkához.

- Munkára fel! Munkára fel! - kiabálta Rousseau.

Csöngettünk. A szobalány leszedte az asztalról az evőeszközt, a tányérokat meg az abroszt. Csak a három pohár maradt ott; aztán eléem raktak tollat, tintát, papírost, a tollat még a kezembe is nyomták, s ekkor felhozattuk a harmadik üveg pezsgőt.

Egy negyedóra alatt kiürült az üveg. Egy óra alatt elkészült a vázlat.

Kérem, ne legyenek kíváncsiak: könnyebb a lelkem, ha elfelejtem, miről szólt a darab.

Úgy emlékszem, huszonegy jelenetből állt; háromfelé osztottuk őket. Mindenkire hét jelenet jutott, rám az expozíció, Leuvenre a cselekmény, Rousseau-ra a befejező rész.

Megbeszéltük, hogy egy hét múlva újra együtt vacsorázunk, és akkor felolvassuk a darabot.

Egy hét alatt ki-ki köteles volt megírni a ráeső részt.

A régi iskola bohózat-szerzőinek ez volt a munkamódszerük. Aztán jött Scribe, és - mint Molière orvosa - balra tette a májat, jobb oldalra a szívet. Scribe óta minden másképpen van; ő ugyanis rendszeresen végezte el azt a munkát, mely odáig nem volt több, mint az ötletek tűzijátéka.

Másnap este elkészültem a magam hét jelenetével.

Egy hét múlva találkoztunk. Én elvégeztem a feladatomat, Adolphe is a magáét. Rousseau nem írt egy árva sort sem.

Elmagyarázta, hogy társaságban szokott dolgozni, s ha egyedül van, nem jut eszébe semmi, csak ül tehetetlenül.

Azt válaszoltuk, hogy nincs semmi baj, hiszen itt vagyunk, a mi társaságunkban bizonyára tud majd dolgozni.

Abban maradtunk, hogy ezen az estén időnket annak a két résznek átnézésére szenteljük, melyet Adolphe meg én már megírtunk, s csak másnap kezdődnek azok a társas együttlétek, amikor majd Rousseau is megírhatja a maga hét jelenetét.

Másnap estétől fogva hozzá is láttunk a munkához, minthogy azonban kilenc óra előtt nem kezdhettünk bele, sohase végeztünk éjjel egy óránál előbb. Rousseau-t mindig én kísértem el egészen a Poissonière utcáig, mert a Saint-Denis utcában laktam. Merem állítani, hogy mindig a teljes testi-lelki frissesség állapotában adtuk ki kezeink közül; így nem kellett a pénzemet lámpavásárlásra költenem.

Aztán elkészült a darab. Most már csak az volt a kérdés, melyik színházat boldogítsuk a remekművel. Nekem mindegy volt, melyik pénztárnál kell majd jelentkeznem, csak mutassák be a darabot, lehetőleg gyorsan!

Adolphe is, Rousseau is a Gymnase színházat ajánlotta; beleegyeztem, mert nekem ez is megfelelt.

Rousseau nyújtotta be felolvasásra a darabot.

Őt nem lehetett elutasítani, mert már színre került.

Közölték vele, hogy meghallgatják darabunkat; Poirson azonban, mert valójában ő igazgatta a színházat, három hétig várakoztatott minket.

Erre viszont nem szólhattunk egy szót sem - hiszen mi ketten már jól megtanultunk várni e két év alatt.

Abban is megállapodtunk, hogy a három szerző közül csak ketten jelennek meg, és a nevükkel is csak ők szerepelnek. Nagylelkűen átengedtem Adolphe-nak a dicsőséget; valójában csak igazán jelentős művel akartam a nyilvánosság elé lépni.

Élet-halál kérdése, hogy az ember miképpen kezdi pályafutását. A *Vadászat és szerelem* minden bizonnyal figyelemreméltó írásmű volt, de az én reményem és hiúságom külön indulásra vágyott.

Ami arra mutat, hogy ez a két év alaposan megtépázta ugyan a reményeimet, de csorbíthatatlanul meghagyta a hiúságomat.

Megegyeztünk tehát, hogy sem a felolvasáson, sem a plakáton nem szerepelek.

Elég, ha a Dumas nevet majd a műsorban kinyomtatják.

Végre ránk virradt a nagy nap!

Töredelmesen bevallom, hogy a kínok kínjait álltam ki tizenegyől háromig. Pontban háromkor nyílt az ajtó, melynek nyílásában két komor alakot vettem észre.

Rousseau jött elől, mögötte Leuven lépett be.

Színdarabunkat egyhangúlag visszautasították.

Csak egyetlen kiáltás volt hallható.

Lassagne látta, mennyire lesújtott a dolog, s őszinte szívből megsajnált. Amikor harmadik társunk kiment a szobából, odasúgta:

- Ne búsuljon, barátom. Majd írunk együtt egy darabot.

- Nem tréfál? - kiáltottam, s felugrottam nagy örömömben.

- Csendesen! - szólt rám. - Nem kell sem a folyosón kikürtölni, sem az irodában kidobolni.

- Ne féljen!

- Olvastam a Foy tábornokhoz írt ódáját. Kezdő írás, de találtam benne szép verssorokat és néhány jó hasonlatot... Magából lesz valami, és én hozzá akarom segíteni.

- Köszönöm! Nagyon köszönöm!

- Csak az a baj, hogy mi ketten nem fogunk tudni a próbákra eljárni. Össze kell társulnunk még valakivel; különben se szeretném, ha kiderülne, hogy részt veszek ilyesmiben.

- Válasszon, akit akar... És mikor kezdünk hozzá?

- Hogy mikor? Keressen egy jó témát, én is keresek valamit; amelyik jobbnak látszik, azt megírjuk.

Ernest visszajött; Lassagne intett, hogy hallgassak.

Bólintottam; értettük egymást.

Rousseau, Adolphe meg én, ahogy megbeszéltük, este találkoztunk.

Az ilyen visszautasított színpadi szerzők találkozása a legszomorúbb dolog a világon. Nem beszélek egy Corneille-ről, egy Viennet-ről; a többieket azonban kivétel nélkül egy ki nem mondott kérdés furdalja. Az a kérdés, hogy hátha mégis tévedett az igazgató; az a kérdés, hogy ki tudja, hátha mégis mi magunk tévedtünk...

Minthogy ezt a nagy kérdést se jobbra, se balra nem bírtuk volna eldönteni, az arany középutat választottuk.

Azt, hogy darabunkat benyújtjuk egy másik színházhoz.

De vajon melyikhez?

Poirson mély megvetéssel a bulvárszínházhoz utasított minket; Rousseau azt ajánlotta, hogy olvassuk fel darabunkat az Ambigu-ben. Warezzel, a rendezővel, baráti viszonyban volt, remélhettük tehát, hogy a felolvasás körül nem lesz olyan hosszú huzavona, amilyen más színházaknál elkerülhetetlen lett volna.

Rousseau javaslatát elfogadtuk.

Mindjárt másnap terminust kértünk, ki is tüzték a következő hét szombatjára.

Izgatottan vártuk a szombatot; a legizgatottabban én.

Az eredmény, még ha lesújtó lesz is, anyámnak és nekem élet-halál kérdésévé vált.

Egyre növekvő szorongással láttuk, hogy a teljes összeomlás küszöbén vagyunk. Igaz ugyan, hogy Després, a szomszédunk, meghalt; s a lakását, mely száz frankkal olcsóbb volt a miénknél, az ő tanácsát követve, átvettük, de még így is, a legtakarékosabb életmód mellett is, pénzünk apránként elfogyott, és már nem volt messze az az idő, melyre gondolni se szerettünk, amikor az én fizetésem lesz az egyetlen jövedelmünk.

Aztán beköszöntött az a nevezetes szombat.

Én az irodába mentem, ők ketten a színházba.

Egy órákor kinyílt az ajtó, s a nyílásában megjelenő két alak arckifejezéséből éppúgy kiolvashattam a választ, mint a múltkor.

De most azt kiáltottam oda:

- Elfogadták?
- Közfelkiáltással, barátom! - mondta Rousseau.
- És azt a bizonyos kuplét?
- Megújrázták!

Ó, ingatag emberi ítélőképesség! Amitől Poirson felháborodott, azért Warez lelkesedett!

Érdeklődtem, mennyi szerzői jogdíjat fizet egy zenés vígjáték után az Ambigu színház.

Megtudtam, hogy a tizenkét frank jogdíjon kívül hat jegyet is kapnak a szerzők az előadásra.

Vagyis, fejenként és esténként négy frankot és két színházjegyet kapunk.

A két jegy ára külön két frankot jelent.

Ennek folytán drámaírói pályafutásom elején esténként hat frank lesz a jövedelmem.

Ha a fizetésemet napokra osztanám el, akkor ez a hat frank éppen a másfélszerese.

De mikor lesz a bemutató?

Rousseau-nak azt ígérték, hogy amilyen hamar csak lehet.

És valóban, őt már egy hét múlva behívták, hogy olvassa fel a színészeknek a darabot.

Mily boldog nap volt az!

A felolvasásról jövet Rousseau félrevont.

- Mondd csak - kérdezte, mert az elmúlt időkben, kétség és reménység közt hánykolódva, összetegeződünk. - Nincs szükséged pénzre?

- Pénzre? - kiáltottam. - De még mennyire!

- Rendben van. Ha így áll a dolog, összehozlak egy jóra való emberrel, akitől kölcsönt vehetsz föl.

- Kölcsönt? De mire?

- A jegyeidre.

- Milyen jegyekre gondolsz?

- A színházjegyeidre, barátom.

- Arra a két jegyre, mely naponta jár nekem?

- Hát persze. Ha tudni akarod, én, a magam részéről, már mindent eladtam neki; a jogdíjat is, a jegyeket is, átalányban. Összesen kétszázötven frankot kaptam értük. Aztán eszembe jutott, hogy a barátaimról sem illik megfélekezni... Agyba-főbe dicsértelek neki. Kezdő fiatal író vagy ugyan, mondtam neki, de olyan kezdő, akire nagy jövő vár. Azt, hogy melletted el fog tőpülni Scribe és Casimir Delavigne, épp csak éreztettem vele. Ma este vár téged az Ambigu kávéházban.

- Hogy hívják az emberedet?

- Porcher a neve.

- Jól van, ott leszek.

Rousseau otthagyt, aztán visszajött.

- Egyébként - mondta -, beszélhetsz neki, amit akarsz, csak arra az egyre vigyázz, nehogy rosszat mondj Mélesville-ről.

- Hogy mondhatnék róla rosszat, mikor a lehető legjobb véleményem van róla?

- Ó, te naiv ifjú! Nem ismered még azt az irodalmi szokást, hogy azt szidjuk a legjobban, akit a legtöbbre becsülünk?

- Nem, ezt nem ismertem... De miért nem szabad szidni Mélesville-t Porcher előtt?

- Majd egyszer, ha lesz rá időm, megmagyarázom.

Ezzel Rousseau, jókedvű arccal, integetve otthagyt, zsebében csörgetve kétszázötven frank-ját. Én meg törhettem rajta a fejem, hogy miért nem szidhatom Mélesville-t Porcher előtt.

Ezen a napon meg se vártam a munkaidő végét; vidáman elrohantam, hogy megvigyem anyámnak a jó hírt.

Mindent elmeséltem, csak Rousseau javaslatát hallgattam el.

Este, amikor elkészültem a délutáni irodai munkámmal, az Ambigu kávéházba mentem.

Megkérdeztem, hol találhatom Porcher-t.

- Ott - mondták egy dominózó férfira mutatva.

Még oda sem értem, már fölállt; úgy látszik, rám ismert.

- Én vagyok az a fiatalember - mondtam -, akiről önnek Rousseau barátom beszélt.

- Rendelkezésére állok, uram. Siet, vagy van annyi ideje, hogy ezt a dominó játszmat befejezhessem?

- Ráérek, uram, játssza csak végig; én közben az utcán sétálok egyet.

Kiléptem az utcára, és vártam.

Öt perc múlva Porcher csatlakozott hozzám.

- Úgy hallom, uram, hogy a darabját elfogadta az Ambigu színház.

- Épp ma kezdték meg a próbákat.

- Tudok róla. És ön pénzzé óhajtja tenni a színházjegyeit?

- Igen, uram. A helyzet ugyanis a következő...

És dióhéjban elmondtam életem történetét.

- Mennyit szeretne kapni a jegyeiért? Bizonyára tudja, hogy két franknál nem érnek többet?

- Sajnos, uram, tudom.

- Én tehát nem adhatok sokat értük.

- Belátom, uram.

- Hátha nem lesz a darabnak sikere?

- De valamit csak ad értük, ugye?

- Hogy mennyit? Lássuk csak... Maga hogy gondolja?

Össze kellett szednem minden bátorságomat, oly képtelennek éreztem, amit kérek.

- Adhatna értük ötven frankot?

- Hát hogyan.

- És mikor?

- Most mindjárt. Csak be kell mennem a kávéházba, mert ott van a pénzem.

- Én is önnel megyek, hogy megírhassem a nyugtát.

- Fölösleges. Fölírom a nevét a jegyzékembe, ugyanúgy, mint Mélesville-ét és a többiekét. Szavát adja, ugye, hogy a jövőben is együtt fogunk dolgozni?

- Együtt! Életre-halálra!

Porcher bement, a pénztárnál fölvelt ötven frankot, és a kezembe nyomta.

Nem emlékszem még egy olyan kellemes tapintású tárgyra, mint amilyen ez az első pénz volt, amit a tollammal kerestem; hiszen amit eddig kaptam, azt csak az írásomért fizették.

- Parancsoljon - mondta Porcher. - Legyen okos, írjon szépeket, s én be fogom mutatni Mélesville-nek.

Ránéztem. Most már másodszor említette azt a nevet, amelyet Rousseau oly nyomatékosan ajánlott figyelmembe.

- Miért akarja, hogy megismerkedjem Mélesville-lel? - puhatolóztam félénken.

- Miket kérdez! Hát, hogy együtt dolgozzanak majd! Ő egykettőre divatba hozná magát.

Megint ránéztem.

- Hallgasson ide, uram - szóltam hozzá. - Nagyon fájlalnék, ha azt, amit mondani akarok, zokon venné.

- Ó! - szisszent föl Porcher. - Csak nem valami rosszat akar mondani Mélesville-ről?

- Isten őrizze, uram! Én őt, ha jól emlékszem, mindössze egyszer vagy kétszer láttam. Harmincöt éves lehet, ugye?

- Annyi.

- Sovány, barna hajú.

- Igen.

- Mindig mosolyog.

- Mindig.

- Pompás fogsora van.

- Ő az.

- Nos hát, szerintem Mélesville a legelméőbb emberek egyike.

- Azt elhiszem.

- Nekem azonban van egy eltökélt szándékom.

- Mégpedig?

- Az, hogy egy vagy két év alatt a magam erejéből érjem el az első nagy sikeremet.

- Hol?

- A Théâtre Français-ben.

- Ó... az nehéz eset.

- A Théâtre Français?

- Az bizony.

- Kinek nehéz?

- Nekem.

- Hogy érti ezt?

- Úgy, hogy az az istenverte színház elképzelhetetlen nehézségeket támaszt a jegyekkel... Nem baj! A jogdíjakat pontosan fizeti, s ha maga ott akar beérkezni, jól teszi... De én figyelmeztetem, hogy nem lesz könnyű.

- Azt el is hiszem. Bár én ismerem Talmát valamennyire.

- Úgy? Az sokat ér. Mintha Rómában azt mondhatná: „Ismerem valamennyire a pápát.” Hát csak rajta, rajta! De ne felejtse el soha, hogy Porcher-val kötötte az első megállapodását.

- Eszem ágában sincs elfelejteni.

- Legyen is jó memóriája! Akinek jó a memóriája, annak többnyire a szíve is jó.

- Azt hiszem, uram, hogy maga élő bizonyosága annak, amit most mondott.

- Miből gondolja?

- Abból, hogy már kétszer vagy háromszor említette Mélesville nevét.

- Mélesville! Ennek az az oka, uram, hogy az életemet is szívesen odaadnám érte!

- Nem veszi tolakodásnak, ha megkérdezem, mi ennek a rajongásnak a forrása?

- Egyszerű a magyarázat. Valamikor parókakészítő voltam, és Mélesville fejdíszét is én állítottam össze. Ő vagyonos ember, de az nem számít. Darabokat ír! Akkoriban, tíz vagy tizenkét évvel ezelőtt, még nem pénzért árulták a jegyeit, hanem ingyen osztogatták.

- Higgye el, uram, hogyha vagyonos ember volnék, én is ingyen adnám önnek a jegyeimet.

- Félreértett. Mondom, akkoriban a jegyeket nem pénzért adták, hanem ingyen. Mélesville nekem adta a jegyeit, én pedig elvittem a színházba a barátaimat, s megtapsoltuk az ő darabjait. De ő annyi darabot írt, és oly sok jegyet adott nekem, hogy felötlött bennem: mi lenne, ha ezentúl nem ingyen kapnám és adnám, hanem megvásárolnám és árusítanám ezeket a jegyeket? Elmondtam neki az ajánlatomat. „Megbolondult, Porcher? - kérdezte. - Mi a csodát akar maga ezzel?” - „Hadd próbáljam meg.” - „Tessék, barátom; ha akarja, megpróbálhatja.” Meg is próbáltam, uram, és nem jártam rosszul. Azóta ezzel foglalkozom, s ha valaha meggazdagszom belőle, Mélesville-nek köszönhetem. Ha egyszer eljön hozzám, megláthatja az arcképét; ott lóg a feleségem és a gyermekeim képe mellett.

Később, s nem is egyszer, jártam Porcher lakásán. Százszor azért, hogy szívességet kérjek, s csak egyszer, hogy szívességeit viszonzzam. Mindig megakadt a szemem Mélesville arcképén, melyet ez a kitűnő ember a felesége és a gyermekei képével egyenrangúnak tartott.

Aztán úgy hozta a sors, hogy Porcher Cavétól akart kérni valamit; hogy mit, arra nem emlékszem. Cavé volt akkoriban a szépművészeti ügyek felügyelője.

Én vezettem be hozzá Porcher-t.

- Nézd meg jól ezt az embert - mondtam Cavénak. - Egy negyed század alatt többet tett a francia irodalomért, mint amennyit te, összes elődeiddel és utódaiddal egyetemben, egy évszázad alatt tehetsz érte!

És ebben nem volt semmi túlzás.

Soha eszébe nem jutna egy pénzzavarba került irodalmárnak, hogy a belügyminisztertől vagy a szépművészetek felügyelőjétől kérjen segítséget.

Csak Porcher-hoz fordul, s jól teszi.

Porcher kedves mosollyal és nyitott pénztárcával fogadja; ezt a kettőt a belügyminisztertől semmiképpen nem kapná meg.

Hivatkozom a holtakra, Théaulonra, Souliére, Balzacra, és hivatkozom az összes élőkre!

Nem sok, ha azt mondom, hogy Porcher az elmúlt huszonöt évben félmillió frankot adott kölcsön a francia íróknak.

Én magam például ugyanannyit köszönhetek Porcher-nak, mint amennyit ő Mélesville-nek, s ha manapság elmegyek hozzá látogatóba, büszkeségtől dagadó szívvel nézegetem a képmásomat három alakban, mellszobor, pasztellkép és miniatűr érem formájában, a Porcher gyerekek portréi mellett.

A legnagyobb hálára azonban az a tőle kapott első ötven frank kötelez. Sietve elvittem anyámnak, akinek szívében újra kivirágzott az égnek az a félig már elfonnyadt virága, amelynek neve: remény.

24.

Első színdarabom sikere. - Három novellám. - A Marle-féle új helyesírás, - Setier-né. - Talma halála. - Menyegző és temetés.

A *Vadászat és szerelem*-nek, mint alkalmi darabnak, 1825. szeptember 22-én volt a bemutatója.

Nagy sikert aratott.

Dubourjal játszotta a főszerepet; a többi színész nevére már nem emlékszem.

Azt hiszem, a színészek nevéhez hasonlóan darabom címe is kiment volna a fejemből, ha nem ezzel akartam volna lerögzíteni a kiindulópontját annak a száz színdarabnak, melyet alkalmasint megírok éppúgy, mint ahogy az alábbiakban bemutatom a kiindulópontját annak a hatszáz könyvnek is, mely a kezem alól kikerült.

Porcher annyira felbuzdult darabom sikerétől, hogy amikor hozzá fordultam, gondolkozás nélkül adott kölcsön száz tallért előlegképpen az eljövendő idők színházjegyeiért.

Elmondom, mire kellett ez a pénz.

Miközben darabom próbái folytak, s én már új témán törtem a fejemet, mely Lassagne-nak volt szánva, azalatt megírtam egy kis kötetre való elbeszélést, és szerettem volna nyomdába adni.

Három kész novellám volt, az elsőnek *Lamette* volt a címe, a másodiknak *Blanche és Beaulieu*. Hogy a harmadiknak milyen címet adtam, már nem tudom.

A *Blanche és Beaulieu*-ből írtam később a *Vörös rózsá*-t, a harmadikból, melynek címe nem emlékszem, készült *Az egylovas kocs*i és *kocsisa*.

Zokszó nélkül vágtam zsebre a könyvkereskedők sorozatos visszautasításait, s elhatároztam, hogy a kötetet saját költségemre adom ki.

Élt akkoriban egy világszerte egyedülálló ember, aki azzal a különös elmélettel állt elő, hogy el kell vetni a helyesírás összes szabályait, és új helyesírást kell bevezetni, melynek nincsenek szabályai.

Marle-nak hívták ezt az embert.

Addig gondolkodott, míg rá nem jött, hogy a régi helyesíráshoz alkalmasint az írók, illetve az írók közt is a vígjátékírók ragaszkodnak a legkevésbé; tehát rájuk vetette ki hálóját.

E kitűnő férfi még egy újságot is kiadott, mely már az imént vázolt, különös helyesírással készült.

E lap egy Setier nevű nyomdásznál készült, aki a Fontaines udvarban lakott.

Én először Marle-t ismertem meg, az ő révén Setier-t s utoljára Setier feleségét.

Ez a kitűnő ízlésű asszony angol születésű lehetett, vagy legalábbis kitűnően beszélt angolul.

Egyszer felajánlotta, hogy szívesen lefordítana nekem néhány angol színdarabot, amelyeket én, véleménye szerint, játszva átírhatnék a francia színpadra.

A Fontaines udvar nemcsak az irodámhoz volt közel, ahová minden este kénytelen voltam bemenni, hanem a Véro-Dodat közhöz is. Itt pedig az én Thibaud barátom lakott, akit nap mint nap meglátogattam; így aztán időnként benéztem a Fontaines udvarba is.

Alighogy megírtam három elbeszélésemet, odaadtam őket Setier-nének, hogy olvassa el.

Ő pedig, igaz asszonyi irgalmasságában, el volt ragadtatva írásaimtól. Rá is vette a férjét, hogy nyomtassa ki féláron.

Kis könyvem nyomdaköltsége ezer példányban - amit keveselltem, abban a hitben, hogy nem is lehet belőle eleget nyomtatni - hatszáz frankot tett ki.

Ha Setier-nek háromszáz frankot fizetek, akkor ő vállalkozik könyvem kinyomtatására. A költségek fele, vagyis a másik háromszáz frank, őt terhelte. Ennek fejében őt illeti a könyv jövedelméből megtérülő első háromszáz frank; mielőtt megkapta ezt az összeget, a további haszon fele neki jár, a másik fele nekem.

Íme, ezért kértem Porcher-től háromszáz frankos kölcsönt, amit meg is kaptam, a jövőben esedékes szerzői színházjegyeim terhére.

Elvittem a pénzt Setier-nek, átnyújtottam kéziratomat, s harmadnap abban az örömben volt részem, hogy korrigálhattam a levonatokat.

Nem hittem volna, hogy amit akkor oly örömmel csinálok, abból idővel terhes munka lesz!

Eltelt egy hónap. Ezalatt a *Vadászat és szerelem* tovább aratta sorozatos diadalait, amiért száznyolcvan frank jogdíjat és húsz színházjegyet kaptam; s mikor e hónapnak vége lett, megjelent a könyvem. A saját nevemen és ezen a címen: *Mai elbeszélések*.

Eladtak belőle négy példányt, és közöltek róla a *Figaróban* egy kritikát Étienne Arago tollából. Ha ez a fejezet száműzetésében eljutna hozzá, bizonyára nagyot nézne, hogy emlékezem egy régi cikkére, melyet ő már rég elfelejtett.

Miközben mi a fiatalok lángoló buzgalmával dolgoztunk első írásműveinken, szörnyű hír vetett árnyékot Párizs művészvilágára.

Talma halálosan beteg lett.

Utolsó szerepében, a *VI. Károly tébolyá*-ban művészi pályafutásának zenitjére érkezett. Adolphe-fal meglátogattuk egyszer; állapota akkor javulóban volt, s azt remélte, hogy a *Tiberius*-ban újra színpadra léphet; még mutatta is petyhüdt orcáját, milyen nagyszerű hatást tehet az öreg király maszkjában. Betegsége azonban gyógyíthatatlan volt. A *VI. Károly*, amelyben ifjú- és érett korának minden ragyogó alakítását felülmúlta, utolsó szerepe lett; Tiberiust végül is Michelot játszotta el.

Egyébként a beteg Talma másokat ugyanúgy megrendített, mint Adolphe-ot és engem. Élete végefelé néhány napra Enghienbe utazott, ahol Firmin meglátogatta; akkor éppen Tasso szerepére készült. Ez is Talmára várt volna, de már kénytelen volt lemondani róla.

Talma meglehetősen nagyra tartotta Firmint; elragadtatással emlegette szenvedélyességét, és sokszor adott neki tanácsokat.

- Hallom, kedves barátom - mondta neki -, végül is maga játssza el *Tassó*-t.

- Szívből sajnálom - válaszolta Firmin. - Szívesebben néztem volna meg magát ebben a szerepben, mert akkor tanultam volna valamit. Így pedig, meglehet, jó leckét kapok majd.

- A darab közepszerű - mondta Talma -, de az ötödik felvonásban van egy szép jelenet. Meg akarják gyógyítani a szerencsétlen bolondot, és mesélni kezdenek neki a tiszteletére készülő ünnepélyekről, a reá váró koronáról. És tudja, Firmin, amikor meghallja ezt a szót, *korona*, ettől majdhogynem észretér. Azt mondja: „Korona? Nekem? Akkor Alfonz se tagadhatja meg tőlem nővére kezét... Hol az a korona? Hadd lássam!” Behozzák és megmutatják neki a koronát, ő pedig nézegeti. „Nem aranyból van - mondja szomorúan -, csak babér. Alfonz nem fog beleegyezni a házasságunkba...” Idenézzen, Firmin - tette hozzá Talma. - Megmutatom, hogy játszottam volna.

És ott, az ágyon, félig felkőnyökölve, oly meggyőző erővel játszotta el a jelenetet, oly gyötrődő arccal, oly végső elcsüggedéssel, a teljes reménytelenség és az örület közt hánykolódva, hogy Firmin a látottak hatására a legszívesebben visszaadta volna szerepét.

Október vége felé Talma állapota, mely az átmeneti javulástól némi reményt nyújtott, újra rosszra fordult, annyira, hogy most már ő maga kívánta látni szeretteit, akiket a hivatásuk elszólított mellőle. Köztük az unokaöccsét is, Amédée Talmát, egy Brüsszelben élő fogorvost.

Amédée Talma október 9-én érkezett meg, s ettől fogva nem is hagyta el többet a beteget.

Talmát kellőképpen előkészítették a találkozásra. Amikor unokaöccse belépett és ágyához közeledett, kezét fogott vele, magához vonta, megcsókolta.

Sötét volt, de a vendég megérezte, hogy Talma arca nedves; tehát sír.

A beteg azonban visszafeküdt, s kisvártatva így szólt:

- Két-három napnál tovább nem maradhatsz itt, mert a hosszabb távollétet megsínylené a munkád. Azért kérettelek ide, mert régóta ismered betegségemet, és a mi itteni orvosaink szeretnének egyet-mást megtudni arról, hogy milyen állapotban voltam akkor, amikor még nem ők kezeltek.

Valóban, 12-ére új konzíliumot hívtak össze, s ezen már a fiatal doktor is részt vett. A tizenkét jelenlevő orvos közül csak kettő-három akadt, aki még nem adta föl teljesen a reményt. S valóban, az itt javasolt új kezelés eredményeképpen a betegnek némiképpen enyhült a hányingere, mely egyébként a halált megelőző napokban teljesen megszűnt.

Talma az ágya körül álló orvosokhoz fordult.

- Nos, uraim, mi a véleményük? Végem van? Egyébként megteszek mindent, amit kívánnak, rendelkezzenek velem, bár nem nagyon hiszem, hogy segíteni tudnának rajtam. Ebbe én már bele is nyugodtam. Viszont nagyon aggaszt a szemem, s kérem segítségüket, mert attól félek, hogy megvakulok.

Még egy második unokaöccse is volt Talmának, akit Charles Jeanninnek hívtak, és 16-án érkezett meg Brüsszelből. Most már a legnagyobb kímélettel kellett Talmát erre a találkozásra előkészíteni.

Október 18-án Charles Jeannin elbúcsúzott Talmától. Vissza kellett utaznia Brüsszelbe, ahol 20-án fontos kötelezettségek várták.

A következő napon, október 19-én, reggel hatkor Talma ott látta ülni ágya fejénél Amédée unokaöccsét.

- Hát te? - kérdezte tőle. - Te nem utazol el?

- Csak egy helyet kaptunk a delizánszon, bácsikám. Azt pedig át kellett engednem Charles-nak, akit halaszthatatlan teendői szólítottak Brüsszelbe.

- És te mikor akarsz utazni?

- Holnap reggel.

- Hánykor?

- Hatkor. Ha ugyan kapok helyet.

Talma kételkedve csóválta a fejét.

- Be akarsz te engem csapni - mondta az unokaöccsének. - Láttad, hogy az orvosok nem tudnak rajtam segíteni, s most itt akarsz maradni velem az utolsó percig... Túl óvatosan próbálkoztatok; ha nem rólam, hanem egy brunoy-i parasztemberről van szó, meg tudtátok volna menteni. Most az én halálomból megtanulhatjátok, hogy hasonló esetben mit kell majd tennetek. Íme, az orvostudomány... Szeretném, ha valaki elmenne Nicod-ért és Jacquet-ért.

Nicod és Jacquet voltak az ügyvédei.

Behívták a kertészt, hogy menjen el értük.

Talma megismerte, és így szólt hozzá:

- Te vagy az, Louette?

Aztán az unokaöccséhez fordult.

- Érdekes... Két hónap óta valósággal megfeledkeztem a létezéséről. Ezt meséld el a feleségemnek; nagyon fontos... Igaz is; hol van Caroline?

- Alszik.

- Jobban mondva: sír.

Az asszony, amikor meghallotta Talma szavait, néhány lépéssel közeledett az ágyhoz.

Talma nem vette észre.

- Hány óra? - kérdezte.

- Hat óra, bácsikám.

- Tenálad mindig hat óra van.

Elővette zsebóráját; hallani akarta, ahogy a hat órát üti.

- Már az órám ütését se hallom - állapította meg.

- Ne hozzak be egy ingaórát?

- De igen. Amelyik a hálósobában áll, azt.

Amédée kiment, s ezáltal Talma meglátta a feleségét.

- Te vagy itt, Caroline? - kérdezte. - Ami dolgunk még van egymással, az már a túlvilágra marad. Hallod?

Unokaöccse behozta az ingaórát, és föltette az éjjeliszekrényre.

- Nagyon megcsúnyultam, ugye, te szegény Amédée? - kérdezte Talma. - A szakállam is megnőtt.

- Még ma jön a borbély.

- Adj egy tükröt.

Fogta a tükröt, nézte magát.

- Esküszöm, Amédée, megvakulok! Könyörgök, csak a szememmel tégy valamit... Jaj, nekem! Elvesztem a szemem világát; ma reggel már alig látok.

Davilliers és a két közjegyző megérkezett.

Talma azonban hiába szeretne volna letárgyalni jogi ügyeiket; nem sikerült. Azt hitte, fennhangon beszél, pedig már alig hallatszott a hangja, s ráadásul a nyelve is kezdett megdagadni.

Ekkor jelentették be Arnault-t és Jouyt; Talma intésére bevezették őket.

Arnault megölelte a nagy művészt, akit gyengéden szeretett; de közben, akaratlanul, kicsúszott a száján a búcsúszó:

- Isten veled, Talma.

- Elutazol? - kérdezte Talma.

- Igen, igen - mondta gyorsan Amédée. - Holnap mindketten Brüsszelbe utaznak.

Arnault és Jouy még egyszer megölelték Talmát, s aztán, a sírás hatására, sietve visszavonultak. Látva, hogy elmennek, Talma utánuk szólt:

- Utazzatok csak minél előbb; akkor talán még látjuk egymást. Minél hamarább utaztok, annál hamarabb visszajöhettek.

A két író elment.

Most Talma fiai léptek be.

Kezét nyújtotta nekik, s a fiúk megcsókolták.

Egy perc múlva így szólt:

- Voltaire!... Úgy, mint Voltaire...

És mindjárt ezután ezt suttogta:

- Hogy nem látok semmit, az a legborzasztóbb.

Valamivel később, elég hangosan, megreccsent egy bútordarab. Talma a hang felé fordult.

Egy hölgy, aki épp akkor érkezett, mindjárt kihasználta ezt a fejmozdulatot.

- Én vagyok az, Talma! Menocq kisasszony vagyok!

A haldokló szeme megrebbent, aztán megszorította a vendég kezét.

Fél tizenkettőt ütött az óra.

Ekkor Talma két kézzel megfogta a zsebkendőjét, lassan a szájához emelte, megtörölte ajkát, aztán, még mindig két kézzel, feje fölé emelte zsebkendőjét.

Ez a két kéz egy kis idő múlva elernyed, s visszahullott a test oldalán az ágyra.

Unokaöccse megfogta az ágy szélén fekvő kezét, s gyenge szorítást érzett.

Végül, öt perccel fél tizenkettő után, egyetlen rándulás, egyetlen arcvonásának eltorzulása nélkül, Talma felsóhajtott. Ez volt az élet utolsó jele.

Amikor Garrick halt meg, négy angol főúr nagy megtiszteltetésnek tartotta, hogy a halotti lepel négy sarkát foghatta, és így kísérte az angol Rosciust utolsó pihenőhelyére, a királyok sírjainak közvetlen szomszédságába.

Talma koporsóját százezer ember kísérte, de ebben a sokaságban egyetlen magas állású személyiség se volt látható.

Lassagne arra kért, hogy keressek vígjátéktémát. Kerestem, kerestem, míg azt nem éreztem, hogy rátaláltam.

Ez a téma Szindbádnak, a hajósnak, egy úti kalandjáról szól, és - ha nem tévedek - az *Ezeregyéjszakából* való.

Azt mondom: „ha nem tévedek”, mert nem vagyok biztos a dolgomban, annyira pedig mégsem jelentős ez a kérdés, hogy most föltápaszkodjak íróasztalom mellől, és utánanézzek. - Szindbád, a fáradhatatlan hajós, megérkezik egy ismeretlen országba, ahol az a szokás dívik, hogy az asszonyokat a férjükkel együtt temetik el, a férjeket pedig a feleségükkel. Szindbád nagy könnyelműen megnősül, a felesége meghal, ő azonban nem hajlandó mellé temetkezni... De ez már nem is fontos.

A lényeg az, hogy egy ilyen epizód adta az ötletet, és a vázlatot elvittem Lassagne-nak.

Ő elolvasta; már azelőtt is csupa jóakarát volt irányomban, de most, ha lehet, még kedvesebbnek mutatkozott, mert értékelte buzgó iparkodásomat. Azt mondta, a vázlat elfogadható, néhány kisebb változtatástól eltekintve; elvégzésére ő vállalkozott.

Ennek alapján mindjárt el is mesélte tervemet egy igen ötletes barátjának, akit Vulpiannak hívtak, s később nekem is jó barátom lett.

Az emlékeim fehér papírján ma már az ő neve mellé is kereszt kívánczik; Vulpian már nem él.

Néhányszor találkoztunk és megosztottuk a munkát.

Ezúttal olyan munkatársakkal volt dolgom, akik sokkal jobban betartották szavukat, mint szegény Rousseau. Az első találkozóra ki-ki elhozta a reá osztott részt.

A három csonka darabot összeforrasztottuk, s az eggyévált kígyó életképesnek látszott.

Lassagne vállalta a mű csiszolgatását, s néhány nap alatt elkészült vele.

Ezután mi hárman szerzők, látván, hogy művünk immár hibátlan, elhatároztuk a darab fölolvadását, melynek a *Menyegző és temetés* címet adtuk... Választásunk a Vaudeville színházra esett, mert Lassagne és Vulpian ismerték Désaugiers-t.

Nem volt szerencsénk. Désaugiers-t akkor már az a betegség kínozza, melybe végül bele is halt. Otthon kellett maradnia a felolvasás idején, mert épp a harmadik vagy negyedik vesekőműtétet végezték rajta.

Az ő távolmaradásának köszönhattuk, hogy a *Menyegző és temetés* majdnem olyan harsány elutasításban részesült a Vaudeville színházban, mint nemrég a *Vadászat és szerelem*, a Gymnase-ban.

Úgy látszik, nincs énnekem szerencsém az ilyen kétfőneves darabcímekekkel.

Le voltam törve.

De még jobban letörtem a felolvasás másnapján, amikor megláttam az irodába megérkező Lassagne sötét arckifejezését.

Ez oly szokatlan volt nála, hogy döbbenten felugrottam.

- Mi történt?

- Az történt, szegény barátom, hogy mi ugyan a tegnapi felolvasáson ki sem ejtettük a maga nevét, de valami titokzatos úton-módon mégiscsak kiszivárgott a híre annak, hogy együtt írtuk a darabot. Épp az imént hívatott Oudard.

- És mit mondott?

- Szerinte én oltottam magába ezt az irodalmi hajlandóságot, s ezzel tönkretettem egész pályafutását. A becsületszavamat követelte, hogy nem írunk együtt több színdarabot, mi több, ezt a kész darabot is sutba akarja velünk dobálni.

- És maga megígérte?

- Meg kellett tennem a maga érdekében, Dumas. Eddigi támogatója, Foy tábornok, már nem él. Azt persze nem tudom, hogy ki próbálja magát de Broval előtt befeketíteni, csak azt látom, milyen rossz szemmel nézik az irodalmi ambícióit.

A szívem úgy összeszorult, mint még soha... A *Vadászat és szerelem* két vagy háromszáz frankot jövedelmezett, s nagyon is észrevehetően könnyített a helyzetünkön. Így aztán, ha a jövőbe néztem, már nemcsak e húsz-huszonöt frankos havi bevételekről ábrándoztam, hanem olyan írói munkásságról, mely négyszeresére emelné jövedelmünket.

Arról nem is beszélek, hogy a *Menyegző és temetés* várható hasznának egy része már nem is az enyém volt, hanem Porcher-é, akitől háromszáz frankot kölcsönöztem.

Amit Lassagne-tól hallottam, mindezeket a légvárakat semmivé tette.

Végül is drámaírói munkámat nem az irodában végeztem, tehát úgy okoskodtam, hogy embertelenség volna megtiltani, és azt kívánni tőlem, hogy mi hárman, anyám, a fiam meg én, havi százhuszonöt frankból tengődjünk.

Ez a gondolat úgy a szívembe hasított, hogy egészen felbátorodtam tőle, és elindultam Oudard-hoz.

A szemem, amikor az irodájába léptem, könnyes volt, de a hangom nem remegett.

- Uram - kérdeztem tőle. - Ön tiltotta meg Lassagne-nak, hogy velem dolgozzék?

- Igen. Miért kérdezi?

- Mert nem gondoltam, hogy ennyi elszántság van önben.

- Miért kell ehhez elszántság?

- Higgye el, uram, nagyon erős elszántság kell ahhoz, hogy valaki három embert ne engedjen kitörni a havi százhuszonöt frankos nyomorúságból.

- Én azt hittem, hogy maga nagyon elégedett azzal a százhuszonöt frankkal, amiről most oly becsmérőn nyilatkozik.

- Nem becsmérlem én azt a pénzt, uram. Sőt, őszinte hálával gondolok arra, akitől kapom, viszont meg kell mondanom, hogy ebből az összegből nem tudunk megélni. Én tehát szentül meg voltam győződve arról, hogy jogom van még egy kis jövedelemre, föltéve, hogy a külső munkám nem hátráltatja az irodai munkásságomat.

- Ami ma nem hátráltatja a maga irodai munkásságát, az holnap már hátráltatni fogja.

- Akkor viszont ön is holnapra halaszthatta volna az aggályait.

- Voltaképpen nem is engem aggaszt ez az ügy - mondta Oudard. - Én csak az igazgató úr véleményét tolmácsoltam híven és pontosan.

- De Broval úrét?

- Igen, de Broval úrét.

- Pedig én azt hallottam, hogy de Broval úr az irodalom pártfogójának vallja magát!

- Hogy az irodalmat pártolja, az lehet... De kíváncsi vagyok, vajon maga szerint irodalom-e a *Vadászat és szerelem* vagy a *Menyegző és temetés*?
- Nem, uram, dehogyis... Éppen ezért nincs is rajta a nevem az Ambigu plakátján, ahol a *Vadászat és szerelem* színre kerül, és nem lesz rajta annak az egyelőre ismeretlen színháznak a plakátján sem, mely a *Menyegző és temetés* bemutatására vállalkozik.
- Nem értem. Minek vállal olyan munkát, melyet méltatlannak érez magához?
- Hogy miért, uram? Elsősorban azért, mert egyelőre még gyenge vagyok a nehezebbjéhez, s másodsor, mert akármilyen ez a munka, mégiscsak könnyít valamit helyzetünk nyomorúságán... Nyomorúságot mondtam, uram, és tudom, mit beszélek. Volt idő, amikor éjszakákat virrasztottam át színdarabok másolásával, és négy frankot kaptam felvonásonként, például, amikor Théaulon komédiáját, *A fecsegő*-t másoltam. Ezt ön, uram, ma sem tudom honnan, megtudta, egy reggel magához hívatott, és megdicsérte buzgóságomat.
- Ez igaz.
- Nos hát, ha mások színdarabjait másolni nem bűn, akkor bátorodom megkérdezni, mi abban a rossz, hogy a saját darabjaimat írom? Hiszen Adolphe is drámaíró, amint ön bizonyára tudja...
- Milyen Adolphe?
- Adolphe de Leuven.
- Mit akar ezzel mondani?
- Azt, hogy Adolphe kérvényt adott be, hogy itt szeretne dolgozni, az orléans-i herceg irodájában; ön pedig néhány nappal ezelőtt, a fülem hallatára kedvezően nyilatkozott erről a kérvényről de Broval úr előtt.
- Adolphe de Leuven igen melegen ajánlották a figyelmembe.
- És engem, uram, nem úgy ajánlottak a figyelmébe? Igaz, hogy Adolphe de Leuvennek Benjamin Constant, Gérard tábornok és madame de Valence a pártfogói, s nekem csak egy ajánlóm volt: Foy tábornok.
- Hogy érti ezt?
- Úgy, uram, hogy Leuven pártfogói élnek, az én pártfogóm meg, sajnos, halott.
- Dumas úr!
- Kérem, ne sértődjön meg, mert még azt találom hinni, hogy ráhibáztam az igazságra.
- Ezek szerint maga mindenáron ragaszkodik az irodalomhoz?
- Igen. Ragaszkodom hozzá, mert ez a hivatásom és mert rászorulok.
- Ha író akar lenni, írjon úgy, mint Casimir Delavigne; akkor mi nem gáncsolni, hanem biztatni fogjuk.
- Uram - válaszoltam -, Casimir Delavigne, aki 1811-ben már koszorús költő volt, jóval idősebb nálam. A műveltségem sem éri el az övét, hisz ő Párizs egyik legjobb intézetének a növendéke volt. Hiába, még csak huszonkét éves vagyok, de szívós kitartással, talán az egészségem árán, tanulok, még hozzá, higgye el, nagyon sok mindenfélével foglalkozom; akkor is tanulok, amikor mások szórakoznak vagy alszanak... Így hát nem kívánhatja tőlem, hogy már most olyan író legyek, mint Casimir Delavigne. Most azonban közölni akarok önnel valamit, ami az ön fülében, Oudard úr, bizonyára furcsán fog hangzani. Én ugyanis, ha tudnám, hogy a jövőben nem tudok majd egyebet csinálni, mint amit Casimir Delavigne csinál, akkor uram,

most, ebben a szempillantásban, én adnám önnek a becsületszavamat, és ünnepélyesen megesküdnék, hogy nem veszek többé tollat a kezemből!

Ennyi gőg sok volt Oudard úrnak; hűdéssel nézett rám, mint akit villám sújtott.

Én pedig köszöntem, és otthagytam.

Oudard öt perc múlva már ott ült Deviolaine-nél, és elmondta neki, mily eszeveszett kijelentésekre ragadtattam magam.

Deviolaine kétszer is megkérdezte, hogy csakugyan öléltte, az ő színe előtt beszéltem-e ilyen szörnyűségeket.

- Mindezt énnekem mondta el - erősítette Oudard.

- Figyelmeztetni fogom az édesanyját - mondta Deviolaine. - De ha ez a hagymázás állapot újra erőt vesz rajta, küldje csak át hozzám. Majd nálam fog dolgozni, és lesz rá gondom, hogy ne menjen el végképp az esze!

S valóban, anyám e nap estéjén már mindenről tudott. Este, amikor munkámból hazaérkeztem, sírva fogadott.

Deviolaine érte küldött valakit, s beszámolt neki mindarról, ami reggel Oudard és én köztem elhangzott.

Másnap már az összes irodában híre ment, mily súlyos szentségtörést követtem el. Ha ő királyi felsége hatvanhárom hivatalnok közül kettő összeházasodott, ez volt az első szavuk:

- Hallotta már, miket mondott ez a Dumas Oudard úrnak?

Akihez e kérdést intézték, vagy igent mondott, vagy nemet.

De mondhatott igent vagy akár nemet, végig kellett hallgatnia az egész históriát, mely - kollégáim képzelőerejének dicséretére legyen mondva - közben csiszolódott, csinosodott és kikerekedett.

A Saint-Honoré utca 216. számú ház összes folyosóján, nemcsak másnap, hanem a rákövetkező napokon is, homéroszi kacaj visszhangzott.

Volt azonban a könyvelőségnek egy alkalmazottja, aki előző nap lépett be, s akit ennél fogva még nem ismert senki. Ő volt az egyetlen, aki komoly maradt.

- Mi az? - kérdezték tőle. - Nem is nevet?

- Nem.

- És miért nem nevet, ha szabad kérdeznem?

- Mert ezen nincs mit nevetni.

- Mit beszél? Dumas kijelenti, hogy jobb író lesz, mint Casimir Delavigne, és ezen, maga szerint, nincs mit nevetni?

- Először is, nem mondta, hogy jobb, hanem hogy más író lesz...

- Hát az ugyanaz.

- Nem. Az egészen más.

- Ismeri egyáltalán Dumas-t?

- Ismerem, és éppen ezért merem megkockáztatni azt az állítást, hogy Dumas még viszi valamire. Nem tudom, mi lesz az a valami, de merem állítani, hogy mindenki csodálkozni fog rajta, csak én nem.

A könyvelőségnek ez az egynapos alkalmazottja nem volt más, mint egykori német és olasz tanárom, Amédée de la Poncé.

Eszerint ő királyi fensége hivatalainak hetvenkét alkalmazottja között - beleszámítva a főnököket és a beosztottakat - két olyan ember akadt, aki nem kételkedett bennem: Lassagne meg ő.

És ugyanakkor megkezdődött az a háborúság, melyet hivatalba lépésem napján Lassagne előre megjósolt.

Bántam is én! Ha harc, hát legyen harc, és kerüljön, amibe kerül; én elhatároztam, hogy helytálok.

Nyolc nap se telt el, s már volt, ami megvigasztaljon.

Eljött Vulpian, és elújságolta Lassagne-nak meg nekem, hogy a Port-Saint-Martin színház elfogadta darabunkat. Serre fog benne bemutatkozni.

Amint látják, szép lassan közeledtem a Théâtre Français felé. De hát nem azért tanultam olaszul, hogy elfelejtssem a közmondást: *Chi va piano, va sano*.⁷

Fölemelték a szerzői tiszteletdíjakat is.

A Port-Saint-Martin színház egy zenés vígjáték után tizennyolc frankot és ezenfelül tizenkét frank ára színházjegyet fizetett. Tehát most nem hat, hanem nyolc frankot kerestem esténként, ami ha összevetem az irodai fizetésemmel, annak most már a kétszeresét tette ki.

1826. november 21-én mutatták be a *Menyegző és temetést*.

Anyámmal két zenekari ülésen ültünk, onnan néztem művemet. Minthogy a nevem sehol se szerepelt, s ráadásul ismerni sem ismert senki, minden zavar és félszeg érzés nélkül átadhattam magam az előadás élvezésének.

A darab nagy sikert aratott. De nehogy ez a siker a fejembe szálljon - ugyanúgy, ahogy a római császárok diadalmenetén egy rabszolga odakiáltotta: „Caesar, ne felejtse el, hogy meg fogsz halni!” - ekként a gondviselés bal kéz felől egy szomszédot ültetett mellém, aki az előadás után felállt, és így szólt:

- Na, mehetünk. Ettől még nem támad föl a francia színház!

Nem tévedett, nem is tévedhetett, minthogy maga is drámaíró volt.

Ha jól emlékszem, negyvenszer játszották a darabot. Porcher nagylelkűen meghagyta nekem a jegyek árának felét, s csak a másik felét vette föl adósságom törlesztésére. Így aztán, a jegyekért járó napi négy frank jóvoltából sikerült átvészelnünk az 1826-27-es esztendő telét.

Dumas „szép lassan” tovább közeledik a Théâtre Français felé; új darabját, a *Krisztina svéd királynő*-t, már oda nyújtja be, és el is fogadják. Időközben megismerkedik Mélanie Waldorral, a költőnővel, aki majd *Antony* című darabjának megírására ihleti. A Théâtre Français váratlanul más szerző hasonló tárgyú darabját tűzi műsorra, s ezért a *Krisztina svéd királynő* bemutatóját „kénytelenek későbbre halasztani”. Dumas-t nem töri le a csalódás; egy derék bankár, Lafitte, háromezer frank kölcsönt ad neki; munkához lát, új darabot ír, s ez - a *III. Henrik udvara* - a Théâtre Français színpadán nemcsak Dumas-nak, hanem a romantikus drámaírásnak is meghozza az első, kirobbanó sikert.

⁷ Megfelel a magyar „Lassan járj, tovább érsz” közmondásnak. (olaszul)

25.

*III. Henrik. - Anyámat hűdés éri. - Cazal. - Edmond Halphen. -
Látogatás az orléans-i hercegnél. - A III. Henrik bemutatója.*

A III. Henrik-nek már nagy híre volt. Mindenki azt beszélte, hogy a darab valóságos művészi forradalmat fog előidézni. Nagy buzgalommal vettem részt a próbákon, mert - saját állításom szerint - nagyon érdekelt a darabom, illetve - Mars kisasszony megállapítása szerint - egy nagyon szép és nagyon kecses színész nő érdekelt, Virginie Bourbier, aki egy nyúlfarknyi szerepet játszott a darabban.

Viszont október óta az orromat se dugtam be az irodába.

Minthogy azonban az év kilenc hónapján keresztül kifogástalanul elvégeztem a munkámat, igazság szerint meg kellett volna kapnom a fizetésem háromnegyed részét. A fizetési listán azonban ott szerepelt mindenkinek a neve, aki ő királyi fensége bőkezű fizetésében részesült - kivéve az enyémet.

Elképzelhető volt, s én félttem is tőle, hogy a dolog egyszerű feledékenységből történt, aminél sértőbbet képzelni se lehet; de kiderült, hogy ügyemet megtárgyalták, vitatkoztak rajta, s eldöntötték. Ennek értelmében ő királyi fensége a nevem mellé saját kezűleg kegyeskedett odaírni:

„Alexandre Dumas úr fizetése nem folyósítandó, mert irodalommal foglalkozik.”

Egyébként a hivatalnoki kart szerény személyem két pártra szakította. Akadtak egyesek, akik merészen síkra szálltak az irodalom mellett s a bürokrácia ellen. Védelmezőim sorában ott volt a kis Bichet papa, akit Pieyre és Parseval de Grandmaison úgy felpiszkált, hogy kijelentette: még sokra fogom vinni... Annyira persze nem, mint Piron, de azért még belőlem is lehet valami.

Mások is szót emeltek értem. Így Lassagne, aztán Adélaïde kisasszony Lamy nevű titkára, továbbá Jamet, a főkönyvelő fia, aki annyira rajongott az angol színészekért, jobban mondván egy angol színésznőért, hogy bátran kiállt a romantika védelmében. Akadtak persze olyanok is, akik függő helyzetük miatt csak suttogva merték kifejezni rokonszenvüket.

Oudard úr megőrizte semlegességét.

Deviolaine maga se tudta, mit csináljon; túl nagy volt a láрма körülöttem, s ez kihozta sodrából. Hátha mégis nekem lesz igazam, szemben az egész világgal, s havi három frankos műveltségem ellenére talán mégis én győzök, ott, ahol annyian elbuktak?

Hébe-hóba nyíltan kifejezte kétségeit, s minden tépelődését ezzel a kijelentéssel zárta le:

- Ez a csirkefogó olyan önfejű, hogy minden kitelik tőle!

A bemutatót, régi színházi szokás szerint, egyik napról a másikra halasztották, de aztán mégiscsak kitűzték február 11-ére.

De még ekkor is ott sötétlett a fejünk fölött egy felhő, mely mindenkit nyugtalansággal töltött el, a legjobban pedig engem.

Darabomról a cenzúra még nem hozott végleges döntést.

A cenzor tisztét Martignac kívánta betölteni, mert már sokat hallott a darabról. Martignac közismerten elmés férfiú, olyannyira elmés, hogy amíg miniszter volt, még X. Károly is feltűnően elmés királynak bizonyult.

Épp a színházban voltam, jókedvűen, amiért a darabomat újra elővették, sőt, a jövő szombaton már be is mutatják, amikor lélekszakadva odajött Deviolaine-ék cselédje, és rémülten közölte, hogy anyám, tőlük távozóban, hirtelen rosszul lett a lépcsőházban. Azóta semmilyen úton-módon se tudták eszméltre téríteni.

Deviolaine-ék a Saint-Honoré és a Richelieu utca sarkán laktak, Chaulin papírkereskedő házának negyedik emeletén.

Lerohantam a színpadról. A kellékesfiúval megüzentem a színház orvosának, Florence-nak, hogy anyám sürgős segítségre szorul.

Aztán ott termettem anyámnál, akit félig fekve találtam egy nagy karosszékekben, tágra nyílt szemmel. Beszélni alig bírt, de a tekintetéből nem tűnt el az értelem.

Fél oldalára azonban érzéketlenné vált és megbénult.

Deviolaine feleségénél járt látogatóban. Szokása szerint rólam kezdett beszélni; s szokás szerint azt válaszolták neki, hogy konok és szerencsétlen alak vagyok, méltatlan az orléans-i ház irántam tanúsított jóindulatára, hogy darabomra bukás vár, s azt az ezer tallért se fogom megkeresni rajta, amivel anyám adója volt Lafitte bankárnak, s végül, hogy hamarosan se állásom nem lesz, se jövőm.

Anyám, szegény, sokat sírt, aztán felzaklatva indult hazafelé. Amikor az első lépcsőre lépett, egy kis szédülést érzett, elvesztette erejét, s úgy roskadt össze, hogy felsőteste fekve maradt a pihenőn, lába pedig lelógott a lépcsőn.

Így talált rá egy fölfelé igyekvő lakó. Becsöngetett Deviolaine-ékhez, akik aztán fölemelték, és a karosszékekbe fektették. Eleinte ájultan feküdt, s csak apránként tért eszméltre, már amennyire eszméletnek nevezhető az az állapot, amelyben rátaláltam.

Megfogtam a pulzusát. Fölemeltem karját, de az élettelenül visszaesett; ekkor belecsíptem, s láttam, hogy nem érez semmit. Most már biztos voltam benne, hogy anyámat szélütés érte, oly súlyos roham formájában, hogy teljes bénulást idézett elő, legalábbis a bal oldalán.

Valakit elküldtem mustárért, aztán, mialatt az orvosra vártam, forró vízbe áztattam a lábát.

Az orvos még mindig késett. Tudtam, hogy Deviolaine-ékkel csaknem pontosan szemben egy késebolt van; leküldtem valakit egy érvágóért, azzal a szent elhatározással, hogy ha az orvos nem jön, magam vágok eret anyám lábán.

Florence végre megérkezett.

Az érvágást ő végezte el, s egy kis enyhülést eredményezett is; anyám, miután nyelvében csökkent a nyomás, már ki tudott mondani néhány szót.

Időközben megérkezett a nővérem, aki, az én első bemutatómra, szerencsére Párizsba jött.

A szerencse abban is hű maradt hozzánk, hogy a ház harmadik emeletén éppen üresen állott egy lakás, melyet egy harmadévre sietve bérbe vettem. Deviolaine-ék leküldtek egy ágyat, mi pedig a matracokat hoztuk át magunknak. Ezeket anyám szobájában letettük a földre, mert a nővérem is meg én is el voltunk rá szánva, hogy egy percre se hagyjuk egyedül anyánkat.

Florence-szal csak a véletlen hozott össze, de volt benne annyi tapintat, hogy mihelyt a betegnek az elsősegélyt megadta, magától visszavonult. Ekkor hívtam el anyámhoz Cazal nevű barátomat.

Ez igen jóeszű ember volt, ami abból is kiderül, hogy amikor kitűnően képzett orvos létére se bírt megfelelő pacientúrára szert tenni, feltalált egy újfajta nap-, illetve esernyőt, szabadalmaztatta, és meggazdagodott.

Czal ezt az éjszakát ott töltötte velünk, anyám betegágyánál, s másnap, a további javulás láttán, közölte, hogy bízik a beteg életben maradásában, föltéve, hogy nem kap új rohamot.

Hogy áldottam most az eszemet, amiért fölkerestem Lafitte-ot, és segítségét kértem! Hogy áldottam Lafitte-ot az ezertalléros kölcsönért! Így legalább biztosak lehettünk abban, hogy súlyos beteg édesanyámnak, akárhogy lesz is, nem kell hiányt szenvednie semmiben.

S ez még nem minden! Egy barátom, Edmond Halphen, akinek apja jónevű gyémántkereskedő volt, anyám betegségéről értesülve, egy erszényt s benne húsz aranyat küldött nekem; nem tudta, hogy gazdagabb vagyok Ali babánál.

Az aranyakat visszaküldtem, csak az erszényt őriztem meg emlékül a baráti gondoskodásra, ami, sajnos, ritka jelenség. Ma is hálásan emlékszem erre a tettere, mely akkor mélyen meghatott.

Ha volt is néha részem az emberi jóság ilyen spontán megnyilvánulásaiban, azt se a *barátaimnak*, hanem a *barátnőimnek* köszönhettem.

Még szörnyű lelkiállapotomban is - hisz isten a tanúm, hogy ez a csapás a legfájóbb pontomon ért! - kénytelen voltam néhány órára eltávozni anyám mellől. A színészek oly különösnek találták a drámámat, hogy mindjárt elbizonytalanodtak, ha nem voltam jelen.

Pedig a darab máris előadható lett volna, legföljebb egy kis csiszolásra szorult; így hát semmi sem állt útjában a jövő szombati bemutatónak.

El se bírom mondani, mit szenvedtem ezekben a napokban! Végig kellett néznem anyám haldoklását, s közben végezni azt az idegtépő munkát, amit egy első darab bemutatása jelent.

A bemutató előtti napon végrehajtottam egy tervemet, mely már régóta érlelődött bennem.

Elmentem a Palais-Royalba, és kihallgatást kértem az orléans-i hercegtől.

Ezt a képtelen és hajmeresztő kívánságot minden bizonnyal úgy értelmezték, hogy alkalmasint a herceg rendelt magához. Ennélfogva bejelentették, hogy ott vagyok, és beszélni szeretnék vele.

A herceg kétszer is elismételtette a nevemet, aztán utasítást adott, hogy vezessenek be.

- Ó, hát maga az, Dumas úr? - szólt hozzám. - Miféle szél hozta ide, jobban mondva, hozta vissza ide?

- Fenséges úr - mondtam -, azért jöttem, mert holnap lesz a *III. Henrik* bemutatója.

- Tudok róla.

- Azért jöttem, hogy felkérjem egy kegyes cselekedetre fenségedet, mely valójában nem is kegy, hanem méltányosság.

- Miről van szó?

- Arról, hogy fenséges úr legyen ott a bemutatón... Egy év óta mást se hallott rólam fenséged, mint hogy beképzelt és makacs bolond vagyok, pedig valójában költő vagyok, aki egy évig csöndben és nagy szorgalommal dolgozott. Fenséged azonban, az én meghallgatásom nélkül, az engem bevádolóknak adott igazat, holott jobb lett volna talán, ha megvárja az eredményt; fenséged azonban másképpen határozott, és nem volt hajlandó várni... No de holnap, a nagy nyilvánosság színe előtt, eldől ez a pör; én pedig azt kérem fenségedtől, hogy vegyen részt az ítélelhozatalban.

A herceg rám nézett, de látnia kellett, hogy nagy lelki nyugalommal viszonzom pillantását.

- Dumas úr - válaszolta -, örömet megtenném, amit kér, mert valóban jó néhányan figyelmeztettek arra, hogy maga vagy a világ legmakacsabb embere, vagy ha nem az, akkor megszállott... Így hát, ha nem volna lehetetlen, szívesen elmennék.

- Én arra vállalkoztam, hogy megszólaltassam a világ nagy embereit; így hát azt is illik tudnom - és ha fenséges úr erre gondol, akkor teljesen igaza van -, hogy nem szokás egy herceget kikérdezni. Én azonban fenségeddel szemben oly kivételes helyzetben vagyok, hogy meg merem kérdezni, mi az oka ennek a lemondásnak, mely, őszintén szólva, kétségbe ejt.

- Hát döntsön maga, Dumas úr. Holnap húsz vagy harminc herceget és hercegnőt várok vacsorára.

- És nem gondolja fenséges úr, hogy e hercegek és hercegnők esetleg örülnének, ha elvinné őket a *III. Henrik* bemutatójára?

- Csakhogy nem vihetem el őket, mert mi hatkor ülünk asztalhoz, a színházban pedig hétkor kezdődik az előadás.

- Ha a vendégek egy órával előbb ülnének asztalhoz, s én egy órával későbbre halasztatnám a színielőadást, akkor fenségednek három teljes órája maradna arra, hogy királyi vendégei elüthessék éhüket.

- Nicsak, ez nem is rossz gondolat... De mit szól majd hozzá a Théâtre-Français?

- Boldogok lesznek, ha tehetnek valamit fenségedért.

- Nekem azonban csak három páholyom van. Hová ültessem a vendégeimet?

- Megkértem a színház vezetőségét, hogy tartsa fenn az egész páholysort, amíg fenségedtől vissza nem térek.

- Ennyire bízott abban, hogy meg akarom nézni a darabját?

- Csak a fenséges úr méltányosságában bíztam... És abban, hogy él még Orléans-i Fülöp szelleme!

- Nos, rendben van... Mondja hát meg Taylornak, hogy ha a színház hozzájárul az egyórás halasztáshoz, akkor elmegyek az előadásra, és lefoglalom az egész páholysort.

- Rohanok, fenség...

- Meg van elégedve?

- Boldog vagyok! És remélem, fenségednek se lesz oka megbánnia a nagylelkűségét.

- Ezt én is remélem... Hát sok szerencsét!

Elbúcsúztam és elmentem.

Tíz perc múlva a színházban voltam, és beszámoltam a nagy eseményről. Húszer perc múlva a herceg már tudta, hogy a színház beleegyezett a későbbi kezdésbe. Még e nap estéjén a herceg vendégei is értesültek a vacsora új időpontjáról.

S végre eljött a várva várt másnap!

E napon már sem a színészek, sem a díszletezők nem próbáltak; estig anyámmal maradhattam.

A színházról kaptam néhány jegyet, jórészt a földszintre szólót. Akkoriban még nem volt szervezett *klakk*, mint manapság; akire a taps megkezdése rá volt bízva, csinált is valamit, nem is. A szerző tehát csak a barátaira számíthatott - és főképp a közönség igazságérzetére. Én tehát a színház nagylelkűségét arra használtam föl, hogy összes irodai kollégámat meghívtam a földszintre. Porcher-nak és a feleségének az erkélyen szereztem helyet.

Jómagam kétszemélyes kis páholyt kaptam, fölnt magán a színpadon.

Nővérem egy proscéniumpáholyban ült; ott láttuk vendégül Boulanger-t, Vignyt és Victor Hugot.

Én se Vignyt, se Hugot nem ismertem; akkor fordultak hozzám, amikor látták, hogy másképpen nem jutnak be.

Deviolaine-t egy zenekari ülésen helyeztem el.

Egyébként már nyolc nappal a bemutató előtt minden jegy elkelt hihetetlen drága áron. Egy páholy például nyolc aranyba került.

Háromnegyed nyolckor megcsókoltam anyámat. Elködösült agyával fel se tudta fogni, milyen kétes kimenetelű csatába indul a fia.

A színház folyosóján Deviolaine-nel találkoztam.

- Látlak, te gazfickó - motyogta. - Hát mégiscsak elvergődtél idáig?

- Nem azt ígértem?

- Fűtölök rá, hogy mit ígértél. Majd meglátjuk, mit szól a közönség.

- Hát hiszen itt van - mondtam. - Meg fogja látni.

- Itt vagyok, itt vagyok - morogta dühösen. - De azért nem biztos, hogy meg fogom látni.

Otthagytam; ma se tudom, mit akart ezzel mondani. Beléptem kis páholyomba, mely, mint említettem, a színpadon volt.

Innen az egész nézőteret be lehetett látni.

Aki ott volt ezen a bemutatón, sohase felejt el e látvány nagyszerűségét. Az első páholsort különféle - mintegy öt-hat nemzetiségű - hercegek töltötték meg, mellükön csillogó rendjelekkel; mögöttük, a többi páholyban, ott szorongott az egész francia arisztokrácia; a hölgyek gyémántjai csak úgy szikráztak.

Aztán fölment a függöny... Sose felejttem el azt a szívszorongató pillanatot, amikor a színpad hűvös levegője megcsapta verejtékes arcomat.

Az első felvonásban az expozíció túlon túl hosszadalmas, unalmas és érzelmekben szegény - de a közönség jóakarattal nézte végig. Lement a függöny; amikor Guise herceg így szólt: „Kerítsétek elő Dugast gyilkosait!” - kitört a taps, amitől mindjárt melegebb lett, a nézőtéren éppúgy, mint a színpadon.

A szünetben rohantam haza anyámhoz.

Megkezdődött a második felvonás. Ez mulatságos volt; még a szócsőjelenet se váltott ki semmiféle tiltakozást. Pedig tartottam tőle. Erőteljes tapsok közepette ment le a függöny.

A sikert azonban csak a harmadik felvonás hozhatta meg. Ekkor került sor a hercegné és az apród, majd a hercegné és a herceg közötti jelenetre, amikor Guise herceg ráveszi a feleségét, hogy adjon találkát Saint-Mégrinnek. Ha a közönség irgalmasan fogadja e jelenet vad szenvedélyességét, akkor meghódítottam Párizst...

Hallatszott néhány rémült sikoly, de ezeket elnyomta a tapsvihár; pedig a színpadon még soha el nem hangzottak ilyen nyílt, ilyen nyers őszinteséggel megfogalmazott drámai jelenetek.

A szünetben újra hazasiettem. Anyámhoz vágytam, hogy lássam, hogy megcsókolhassam, pedig ő már olyan beteg volt szegény, hogy e csókban föl sem ismerte a fia csókját.

Bárcsak ne ágyában töltötte volna ezt az estét, hanem velem a színházban! Aludt, s elég mélyen; még csókom se verte föl.

A színházban minden úgy folytatódott, ahogy előre láttam; ami a negyedik felvonás után történt, annak már nem is siker a neve, hanem egyre erősödő tombolás. Mindenki tapsolt, még a nők is. Malibran asszony, aki már csak egy harmadik emeleti páholyt tudott szerezni, úgy áthajolt a korláton, hogy ha egy oszlopban meg nem kapaszkodik, hát lezuhan.

S amikor a végén Firmin a függöny elé lépett, hogy nevén nevezze a szerzőt, az általános lelkesedésben még az orléans-i herceg is födetlen fővel, állva hallgatta alkalmazottjának nevét, akit, ha nem is megérdemelten, de legalább e korszak leghangosabb színpadi sikerével, ezen az estén költővé kiáltottak ki.

26.

A győzelem másnapján. - Betiltják a III. Henrik-et. - Kihallgatást kérek Martignactól, aki hatálytalanítja a betiltó végzést. - A gáncsemlerkék. - Az orléans-i herceg a páholyába kéret. - Mit mondott X. Károly a darabomról, és mit válaszolt a herceg a királynak.

A III. Henrik előadása négy óra hosszat tartott; azt hiszem, nem sok olyan ember akad, akinek akkorát fordult volna a sorsa, mint az enyém e négy óra alatt.

Este még teljes ismeretlenségben éltem, s reggel - jó, vagy rossz értelemben - egész Párizs engem emlegetett.

Ma is gyűlölnék emberek, akiknek színét se láttam soha - azért gyűöltek meg, mert akkor, a nevem népszerűségétől, majd szétrobbant a fejük.

De néhány barátot is szereztem azokban a napokban.

Irigyeim közt azonban, azon az estén, nem akadt egy se, aki elhitte volna, hogy azt az éjszakát egy földre terített matracon töltöttem haldokló anyám mellett.

Másnap megtelt virággal ez a szoba, s én néhány szálát anyám ágyára szórtam. Jobbjával - csak azt tudta használni - fölemelte, közelebb s távolabb tartotta e virágokat, mit sem tudva arról, miképp kerülnek ide, s talán arról sem, hogy amit a kezében tart, az virág.

A bemutató másnapján, délután kettőkor, hatezer frankért elkelt darabom kézírata.

Hat bankót kaptam kézhez, hat ezerfrankos bankót; fölvittem a pénzt Deviolaine-hez megmutatni.

- Hát ez meg mi? - kérdezte.

- Ennyit fizettek a darabom kéziratáért - jelentettem. - Amint látja, itt van Lafitte háromezer frankja, s még háromezer azonfelül.

- Micsoda? - kiabálta. - Van olyan marha, aki pénzt adott a kéziratodért?

- Amint látja, bácsi.

- Hát ennek elment az esze...

Aztán vállat vont, és visszaadta a pénzt.

- Egy kicsit se örül a sikeremnek?

- Egy kicsit, te tökfej? Mint egy újszülött borjúnak, úgy folyt a könnyem.

- Úgy látom, ezt a vallomást csak a kínpadon lehet kicsikarni magából... Legalább öleljen meg.

- Istenem! Ha szegény apád ott lett volna...

- Szegény anyám viszont ott lehetett volna, ha előzőleg teljesen el nem keserítik...

- Remélem, nem azt akarod mondani, hogy én vagyok felelős anyád betegségéért? Az ördögbe is! Hiszen egész este ezen gyötrődtem; nem bírtam kiverni a fejemből... Igaz is... És veled mi lesz? Visszamégy az irodába?

- Hát azt éppenséggel nem teszem.
- Igazad van. Fossier-val nem akarsz beszélni?
- Nem vágyom rá.
- Pedig ő igazán szeret.
- Akkor írhatott volna egy pár gratuláló sort.
- Annál is inkább, mert a lányai számára szeretne tőled jegyeket kérni.
- Ha már a jegyek szóba kerültek, én a második előadásra lefoglaltam a bácsinak egy páholyt. Jól tettem? Tegnap úgyszólván rossz helyen ült... Az ajtó közelében...
- Szemtelen kölyök! Hálát adtam istennek, hogy közel ülök az ajtóhoz... Mondd csak! Ezeken az ezreken kívül lesz még valami hasznod ebből a bárgyú darabodból?
- Hát persze.
- Mennyire számítsz?
- Úgy tizenötezer frankra.
- És mennyit dolgoztál te ezért?
- Két hónapot biztosan.
- Eszerint te két hónap munkájával megkeresed három irodafőnök egész évi fizetését, beleértve a pénzjutalmakat is?
- Hívja csak ide három irodafőnököt, és írasson velük színdarabot!
- Ördög a jódolgodba! Nem félsz, hogy fejedre szakad a mennyezet...
- Ott lesz a bácsi holnap este?
- Ott én, ha jobb dolgom nem akad.

Nem hittem, hogy Deviolaine-nek jobb dolga akadna. Sőt, ha egyévi fizetését kínálták volna neki azért, hogy ne menjen el a színházba, visszautasította volna az ajánlatot.

Deviolaine-től Lafitte-hoz siettem. Büszke voltam, hogy ilyen gyorsan kifizethetem az adósságot.

Áadtam neki ezer aranyat; visszakaptam a váltómat és a kéziratomat.

Mindörökre belém vésődött azonban egy emberséges cselekedetnek az emléke, olyan cselekedet, melynek értéke, ha tekintetbe vesszük anyám betegségét, pénzben már nem is fejezhető ki.

Ekkor azonban újra kezdődtek a hercehurcák. Amikor visszatértem ideiglenes otthonomba, a színház levele várt. Azt írták, hogy menjek be rögtön az igazgatósághoz.

Odasiettem. A bizottság felháborodottan ülésezett Taylor vezetése alatt. A belügyminiszter levelet intézett a Théâtre-Français-höz „felfüggesztve” a *III. Henrik* további előadásait. Ez az intézkedés sokkal ijesztőbben hangzott, mint az irodai fizetésem felfüggesztése.

Szerencsére Taylor már kitalált valamit; azt, hogy kérjek sürgős kihallgatást Martignactól. Vállalta, hogy átadja a levelet és elhozza a választ.

Ott nyomban, még az ülés folyamán, megírtam a kérvényt, melyben másnapra kértem kihallgatást.

Két óra múlva megjött a válasz. Martignac reggel hétre tűzte ki a kihallgatást.

Reggel hétkor beléptem Martignac hivatali szobájába.

Van-e nagyobb csoda egy miniszternél, aki egyformán elmés is, udvarias is? Martignac ilyen volt. *Rara avis*, ahogy Juvenalis mondja, ritka madár, s méghozzá, sajnos, költöző madár!

Egy óra hosszat csevegtünk; nem is a darabról, hanem mindenféléről, ami eszünkbe jutott; aztán tíz perc alatt megegyeztünk a darab dolgában. Visszavihettem megmentett kéziratomat - ezúttal nem a semmiből, csak a semmi küszöbéről.

Szegény jó Martignac! Tudta jól, mit ér a művészet, és azt is tudta, mit érnek azok a gáncsemberké, akik mindig elállják az útját a haladásnak, de nem azért ám, hogy ők maguk haladhassanak, csak azért, hogy nehogy másvalaki előrejusson.

Amíg Martignac volt a miniszter, addig a művészetek, ha egy lépéssel előre akartak jutni, nem ütköztek bele a táblába: „Az út hatósági rendeletre le van zárva.”

Ne felejtsek el, hogy immár húsz esztendő óta ugyanazok az emberek zárják le ugyanazokat az utakat; közben ők öregekből aggastyánok lettek, mi pedig fiatal emberekből öregek. Rosszakarattal, örökös üldözéssel belehajszolták Lamartine-t és Hugot a politikába, Souliét és Balzacot ők vitték a sírba, s úgyszólván én vagyok az egyedüli, aki még lábon állok, és küzdök ellenük. Ők eszelték ki azt a bélyegzőt, amely, mint valami Salamon pecsétje, agyagkorsókba zárta az *Ezeregyéjszaka* összes szellemeit, úgyhogy az irodalomnak és a politikának ez a feszítő ereje egy nap az orruk előtt fog fölrobbanni, megölve, elpusztítva körülöttük mindent, csak őket kímélve meg, ezeket a kuporgó törpéket, akik örökké a forradalmak forró hamuját piszkálják.

Ó, miért is nem bírják megérteni, mily kicsinyes, szűklátókörű, nyomorúságos politikát folytatnak, s hogy nevük csak szomorú és szégyenletes emléket hagy a németek, magyarok, olaszok emlékezetében, a Nílus és Boszporusz partján, Mogadorban éppúgy, mint Montevideóban. Hogy mindig hazudtak, attól kezdve, amikor Sébastiani kihirdette a szószekekről, hogy „Varsóban helyreállt a rend”, egészen addig, hogy Barrot megírta a *Moniteur*-ben, hogy „A franciák bevonultak Rómába”; hogy mindent megtagadtak, nemcsak amit az emberek hirdettek - még ha La Fayette-nek vagy Lamartine-nak hívták is azt az embert -, hanem az Istentől kapott ígéreteket is, mert Isten akarata volt, hogy Franciaország legyen a nemzetek sarkcsillaga, és ő üzenté meg a világ népeinek: „Merre hajóztok? El akartok jutni az ígért földjére, abba az ismeretlen országba, melynek szabadság a neve? Előre hát! Bontsátok ki a vitorlákat, és hajózzatok bátran; itt az iránytű - kövessétek!” De mondjátok csak: abból, amit ezek az emberek ígértek, abból, amit Isten a világ népeinek üzent, mit váltottatok ti valóra, ti szegény szolgálai a rövidlátásnak, szegény rabszolgái a fenekedésnek? Azt tettétek, hogy rossz legyen a tenger, s ellenszél zavarja azt a pompás hajót, mely Isten leheletétől hajtva ment előre... De hiszen tudjátok ezt ti magatok is! Mi újat mondhatnék nektek? Tudjátok ti jól, hogy minden, ami új, nemes és tiszta, és nem hentergett a múlt idők mocskában, hanem egy megtisztult és tágas jövő felé igyekszik, az ellenetek van! Tudjátok jól, hogy vértanúk ők mind, akiket ti Ausztria korbácsával összetörettetek, az egyház börtöneiben eltemettetek, Nápoly ágyúival agyonlővettetek; s ha köszöntöttek is benneteket, zsarnokok, a cirkusz felé vezető útjukon, ma mi köszöntjük őket ujjongva, hódolattal, ők pedig minket szeretnek, fényhozókat, és megvetnek titeket, sötétséghezókat... De azt is tudjátok, hogyha valaha megbocsátják a ti bűneiteket, azt csak annak köszönhetitek, amit mi megígértünk! Ezért üldöztök ti minket olyan nagyon és olyan eredménytelenül - mert szerencsére minden, ami lent van, tehetetlenné válik, mihelyt meg akarja rontani azt, ami fölötté áll... Úgy van, *fölötté*; mi nem

alattatok, hanem fölöttetek állunk, és ott áll mindenki, aki elmondhatja ezt a mondatot: „Ezt az oldalt, melyet most leírtam, te sohasem tudnád megírni!”

De most hadd folytassam, ahol elhagytam, a *III. Henrik*-nél, melynek semmi köze ezekhez a dolgokhoz, és mégis, egyetlen szárnycsapással feljutott a csillagok közé. Hogy miért? Azt maga se tudja.

A színházban már türelmetlenül vártak rám; nem merték kitenni a hirdetményt a miniszter jóváhagyása nélkül.

Meghoztam a jóváhagyást, kitehették a hirdetményt.

Az orléans-i herceg kijelentette, hogy a második előadást is meg akarja nézni.

Este, amikor beléptem a színházba, már ott is volt, s a páholyába hívatott.

Az első felvonás közben mentem be hozzá. A színház zsúfolva volt - ami a legjobb bizonyítéka darabom sikerének.

A herceg lefegyverző kedvességgel fogadott.

- Dumas úr - mondta -, ön elégedett lehet, hiszen megnyerte a csatát a közönség ellen, énellenem és az egész világ ellen. Még de Broval, Deviolaine-t és Oudard-t is levette a lábáról.

Meghajoltam.

- De bizonyára sejtelte sincs arról - folytatta nevetve -, hogy én majdnem pórul jártam ön miatt.

- Énmiattam, fenséges úr?

- Igen.

- Mi történhetett?

- Az történt, hogy tegnap magához hívatott a király.

- A király?

- Igen, ő.

- És miért, fenséges úr?

- A maga darabja miatt.

- A *III. Henrik* miatt?

- „Tudja-e, miket hallok, kedves *unokaöcsém* - így szólított meg, érezhető nyomatékka az *unokaöcsém*en. - Azt hallom, hogy egy fiatalember, aki a maga irodájában dolgozik, színdarabot írt, és, hogy ebben a színdarabban mind a ketten szerepelünk. Én mint *III. Henrik*, maga pedig mint *Guisse herceg*.”

- Fenséges úr megmondhatta volna a királynak, hogy téved, mert az a fiatalember már nem dolgozik az irodájában.

- Én inkább mást mondtam, hogy ne kelljen hazudnom. Én ugyanis nem bocsátom el magát.

- Mit válaszolt, fenséges úr?

- Azt mondtam: „Felségedet tévesen tájékoztatták, amire három bizonyítékom van. Az első, hogy én nem szoktam megverni a feleségemet, a második, hogy az orléans-i hercegné nem szarvazott fel, s a harmadik, hogy felségednek nincs nálam hűségesebb alattvalója...” Láss be, hogy ez a válasz fölért azzal, amit maga javasolt az előbb.

- Nemcsak, hogy fölér vele, hanem sokkal szellemesebb, fenséges úr.

- És igazabb, Dumas úr! De már kezdődik a második felvonás; menjen, végezze a dolgát, én is elvégzem az enyémet: hallgatom magát.

Meghajoltam.

- Igaz! - szólt utánam a herceg. - Az orléans-i hercegné arra kéri, hogy látogassa meg holnap délelőtt. Érdeklődni akar az édesanyja hogyléte felől.

Meghajoltam és kimentem a páholyból.

Íme, a siker hatalma! Mihelyt a hírnév ráfonódik egy ember nevére, ilyen szelíd és derűs bosszút áll a szellem az anyagon.

De Broval, Deviolaine és Oudard urakat levettem a lábukról! Az orléans-i herceg a páholyába hívat, hogy tudtomra hozza, mily elmésen vágott vissza a királynak! A hercegné magához hívat, mert érdeklődni akar anyám felől!

Úgy látszik, az apáról fiúra öröklődő hercegi címen kívül van egy másfajta hercegi méltóság is, amivé a tehetsége avatja, az embert.

Másnap megjelentem az orléans-i hercegnénél, aki annyi jóságot tanúsított irányomban, hogy többet kívánni sem lehet. Miért is nem előbb nyilvánult meg ez a jóság?

Dumas csípős humorral idézi azt a levelet, melyet néhány drámaíró - Arnault, Lemercier, Viennet és Andrieux - írt a királynak. E furcsa föliratban arra kérték X. Károlyt, hogy a Comédie Française színpadáról tiltsa le a romantikus drámákat. Idézi a király válaszát is: „Kérésüket nem teljesíthetem. Nekem is, mint akármelyik másik franciának, csak egy helyem van a nézőtéren.” A továbbiakban szól a delejességről, mely Dumas-t, mint annyi kortársát, erősen foglalkoztatta. Beszámol a *Krisztina királynő* átdolgozásáról, majd leírja Victor Hugo életútját egészen a *Hernani* bemutatójáig; a *Marion de Lorme* betiltása után ugyanis a Comédie Française ezt a drámát tűzte műsorra.

27.

Az Hernani bemutatója. - Eugène Sue és Desmars. - Viszontlátom Sauliét, aki elhozza ötven munkását tapsolni. - A Krisztina svéd királynő bemutatója. - Bankett a lakásomon. - Hugo és Vigny kijavítják a „sánta” verssorokat.

Victor Hugo *Hernani*-ját megvitatás nélkül fogadta el a színház. Taylor még egyiptomi útja előtt be akarta mutatni a darabot, és ezért nem volt rá idő, hogy felolvassák nekünk.

Végül az intézőbizottság ülésén hallgattuk meg a darab fölolvadását, amikor már a színészek is jelen lehettek, hiszen az *Hernani*-t úgyszólván láthatatlanul fogadták el.

A felolvasás óriási sikert aratott, bár én az *Hernani*-nál többre becsültem a *Marion de Lorme*-ot, s ezt a véleményt ma is fönntartom.

Mi eredeti, nemzeti, francia színházra törekedtünk, nem pedig görögre, angolra vagy németre. S épp rajtunk állt, hogy ez megvalósul-e vagy sem.

A *III. Henrik* - ha jó, ha rossz - mégiscsak eredeti mű volt, s tárgyát francia krónikákból vette; lehet, hogy érződött rajta más színdarabok hatása, de utánzatnak mégsem volt nevezhető.

Ugyanezt elmondhatnám a *Marion de Lorme*-ről, melyet a cenzúra betiltott, valamint a bemutatás előtt álló *Hernani*-ről.

Az *Hernani* bemutatója örök időkre emlékezetes marad a színházak történelmében. A közönség várakozását nagy mértékben felcsigázta a *Marion de Lorme* betiltása és mindaz, ami az *Hernani*-ről előzőleg kiszivárgott. Az időjósok, teljes joggal, viharos estére számítottak.

Meg se hallgatták, de azért támadták, meg se értették, de azért megvédték a darabot.

Most azonban térjünk vissza a *Krisztina királynő*-re.

A darabot a cenzúra engedélyezte; nagy lendülettel folytak a próbák. A romantika tehát a Théâtre Français elfoglalása után átkelt a Szajnára, megkerülte az Akadémiát - mint ahogy nagy támadó háborúban egyes erődítményeket a legkiválóbb hadvezérek is egyszerűen megkerülnék -, s elérkezett az Odéon falaihoz, hogy megrohamozza ezt a színházat is.

Forradalom küszöbén állt a Latin-negyed!

Harel időnként kitévette a táblát: *Nincs előadás!* - ami az idő tájt a hírverésnek, a reklámnak egy új fogása volt, és azt a célt szolgálta, hogy növelje a bemutató jelentőségét.

A főpróba napjának reggelén Soulié barátomtól kaptam üzenetet, aki egyébként egy év óta nem adott életjelt.

Arra kért, hogy szerezzek neki belépőjegyet a főpróbára.

Rögtön elküldtem neki egy engedélyt, mellyel ő és a kíséretében levő személyek beléphetnek a színházba.

Aznap este tartották a főpróbát.

Akkoriban a főpróbák semmiben sem különböztek a rendes előadásoktól. Az ember barátai még nem fásultak el; nem tompultak el a sikerektől, de nem is féltékenykedtek. Az, hogy egyikünk eredményt érjen el, egyformán fontos volt mindenkinek, hiszen olyan ügyért harcoltunk, mely minden névtelen embernek, aki ki akart lépni az ismeretlenségből, szívügye volt.

Ha a mi helyzetünk erősödött, az nekik is javukra szolgált, mert könnyebben és biztosabban érhetek célra. Merő önzésből tapsoltak nekünk.

A *Krisztina királynő* tomboló sikert aratott a főpróbán.

Az ötödik felvonás után fölkeltem zenekari ülésemről, és valósággal beleütköztem Souliéba.

Mélyen meghatva, kitárt karra jött felém.

Túláradó szeretettel viszonyoztam ölelését. Úgyis elég nehéz volt haragot tartanom ezzel az emberrel, mert őszintén szerettem, és mert tehetségét mindenkinél jobban csodáltam, hiszen jobban ismertem mindenki másnál.

- Belátom, hogy tökéletesen igazad volt - mondta -, amikor egyedül akartad megírni a *Krisztina királynő*-t. Nagyszerű munkát végeztél, eltekintve egyes részletektől, melyeknek kidolgozása nem sikerült. De ezt meg lehet tanulni! Meglátod, eljön az a nap, amikor te leszel az egész színházi világ koronázatlan királya, s mi többiek, kivétel nélkül, a te alázatos alattvalóid.

- Ugyan! Kérlek, ne csinálj bolondot belőlem.

- Amit mondtam, őszinte meggyőződése. Azt már nem is merem hozzátenni, hogy tiszta szívből örülök, mert úgyse hinnéd el; pedig ez is igaz!

Ezt megköszöntem.

- Most pedig beszéljünk egy kicsit komolyan - folytatta. - Megtudtam, hogy intrikát szőnek ellened, amivel majd, a holnapi bemutatón, alaposan megtépázzák a dicsőségedet.

- Számítottam rá.

- Van még ötven földszinti jegyed?

- Van.

- Add nekem, s én holnap összeszedem a fűrésztelepem összes munkását. Ne félj; nem lesz semmi baj.

Egy csomó jegyet nyomtam a kezébe számolatlanul; aztán még egyszer megöleltem, és elbúcsúztam tőle, mert vártak rám a színpadon.

Azt hiszem, hogy a barátságunk és a bizalomnak ily magas fokát manapság hiába keressük a színpad világában. Aki az ötven jegyet kérte, annak ugyanilyen című darabját, ugyanebben a színházban néhány hónappal ezelőtt kifütyülték; s ő e jegyeket a vetélytársától kérte, s azért kérte, hogy védelmébe vegyen egy darabot, melynek sikere csak aláhúzná az ő bukását; vetélytársa pedig abban a szempillantásban, tele marokkal, habozás nélkül és a félelem árnyéka nélkül egy akkora csomó jegyet adott át neki, hogy azzal - ha rossz kezekbe jutnak - a világ legjobb darabját is meg lehetne buktatni.

Lehet, hogy ez egy kicsit nevetséges; de biztos, hogy nagyon szép dolog volt.

Minthogy semmilyen akadály nem jött közbe, másnap valóban megtartották a bemutatót.

Soulié igazat mondott. Mint minden bemutatómon, most is az egyik páholyban ültem, ahonnan a hét óra hosszat tartó rettenetes ütközetnek minden mozzanatát szemmel tarthattam. Művemet tízszer a földbe taposták, de tizenegyedszer is talpra szökött, s a küzdelem végén, hajnali két órakor, két vállra fektette a lihegő, lenyűgözött, mozdulni nem tudó nézőközönséget.

Még ma is, amikor mindezt elmesélem, fölforr a vérem az izgalomtól, mely az elmúlt huszonöt év küzdelmeiben mit sem veszített erejéből. Nincs is nagyobb és vérforralóbb küzdelem annál, amelyet egy ember szelleme vív meg a közönség rosszindulatával, a résztvevők faragatlanságával, az ellenfelek gyűlöletével! És mily páratlan elégtétel az, amikor a dráma csúcspontjain megtörik az ellenkezők térde, lassan hátrahajlik a derekuk, s végül, legyőzötten, földet ér a fejük! Az ember azt hinné, hogy a győztest gögössé teszi ez a győzelem; de épp fordítva. Az erős jelleműeket leszoktatja a hiúságról.

Sentinellit, miután az ablaknál elmondta monológját, kifütyülték, de utána szinte leírhatatlan volt a hatása Monaldeschi letartóztatásának; az egész nézőtér ordítva tapsolt. És még később, az ötödik felvonásban, amikor Krisztina szerelme megmenti Monaldeschit, s ez elküldi mérgezett gyűrűjét Paulának, dühös szidalmakat szórtak a gyáva gyilkosra, de ez a düh rögtön lelkes éljenzésbe csap át, amikor ott látják megtörve, sebesülten, vérezve, a királynő lába előtt csúszva-mászva, aki aztán, minden megalázkodása és könyörgése ellenére, elmondja azt a bizonyos sort, amelyet Picard *teljes képtelenségnek* nevezett:

„Még megsajnálom őt, atyám... A kegyelemdöfést!”

Itt dőlt el a harc, a nézőtér megadta magát, s teljes lett a siker.

Az epilógus azonban, hideg és nyugodt méltóságával, ott a föld alatt, a nyirkos kőfalak és sötét boltívek között, ahová halott hőseimet eltemettem, ezt a nagy sikert lehűtötte. Amikor itt, harminc év elmúltával, viszontlátják egymást a bűnösök, megöszülve, kihűlt szívvel gyűlölet nélkül az egyik, szerelem nélkül a másik, elszörnyedve egymáson és bocsánatot kérve egymástól a régen elkövetett bűnökért, akkor ezek az egymást követő jelenetek inkább vallásos vagy filozófiai tartalmú elmélkedésnek hatottak, mintsem igazi drámának.

Önmagamat nem áltathattam; be kellett ismernem tévedésemet. Aki hibázott, annak bűnhődie kell - s én elhagytam az epilógust, amely, minden stiláris gyengéje ellenére, még ilyen szempontból is legjobb része volt az egész színdarabnak.

Mindjárt be is vallom, hogy a mű többi része elég gyenge stílusban íródott, ami nem csoda, hiszen még mások stílusát is csak dadogva tudtam utánózni akkoriban.

Az előadáson végig ott láttam Souliét az ötven emberével.

Azt, amit ő tett a darabom sikeréért, én, merő képmutatásból, a magam érdekében sohase mertem volna megtenni.

Te jó baráti szív! Te csupa hűség lélek! Mily kevesen ismertek, mily kevesen tudták, mit érsz! De én, aki ismertelek és tudtam, hogy mit érsz, melletted álltam életedben, és holtodban is a dicsőségedet zengem!

Az előadás után, amikor a közönség kiözönlött a színházból, senki, de senki se tudta volna eldönteni, hogy a *Krisztina királynő* siker volt-e vagy bukás.

A lakásomon vacsora várt azokra a barátaimra, akiknek kedvük volt eljönni. Ott találkoztunk; s bár nem mertünk örülni a győzelemnek, legalább élveztük a küzdelem hevét.

Azt hiszem, huszonöten lehattunk.

Ott volt Hugo, Vigny, Paul Lacroix, Boulanger, Achille Comte és Planche - az a Planche, akibe akkor még nem mart bele a gyűlölködés kutyája, s épp csak az a hajlandóság volt meg benne, hogy egyszer majd kitörjön rajta a veszettség... Aztán Cordelier-Delanoue, Théodore Villenave és ki még? Mit tudom én! Ott volt az az egész lármás, élettől, ifjúságtól, tettvágytól pezsgő csapat, mely akkoriban körülvelt minket; megannyi önkéntes katonája annak a nagy

hódító seregnek, mely korántsem volt oly kegyetlen, mint a híre, s voltaképpen csak azért fenyegetőzött Bécs falainak bevételeivel, hogy legalább a Rajna határvonaláig befészkelhesse magát.

Most pedig hadd mondjam el, mi történt ezen az estén. Merem állítani, hogy ez az esemény páratlan az irodalom történetében.

A *Krisztina királynő* körülbelül száz verssorát át kellett írni, mert a bemutatón kiderült, hogy - közkeletű, de nagyon kifejező szóval - *sántítanak*. Sántítottak volna ezek a sorok a második előadáson is, és ráadásul szemet szúrtak volna minden rosszindulatú nézőnek. Emellett még egy tucat húzást is el kellett végezni, s a helyüket hozzáértő, sőt apai kezekkel be kellett gyógyítani. Mindezt sürgősen, még az éjszaka, el kellett intézni, hogy a kézirat reggelre a színházban legyen, délig átvezethessék a változtatásokat, és este meg lehessen tartani az előadást.

Én azonban, minthogy huszonöt vendéget kellett étellel-itallal jóltartanom, ezt a munkát nem bírtam elvégezni.

Vigny és Victor Hugo azt mondták, hogy ne törődjek semmivel. Bezárkóztak a kézirattal egy kis szobába, és keményen dolgoztak, mialatt mi ettünk, ittunk, énekeltünk... Négy óra hosszat dolgoztak éppoly lelkiismeretesen, mintha a saját munkájukról volna szó, s amikor előjöttek, mi már szanaszét feküdtünk és mélyen aludtunk... Nem ébresztettek föl senkit; a kéziratot, előadásra kész állapotban, otthagyták a kandallópárkányon, s karonfogva elmentek, mintha nem is vetélytársak, hanem testvérek volnánk.

Emlékszel, Victor Hugo?

Emlékszel, Vigny?

Kábult alvásunkból másnap reggel Barbe, a könyvkereskedő, ébresztett föl. Tizenkétezer frankot kínált a *Krisztina királynő* kéziratáért, épp a kétszeresét annak, amennyit a *III. Henrik*-ért kaptam.

Úgy látszik, mégse bukás, hanem siker volt az este!

Dumas inkább egy szemtanú elevevénél, mintsem a történész pontosságával írja le az 1830-i forradalom előzményeit. Még azzal sem hivatkozik, hogy előre látta az eseményeket; a forradalom kitörésekor épp Algírba készült. Amikor azonban, tervezett utazása reggelén, elolvassa a *Moniteur*-t s benne azt a rendeletet, melynek kiadásától óva intették a királyt, habozás nélkül lemond az utazásról, és beleveti magát a forradalmi forgatagba.

28.

*Vállalkozom, hogy elmegyek Soissons-ba puskaport szerezni. -
Megbízólevelet kapok Gérard tábornoktól. - La Fayette felhívása. -
Bard, a festő.*

Elmentem La Fayette-hez.

- Tábornok úr! - szoltam hozzá. - Ön az imént azt válaszolta Aragónak, hogy nincs elegendő puskapora?

- Ez az igazság - felelte -, de talán kár volt bevallanom.

- Megengedi, hogy szerezzek?

- Maga?

- Én.

- És hol akar szerezni?

- Ott, ahol van... Talán Soissons-ban, vagy La Fère-ben...

- Csakhogy nem adják ám oda.

- Akkor elveszem.

- Elveszi? Maga?

- Hát persze.

- Erőszakkal?

- Miért ne? A Louvre-t se szépszóval foglaltuk el.

- Maga megbolondult, barátom - mondta a tábornok.

- Kérem, higgye el, hogy komolyan beszélek.

- Menjen szépen haza, hisz olyan fáradt, hogy azt se tudja, mit beszél... Hallom, itt töltötte az éjszakát.

- Tábornok úr, adjon nekem írásbeli parancsot, hogy hozzak puskaport.

- Szó sem lehet róla.

- Ez az utolsó szava?

- Értse meg, nem akarom, hogy agyonlőjék!

- Rendben van. Akkor legalább adjon egy írást, mellyel be tudok jutni Gérard tábornokhoz.

- Nagyon szívesen... Kérem, Bonnelier úr, írja meg!

- Bonnelier épp nem ér rá, tábornok úr... Majd én megcsinálom, ön pedig mindjárt aláírja... Egyébként igaza van; halálosan fáradt vagyok, és hazamegyek.

Az egyik asztalnál megírtam egy levelet, mely a következőképpen szólt:

1830. július 30. i órákor.

Nyílt parancs.

Alexandre Dumas számára, hogy jelentkezzék Gérard tábornoknál.

A levéllel és az író tollal visszamentem La Fayette-hez.

Aláírta.

Végre kezemben volt a parancs.

- Köszönöm, tábornok úr - mondtam.

És minthogy a parancs az én kézírásommal készült, mindjárt hozzáírtam, a következőket:

...Gérard tábornoknál, akinek figyelmébe ajánljuk Dumas úr javaslatát.

E nyílt parancssal azonnal bejutottam Lafitte-hoz s tőle tovább, Gérard tábornokhoz.

Gyerekkoromban, Collard-ék házában már találkoztunk. Amikor bemutatkoztam, a tábornok megismert.

- Maga az, Dumas úr? Hát halljuk, hogy szól az a javaslat.

- Elmondom, tábornok úr... Az imént ott voltam a városházán, amikor La Fayette kijelentette, hogy szűkében vagyunk a lőpornak. Ha X. Károly megpróbálna visszatérni Párizsba, legföljebb négyezer tölteny állna rendelkezésünkre.

- Bizony, így igaz. Gondolhatja, milyen aggasztó a helyzet.

- Nos hát, én följánlottam La Fayette tábornoknak, hogy szerzek puskaport.

- Hol?

- Soissons-ban.

- És hogyan?

- Ahogy szokás... Azt hiszem, szerezni csak egyféleképpen lehet. Odamegyek, és udvariasan elkérem a puskaport.

- Kitől?

- A helyőrség parancsnokától, természetesen.

- És ha nem ad?

- Akkor elveszem.

- Épp erre volnék kíváncsi... Azt mondja meg, milyen módon akarja elvenni a puskaport.

- Az már az én dolgom.

- Nem értem. La Fayette tábornok támogat egy ilyen javaslatot?

- Tessék elolvasni... Szó szerint ezt írja: „...jelentkezzék Gérard tábornoknál, akinek figyelmébe ajánljuk Dumas úr javaslatát.”

- És ő nem nevezte őrültségnek a javaslatát?

- Az igazság kedvéért meg kell mondanom, tábornok úr, hogy volt közöttünk egy nagyon rövid vita.

- De hát öneki figyelmeztetnie kellett volna magát, hogy ez a vállalkozás minden emberi számítás szerint csakis főbelövással végződhetik!

- Ha az emlékezetem nem csal, tett is hasonló értelmű kijelentést.

- Akkor viszont miért pártolja ezt a javaslatot?

- Mert sikerült meggyőzőnöm.

- Ebben az esetben ő is kiadhatta volna a parancsot, amit tőlem kér.

- Véleményem szerint a katonai hatóságok nem neki, hanem a tábornok úrnak vannak alárendelve.

Gérard tábornok a száját harapdálva hümmögött.

- Nos, tábornok úr? - kérdeztem.

- Lehetetlen, amit kér.

- Miért lehetetlen?

- Mert én egy ilyen parancs kiadásának felelősségét nem vállalhatom magamra.

A szemébe néztem.

- Miért, tábornok úr? - kérdeztem. - Hiszen én magamra vállalom a parancs végrehajtását!

A tábornok összeresztette. Most ő nézett a szemembe.

- Nem! - mondta. - Merő képtelenség. Forduljon az ideiglenes kormányhoz.

- Mintha ez a híres ideiglenes kormány található lenne valahol! Kerestem már mindenfelé, minden valamirevaló embernél érdeklődtem, de ott, ahová utasítottak, csak óriási és teljesen kihalt üléstermet találtam, a közepén egy nagy asztalt, a nagy asztalon üres borospalackokat és sörösüvegeket, egy sarokban pedig egy boldogtalan tintanyalót az íróasztalánál... Tábornok úr! Tudom, hogy mit akarok; kérem, ne utasítson vissza; írja alá a szóban forgó parancsot.

- Mindenáron ragaszkodik hozzá?

- Nagyon szeretném, tábornok úr.

- És ha baj lesz a dologból, tudja-e majd, hogy kit okoljon érte?

- Ha úgy tetszik, előre megadom a tábornok úrnak a felmentést minden felelősség alól.

- Tessék, akkor írja meg maga a parancsot.

- Leírom, de arra kérem a tábornok urat, hogy másolja le... Sokkal hatékonyabb a parancs, ha saját kezűleg íródott.

- Legyen.

Papirost kerítettem, és a következő parancs-mintát írtam rá:

Felszólítom Soissons város katonai hatóságait, hogy haladéktalanul szolgáltassák ki Alexandre Dumas úrnak a teljes puskaporkészletet, akár a löportoronyban, akár másutt található.

Párizs, 1830. július 30-án.

Átnyújtottam az írást a tábornoknak.

Ő kétszer is elolvasta.

- Hát ha ennyire ragaszkodik hozzá. - mondta.

S aláírta a parancsot. Úgy látszik, elfelejtette, hogy saját kezűleg írt parancsot kértem tőle.

Én azonban nem szóltam semmit; eszembe jutott valami.

- Köszönöm, tábornok úr.

- Meg van elégedve?

- Nagyon!

- Magát nem nehéz boldoggá tenni.

Ezzel visszament a szalonba.

De nekem még kezemben volt a toll, s azzal mindjárt odaírtam a neve alá: *hadügyminiszter*.

Most, ezzel a kiegészítéssel, így szólt a parancs teljes szövege:

Felszólítom Soissons város katonai hatóságait, hogy haladéktalanul szolgáltassák ki Alexandre Dumas úrnak a teljes puskaporkészletet, akár a löportoronyban, akár másutt található.

Párizs, 1830. július 30-án.

GÉRARD
hadügyminiszter

De ezzel, amint azt bizonyára sejti az olvasó is, még nem lett vége a dolognak.

Kezemben volt ugyan egy parancs Gérard aláírásával, a katonai hatóságokhoz intézve; én azonban még egy felhívást akartam szerezni a polgári hatóságokhoz, La Fayette aláírásával.

Tudtam ugyan, Gérard tábornoknak mekkora a tekintélye katonai körökben, de azt is tudtam, hogy La Fayette tábornok országos népszerűsége mennyivel többet ér; mellesleg, a két aláírás csak erősítené egymást.

Visszamentem a városházára, s kérettem La Fayette-et, aki mindjárt kijött.

- Mi az? - kérdezte. - Maga még nem feküdt le?

- Nem, tábornok úr - válaszoltam. - Utazom.

- Hová?

- Soissons-ba.

- Parancs nélkül?

- Gérard tábornok parancsával.

- Azt akarja mondani, hogy Gérard parancsot adott magának?

- Örömteli lelkesedéssel, tábornok úr!

- Szeretném én azt látni.

- Íme, itt van.

Elolvasta a parancsot.

- Micsoda? - kérdezte aztán. - „Hadügyminiszter?”

- A tábornok úr úgy vélte, hogy ez csak hasznomra lehet.

- Hát akkor jól tette.

- És magától nem kapok semmit, tábornok úr?

- Mit adjak?

- Szólítsa fel a polgári hatóságokat, hogy támogassanak engem forradalmi céljaim elérésében... Vállalkozásomat csak akkor tekinthetem eredményesnek, ha mindenki egyetért vele.

- Szíves örömet... Nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy maga a bőrét viszi vásárra, én viszont semmit se merek kockáztatni.

Tollat ragadott, és ezúttal saját kezűleg, finom kezevonásával, a következő felhívást fogalmazta meg:

Soissons város polgáraihoz!

Polgártársak!

Bizonyára értesültetek róla, mi történt Párizsban forradalmunk három dicsőséges napján. Elűztük a Bourbonokat, megszálltuk a Louvre-t, fővárosunkban a nép vette kezébe a hatalmat!

Háromnapos uralmunk után azonban máris veszély fenyegeti drágán szerzett győzelmünket. Kevés a lőszerünk! Ennélfogva elküldjük hozzátok egyik harcos-társunkat, Alexandre Dumas-t, hogy testvéri szóval forduljon hozzátok, hazaszerető, hűséges franciák!

Küldjetelek annyi puskaport, amennyit csak össze tudtok szedni a harcoló párizsiaknak! Legyen ez a ti áldozatotok a haza oltárán!

Az Ideiglenes Kormány nevében

LA FAYETTE

a nemzetőrség parancsnoka

Kelt Párizsban, a városházán, 1830. július 30-án.

Végül is, amint látják, a felhívásban csak hazaszeretetről és áldozatvállalásról volt szó. Én ennél jóval többet reméltem, de be kellett érnem azzal, amit kaptam.

Megőleltem La Fayette tábornokot, és négyesével száguldottam le a városháza lépcsőin.

Délután három óra volt; Soissons, mely katonai erődítmény, este tizenegykor bezárta kapuit. Nekem tehát úgy kellett megtennem a huszonnégy mérföldes utat, hogy tizenegy óra előtt odaérjek.

A téren észrevettem Bard-t, a fiatal festőt, aki barátom volt; e tizennyolc éves, nagyon jó megjelenésű fiatalembernek nyugodt és szenvtelen arcvonásai a XV. század szobraira emlékeztettek.

Nekem mindig Donatello *Szent György* szobrát juttatta eszembe.

Hirtelen elfogott a vágy egy útitárs után. Legyen legalább valaki, aki eltemet, ha valóra válik La Fayette és Gérard tábornok jóslata.

Odamentem hozzá.

- Mondja csak - érdeklődtem. - Mit csinál itt, kedves barátom?

- Csak úgy nézelődöm. Hiszen minden olyan izgalmas!

- Több, mint izgalmas; nagyszerű! Bizonyára kivette a részét az eseményekből.

- Sajnos, nem lehetett. Nem is volt más fegyverem, mint egy ócska alabárd a műtermemben.

- Ha akarja, behozhatja, amit elmulasztott.

- Boldog lennék.

- Hát akkor jöjjön velem.

- Mit csinálunk?
 - Agyonlövétjük magunkat.
 - Ez már döfi!
 - Bravó! Rohanjon föl a lakásomra, hozza el a kétlövetű pisztolyaimat, aztán nyergeltesse föl a lovamat. Bourget-ban találkozunk.
- Ezt a lovat a *Krisztina királynő* első jövedelméből vásároltam, mégpedig épp attól a Chopin nevű embertől, akit 29-én reggel, az Odéon téren, összetévesztettek a császárral.
- Hol az a Bourget? - kérdezte Bard.
 - A Soissons felé vezető úton a legelső postaállomás.
 - Minek a ló, ha egyszer a postaállomáson találkozunk?
 - Több okból... Lehet, hogy a postaállomáson épp nincs ló; az is lehet, hogy másvalaki már lefoglalta; én nem vihetem magammal a kocsimat a barikádok miatt, a postaállomásokon pedig, dacolva a hivatalos rendeletekkel, sokszor nincs kocsi a kocsiszínben... Így hát, barátom, ha kapunk kocsit, akkor kocsival megyünk, ha csak lovat kapunk, akkor egymás oldalán lovagolhatunk, teljes vágtában. De ha semmit se kapunk, akkor is ott lesz az én lovam; maga szépen felül mögém, és ketten együtt kitesszük majd a négy Haimon fiú szebbik felét. Megértette?
 - Megértettem.
 - Ne feledkezzék meg a két pisztolyról... Aki hamarább ér Bourget-ba, bevárja a másikat.
 - Már itt se vagyok! - kiáltotta Bard, és futásnak eredt a Szajna irányában.
 - Én sem! - válaszoltam, miközben a Vannerie utca felé loholtam, melyen, a Saint-Martin utcán keresztül, a leggyorsabban juthattam La Villette-be.

29.

*Gyű, Polignac! - André Marchais. - A bourget-i postamester. -
Kocsimra kitűzöm a háromszínű zászlót. - Találkozom Bard-ral. -
Cunin-Gridaine. - Veszekedés az öreg Levasseurrel. - Főbe lövöm! -
Két régi ismerős. - Jean-Louis megtanulja, mi a félelem. - Megállás
Villers-Cotterets-ben. - Hutin. - Vacsora Paillet-nál.*

Mire La Villette-be érkeztem, nem vitt tovább a lábam. Szerencsére megláttam egy bérkocsit.

- Kocsis! - intettem neki. - Tíz frankot kap, ha kivisz Bourget-ba!

- Tizenötöt!

- Tízet!

- Tizenötöt!

- Menj a pokolba!

- Méltóztasson beszállni, polgártárs.

Beszálltam, elindultunk.

A ló rossz ló volt, de a kocsis jó hazafi. Elmondtam, milyen dologban járok, és miért sürgős az utam.

- Ó, én már egészen megszoktam, hogy a lovam nem szeret húzni - magyarázta. - El is kereszteltem Polignacnak ezt a világlustáját, hiszen semmire se jó már... De legyen nyugodt; azért eljutunk mi Bourget-ba!

Ezzel hegyénél fogta meg az ostort, és a nyéllel verte a lovat, ahelyett, hogy az ostorszíjjal biztatta volna.

- Gyerünk, Polignac! Gyű, Polignac! - biztatta közben.

Nagy üvöltések, szitkok, ostorcsapások árán egy óra alatt megérkeztünk Bourget-ba.

A szerencsétlen pára már moccanni se tudott. Azt hittem, hogy - éppúgy, mint illusztris névrokonának - neki is ütött az utolsó órája.

A tíz frankot, ahogy megalkudtunk, kifizettem, még meg is toldottam két frank borralalóval, aztán bementem a postaállomás udvarára.

A postamester kocsijába épp akkor fogták be a lovakat.

Odamentem hozzá, bemutatkoztam, és megmutattam neki Gérard tábornok parancsát, valamint La Fayette tábornok felhívását. Kértem, legyen segítségemre, hogy végrehajthassam vállalkozásomat.

- Dumas úr - válaszolta -, azért fogattam be, mert hírekért akartam menni Párizsba. Minthogy ön a lehető legjobb híreket meghozta már, nyugodtan itthon maradhatok. Most befogatok postalovakat ebbe a kocsiba, és elvitetem magát Mesnilbe. Ha ott nem talál másik fogatot, folytassa útját az én kocsimon; hazatérőben állítsa majd be a kocsiszínbe.

Ez már beszéd, gondoltam.

Ekkor nevemen szólított valaki. Tudtam, hogy Bard még nem lehet itt. Kíváncsian megfordultam.

André Marchais állt ott; ez a tiszta jellemű és izzó hazafi épp Brüsszelből érkezett, ahová csak tegnap jutott el a párizsi felkelés híre.

Boldogan öleltük meg egymást. Később megtudtam, hogy Párizsba érkezve elővezetési parancs várt rá, a raguzai herceg aláírásával, éppúgy, mint La Fayette tábornokra, Lafitte-ra és Audry de Puyraveau-ra.

Mialatt ölelkeztünk, mindkettőnk kocsijába befogták a lovakat, és Marchais elindult Párizsba.

- A kocsija készen áll - figyelmeztetett a postamester, aki bizonyára azt várta, hogy lóhalálában elindulok.

- Türelem - válaszoltam. - Egy barátomra várok, aki a lovamat meg a pisztolyaimat hozza, el Párizsból... Egyébként a lovamat, ha nincs terhére, itt hagynám a kocsi fejében.

- Itt hagyhat mindent, amit akar.

Végignéztünk a Párizsba vezető úton, de nem láttunk semmit.

- Úgy látom, még van annyi időnk, hogy összeeszkábáljunk egy háromszínű zászlót - mondtam a postamesternek.

- Miért van arra szükség?

- Ki akarom tüzni a kocsira... Így mindenki láthatja a politikai hovatartozásunkat, és nem fognak föltartóztatni, abban a hitben, hogy menekülők vagyunk.

- Úgy viszont - nevetett a postamester - talán azért fogják magukat föltartóztatni, mert esetleg épp ellentétes szándékkal gyanúsítják.

- Mindegy; büszke leszek, ha a háromszínű zászló alatt hajózhatok.

- Ennek semmi akadály, uram.

Átvágott az úton, és bement egy szövetkereskedésbe; vásároltunk fehér, kék és piros gyapjú-szövetet, fél-fél métert mindegyikből, azzal a kikötéssel, hogy a három szövetdarabot összevarrják és rászögezik egy seprűnyélre.

Tíz perc múlva elkészült a háromszínű zászló; tizenkét frankot kértek érte, a seprűnyéllel együtt.

Még rá is erősítették, két zsineggel, a kocsi tetejére.

Alighogy a zászló elkészült, észrevettük a lovam hátán felénk vágató Bard-t.

Intettem neki, hogy siessen, ahogy csak tud.

- Látom, sikerült kocsit szereznie - állapította meg örömmel. - Én már úgymint porhanyóra lovagoltam a fenekemet.

Aztán leugrott a nyeregből.

- Elhoztam a lovát meg a pisztolyokat - mondta.

- Arra nem gondolt, hogy inget is húzzon?

- Nem én... Bár, ha nem tévedek, maga se figyelmeztetett rá.

- Igaz! Én vagyok a hibás... Most azonban adja át a lovat az istállófiúnak, tegye zsebre a pisztolyokat és szálljon föl. Siessen; már öt óra!

A postamester az órájára nézett.

- Háromnegyed öt - mondta.

- Mit gondol? Elérhetjük Soissons-t tizenegy óra előtt?

- Bajosan... De ha arra gondolok, hogy hány csoda történt e három napon, azt kell hinnem, majd csak sikerül ez is.

Intett a kocsisnak, hogy szálljon nyeregbe.

- Minden rendben? - kérdezte.

- Igen.

- Indulj, kocsis! És ereszd ki a lovakat, hallod-e?

- Azt nekem nem kell mondani - jegyezte meg a kocsis.

És a kocsi, eszeveszett gyorsasággal, elindult.

- Remélem, tudja, hogy a két pisztoly nincs megtöltve? - kérdezte Bard.

- Nem baj. Majd megtöltjük Villers-Cotterets-ben.

Háromnegyed hat volt, amikor Mesnilbe érkeztünk, tehát majdnem négy mérföldet tettünk meg egy óra alatt.

Szerencsénk volt. A postaállomáson találtunk váltást.

Kocsisunk odahívta egyik társát, s egyesült erővel láttak munkához. Két ló helyett hármat fogtak be, hogy még gyorsabban haladhassunk előre.

Ki akartam fizetni az eddig megtett utat, de úgy látszik, a postamester szigorú parancsot adott, s a kocsis visszautasította a pénzt.

Kezébe nyomtam tíz frank borravalót; ennek jóvoltából melegen beajánlott új kocsisunknak.

Mint a forgószelel, úgy indultunk el.

A kocsi, szerencsére, mindent kibírt. Egy óra múlva Dammartinba érkeztünk.

Háromszínű zászlónk alaposan fölhevítette a kedélyeket. Útvonalunkon összegyűlt a város lakossága, és kitörő lelkesedéssel fogadott. A dammartini postaállomáson már a fél város körülállt bennünket. - Eddig minden jól ment - jegyezte meg Bard. - De még sokkal jobban menne minden, ha kiabálnánk is valamit.

- Igaza van, kedves barátom... Azalatt én szundítanék egy kicsit.

- De mit kellene kiabálni?

- Szerintem ezt: Éljen a köztársaság!

„Éljen a köztársaság!” - hallatszott mindenfelől, amikor kifelé hajtottunk Dammartinból.

Dammartin és Nanteuil között egy másik postakocsival találkoztunk. Amikor utasai észrevették a háromszínű zászlót, megállították a kocsit és leszálltak.

- Mi újság? - kérdezte egy ötven év körüli úriember.

- Elfoglaltuk a Louvre-t, a Bourbonok menekülnek, ideiglenes kormány vette át a hatalmat; tagjai La Fayette, Gérard és mások... Éljen a köztársaság!

Az ötven év körüli úriember megvakarta a tarkóját, és visszaszállt a postakocsiba.

Cunin-Gridaine-nek hívták.

Tovább hajtattunk. Nyolc óra előtt húsz perccel befutottunk Nanteuil-be.

Három óra húsz perc állott rendelkezésünkre, ezalatt tizenkét mérföldet kellett megtennünk.

Nem sok kilátásunk volt rá, hogy sikerül. Nekem azonban az az elvem, hogy az ember csak akkor mondjon le a reményről, amikor már nincs remény; és akkor sem egészen...

Nanteuil-ben előfogatot váltottunk. A háromszínű zászló itt is megtette a hatását. A Párizsban történekekről senki se tudott semmit; mi hoztuk az első biztos híreket.

Itt egy öreg kocsist kaptunk; rákiáltottam:

- Négy mérföld óránként; három frank a gyeplőtartónak!

- Jól van, jól - morogta az öreg. - Ismerem én a dürgést! Vittem én a *generálist* is.

Generálisnak az apámat becézték; amint látják, megérkeztem szűkebb hazámba.

- Nos hát, ha vitte az apámat, akkor tudhatja, hogy ő gyorsan szeretett menni; én pedig nemkülönben.

- Jól van no. Tudom én, mit beszélek.

- Akkor induljunk.

- Hiszen indulunk már.

- Dumas úr! - szólt oda az a kocsis, aki idáig hozott. - Nem irigylem önt; ennek az embernek nem kenyere a sietés.

- Sose féljen! Majd felpezsdítem egy kicsit.

- Sok szerencsét hozzá... És jó utat! Maga pedig, Levasseur apó, tegyen egy kis higanyt a csizmájába!

Kocsink végre-valahára elindult.

- Levasseur apó! - kiáltottam előre. - Ne felejtse el: három frank üti a markát, ha fél kilenckor Levignanban vagyunk!

- Ha fél kilenckor nem érkezünk meg, akkor ott leszünk kilenckor... Ismerem én a dürgést!

- Nem hallja, mit mondtam? - ismételtem. - Én fél kilenckor akarok Levignanba érkezni.

- Hát aztán! A király is azt szokta mondani: *Akarjuk* ...

- Azt elhiszem, de már nincsen király... Hajtson gyorsabban!

- Csak legyünk túl ezen a kaptatón; aztán majd meglátjuk.

Felmásztunk a kaptatón. Amikor túl voltunk rajta, Levasseur apó ügetésre nógatta lovait. Tíz percig bírtam. Aztán kifakadtam.

- Levasseur apó! Így nem leszünk jóban!

- Hát mit csináljak, hogy jóban legyünk?

- Hajtson gyorsabban.

- Gyorsabban hajtani tilos.

- Ki tiltotta meg?

- Tiltják a rendelkezések. Ismerem a dürgést, az ördögbe is!

- Levasseur apó...

- Mi tetszik?

- Le akarok szállni...

- Hó te... Hó!

A kocsi megállt. Leugrottam, s egy útszéli szilfáról levágtam egy vesszőt.

Levasseur apó nyugtalanul figyelte tevékenységemet, aztán odaszólt nekem:

- Ha szabad kérdezni... Remélem, nem azért faragja azt a vesszőt, hogy a lovaimat gyötörje vele?

- Ne törődjön velem, Levasseur apó.

Visszaültem a kocsiba.

- Indulás!

- Indulás, indulás, azt mindenki mondhatja... De remélem, nem azért faragta ezt a vesszőt, hogy a lovaimat gyötörje?

- És ha igen?

- Hát akkor majd meglátjuk, mi lesz... Ne higgye, hogy meg vagyok ijedve, amiért puskája van!

- Levasseur apó! Remélem, tudja, mi a postakocsis dolga?

- Meghiszem azt!

- Akkor rendben van. Én viszont tudom, hogy az utasnak mi a dolga. Maga, úgy látom, a fejébe vette, hogy a lehető leglassabban menjünk. Én viszont azt vettem a fejembe, hogy a lehető leggyorsabban. Majd meglátjuk, melyikünk az erősebb.

- Bánom is én... Azt látjuk meg, amit maga akar. Én azonban elővettem az órámat.

- Figyeljen rám, Levasseur apó... Két percet adok magának.

- Mire?

- Hogy vágásra fogja a lovait.

- És ha nem csinálom meg?

- Akkor megcsinálom én magam.

- Igazán?

- A legkomolyabban.

- Erre a tréfára kíváncsi vagyok.

- Mindjárt megláthatja, Levasseur apó.

Levasseur apó rákezdett egy Szent Rókus sirámra; de egész idő alatt szép lassú ügetésben haladtunk.

- Figyelmeztetem, Levasseur apó - szóltam rá az első strófa után -, hogy már csak egy perce van hátra.

Levasseur apó azonban tele torokból rákezdett a második strófára is. Amikor a harmadiknak is neki akart fohászkodni, vesszőmmel jó nagyokat húztam a lóva farára.

A lovak ugrottak egyet, és rövid vágtába csaptak át.

- Mi az? Mi lesz? Mit művel? - kiáltott föl a kocsis. Válasz helyett annál inkább ütöttem a lovait, s azok át is csaptak mindjárt hosszú vágtába.

- Hej, a mindenségét! Azt a kutya-fáját! Hát erre a tréfára készült maga? Ezer ördög és mennykő! Nahát, álljon csak meg! Hadd szálljak le egy kicsikét... Majd meglátja, kivel van dolga! Hó-hó-hó! Nem hagyja abba mindjárt?

Én azonban tovább csapkodtam a lovak közé, és odakiáltottam a kocsisnak:

- Én figyelmeztettem magát, Levasseur apó! Megmondtam, hogy tudom, mi az utas dolga! Jobban tudom az én dolgomat, mint maga a magáét!

- Mi lesz már? Hát sose hagyja abba? A kutya teremtését! Hó! Hó! Hó!

Levasseur apó azonban hiába kiabált, és hiába próbálta rövid szárra fogni a lovait, azok ágaskodtak ugyan, de ágaskodva is vágtattak tovább.

Sajnos, eltört a vesszőm; ott álltam fegyvertelenül.

A lovak azonban úgy belelendültek, hogy csak száz méterrel odébb álltak meg.

- Kutya teremtette! - kiabált Levasseur apó. - Álljanak csak meg a lovak! Majd meglátja, mi lesz itt!

- Mi lesz akkor, Levasseur apó? - kérdeztem nevetve.

- Akkor én kifogom a lovaimat, és itthagynom magukat a kocsijukkal együtt, az út kellős közepén... Azt hiszi, engedem tönkretenni ezeket a szegény párákat?

Eközben lassan lecsendesítette a lovait.

- Adja csak ide az egyik pisztolyt - fordultam Bardhoz.

- Mi tetszik?

- Egy pisztolyt kértem.

- Csak nem akarja agyonlőni ezt az embert?

- De bizony.

- Nincsenek is megtöltve.

- Majd én megtöltöm.

Bard-nak minden haja szála égnek állt.

Belecsúsztottam egy-egy gyutacsot mindkét furatba, a két csőbe pedig fojtást tettem.

Miközben ezzel bajlódtam, megálltak a lovak, a kocsis pedig, hogy beváltsa fenyegetését, el akarta oldani az istrángot. Már le is lépett óriási csizmájával.

Én azonban már ott álltam pisztolyt szegezve.

- Levasseur apó - figyelmeztettem. - Remélem, tudja, hogy ha hozzá mer nyúlni az istránghoz, szétlövöm a fejét.

Fölpillantott, egyenesen a pisztoly dupla csövére.

- Jó, jó - morogta. - Ilyesmiért nem ölnek embert.

És már nyúlt is az istránghoz.

- Gondolja meg, mit csinál, Levasseur apó! Úgy látom, ki akar fogni?

- Ami az enyém, az az enyém, és ha a lovaimat agyonhajszolja valaki, akkor én igenis kifogom őket...

- Levasseur apó! Nős maga? Van családja?

Megint fölnézett. Micsoda kérdés.

- Hát hogyan volna! Feleségem is meg négy gyerekem. Ebből egy a fiú, a többi lány.

- Ha így áll a dolog, Levasseur apó - mondtam neki -, akkor jó lesz, ha békén hagyja azokat az istrángokat, máskülönben a köztársaság kénytelen lesz nyugdíjat folyósítani az özvegyének és az árváinak.

Levasseur apó nevetett egy jót, aztán két kézzel nekiállt kifogni a lovakat.

Én viszont elsütöttem a pisztolyt. A fölrobbanó gyutacs egyenesen Levasseur apó arcába vágta a fojtást.

Azt hitte, agyonlöttem. Hanyatt vágódott, s félájultan arcára nyomta a két kezét.

Még mielőtt eszméletre tért volna, lehúztam a csizmáját, mint Hüvelyk Matyi az óriását, lábamra húztam, aztán fölültem a nyerges ló hátára, és hosszú vágásban nekivágtam az útnak.

Bard úgy nevetett, hogy majdnem kizuhant a kocsiból.

Három-négyszáz lépéssel odább, miközben ostorcsapásokkal ösztökéltem a lovakat, hátránéztem. Levasseur apó most már a fenekén ült, és kezdett magához térni.

Egy kis domb azonban, melyen áthajtottunk, eltakarta a szemem elől.

Körülbelül másfél mérföldnyi út állt előttünk; ezt az utat tizenhét perc alatt tettem meg, amivel sikerült behoznom az idővesztéséget.

A levignani posta előtt nagy ostopattogással jeleztem jöttömet. Mire a lovaim megálltak, két ember várakozott ránk az ajtóban.

Az egyik maga a postamester, Labbé; a másik pedig az én régi barátom, Cartier, a fakereskedő.

Azonnal rám ismertek mind a ketten.

- Te vagy az, fiam? - kiáltotta Labbé. - Nem lehet valami jó sorod, ha fölcsaptál postakocsinak!

Cartier kezét szorított velem.

- Az ördögbe is! Csakugyan furcsa jármű!

Elmeséltem a kalandomat Levasseur apóval, s aztán mindazt, ami Párizsban történt.

Fél kilenc volt. Két és fél óra múlva Soissons-ban kellett lennem - s kilenc hosszú mérföld odáig az út!

Egyre kevesebb reményem volt, hogy idejében odaérjek, de én mégsem tágitottam.

Lovakat kértem Labbétól.

Tüstént elővezették őket. Öt percbe se telt, s be voltak fogva a kocsimba.

- Mondok valamit - szólt Cartier Labbénak. - Elkísérem őket; kíváncsi vagyok, mi lesz ebből.

Ezzel fölszállt a kocsira.

- Szóljon egy jó szót a kocsisnak - kértem a postamestert.
 - Jean-Louis! - szólította meg a kocsist Labbé.
 - Mi tetszik, polgártárs?
 - Ismered Levasseur apót?
 - Hát hogyan.
 - Hát ezt az urat látod-e?
- És énám mutatott.
- Miért ne látnám?
 - Nos, tudd meg, ez az úr az előbb megölte Levasseurt.
 - Hogyan? - szörnyedt el a kocsis.
 - Egy pisztolylövessel.
 - De miért?
 - Mert nem volt hajlandó vágtában hajtani... Csak figyelmeztetni akartalak, Jean-Louis.
 - Igaz ez? - kérdezte holtra válva a kocsis.
 - Hiszen magad is láthattad, hogy az úr hajtotta a lovakat idáig... És nézd csak: az ostor, meg a csizma, mind a szegény megboldogulté volt.
- Jean-Louis fogvacogva nézte a csizmát meg az ostort, s egy árva szó nélkül szédítő vágtába hajszoalta a lovakat.
- Jaj, szegény lovaim! - kiáltott utánunk Labbé. - Nem lesz könnyű dolgotok!
- Egy órába se telt, s megérkeztünk Villers-Cotterets-be. Itt aztán valóságos ünneplésben volt részem.
- Az első szembejövő ismerősnek úgyszólván még ki se mondtam a nevemet, amikor bámulatos gyorsan, mintha a távíró vezetékei vitték volna széjjel a nagy újságot, az egész város megtudta, hogy egy postakocsival, melynek tetején a háromszínű zászló lobog, megérkeztem Villers-Cotterets-be.
- E hír hallatára a házakból előjöttek az emberek, egytől egyig, ahogy az utolsó ítélet harsonaszavára a megnyíló sírokból özönlenek majd elő a megholtak.
- Egész Villers-Cotterets ott állt a postaállomás előtt, amikor megérkeztem.
- Hogy a helyzetet megértsék, mindent meg kellett magyaráznom. Miért ez az öltözék? Miért ez a puska? Miért ez a lázas izgalom? Miért ez a kocsi? Mit keres rajta a háromszínű zászló? Mit keres rajta Bard és mit Cartier?
- Drága szülővárosomban, a szeretet jogán, mindenki megkérdezhetett tőlem, amit tudni akart.
- Én meg szép sorjában mindenkinek válaszoltam.
- Amikor végére jutottunk a magyarázkodásnak, csak egy kiáltást lehetett hallani:
- Ne menj Soissons-ba! Soissons királypárti fészek! Én azonban nem azért jöttem Villers-Cotterets-ig, hogy aztán ne menjek tovább.
 - Nemcsak, hogy elmegyek Soissons-ba, hanem mindent el fogok követni, hogy tizenegy óra előtt odaérjek. A kocsisnak, ha kell, még húsz frank borraalót is adok!

- Adhatsz akár negyvenet is, és mégsem leszel ott! - szólt rám egy ismerős hang. - Éjfélre azonban ott leszel, sőt, még a kapun is bejutsz!

A hang Hutin barátom hangja volt, aki Soissons-ban lakott, azé a Hutiné, aki tizenöt évvel ezelőtt, amikor még mindketten gyerekek voltunk, egy órával énelőttem járt Lallemand tábornok börtönében, ugyanazzal a javaslattal, mint egy órával őutána én.

- Te vagy, Hutin? - kérdeztem. - És mit gondolsz, hogy jutok be?

- Úgy, hogy elkísérlek és bejuttatlak... Én odavaló vagyok, és ismerem a kapuőröket.

- Hát az nagyszerű! Mennyi időnk van?

- Ráérünk akár reggelig is... De egy óra előtt biztosabb.

- Helyes! Van időnk megvacsorázni?

- Hol akarsz vacsorázni?

Tíz hang is felelt:

- Nálunk! Nálunk! Nálunk!

És ezzel elkezdtek rángatni előre, hátra, cibálták a kabátom szárnyát, a löporos tüzőm zsinegét, a puskám szíját, a nyakkendőm csücskét.

- Bocsánat - szólt közbe valaki. - Mi ezt a vacsorát már régen megbeszéltük.

- Te vagy az, Paillet?

Ő volt, az én egykori írnoktársam. Odafordultam a többi házigazdajelölthöz.

- Ez igaz - mondtam. - Amikor Paillet legutóbb Párizsban járt, elígérkeztem hozzá, vacsorára.

- Annál is inkább - tette hozzá Paillet -, mert az ebédlőnkben bőven van hely; mindenkit, akinek kedve van eljönni, szívesen látok... Indulás! Aki szeret, követ!

Vagy húsz fiatalember csatlakozott hozzánk; Saunier, Fontaine, Arpin, Labarre, Rajade és mások; csupa régi barát.

Elindultunk a soissons-i úton, Paillet háza felé.

Az öreg Cartier, aki épp átellenben lakott, bámulatosan rövid idő alatt pompás vacsorát rögtönzött.

Paillet, Hutin, Bard és az idősebbik Cartier fiú vacsorához ült.

A többiek körülállták az asztalt.

Persze, miközben ettünk, el kellett mesélnünk azt a háromnapos hőskölteményt, melynek részleteiről még mit sem tudtak Villers-Cotterets-ben.

Hallgatóink föl-fölkiáltottak a lelkesedéstől.

Csak ezután került sor az én vállalkozásomra.

Ettől mindjárt alábbhagyott a lelkesedés.

Amikor elmondtam, hogy én egymagamban rá akarom tenni a kezemet egy nyolcezer lakosú katonai erődítmény nyolcszáz főből álló helyőrségének teljes löporkészletére - derék barátaim szó szerint elismételték La Fayette tábornok szavait:

- Hát te, barátom, bolond vagy!

Ez volt Villers-Cotterets lakosságának egyhangú véleménye. Sokkal jobban aggasztott azonban, hogy Hutin is így vélekedett; ő ugyanis Soissons-ban lakott.

- Akárhogy is áll a dolog - fűzte hozzá -, azt mondtam, hogy veled tartok, s ígéretemet nem vonom vissza... Annak azonban, hogy mi holnap ilyenkor még életben legyünk, egy a százhoz az esélye.

Bard-hoz fordultam.

- Mit mondtam magának, festők királya, amikor elhívtam erre a vállalkozásra?

- Megkérdezte, mit szólnék hozzá, ha mind a kettőnket agyonlőnének.

- És maga mit válaszolt?

- Azt mondtam: ez már döfi!

- És mit mond most?

- Ugyanezt.

- Nézzen csak körül, és hallgassa meg őket... Fontolja meg, barátom!

- Mindent meggondoltam.

- Velem jön?

- Föltétlenül.

Hutinhez fordultam.

- És te?

- Én is.

- Csak ezt akartam tudni.

Fölemeltem poharamat.

- A viszontlátásra, fiúk, holnap este, itt!... Cartier papa, ezennel megrendelek magánál egy vacsorát, húsz személyre, azzal a szigorú kikötéssel, hogy elfogyasztják, akár életben maradunk, akár nem... Tessék, kétszáz frank a vacsoráért!

- Fizetni holnap is ráérsz.

- Hátha csakugyan agyonlőnek?

- Akkor hadd fizessem én a vacsorát.

- Éljen Cartier papa!

S kiittam a poharamat.

A többiek kórusban utánam kiáltották: „Éljen Cartier papa!” Majd pedig, minthogy tizenegyre járt, véget is ért a vacsora, és a lovainkat is befogták, fölkerelkedtünk.

- Várjatok csak! - mondtam, mert eszembe jutott valami. - Nem lehetetlen, hogy holnap keményebb ellenfélre akadunk, mint amilyen Levasseur papa volt. Töltsük élesre a pisztolyokat... De kinek van golyója ehhez a kaliberhez?

Az én pisztolyaim huszonnégyesek voltak.

Nem is reméltem, hogy hozzávaló töltényre találjak.

- Várjunk csak - szólalt meg Cartier. - Talán tudok rajtad segíteni. Más kaliberű golyó sincs nálad?

- Húszas kaliberű van.

- Adjál négy darabot, vagy inkább nyolcat... Nem árt, ha van belőle tartalék.

Áadtam a nyolc pisztolygolyót.

Elvitte, s öt perc múlva már hozta is vissza; egy kissé megnyújtotta őket, így henger formájuk lett, de belefértek a csőbe.

A két pisztolyt gondosan kitisztítottuk, megtöltöttük, és biztosítottuk. Mintha párbajozni készültünk volna...

Még egyszer koccintottunk a vállalkozás sikerére, és, miután mindenki mindenkivel összeölelkezett, Bard, Hutin meg én kocsiba szálltunk, a postakocsis pedig fölült a nyergesre, vad vágásban elindultunk Soissons felé... Kedves és hűséges barátaim még néhány búcsúszót és bátorító kiáltást küldtek utánunk.

Két órával azután, hogy elhagytuk Villers-Cotterets-t, megérkeztünk Soissons kapuja elé. Hutin megnevezte magát, s a kapuőr mindnyájunkat beengedett; maga se hitte volna, hogy a forradalmat ereszti be Soissons falai közé.

30.

*Megérkezünk Soissons-ba. - A haditerv. - A lőporraktár kikémlelése. -
Hutin és Bard kitűzi a székesegyházra a háromszínű zászlót. -
Átmászom a lőporraktár falán. - Mollard kapitány. - Ragon őrmester.
- D'Orcourt alezredes. - Megkezdődnek a tárgyalások. - Ígéretet
kapok, hogy semlegesek lesznek.*

Éjfélkor hangos kopogtatással kértünk bebocsáttatást Hutin édesanyjánál, aki kitörő örömmel fogadott minket, s éppoly kevésbé tudta, mint a városkapu őre, mit rejt a kocsi, s nyugodtan beállította az udvarba.

Minthogy másnap kirakodóvásár volt Soissons-ban, elhatároztuk, hogy csinálunk egy óriási háromszínű zászlót, és kitűzzük a székesegyházon lengő fehér lobogó helyébe.

Hutinné, aki nem nagyon tudta, miben mesterkedünk, és bizonyára nem számolt a következményekkel, ideadta nekünk a piros függőnyt az ebédlőjéből meg a kéket a szalonjából.

Ehhez már csak egy lepedőt kellett kivenni a fehéreneműs szekrényből, s kész volt a nemzeti zászló.

A rúd miatt nem fáj a fejünk; jó lesz nekünk az, amin most a fehér zászló leng. A zászlórudak nem politizálnak.

Mindenki munkához látott. Hutin, Hutinné, a szakácsnője, Bard meg én szorgalmasan varrtunk.

Hajnali háromkor, amikor felvirradt a reggel, elkészültünk az utolsó öltéssel is.

Most elmondom, hogyan osztottunk meg az elvégzendő munkán.

Én vállaltam a lőszerraktár elfoglalását, ezalatt Hutin és Bard, mintha a székesegyház tornyából akarnának gyönyörködni a napfelkelte szépségeiben, kinyitatták a templom kapuit, letépik a fehér zászlót, s helyébe kitűzik a háromszínűt.

Abban maradtunk, hogy a sekrestyést, ha okvetetlenkedni próbál, egyszerűen kidobják a toronyból.

Hutin karabéllyal fegyverezte föl Bard-t, maga pedig kétcsövű vadászpuskát akasztott a vállára.

Mihelyt kitűzték a zászlót, s a sekrestyést bezárták a toronyszobába, Hutin zsebre teszi a kulcsot, Bard pedig eljön hozzám a hírrel a Saint-Jean templom romjaihoz, ott van a lőporraktár.

Nekem minden bizonnyal szükségem lesz Bard közreműködésére, mert a lőporraktár őrsége három főből áll, akik hosszú szolgálati idő után, mintegy kárpótlásul kapták ezt a kényelmes beosztást, s közülük kettő legény a talpán. Erről tanúskodnak harcban szerzett sebeik, melyekért még Napóleon korában a becsületrend szalagjával tüntették ki őket.

Név szerint d'Orcourt alezredesből, Mollard kapitányból és Ragon őrmesterből állt a lőporraktár őrszemélyzete.

Nem nehéz átlátni, hogy egymagamban nem sokra mennék velük.

Miközben Bard hozzám csatlakozik, Hutin, zsebében La Fayette kiáltványával, elindul Missa doktorhoz.

Doktor Missa volt a soissons-i liberális ellenzék vezetője, aki régóta hangoztatja, hogy mihamarabb alkalom lesz rá, habozás nélkül sorompóba áll.

Minthogy ennél szebb alkalmat kívánni se lehet, joggal reméltük, hogy a doktor szavának áll majd.

A doktorén kívül Hutin még két barátjának segítségére számított. Az egyiknek Moreau, a másiknak Quinette volt a neve.

Quinette egyébként - az egykori forradalmi konvent képviselőjének fia - később, Lajos Fülöp idejében, maga is képviselő lett, s még utóbb a köztársaság brüsszeli követe.

Mindjárt meglátják, miképp válaszolt Hutin két barátja a forradalom hívó szavára.

Mihamarabb elvégeztem dolgom a löporraktárban, tervünk értelmében át kellett mennem Liniers helyőrségi parancsnokhoz, s tőle - ha szép szóval nem, hát erőszakkal - engedélyt szereznem a lőszer elszállítására.

Figyelmeztettek, hogy Liniers buzgó royalista, mi több: *ultra*!

Amikor ideérkezett a párizsi fölkelés híre, kijelentette, hogy a párizsiak csinálhatnak, amit akarnak, ő kész a város romjai alá temettetni magát, de a romok ormán akkor is a királyság fehér zászlaja lobog majd.

Biztosra vehettük, hogy az ő részéről fenyeget a legerősebb ellenállás.

Nekem egyelőre nem őmiatta fájt a fejem; vártam, hadd kövessék egymást sorban a nap eseményei.

Reggel három óra tíz perckor kiléptünk Hutinné kapuján. Ez az asszony bámulatra méltó lelkierőt mutatott; a fiát is inkább biztatta, nemhogy lebeszélte volna.

Az utca végén elváltak útjaink. Bard és Hutin a székesegyházba indult, én pedig a lőszerraktár felé.

Minthogy a Saint-Jean-templom romjait a jól védhető főkapun keresztül veszélyes lett volna megközelíteni, abban maradtunk, hogy a kőfalon vetem át magam.

Ezzel szemben Bard, mihamarabb ideérkezik, a főkapunál jelentkezik. Háromszor kopog, egyforma időközökben, s akkor én kaput nyitok neki.

Öt perc se telt bele, s már ott álltam a fal tövében. Átmászni rajta nem volt nagy föladat, mert a nem is túl magas fal kövei közt bőven akadt hézag, megannyi természetes lépcsőfok.

De én még várakoztam. Csak akkor akartam hozzáfogni tervem végrehajtásához, amikor a fehér zászló helyén már a háromszínű lobog a székesegyház tornyán.

Közben azonban, hogy kiismerjem a terepet, minden erőmet megfeszítve lassan felhúzózkodtam a falra, de csak annyira, hogy átnézhessek fölötte.

Két férfi, ásóval a kezében, békésen ásta fel a parányi kert két kis négyszögét.

Mihamarabb megláttam bajuszukat és katonanadrágjukat, tudtam, hogy az a két katona áll előttem, aki a lőszerraktárral szemben levő házban volt elszállásolva.

Maga a lőszerraktár a két bejáratú házikó egyikét foglalta el, esetleg mind a kettőt.

A tölgyfából készült főkaput keresztvasak biztosították, szögek díszítették, s olyan erősnek látszott, mint egy várkapu. Tőle jobbra állt az egyik, balra a másik raktárépület.

A kapu zárva volt.

Miután sikerült egy pillantással körülmélni a csatateret, leugrottam a falon kívül, és a székesegyház felé fordultam.

Egy pillanat múlva azt vettem észre, hogy a tető gerincén megjelenik három férfi feje, s hogy a fehér zászló rúdja lassan inogni kezd, oly szokatlan módon, amit egészen biztosan nem a szél idézett elő, mely mellesleg nem is fűjt. Később a zászló meghajolt, aztán egészen eltűnt, s amikor újra felbukkant, íme, háromszínűvé lett...

Hutin és Bard elvégezte, amit magára vállalt; most én rajtam a sor.

Nem is vesztegettem az időm. Épp csak a fegyveremet vizsgáltam meg, helyén van-e a töltés, aztán vállra akasztottam, és kézzel-lábbal kapaszkodva, felhúzódkodtam a fal gerincére.

Az én két katonám odalent már mással volt elfoglalva, mint az előbb. Ásójuk nyelére dőlve, látható csodálkozással bámulták a torony csúcsát, rajta a diadalmasan lobogó trikolórt.

Leugrottam a lőszerraktár udvarára.

Amikor lábam megdobbant a földön, a két katona egyszerre fordult felém.

A második meglepetés szemmel láthatóan jobban megviselte őket, mint az első.

Még annyi időm is volt, hogy bal kezembe fogjam a puskámat, és felhúzzam a két kakast.

Aztán elindultam a katonák felé. Látták, hogy közeledem, de a megdöbbenéstől moccanni sem bírtak.

Amikor tíz lépésnyire voltam tőlük, megálltam.

- Uraim - szóltam hozzájuk. - Szíves elnézésüket kérem, amiért ily szokatlan módon hatolok be önökhöz. Minthogy azonban nem tudják, ki vagyok, föltehető, hogy nem engedtek volna belépni a kapun; márpedig ez mindenféle idővesztéseget okozott volna, az én dolgom azonban sietős.

- No de, uram - kérdezte Mollard kapitány -, kihez van szerencsém?

- Alexandre Dumas vagyok. Apámat, Dumas tábornokot, legalábbis névről, ismerniök kellett, ha katonák voltak a köztársaság idejében. Én pedig Gérard tábornok megbízásából jöttem ide, azzal a paranccsal, hogy átvegyem a soissons-i katonai hatóságoktól a városban föllelhető lőszerkészletet. Íme, itt a parancs; kérem, hogy az egyik úr jöjjön ide, és olvassa el.

És - bal kezemben a puskát szorongatva - jobbomat a két katona felé nyújtottam.

A kapitány hozzám lépett, átvette a parancsot, és elolvasta.

Eközben Ragon őrmester elindult a ház felé.

- Kérem, uram - szóltam rá. - Minthogy nem tudom, miért kíván bemenni a házba, kénytelen vagyok ragaszkodni hozzá, hogy ne mozduljon a helyéről.

Az őrmester nem mozdult a helyéről.

Mollard kapitány visszaadta a parancsot.

- Rendben van, uram - mondta. - Szeretném megkérdezni, mit kíván mitőlünk.

- Az én kívánságom, uraim, roppant egyszerű dolog... Bizonyára önöknek is feltűnt az a háromszínű zászló...

A kapitány biccentett, annak jeléül, hogy a zászló kétségtelenül feltűnt neki.

- Ha pedig a fehér zászló helyére kitzúzták a köztársaság színeit, ez annak a jele, hogy segítő-társaim vannak a városban... A fölkelés minden percben várható.

- Folytassa, uram.

- Folytatom, uram. Közölték velem, hogy a lőszerraktárt három kitűnő francia hazafi őrzi, akik nemcsak hogy szembe nem szegülnek Gérard tábornok parancsával, hanem segítségemre lesznek a végrehajtásában. Én tehát teljes bizalommal fordulok önökhöz, uraim, azzal a kéréssel, hogy támogassák feladatomat.

- Uram, önnek be kell látnia - válaszolt a kapitány -, hogy a mi együttműködésünk lehetetlen.

- Ez esetben kérem, maradjanak semlegesek.

- Miről van szó? - szólt közbe egy harmadik személy, aki ebben a pillanatban jelent meg a ház ajtajában, ingujjasan, közönséges vászonpantallóban, s egy selyemkendővel a homloka körül.

- Alezredes úr - magyarázta a kapitány, egy lépéssel közeledve fölötteséhez -, ezt az urat Gérard tábornok küldte. Úgy látszik, Párizsban győzött a forradalom, és Gérard tábornok a hadügyminiszter.

Rá kellett szólnom a kapitányra, aki mind jobban közeledett a ház felé.

- Uram, figyelmeztetnem kell önt, hogy ne menjen közelebb az alezredes úrhoz. Inkább őt kérem meg arra, hogy fáradjon ide. Úgyis szeretném neki bemutatni hódolatomat, továbbá Gérard tábornok parancsát.

- A tábornok saját kezűleg írt parancsáról van szó? - kérdezte az alezredes.

- Az ő saját kezű aláírása van rajta, uram.

- Figyelmeztetem, hogy tagja voltam a tábornok vezérkarának, tehát felismerem az aláírását.

- Ennek én csak örülök, alezredes úr. Így bizonyára könnyebben megértjük egymást.

Az alezredes hozzám lépett. Átnyújtottam neki a parancsot, és egyúttal kihasználtam azt a lehetőséget, hogy mind a hárman egy csoportba kerültek. Úgy helyezkedtem el, hogy elálltam a lakásuk felé vezető utat.

Most is hárman voltak ugyan ellenem, de ők fegyvertelenül.

- Nos, alezredes úr? - kérdeztem egy idő múlva.

- Mást nem mondhatok, uram, mint, hogy ezen a parancson csakugyan Gérard tábornok aláírása látható.

- És ez nem elég ok arra - kérdeztem nevetve -, hogy ön valami mást is mondjon, alezredes úr?

Az alezredes néhány szót váltott két társával.

- Mit kívánt ezektől az uraktól, amikor kiléptem a házból?

- Csak azt, hogy maradjanak semlegesek, alezredes úr. Nem akarom önöket megfélemlíteni, és nem követelek semmit, ami nem fér össze a lelkiismeretükkel. Ha rokonszenveznek mind-azzal, ami most történik, akkor fogjanak velem férfias nyíltsággal kezet, és adják becsület-szavukat, hogy nem állják útját küldetésemnek; ha azonban szembe akarnak velem szegülni,

akkor mondják meg ezt is nyíltan, és állítsanak félre minden úton-módon, mint ahogy én is mindent el fogok követni, hogy félreállítsam az utamból önöket.

Az alezredes újra tanácskozott a társaival.

- Valamennyien öreg katonák vagyunk, uram - mondta aztán. - Annyi lövöldözésben volt részünk, hogy nem ismerjük már a félelmet. Más körülmények között bizonyára elfogadnánk az ön kihívását. Sajnos azonban - vagy hála Istennek, nem is tudom - értesülései pontosak: mi csakugyan hű fiai vagyunk a hazának, és ha ön beleláthatna a szívünkbe, akkor tudná, mit érzünk e háromszínű zászló láttán, melyért tizenöt esztendeje bánkódunk... Mit kíván tőlünk? Mire kötelezzük magunkat, uram?

- Arra, hogy visszavonulnak szállásukra, és nem jönnek ki addig, míg halálom hírének nem hallják, vagy én magam fel nem oldom ígéretüket.

- Erre a magam és társaim nevében katonai szavamat adom!

Kinyújtott kézzel indultam az alezredes felé.

Egy helyett három kéz nyúlt felém, három kézszorítás fogadott.

- Erről ne is beszéljünk - jegyezte meg az alezredes. - Ilyen vállalkozásnak, mint az öné, sikerülnie kell!

- Nagyon hálás lennék, ha néhány jó tanácsot kaphatnék.

Az alezredes elmosolyodott.

- Hová készül innen?

- Liniers-hez, a helyőrség parancsnokához.

- Ismeri?

- Semmit se tudok róla.

Az alezredes a fejét csóválta.

- Mit jelentsen ez? - kérdeztem.

- Óvakodjék tőle!

- Utóvégre, parancsom van...

- Hát aztán?

- Számíthatok a segítségükre?

- De még mennyire!... Ha nem semlegesek, akkor szövetségesek leszünk.

Ebben a pillanatban három kopogás hallatszott, egyforma időközökben.

- Ki van ott? - kérdezte az alezredes.

- Egy barátom érkezett, alezredes úr, hogy szükség esetén a segítségemre legyen.

Hangosan odakiáltottam:

- Várjon, Bard, mindjárt nyitom a kaput... Barátok közt vagyok.

Aztán visszafordultam a három katonához.

- Most pedig, uraim - mondtam nekik -, szíveskedjenek visszavonulni szálláshelyükre.

- Rendben van - mondták.

- A szavukat, remélem, állják?

- Nem szoktuk adott szavunkat megmásítani.

A három katona belépett a házba, én pedig kinyitottam a kaput.

31.

Mit szólt a sekrestyés. - A négyes löveg. - Bard, a tüzér. - A helyőrség parancsnoka. - Tuya hadnagy. - Lenferna. - Bonvilliers. - A helyőrségi parancsnok felesége. - A négerek lázadása. - Milyen feltételekkel írta alá a parancsot Liniers. - Moreau. - Quinette. - A soissons-i polgármester. - Bard és az éretlen szilva.

Bard, vállán a puskával, oly tökéletes lelki nyugalommal állt ott, hogy az ember vadásznak nézhette volna, akinek kedve kerekedett a célbalövést gyakorolni.

- Nos? - érdeklődött. - Hogy állnak a dolgok errefelé?

- Köszönöm. Itt úgy ment minden, mint a karikacsapás.

- Nagyszerű! Meg is kapta a puskaport?

- Még nem egészen; de ne legyen ilyen türelmetlen... Hát a maguk zászlaja?

A festő a toronyra mutatott.

- Az ott látható... Azt hiszem, nagyon szépen beleillik a tájképbe.

- Én is azt hiszem. Hogy történt?

- Teljes békességben... A sekrestyés eleinte tett néhány ellenvetést, de Hutin érvei végül is jobb belátásra bírták.

- Milyen érveket hozott fel Hutin?

- Arra nem nagyon figyeltem; inkább a tájat néztem... Maga talán nem is tudja, milyen szép a maguk vidéke, az Aisne völgye, főképp Vauxbuin felé...

- S ez annyira lekötötte a figyelmét, hogy nem hallotta, mit mondott Hutin az egyházfinak!

- Mintha valami olyasmit mondott volna, hogy agyonveri, ha moccanni mer.

- És most hol van?

- Kicsoda?

- Hutin.

- Bizonyára a doktornál van, ahogy megbeszéltük.

- Akkor jó - mondtam. - Maga pedig maradjon itt.

- Rendben van. És mi a teendőm?

- Várjon egy kicsit.

Bard figyelmes tekintettel követte minden mozdulatomat.

- Ejha! Milyen helyes kicsi ágyú! - kiáltott föl.

A löveg, amely felé elindultam, valóban csinos kis jószág volt; vagy négyes, vagy, ha nem tévedek, talán még annál is kisebb kaliberű típus. Ott állt egy fedeles szín védelmében.

- Édes kis játékszer, ugye?

- Nagyon édes.

- Hát akkor segítsen, barátom.

- Mit akar csinálni?

- Föl akarom állítani. Ha megostromolják, legalább lesz tüzésége.

Befogtuk magunkat a löveg elé, s így sikerült tüzelőállásba vinni, a kaputól körülbelül harminc lépésnyire.

Amikor ezzel elkészültem, beletöltöttem a csőbe lőportáskám tartalmának a felét. Fojtásnak a zsebkendőmet gyömöszöltem rá, aztán húsz golyót töltöttem belé, s a golyók tetejébe, második fojtásnak, Bard zsebkendőjét használtam föl. Így aztán tüzelésre készen állt a löveg.

Már csak a célpontra kellett beirányítani; amikor ezzel is elkészültem, kihúztam a kanócot.

- Ez is megvan - lihegtem. - Most elmondom, mi a feladata.

- Csupa fül vagyok.

- Hány cigarettát tud egyvégtében elszívni?

- Amennyit akar - föltéve, hogy elég a dohányom, vagy van pénzem vásárolni.

- Nos hát, arra kérem, kedves barátom, csak fújja a füstöt megállás nélkül, mert arra van szükség, hogy állandóan égjen a cigarettája. Ha engedély nélkül akarna valaki bejönni, vagy pedig megpróbálnának betörni a kapun, akkor figyelmeztesse őket, háromszor egymás után, hogy menjenek el. Ha a harmadik figyelmeztetés ellenére tovább erőszakoskodnak, akkor álljon ide oldalt, mert az ágyú visszaszökik, és eltörheti a lábát, majd nyúljon át keresztbe a gyújtószerkezet fölé, és érintse meg a cigarettájával a gyújtólyukat... Majd meglátja, milyen hatásosan működik ez a szerkezet.

- Meglesz - mondta a festő.

Bard sohasem ellenkezett. Azt hiszem, hogyha a székesegyház tornyának tetején arra kértem volna, hogy ugorjon le, habozás nélkül leveti magát.

- Most pedig adja vissza a pisztolyaimat - kértem. - Akinek puskája is meg ágyúja is van, annál a pisztoly felesleges luxus.

- Igaz is - felelte Bard. - Tessék.

Elővette és kezembe nyomta a pisztolyaimat.

Újra megvizsgáltam mind a kettőt. Teljesen rendben voltak.

A kabátom két szárnyában volt két zseb. Ide csúsztattam őket.

Aztán elindultam a helyőrség parancsnokának házához.

A kapu előtt őrszem állt.

Megkérdeztem tőle, hol van Liniers helyőrségi parancsnok hivatali szobája.

Megmondta. Talán a magasföldszinten vagy a félemeleten, már nem emlékszem pontosan.

Fölmentem a lépcsőn. Puskámat odatámasztottam az iroda ajtaja mellé.

A helyőrség parancsnokát bent találtam az irodájában, egy másik tiszt társaságában, akit nem ismertem.

Épp akkor ugrott föl, annak a hírnek a hallatára, hogy háromszínű zászló leng a székesegyház felett.

Úgy látszik, az én megjelenésem elkerülte a figyelmét; már bent voltam a szobában, s ő csak faggatta tovább a tisztet a meghökkentő esemény részleteiről.

- Bocsásson meg, báró úr - szóltam közbe. - Ha valóban érdeklik ezek a részletek, én szívesen beszámolok róluk. Hozzáteszem, hogy senki sem ismeri őket olyan jól, mint én.

A helyőrség parancsnoka meglepetten nézett rám.

- Hát akkor halljuk! - mondta. - De mindenekeelőtt: kicsoda maga, uram?

Azt hiszem, már lefestettem ruházatomat; a zilált zsinag-nyakravalómat, negyednapos ingemet s kabátomat, melynek több gombja hiányzott, mint amennyi megvolt.

Nem is nagyon lepődtem meg, amikor a helyőrség parancsnoka kilétem felől érdeklődött.

Elmondtam minden nevemet, címemet, rangomat. Röviden vázoltam a párizsi politikai eseményeket, valamint küldetésem célját; aztán átnyújtottam Gérard tábornok levelét.

A helyőrség parancsnoka, illetve a királyi megbízott, ami akkor ugyanazt jelentette, figyelmesen elolvasta a parancsot.

- Vegye tudomásul, uram - szólt, miután az írást visszaadta -, hogy én semmiféle formában nem ismerem el az ideiglenes kormány hatalmát. Mellesleg, semmi se szavatolja Gérard tábornok aláírásának valódiságát. Nemcsak, hogy hitelesítve nincs, hanem még pecsét sincs rajta.

- Van azonban valami, uram - válaszoltam -, ami nemcsak fölér, hanem lényegesen többet ér minden pecsétnél és hitelesítésnél. Nevezetesen, hogy én ezennel a becsületszavammal szavatolom önnek az aláírás valódiságát.

A helyőrség parancsnokának arcán olyan mosoly suhant át, melyből nem hiányzott a gúny.

- Szívesen elhiszem önnek, uram. De hadd mondjak valamit, ami minden további vitát feleslegessé tesz. Jelen pillanatban ugyanis legföljebb kétszáz töltény található a lőszerraktárban.

Engem ugyan némiképp bosszantott a helyőrség parancsnokának gúnyos mosolya, de azért kifogástalan udvariassággal válaszoltam:

- Minthogy ön, uram, csak hozzávetőleg ismeri a lőszerraktárban levő töltények számát, engedje meg, hogy pontosabb adatokat kérjek attól a három katonától, akik becsületszóra amúgy is az én foglyaim.

- Becsületszóra a maga foglyai? Kicsodák?

- Az én foglyaim: d'Orcourt alezredes, Mollard kapitány és Ragon őrmester... Most, amint már voltam bátor megemlíteni, hozzájuk fordulok, s mihelyt megtudtam, mennyi puska van a lőszerraktárban, visszajövök és megmondom.

Köszöntem és elsiettem.

Kifelé menet egy pillantást vetettem a tiszt csákójára.

Az 53-as számot láttam rajta.

Úgy látszik, nem hagy el a szerencse! Nyilvánvalóan az 53-as zászlóaljnak a pótkerete állomásozik Soissons-ban, amely, mint emlékezetes, a Louvre elfoglalásának pillanatában habozás nélkül átállt a nép oldalára!

Az utcán szembejött velem egy tiszt.

- Ön Dumas úr? - kérdezte.

- Az vagyok.

- Ön tűzte ki a háromszínű zászlót a székesegyházra?

- Igen.

- Akkor ne féljen semmitől, és csinálja a dolgát. Katonáink már tegnap kitűzték a háromszínű kokárdákat.

- Tehát számíthatok rájuk?

- Arra, hogy a laktanyát nem hagyják el, igen.

- A neve, uram.

- Tuya hadnagy vagyok.

- Köszönöm.

A hadnagy nevét fölírtam.

- Mire való ez? - kérdezte.

- Még magam se tudom - válaszoltam. - Lehetséges azonban, hogy a párizsi városházára visszatérve, véletlenül talállok ott egypár főhadnagyi vállrojtót... Remélem, ha elküldöm magának, nem sértődik meg?

A hadnagy elnevette magát, aztán búcsút intett, és gyors léptekkel elment.

Ebben a pillanatban, még ennél is gyorsabban lépkedve, elsietett mellettem az a tiszt, akit Liniers szobájában láttam az imént.

Nagyon sietős volt az útja; nyilván már Liniers parancsait vitte.

Én se vesztegethettem az időt. Egy szempillantás alatt ott termettem a lőszerraktárnál.

Bekopogtam, és megneveztem magam.

- Maga van itt? - kérdezte Bard.

- Én.

- Mindjárt kinyitom a kaput.

- Fölösleges... Csak kérdezze meg az őrszemélyzetet, mennyi puska van a raktárban.

- Meglesz.

Vártam. A kulcslyukon keresztül láttam, amint Bard sietve belép a házba. Mindjárt jött is vissza.

- Kétszáz font! - kiáltott oda nekem.

- Remek! Ez is valami... Most pedig dobja át a kulcsot a kapu fölé, vagy csúsztassa át a hasadékon. Így nem kell magának szólnom, ha be akarok jutni.

- Tessék.

- Köszönöm. És el ne hagyja a helyét!

- Ne féljen.

Miután efelől megnyugodtam, ugyanolyan sietve, ahogy jöttem, elindultam a helyőrség parancsnokához.

A kapu előtt ugyanaz a katona állt őrt. Most azonban még egy őrszemre akadtam, az iroda ajtaja előtt.

Azt hittem, nem enged tovább, de tévedtem.

Most is, mint az előbb, odatámasztottam puskámat az ajtó mellé.

Odabent kettővel szaporodott a jelenlevők száma. Liniers helyőrségi parancsnokon és az ismeretlen tiszten kívül ott láttam a nem túlságosan tágas irodában Lenferne márkít, a csendőrség parancsnokát, és Bonvilliers mérnökkari alezredest.

Persze mindegyik a beosztásának megfelelő egyenruhát viselte; volt, akinek kard lógott az oldalán, volt, akinek tör.

Beléptem, és becsuktam magam után az ajtót.

De abban a pillanatban, amikor végignéztem a jelenlevőkön, megbántam, hogy nem hoztam a puskámat. Az arcokra rá volt írva, hogy nehéz percek várnak rám.

Kezemet végighúztam vadászzekém szárnyán. Éreztem, hogy a két pisztoly jó helyen van.

Ez megnyugtató.

- Uram - szólt a helyőrségi parancsnok, meglehetősen lekicsinylő hangon -, mialatt ön távol volt, idekértem Lenferne márkít és Bonvilliers urat, mert velem együtt ők a város legfőbb katonai parancsnokai. Most tehát a legilletékesebbek színe előtt elismételheti küldetése célját, amit nekem már tudtomra adott az előbb.

Rögtön beláttam, hogy a tárgyalást azon a hangon kell folytatnom, melyet Liniers ezredes megütött.

- Kedves uram - válaszoltam -, az én küldetésem nem szorul különös magyarázkodásra; egészen egyszerűen arról van szó, hogy az itteni raktárban található puskaort Párizsba szállítsam, mert ott kevés van belőle... Egyúttal bátorkodom felhívni szíves figyelmét arra, hogy nem egészen pontosan tájékoztatták: a raktárban nem kétszáz töltényt, hanem kétszáz font puskaort őriznek.

- Hogy kétszáz töltényünk van-e vagy kétszáz font puskaortunk, az másodrendű kérdés, tisztelt uram. A hangsúly azon van, hogy ön el akarja vinni egy nyolcszáz főből álló katonai erődítmény lőszerkészletét.

- Teljesen igazat adok önnek, uram - válaszoltam. - A dolog lényege valóban az, hogy én el fogom vinni egy nyolcszáz főből álló katonai erődítmény lőszerkészletét... Íme, uraim, itt van az erre vonatkozó parancs.

Ezzel átnyújtottam Gérard tábornok parancsát, Liniers épp csak az ujjai hegyével érintette, futó pillantást vetve rá, hiszen már ismerte a tartalmát. A szomszédja átvette, elolvasta, biccentett, és visszaadta Liniers-nek.

- Fölteszem, ha mi megtagadjuk a parancsot, önnek küldetése végrehajtására nyilván egy hadsereget bocsátottak rendelkezésére?

- Nincs hadseregem, uram - válaszoltam. - Viszont eltökélt szándékom, hogy amit elvállaltam, azt véghez is viszem. Azt ígértem La Fayette tábornoknak, hogy vagy elhozom a puskaort, vagy megöletem magam, ezért jöttem el ide, ezért kértem a raktár megnyitását, s ezért vagyok itt újra, ugyanavval a kérelemmel.

- És azt hiszi, Dumas úr, hogy így, egymagában... Ha nem tévedek, Dumas úr a neve?

- Igen, Dumas vagyok.

- És azt hiszi, Dumas úr, hogy így, egymagában, rá tud kényszeríteni egy ilyen értelmű parancs aláírására? Egyébként, ha nem vette volna észre, mi négyen vagyunk!

Persze nemcsak ezt vettem észre, hanem a parancsnok egyre élesedő hangjából és egyre fenyegetőbb szófüzéséből megéreztem, hogy ég a talpam alatt a föld. Ennélfogva hátrálni kezdtem, hogy az ajtó közelébe kerüljek, s közben észrevétlenül zekém zsebébe nyúltam. Sikerült hangtalanul felhúznom a két pisztoly kakasát.

Aztán gyors mozdulattal előrántottam, és ráfogtam őket az előttem ülőkre.

- Igaz, önök négyen vannak; de mi, uraim, öten!

Két lépést előreleptem.

- Most pedig becsületszavamra kijelentem, hogy ha öt másodpercen belül nincs aláírva a parancs, azon nyomban végzek mind a négyükkel. Az első golyót ön kapja, királyi biztos úr, s ön után a többiek, rendfokozat szerint!

Azt hiszem, holtsápadt lettem; arcomról azonban e sápadtság ellenére is lerítt, hogy föltett szándékomból nem engedek.

A jobb kezemben levő pisztoly dupla csöve legföljebb jó kartávolságnyira lehetett a helyőrségi parancsnok arcától.

- Figyelem, uram! - szoltam. - Kezdem számolni a másodperceket.

Vártam egy kicsit, aztán elkezdtem:

- Egy, kettő, három...

Ekkor azonban felpattant egy oldalajtó, s egy asszony, arcán a végső rémület kifejezésével, berontott a szobába.

- Tedd meg, kedvesem! - kiáltotta. - Tedd meg, amit kér! Hisz ez egy újabb négerlázadás!

S közben úgy nézett rám, mint valami szörnyetegre.

- Kérem, uram - szólalt meg a parancsnok -, legyen tekintettel a feleségemre...

- Feleségét a legnagyobb mértékben tisztetem, uram - válaszoltam -, csak hogy nekem magamnak is van anyám és nővérem. Arra kérem tehát, uram, távolítsa el innen a kedves feleségét, hogy aztán férfiakhoz illő módon tárgyalhassunk tovább.

- Tedd meg, kedvesem! Tedd meg! - kiabált tovább Liniers felesége. - Az Isten szerelmére, tégy meg mindent, amit ez az ember akar!... Gondolj apámra és anyámra, akiket Santo Domingón lemészároltak...

Csak most értettem meg, mire célzott az imént, amikor a négerlázadást emlegette.

Göndör hajam, a háromnapos napfénytől leburnult bőröm, kissé idegenes hanghordozásom miatt - habár a sok beszédűl úgy berekedtem, hogy talán már hanghordozásom se nagyon lehetett -, úgy látszik, négernek nézett, s ez a legnagyobb borzadállyal töltötte el.

Azóta megtudtam, hogy az asszony a Saint-Janvier család leánya volt, s ez teljes mértékben megmagyarázza ijedelmét.

Anyját és apját, a Saint-Janvier házaspárt ugyanis irgalmatlanul a szeme láttára fojtották meg, amikor Haiti-ban kitört a lázadás.

Nos, a feszültséget, amely a szobában uralkodott, nem lehetett tovább bírni.

- Csak nem képzeli, uram - kiáltotta a felindulástól reszkető hangon a királyi megbízott -, hogy alávetem magam egyetlen szál ember akarátának!

- Ha kívánja - válaszoltam -, kiállíthatok egy nyilatkozatot, amelyben tanúsítom, hogy fegyverrel kényszerítettem a parancs aláírására.

- Igen, uram! Igen! - kiabált a felesége.

- De ha úgy jobban tetszik, azt is megtehetem, hogy idehozom két-három barátomat. Ez esetben mindkét oldalon egyforma erők fognak állni.

- Nekem ez a megoldás felel meg jobban - mondta Liniers.

- Akkor azonban figyelmeztetem, báró úr, hogy csak a becsületszavára támaszkodva vagyok hajlandó innen eltávozni; pillanatnyilag a kezemben vannak, s mind a négyüket főbe lőhetném... Higgyék el, hogy nem sok híja van. Elvárom, hogy visszajövetelemkor ugyanígy és ugyanígy legyenek.

- Legyen nyugodt, uram! - kiáltotta az asszony.

Meghajoltam, a lehető legudvariasabban, de nem tágitottam.

- Sajnálom, asszonyom, kénytelen vagyok ragaszkodni kedves férjeura becsületszavához.

- Rendben van, uram - szólalt meg a királyi biztos. - Ezennel szavamat adom.

- Fölteszem, hogy az ön szava mind a négyükre egyformán kötelező?

A tiszték rábólintottak.

Mielőtt zsebre tettem volna, leeresztettem a két pisztoly kakasát.

- Végeztünk, asszonyom, nyugodjék meg - fordultam Liniers-néhez. - Uraim, öt perc múlva újra itt vagyok.

Elmentem. Puskámat, mely ott várt rám az ajtófélfához támasztva, magammal vittem.

Kissé elhangoskodtam a dolgot; azt sem tudtam, merre keressem Hutint, Bard pedig nem hagyhatta el őrhelyét.

Szerencsém volt. Amikor a házból kiléptem, ott találtam Hutint, aki a megbeszélt terv szerint néhány lépésnyire a helyőrség parancsnokának kapujától várt rám, egy barátjával együtt. Társát, e Soissons-ban lakó lelkes hazafit, Moreau-nak hívták.

Mindketten kétszövű puskával voltak felfegyverezve.

Intettem nekik, hogy jöjjenek velem a ház udvarába.

Nem nagyon tudták, miről van szó, de vonakodás nélkül az udvarra léptek.

Visszamentem az irodába. A tiszték nem szegték meg szavukat; mind a négyen ott ültek, ahol az imént.

Odamentem az ablakhoz, és kinyitottam.

- Kérem, uraim - szóltam le Hutinnek és Moreaunak -, közöljék Liniers királyi biztos úrral, hogy ha nem írja alá azonnal a puskapor elszállítására vonatkozó engedélyt, akkor készek tüzet nyitni reá, és rajta kívül bárkire, akire rámutatok.

Hutin és Moreau, válasz helyett, felhúzta puskája kakasát.

Liniers-né hol reám, hol a férjére vetette félénk tekintetét, és szemmel követte minden mozdulatunkat.

- Rendben van, uram - jelentette ki az ezredes. - Aláírom az engedélyt.

Papírt rakott maga elé az íróasztalra. A következőket írta:

Ezennel fölhatalmazom Alexandre Dumas urat, hogy a tüzérség teljes puska-
készletét elszállíthassa a Saint-Jean lőszerraktárból.

báró LINIERS
a helyőrség parancsnoka.

Kelt Soissons-ban, 1830. július 31-én.

Átadta az engedélyt. Miután eltettem, odaléptem feleségéhez és elnézését kértem azért az ijedségért, melynek akaratlanul is okozója lettem, majd elkészöntem és távoztam.

Az utcára érve Hutin egy másik barátjával találkoztunk, akinek segítségét Hutin előzőleg kilátásba helyezte. Quinette volt a neve.

Most, egy kissé elkésve, csatlakozott hozzánk; igaz, nem is maradhatott velünk sokáig.

Azt tanácsolta, hogy ügyünket tereljük törvényes mederbe. A törvényes eljáráshoz szükség van a polgármester jóváhagyására is.

Minthogy kezemben volt a parancs, csatlakoztam Quinette javaslatához. El is mentem a polgármesterhez.

Sajnos, e derék városatya nevét már elfelejtettem. Csak arra emlékszem, hogy minden tiltakozás nélkül velem jött.

Öt perc múlva a polgármester, Hutin, Moreau és Quinette kíséretében megérkeztem a raktár kapujához. Figyelmeztettem Bard-t, hogy én vagyok ott, és ki fogom nyitni a kaput.

- Jöjjenek be! - kiáltotta.

Óvatosan megforgattam a zárban a kulcsot, aztán beléptem. Első pillantásom a tüzelésre kész lövegre esett; Bard azonban, nagy meglepetésemre, nem volt látható.

Végre megtaláltam. Az ágyútól húsz lépésnyire, egy szilvafán kuksolt, és jóízűen ette az éretlen szilvát.

32.

*A soissons-i polgármester. - Az állami puskaapor. - Jousselin. -
A raktárfelügyelő baltája. - Quinette. - Betörök a lőszerraktárba. -
Győztesként távozom Soissons-ból. - Mennesson úr meg akar állítani.
- Az orléans-i herceg vadőrei. - Boyer. - Párizsba érkezem.*

Merem állítani, hogy - hála Quinette bölcs tanácsának - törvényesebb eljárást képzelni sem lehet a miénknél. Hiszen mi, akár Bilboquet, *a polgármester úr teljes jóváhagyásával* cselekedtünk.

Magától értetődik, hogy d'Orcourt alezredes szíves örömet kitárta előttünk a lőszerraktár ajtaját.

Arról a raktárról beszélek, mely a bejárat kaputól jobb kéz felé esett.

A puskaapor, amelyet itt találtunk, valóban kétszáz font körül lehetett.

Azon voltam, hogy minél hamarabb elszállítsam, mert a polgármester kijelentette, hogy erre a puskaaporra, a város védelme érdekében, neki is szüksége van.

Szemponjtjának jogosságát nem vontam kétségbe. Minthogy azonban makacsul a fejembe vettem, hogy bizonyos mennyiségű puskaport okvetlenül Párizsba szállítok, már ott tartottam, hogy a polgármesternek lejátsszom ugyanazt a jelenetet, mely a városparancsnoknál folyt le az imént, amikor odajött d'Orcourt alezredes.

- Igaz ugyan - súgta a fülembe -, hogy csak kétszáz font puskaaporunk van a tüzérségi raktárban; viszont odaát, a túlsó épületben őrzik a város lőporkészletét. S az nem kétszáz, hanem háromezer font!

Rábámultam.

- Hogy lehet ez? - kérdeztem.

- Amint mondom. Háromezer font, ott átellenben...

És megmutatta az épületet.

- Hát akkor nyissuk ki a kaput, és vigyük el a puskaport.

- Igen ám, csak hogy hol a kulcs?

- Hát hol a kulcs?

- Jousselinnél, a raktárosnál.

- És ő hol lakik?

- Az urak közül bárki odavezeti.

- Nagyon helyes.

Odaléptem a polgármesterhez.

- Az ön kérésére, polgármester úr, most nem mondhatok se igent, se nemet. Ha másutt hozzá tudok jutni puskaaporhoz, akkor nem nyúlok hozzá ehhez a kétszáz fonthoz; ellenkező esetben azonban ezt fogom elvinni... Most azonban lássunk dologhoz, és osszuk föl a tennivalókat. Kedves Moreau úr, önt arra kérem, béreljen a fuvarosoktól egy társzekeret és hozzá való

lovakat. Mindkettőért megfizetjük a szokásos bért, azzal a kikötéssel, hogy egy órán belül legyenek itt. Mihelyt fölraktuk a puskaport, elindulunk... Rendben van?

- Hogyne.

- Siessen.

Moreau elindult, akkora lendülettel, hogy kívánni se lehetett volna többet.

- Maga pedig, kedves Bard barátom, legyen belátással. A helyzet egyre zavarosabb; okvetlenül szükséges, hogy elfoglalja helyét az ágyú mellett, hagyja abba az éretlen szilva fogyasztását, ehelyett inkább gyűjtsen rá... Megteszi?

- Nagyon szívesen. Csak két vagy három szem szilvát ettem, de teljesen belevásott a fogam... A világ minden puskaporáért se bírnék még egy szilvát enni.

- Maga pedig, Hutin, menjen el újra Missa doktorhoz, és nézzen utána, csinált-e egyáltalán valamit. Ha nem, kérje vissza tőle La Fayette kiáltványát, mert arra még szükségünk lehet a polgári hatóságoknál, akiket Gérard tábornok parancsa nem kötelez semmire.

- Futok!

- Maga pedig, Quinette úr, vezessen a raktárfelügyelőhöz.

- Csakhogy nagyon messze lakik.

- Annyi baj legyen! Egyesült erővel mindent el lehet érni... Nos tehát, egy fél- vagy legkésőbb háromnegyed óra múlva itt újra összejövünk valamennyien!

Bard elfoglalta őrhelyét, Hutin elindult a maga célja felé, Quinette és én pedig a magunké felé.

Nemsokára megérkeztünk Jousselin raktárfelügyelő házához.

- Hát itt volnánk - állapította meg Quinette. - Remélem azonban, meg fogja érteni, hogy én, aki helybeli lakos vagyok, roppant kényes helyzetbe kerülnék, ha tovább is önnel maradnék... Azt tanácsolom, hogy menjen be egyedül a raktárfelügyelőhöz.

- Emiatt sose fájjon a feje! - válaszoltam.

Beléptem a kapun.

Nem akarom a helyzetet szépíteni. Tény és való, hogy amikor Jousselin úr házának küszöbét átléptem, se testi mivoltomban, se öltözködésemben nem voltam bizalomgerjesztő látvány. Szalmakalapomat már régen elhagytam valahol, verejtékező arcomat le barnította a nap. Hangom hol rekedt trombitaharsogással szólt, hol hirtelen elvékonyodott, egészen az érthetelenségig; vadászzekémtől, melyet a két pisztoly amúgy is lehúzott, már az utolsó gombok is búcsút készültek venni, másfelől azonban a cipőmön és lábszárvédőmön sötétlő vérfoltokat még az út pora se bírta eltakarni.

Mindezek után ne csodálkozzunk rajta, hogy Jousselin úr, amikor meglátott a fent leírt maskarában, kétcsövű puskával a vállamon, hirtelen hátrálni kezdett, mégpedig azzal a karosszékkal együtt, amelyben ült.

- Mit kíván uraságod? - kérdezte.

Előadtam neki látogatásom célját, oly röviden, ahogy csak tudtam; egyrészt, mert sietős volt a dolgom, másrészt azonban úgyis hiába próbáltam volna udvariaskodni, ha egyszer cserbenhagyott a hangom.

A raktárfelügyelő különböző ellenvetéseket tett. Sorra megcáfoltam őket, de alig válaszoltam az egyikre, máris előállt a következővel. Láttam, hogy így semmire sem jutunk.

- Uram - jelentettem ki határozottan -, nincs értelme a vitának. Feleljen, kérem, hajlandó-e kiszolgáltatni a városi raktárban levő lőport vagy sem. Ezer frankot adok érte; tessék, vegye el.

- Hogy tehetnék ilyet, uram? Hiszen az a puska por tizenkétezer frankot ér!

- Akkor tekintse ezt az összeget előlegnek; a többiről elismervényt adok, melyet az ideiglenes kormány készpénzre vált.

- Csakhogy nekem hitelbe árusítanom szigorúan tilos.

- Akkor másképp teszem fel a kérdést. Hajlandó-e fizetség nélkül kiszolgáltatni az állam puska porát, amely tehát az ideiglenes kormány tulajdona, igen vagy nem? Ehhez a puska porhoz nekem jogom van, minthogy parancsot kaptam az elszállítására, magának ezzel szemben nincs hozzá joga, mert nem kapott parancsot arra, hogy visszatartsa.

- Ehhez én csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy...

- Igen vagy nem?

- Joga van, uram, elvenni a lőport. De hadd figyelmeztessem, hogy a felelősség a kormánnyal szemben önt terheli.

- Ejnye! Miért nem ezzel kezdte? Már réges-rég befejeztük volna a vitát.

A kandallóhoz léptem, ahol már jó ideje észrevettem egy favágó baltát.

- Mit csinál, uram? - kiáltott föl ijedten a raktárfelügyelő, látván, hogy magamhoz veszem a baltát.

- Kölcsönveszem magától a baltáját, hogy betörjem vele a raktár ajtaját... Mihelyt megtörtént, a baltája ismét rendelkezésére áll.

Megfordultam, és elindultam kifelé.

- De uram! - loholt utánam a raktáros kiabálva. - Hiszen ez közönséges lopás!

- Mi több! Közönséges betöréses lopás!

- Figyelmeztetem, hogy írásbeli jelentést teszek a pénzügyminiszternek!

- Tegyen jelentést az ördög nagyanyjának, Jousselein úr!

Ilyen társalgás közben értünk le az utcára. A raktárfelügyelő tovább kiabált. Egyre több néző gyűlt össze. Vissza fordultam.

- Ugyan már, maradjon egy kicsit csöndben, raktárfelügyelő úr - mordultam rá, és erőteljesen megmarkoltam a baltát.

- Segítség! - kiáltotta teli torokból. - Rabló! Gyilkos!

És, miután orrom előtt becsapta a kaput, még a reteszt is rátolta belülről.

Semmi kedvem se volt betörni a raktárfelügyelő kapuját.

- Indulás! - kiáltottam oda Quinette-nek. - Az ellenség elvonult a csata színhelyéről... Fussunk!

És a baltát lóbálva, futva indultam vissza a lőszerraktárba.

Még százat se léptem azonban, amikor utolért a raktárfelügyelő hangja. Átkait szórta rám a messzeségből.

Lakása ablakán kihajolva próbálta ellenem uszítani Soissons népét.

Quinette-nek megvolt a magához való esze; nyomtalanul eltűnt.

Csak 1851-ben láttam viszont, Brüsszelben.

Ha akkor, Soissons-ban, úgy véltem, hogy túl korán távozott el, Brüsszelben viszont azzal kárpótolt, hogy tovább maradt a kelleténél, hiszen még december 2-a után is arra várt, hogy visszavonják a köztársaságtól kapott követi megbízólevelét.

Én azonban se Jousselin úr átkaival, se a soissons-iak barátságtalan viselkedésével nem törődtem. Siettem vissza a löszerraktárba.

Bard ezúttal ott állt a kijelölt őrhelyen.

- Mi újság? Kapott engedélyt a raktárfelügyelőtől? - kérdezte d'Orcourt alezredes.

- Ha engedélyt nem is, de a raktár kulcsát megkaptam - szoltam, és megmutattam a baltát.

Ekkor érkezett vissza Hutin.

- Nos? - kérdeztem. - Csinált valamit a te híres doktorod?

- Ilyet még nem hallottam! - kiáltott föl Hutin. - A hazafiaknak ez a koronázatlan királya az orrát se meri kidugni a házából. És ráadásul vissza se akarta adni La Fayette tábornok kiáltványát!

- Remélem, visszavette tőle?

- Az csak természetes. Itt van.

- Jól van, adja ide... És most lássunk munkához.

- És maga mit intézett?

- Én ezt a baltát hoztam magammal a raktárfelügyelő kandallójáról... Ezzel most betörjük a raktár ajtaját, aztán, ha Moreau szerzett fuvarost, fölrajuk a puskaport, és már itt se vagyunk... Megbízhatónak tartja Moreau-t?

- Még magamnál is megbízhatóbbnak... Hát Quinette hová tűnt?

- Semmivé vált! Elgőzölgött! Kámforrá lett!... Ne is beszéljünk róla. Gyerünk, dologra!

Ez azonban nem ment egészen simán - ami persze nem a munka megkezdésére, hanem az elvégzésére vonatkozik. A zár, amelyet le akartunk verni, bele volt süllyesztve a falba; a fal hatalmas kovakő tömbökből épült, és minden félrecsúszott ütés, mely a zár vagy a fa helyett a falat érte, valóságos szikraesőt csiholt ki belőle.

D'Orcourt alezredes nem volt éppen gyöngye legény, de a második vagy a harmadik baltacsapás után, amikor folyton csak a szikrák pattantak, megcsóválta a fejét, és odafordult az embereihez:

- Ne maradjunk itt, hiába minden... Amit ezek az urak művelnek, az örültség...

És mindnyájan elhúzódtak tőlünk, amennyire a falakkal körülvett udvaron lehetett.

Öt perc múlva kénytelen voltam a baltát átadni Hutinnek. Most ő esett neki az ajtónak.

Nekem azonban semmi se ment elég gyorsan. Megkerestem az udvar legnagyobb követ, a fejem fölé emeltem, elparancsoltam az ajtó mellől Hutint, és egy Ajaxhoz méltó mozdulattal ellődítotam. Az ajtó, mely már úgylis recsegett-ropogott, dirib-darabokra ment szét.

Végre-valahára! Ott volt az orrunk előtt a háromezer font puskaor!

Annyira féltettem drága szerzeményemet, hogy - mint Jean Bart - a biztonság kedvéért ráültem az egyik hordóra, és sürgetni kezdtem Hutint, kerítse elő Moreau-t és a fuvarosait.

Hutin el is ment; csak úgy duzzadt az életerőtől ez a csupa ideg ember, e fáradhatatlan vadász és pompás lövő, akinek szavát se nagyon lehetett venni, de ha munkáról volt szó - lett légyen az akármilyen munka -, abban úgy megállta a helyét, hogy kalapot kellett emelni előtte.

Egy negyedóra múlva visszajött. A szekeret elhozta magával, Moreau-t viszont nem hozta el.

Hová lett Moreau?

Moreau összeszedett a városban vagy húsz fiatalembert és a teljes tűzoltóságot. A tűzoltóságnak és az ifjúságnak meghagyta, hogy várjanak meg engem, és kísérjenek el Villers-Cotterets-ig.

Még ezzel sem érte be: elküldte a lovát is, hogy lóháton vonulhassak ki a városból.

Megraktuk a szekeret puskaorral, kifizettem, amiben megalkudtunk - ha jól emlékszem, négyszáz frankot -, s már ülhattünk is föl a postakocsira. Megbeszéltük, hogy a fuvaros a szekeret kíséri, visszafelé aztán csinálhat, amit akar. Az ő dolga, négyszáz frankot kapott érte.

A lóporral megrakott szekérrel megálltunk Hutiné háza előtt. Délután négy óra volt, és mi még nem ettünk semmit.

Csak Bard evett meg három szem szilvát.

Bard egyébként fülig beleszeretett a kis négyes lövegbe. Boldogan neki ajándékoztam volna, de a puskaor derék őrei könyörögtek, hogy ne vigyem el, s nem vitt rá a lélek, hogy megfosszam őket a kis ágyútól.

Hutin édesanyja finom vacsorát készített, ami már nagyon ránk fért volna; mi azonban sebtiben hánytuk befelé az ételt. Időközben befogták a postalovakat a kocsinkba.

De végül is, öt óra tájban útnak indultunk. Elöl a társzekér, mögötte a kocsiban Hutin, Moreau és Bard. Én Moreau lován kísértem a menetet, szorosan a szekér mellett, le nem véve kezemet pisztolyom tokjáról, mert kész voltam rá, hogy a szekeret s vele együtt magamat meg a fél várost fölrobbantsam, ha valaki utunkat merné állni.

Szerencsére senki se próbálta utunkat állni, sőt, a hátunk mögül néha buzdító kiáltásokat is hallottunk.

E lelkes hazafiak nem voltak sokan. Mégis meg kell becsülni, ha valaki egyáltalán kiáltott, mert 1830-ban bizony elég bajos volt eltalálni, hogy mit kiabáljon az ember.

A legnagyobb veszély a város kapujában leselkedett ránk. Megtörténhetett volna, hogy mikor begördülünk a kapu alá, hirtelen leeresztik előttünk a csapórácsot, s a két kapuőr nekünk támad.

Mi azonban baj nélkül haladtunk át ezen a thermopüléi szoroson, s kijutottunk a város falai közül, a szabad mezőre.

Félszáz lépésnyire a városkaputól már ott várakoztak ránk a kísérőink.

Nem tagadom, most végre teli tüdőből én is fellélegeztem.

- Ide hallgass, kedves barátom - mondtam Hutinnek. - Nincs kedved visszamenni a városba? Hozathznál nekünk húsz üveg bort, hogy ihassunk egyet La Fayette tábornok egészségére... Azt hiszem, becsülettel rászolgáltunk!

Egy negyedóra múlva koccintásra emeltük poharainkat. Amikor a tábornok egészségére ittunk, köszöntönket lelkesen visszhangozták a város lakosai, akik búcsúztatásunkra összegyűltek a falakon.

Aztán kiürültek a borosüvegek, s mi folytattuk utunkat.

Verte-Feuille-ben, ami félúton van Soissons és Villers-Cotterets között, átadtam Moreau lovát a postamesternek. Nem bírtam volna tovább a nyeregben ülni, mert majd összeestem kimerültségemben.

Kezdtém rájönni, hogy a fuvaros lovaival soha nem érnék célhoz, s ezért négy postalóvat fogattam be a társzekérbe. Ezenközben leheveredtem az árokpartra, s oly mély álomba merültem, hogy csak nagy ügyel-bajjal tudtak belém lelket verni, amikor továbbindultunk.

Ekkor Moreau ült föl a lovára, mert el akart minket kísérni Villers-Cotterets-ig. Én beszálltam a kocsiba, s alighogy elfoglaltam Moreau helyét, újra elnyomott az álom.

Egy órát alhattam talán; arra ébredtem, hogy valaki erősen ráz.

Kinyitottam a szememet, s Hutint láttam magam előtt.

- Ébredjen már föl! - biztatott.

- Mi történt? - kérdeztem ásítva. - Olyan jól aludtam!

- Alighanem az történt, hogy a maga egykori főnöke, Mennesson közjegyző, ellenünk uszította a várost. Elhíresztelte, hogy maga az orléans-i herceg érdekeit képviseli, és most nem mehetünk tovább.

- Az orléans-i herceg érdekeit - én? Ez az ember vagy részeg, vagy örült!

- Ha örült, örült, ha részeg, részeg... Nekünk mindenesetre hadat üzentek.

- Nekünk? Kicsoda?

- Először is, az erdészek.

- Az erdészek, nekünk? Most már semmit sem értek! Miért üzentek volna hadat épp az erdészek, ha egyszer úgyis az orléans-i herceg érdekeit képviselem?

- Ez nekem se fér a fejembe... Én csak figyelmeztetni akartam. Most már tudja, mi vár ránk; mehetünk tovább.

Végre kiment szememből az álom. Csapatunk már a Dampleux nevű hegy lábánál járt, amikor Villers-Cotterets-ből elénk sietett egy barátom, hogy elújságolja az ellenünk szőtt összeesküvést.

Odahívtam Moreau-t, hiszen ő képviselte csapatunkban a lovasságot.

- Arra kérem magát, Moreau - mondtam -, hogy ne kímélje a lovát, vágtsa be Villers-Cotterets-be, és menjen el Cartier-hoz, sőt, ha kell, Paillet-hoz is. Kérdezze ki őket, hogy mi igaz ebből a históriából... Ha véletlenül Mennessonnal találkozik, mondja meg neki, hogy a puskámban két golyó van; ha nem akar velük megismerkedni, maradjon csak szépen lőtávolon kívül.

Moreau elvágtatott, én pedig, Hutinnel együtt, a csapat élére álltam. Magam mellé vettem hatnyolc embert a legelszántabbak közül; a megmaradt húsz-huszonöt fő, Bard-ral egyetemben, a társzekereket kísérte. Miután így elrendeződtünk, továbbindultunk.

Tíz perc múlva észrevettük a visszatérő Moreau-t. A hírek valónak bizonyultak. A közjegyző háza előtt csakugyan összeverődött egy csomó ember, Mennesson pedig ott szónokolt az embergyűrű közepén; amikor azonban Moreau szép csendben odament hozzá, és néhány szót a fülébe sűgött, a közjegyzőnek rögtön hűlt helye támadt.

Hátra voltak még az erdészek, akiket egy Boyer nevű egykori katonatiszt vezetett.

Azt már sokkal nehezebb volt megmagyarázni, hogy a Boyer vezénylete alatt álló erdészek, az orléans-i ház hű emberei miért szálltak szembe velem, amikor épp az volt a vád ellenem, hogy a herceg oldalán szólítom fegyverbe a környék lakosait. Maga Boyer is, az egykori tiszt, akit a restauráció bocsátott el a hadsereg kötelékéből, mindent az orléans-i hercegnek köszönhetett.

Megérkeztünk Paillet-hoz, ahol ugyanolyan szívesen fogadtak, mint legutóbb. Sietve elfogyasztottuk a vacsorát; embereim Cartier udvarán étkeztek.

El voltunk rá készülve, hogy bármikor megtámadhatnak bennünket; tehát mindannyian térdünk közé szorított puskával ettünk.

A vacsorát nem zavarta meg semmi.

Étkezésünk ideje alatt pihent lovakat fogtak kocsink és szekerek elé. Este tíz órára járt, amikor továbbindultunk; ezúttal a teljes Villers-Cotterets-i nemzetőrség szegődött kísérőnkül.

Baráti kézszorításokkal és forró ölelésekkel mondtunk búcsút soissons-i barátainknak, akik nem egészen négy óra alatt hat mérföldes utat tettek meg velünk.

Amikor a Vauciennes-hegy közelébe értünk, ismét mélyen aludtam, s oly szépeket álmodhattam, mint Saverny, aki még a hóhérra is megharagudott, amiért fölébresztette. Engem most is Hutin rázott föl.

- Ébresztő! Riadó! - kiabálta.

- Mi az?

- Itt van Boyer, és meg akar verekedni magával.

- Akkor verekedjünk... Hol van?

- Itt vagyok - mondta valaki.

A szememet dörgöltem, aztán észrevettem egy harmincöt-negyven év körüli férfit, tajtékos lován ülve.

Leugrottam a kocsiról.

- Ha jól értettem, uram, alighanem ön az, aki beszélni óhajt velem.

- Uram! - válaszolta a lovas haragosan. - Ön engem vérig sértett.

- Én? Önt?

- Úgy van, uram; ön. És remélem, ezt be is fogja ismerni.

- Mit ismerjek be?

- Azt, amit mondott... Hogy vagy részeg vagyok, vagy örült.

- Várjunk csak - tűnődtem. - Mondani csakugyan mondtam ezt, de vajon kiről?

- Már nem emlékszik? - szólt közbe Hutin. - Mennesson közjegyzőről mondta.
- Láthatja, uram, hogy nem beszéltem össze Hutinnel... Más kifogása nincs ellenem?
- Semmi, uram.
- Ezért igazán kár volt engem fölébreszteni.
- Én azonban arról voltam meggyőződve, uram...
- Még mindig meg van róla győződve?
- Minthogy kiderült a tévedés, már nem.
- És most?
- Szerencsés utat kívánok, uram.
- Köszönöm.

Ezzel Boyer egy ugrással visszafordította lovát, és vágóban indult neki a Villers-Cotterets-be vezető útnak.

Azóta sokszor találkoztunk, és mindig nagyokat neveltünk egykori baklövésén.

Akkor azonban nem volt nevetgetésem. Bard-ra bízam a puskaapor őrizetét, Hutinre, hogy a postaállomásokon fizesse ki az előfogatok árát, én pedig visszaültem a kocsiba, és elaludtam. Amikor újra kinyitottam a szemem, a bourget-i posta udvarán álltunk.

Kis híján hajnali három óra volt.

Minthogy nyolc vagy kilenc óra előtt úgyse juthattam volna La Fayette tábornok színe elé, elfogadtuk a kávé meg az ágyat, mellyel a postamester kínált meg bennünket.

Csakhogy ismertem a természetemet. Attól féltem, hogy átaludnám a napot is egyvégtében; azt kértem tehát, hogy reggel hétkor verjenek fel. Ezt nemcsak megígérték, hanem percnyi pontossággal meg is tették.

Reggel kilenc volt, amikor beléptünk a párizsi városház kapuján.

Kalandos soissons-i útja után Dumas a Bretagne-ba utazik, azzal a megbízással, hogy szervezze meg az ottani nemzetőrséget. Visszaérkezve, még egyszer újraéled Mélanie Waldor iránti szerelme, de ez a fellobbanás csak késleltetni tudja a végleges szakítást. Harel, az Odéon színház igazgatója hatfelvonásos Napóleon-drámát írat vele, melyet azonban még Frederick Lemaître, a főszereplő sem bír a bukástól megmenteni. Dumas közel jár ahhoz, hogy elveszítse önbizalmát; ekkor azonban a Port-Saint-Martin színházban próbálni kezdik később oly híressé vált *Antony* című darabját, s a két főszereplő - Marie Dorval és Pierre Bocage - bizakodásával új erőt önt az íróba.

33.

Tüzérek a vádlottak padján. - Miller, a közvádó. - Pescheux-D'Herbinville. - Godefroy Cavaignac. - Az esküdtek fölmentő ítélete. - A vádlottak ünneplése. - Gourdin, a hordár. - A júliusi emlékkereszt. - A piros-fekete szalag. - Az Antony utolsó próbái.

Keserves dolga volt az ügyésznek, amikor vádat kellett emelnie olyan férfiak ellen, akiknek arcán még ott feketéllett a júliusi forradalom löporfüstje - így például Trélat, Cavaignac, Guinard és a többi vádlott esetében.

Mellesleg mind a vagyonából vagy pedig a tehetségéből élő ember volt, közelebb a jómódhoz, mint a szegénységhez, kivéve Gourdin, a hordárt; habár az ő jellemén se esett soha egy szeplő sem.

E feddhetetlen emberek legföljebb a kormány szempontjából veszélyes nézeteikért voltak támadhatók - önzetlenségükhöz azonban nem fért kétség.

Miller, a főügyész, átlátta a helyzetet, s volt annyi esze, hogy vádbeszéde elején ekként szólítsa meg a vádlottakat:

- Talán nekünk a legfájdalmasabb, hogy itt látjuk a vádlottak padján ülni e feddhetetlen polgártársainkat, e jómódú ifjakat, akiknek magánélete tiszteletet parancsoló, eszméik nemesek, szándékaik tiszták... Nem az a cél vezet, hogy csorbát ejtsünk azon a tiszteleten, mely körülveszi őket, vagy, hogy kisebbsítsük polgártársaik becsülését, vagy kétségbe vonjuk azokat a tetteket, melyekkel a haza üdvét szolgálhatták volna...

A hallgatóság, melynek hízelgett ez a bevezetés, helyeslő morajt hallatott, pedig, ha van még egy kis türelme várni, biztosan visszafojtotta volna.

Az államügyész beszéde ugyanis a következőképpen folytatódott:

- Fel kell azonban tennünk a kérdést, vajon ezek az állam üdvét szolgáló tettek jogot adnak-e arra, hogy alapjaiban rendítsék meg az államot, mert nem éppen az ő kificamodott képzeletük törvényei alapján kormányozzák? Mentségül szolgál-e az ifjúi hevület arra, hogy törvényesnek tekintsünk olyan törekvéseket, melyek minden tisztességes állampolgárt fölháborítanak, és beleütköznek a közérdekbe? Van-e arra szükség, hogy békés honpolgárok áldozatul essenek olyan emberek bűnös mesterkedéseinek, akik a szabadságot emlegetve mások szabadságát támadják hátba, s állítólag Franciaország javáért munkálkodnak, miközben erőszakkal sárba tipornak minden társadalmi köteléket?

Gondolhatni, mily megvető arccal hallgatták végig a vádlottak ezt a semmitmondó és bőbeszédű szónoklatot. Érezhető volt, hogy eszükbe se jut védekezni, s csak a támadásra alkalmas pillanatot várják, hogy maguk vegyék át a vádló szerepét.

Mindjárt az első, Pescheux d'Herbinville, lóhalálában nekilendült, szétcsapva a bírák és az ügyész között.

- Pescheux d'Herbinville, ön ellen az a vád - fordult hozzá az elnöklő Hardouin -, hogy fegyvert tartott, sőt másokat is felfegyverzett. Bevallja-e tettét?

Pescheux d'Herbinville fölállt.

Vonzó külsejű, huszonkét-huszonhárom éves, kitűnő modorú, választékos föllépésű szőke fiatalember volt. Az ágyúgolyók, melyeket lefoglaltak nála, selyempapírba voltak csomagolva, és rózsaszín szalaggal átkötve.

- Nemcsak hogy bevallom, elnök úr - válaszolta -, hanem büszke is vagyok rá!... Igen, voltak fegyvereim, méghozzá nagy mennyiségben, s mindjárt elmondom azt is, miképpen jutottam hozzájuk. A júliusi napokban, egy tizenöt főből álló csapat élén, állandó tűzharcban, három ellenséges állást foglaltam el; a nálam talált fegyvereket ezektől a katonáktól vettem el... Én, aki a népért harcoltam, lefegyvereztem azokat, akik a népre lőttek; és nem érzem magamat bűnösnek abban, hogy polgártársaim gyilkosainak kezéből kicsavartam a fegyvereket!

E szavakat a teremben döngő taps fogadta.

- Hogy másokat felfegyvereztem? Nem tagadom ezt sem! - folytatta a vádlott. - Nemcsak hogy fegyvert adtam a kezükbe, hanem abban a meggyőződésben, hogy Franciaország e nehéz óráiban meg kell tudni különböztetni a haza barátait a haza ellenségeitől, csapatom néhány tagját magam öltöztettem be a nemzetőrség egyenruhájába, a saját pénzemből, pedig igazán nem vagyok gazdag! Felfegyvereztem őket, olyan fegyverekkel, melyekhez joguk volt, hiszen az ő segítségükkel szereztem őket... Azt kérdezték tőlem, mit tudok felhozni védelmemre. Nos hát, ezt!

Ezzel visszaült a vádlottak padjára. Szavait akkora tapsvihar fogadta, hogy az elnök csak többszöri erélyes rendreutasítással tudta helyreállítani a csendet.

Azután Cavaignac került sorra.

- Az a vád ellenem, hogy republikánus vagyok - kezdte. - Erre azt válaszolom, hogy ez én-nekem nemcsak legnagyobb büszkeségem, hanem apai örökségem is. Apám ugyanis ott volt azok között, akik a nemzeti konvent ülésén kikiáltották a köztársaságot, fittyet hányva egész Európának, mely akkor győztesen állt velünk szemben! De nemcsak kikiáltotta, hanem fegyverrel is védte, és meg is halt érte, hazájából száműzötte, tizenkét év emigráció után! S miközben itthon a restauráció nem merte megfosztani az országot annak a forradalomnak a gyümölcseitől, melynek apám egyik katonája volt, sőt, pazarló kézzel kegyeket osztott, egész sor olyan embernek is, akik a köztársaság kreatúrái voltak, azalatt apám és néhány társa egyedül viselte minden súlyát annak a nagy ügynek, melyet annyian elárultak! Megöregedve, s erejük vesztetten így szolgálták tovább a hazát, melyet fiatalságukban izmos karokkal védelmeztek... A köztársaság ügyét át- meg átszövik az én fiúi érzelmeim, uraim, a republikánus elv nálam egyet jelent apai örökségemmel. S mondanom se kell, hogy amit láttam s tanultam, csak megerősítette a politikai eszméket, melyeket úgyszólván a véremlék hoztam magammal; most, amikor végre alkalmam van rá, hadd mondjam ki végre fontoskodás és félelem nélkül, tiszta szívemből és teljes meggyőződéssel a szót, melyet oly sokan oly szívesen a torkomra forrasztanak, hogy republikánus vagyok!

Először történt meg, hogy valaki fennhangon és nyilvánosan, a bíróság, az egész társadalom színe előtt hangot mert adni e meggyőződésének; így aztán az első pillanatban dermedt csend fogadta, mely azonban tüstént mennydörgő éljenzésbe csapott át.

A bíróság elnöke alighanem belátta, hogy úgysem tud szembeszállni e mindent elsőprő lelkesedéssel; megvárta tehát, míg elhal a taps, s akkor Cavaignac folytathatta beszédét.

Godefroy Cavaignac vérbeli szónok volt, jobb szónok még a fivérénél is, pedig ez - éppúgy, mint Foy tábornok és Lamarque tábornok - ismerte a francia nyelvnek azokat a varázsszavait, melyek hatásosabbak minden szónoki fogásnál.

Cavaignac beszédét egyre erősödő elragadtatás kísérte.

A befejezésben tömören összefoglalta eszméit, minden reményét - egyúttal összes reményeit és eszméit annak az akkor szinte észrevehetetlen pártnak, mely tizenhét évvel később hatalomra jutott.

- Önök, uraim, a forradalmat támadják, de úgy látszik, korlátoltságukban nem veszik észre, hogy a forradalom maga a nemzet, leszámítva azokat, akik kizsákmányolják; a forradalom a nép egésze, melynek Istentől kapott szent hivatása a többi nép felszabadítása; a forradalom Franciaország, s ez az ország mindig tudni fogja, mivel tartozik az emberiségnek. Ami minket illet, mi is tudjuk, mivel tartozunk Franciaországnak, és - mint egy drága anya hű fiai - bármikor kér tőlünk valamit, és bármit kérjen, mindig tudni fogjuk a kötelességünket!

E szavakat ellentmondást nem tűrő hangon, nyílt és bátor arccal, dacosan izzó szemmel, és mély meggyőződéssel mondta el Cavaignac; s elmondhatatlan, milyen hatást váltott ki.

E percben voltaképpen el is dőlt a pör. Ilyen férfiakat bűnösnek nyilvánítani egyet jelentett volna a fölkeléssel, talán a forradalommal.

A bíróság negyvenhat kérdést tett fel az esküdteknek.

Háromnegyed tizenkettő volt, amikor az esküdtszék visszavonult a tanácssterembe. Fél négykor az esküdtek újra elfoglalták helyüket. A vádlottakat mind a negyvenhat vádpontban ártatlannak nyilvánították.

A hallgatóság öröme vagy inkább boldogsága óriási erejű kiáltásban nyilvánult meg. Mindenki tapsolt, és lengette a kalapját, s aztán egyszerre rohanni kezdett, átlábolva a padokon, félrelökve minden akadályt, hogy a vádlottak közül legalább egynek - akár ismerte, akár nem - megszoríthassa a kezét.

Mindenki érezte, hogy a vádlottak padján maga az élet ült, az emberi tisztesség és a jövő.

A bíróság elnöke e rohangálás és kiabálás közepén hirdette ki, hogy szabadlábra helyezi a vádlottakat.

Az ő fő gondjuk most már az volt, hogy ép bőrrel szabaduljanak meg saját diadaluk elől. Az ilyen természetű dolgokban a győzelem sokszor veszélyesebb, mint a vereség; élénken emlékszem Louis Blanc május 15-i győzelmére!

Guinard-nak, Cavaignac-nak és az egyetemistáknak sikerült is egérutat találni az ünneplő tömeg elől, mely ott várta őket a Conciergerie főbejárata előtt, a Lunettes rakparton: egy konyhai mellékajtón hagyták el az épületet; itt nem ismerték föl őket, s zavartalanul elmehettek.

Viszont Trélat, Pescheux d'Herbinville és három barátjuk - Avril, Lhéritier és a szép jövőjű, de fiatalon elhunyt Achille Roche - kocsiba szálltak, és megparancsolták a kocsisnak, hogy hajtson, ahogy csak bír; a tömeg azonban a csukott üvegen át is rájuk ismert. A kocsit azon mód megállították, a lovakat kifogták, az ajtaját kitérték; mit volt mit tenni, ki kellett szállni, keresztülhatolni a sokaságon, válaszolni az üdvözlő felkiáltásokra, s a zsebkendőt lengető, zászlót lobogtató, a köztársaságot éltető embertömegben keresztül utat vágni egészen Trélat otthonáig.

Még jobban pórul járt Guilley; őt is felismerték, s hiába tiltakozott szóval és kézzel-lábbal, a tömeg vállára vette, úgy vitte magával.

Egyetlenegy vádlottnak sikerült rangrejtve átlábolnia az ünneplők tömkelegén, pedig ő a főkapun jött ki... Ez Gourdin volt, a hordár, aki targoncára rakta a maga motyóján kívül rabtársainak holmiját is, és háborítatlanul hazaérkezett vele.

A fölmentő ítéletnek köszönhettem, hogy érdeklődésemet újra az *Antony* próbáinak szentelhettem. Félig-meddig elintézett dolog volt, hogy április utolsó napjaiban lesz a bemutató.

Csakhogy éppen április utóján egészen más természetű izgalmak vártak ránk!

A nemzeti érdemek megjutalmazásáról szóló, 1830. december 13-án kelt törvény új rendjel alapításáról intézkedett, mely a Júliusi Kereszt elnevezést kapta.

Ezt az alapítványt egyetlen vonása teszi megbocsáthatóvá, s a republikánusok oldaláról ezért is támogatták.

Pedig képzelni se lehet szomorúbb kitüntetés annál, amely polgárháborúra emlékeztet, olyan győzelemre, melyet a polgárok egy része a polgárok más része ellen, a nép a katonaság ellen, vagy pedig a katonaság a nép ellenében vívott ki... De mondtam már, hogy volt ennek az üggynek egy másik, rejtettebb értelme is.

Mégpedig az, hogy adott esetben felismerhettük egymást, illetve, hogy tudtuk, kire számíthatunk és kire nem.

A rendjelek kiosztása a júliusi harcosokból alakult bizottságoktól függött, s ezeket nem könnyen lehetett becsapni. Ha emlékezetem nem csal, e bizottságok tizenkét tagot számláltak, s közöttük okvetlenül akadt kettő vagy három, aki szót emelt vagy tiltakozott volna, mihelyt érdemtelenül javasoltak valakit kitüntetésre.

Én vita nélkül jutottam a rendjel birtokába, mert a júliusi forradalomban játszott szerepem mondhatni köztudomású volt. Alig vettem át a kitüntetést, mindjárt kineveztek bizottsági tagnak, mégpedig azért, mert a bizottságok tagjai önmagukat nem tüntethették ki, ennél fogva bevásztották az első kitüntetések viselőit, hogy aztán ők tűzhessék ki a csillagot a többi bizottsági tag mellé.

Az új kitüntetés tehát, mely látszatra a népet szolgálta, lényegét nézve is a köztársaság szolgálatában állt.

Annál nagyobb lett a csodálkozásunk, amikor április 30-án, Casimir Périer aláírásával, nyilvánosságra hoztak egy kormányrendeletet, melyben a következő intézkedéseket olvashattuk:

„A Júliusi Kereszt elnevezésű rendjel egy háromágú csillag.

A csillag közepén látható fölirat: *1830. július 27, 28, 29.*

Az érem körirata: *Adományozta a francia király.*

Az érem vörössel szegett kék szalagon viselendő.

A Júliusi Kereszttel kitüntetett polgárok HŰSÉGESKÜT TESZNEK A FRANCIA KIRÁLYRA, engedelmességgel tartoznak az ország alkotmányának és a királyság törvényeinek.”

A rendelkezést a rendjellel kitüntetett polgárok névsora követte.

Nem csekély öröömre a saját nevemet is megtaláltam a névsorban; s erre én, aki csak ünnepélyes alkalmakkor szoktam rendjelet viselni, még e napon vásároltam egy vörös-fekete szalagot, és mindjárt gomblyukamba tűztem.

A vörös-fekete szalag némi magyarázatra szorul.

Én és barátaim, amikor megbeszéltük a teendőket, programunkban - melyet a király rendelete utóbb alaposan meghamisított - abban állapodtunk meg, hogy rendjelünk szalagja vörös lesz, fekete szegéllyel. A vörös a kiontott vérnek legyen az emlékeztetője, s a feketét viseljük a gyász jegyében.

Szentül hittem, hogy nem vagyok köteles magamra vonatkoztatni a rendeletnek a piros-kék szalagról szóló szakaszát, sem az érem köriratát - *Adományozta a francia király* -, sem a király iránti hűségfogadalmat, sem a királyság törvényeinek, sem az alkotmánynak tiszteletben tartását.

Sokan mások is erre az elhatározásra jutottak. Furdalt a kíváncsiság, hogy lesz-e olyan titkos-rendőr, aki a szalagom színei miatt belém akar kötni, s ezért lementem sétálni a Tuilériákba; itt vagy tucatnyi olyan emberrel találkoztam, aki ugyanezt a rendjelet viselte, mint én, köztük két-három jó barátot is, akiket ugyanúgy a kíváncsiság csalt ide, mint engem.

Még érdekesebb, hogy az idő tájt a nemzetőrség látta el a Tuilériák őrszolgálatát, s a nemzetőrök ugyanolyan vörös-fekete szalagon viselték a címet, mint amilyen a becsületrend szalagja volt.

Este arról értesültünk, hogy Higonnet-nál gyűlést tartanak, tiltakozásul a szalag színe, a körirat és a fogadalom ellen. Odamentem, én is tiltakoztam, s a másnapi színházi próbán is szalaggal a gomblyukamban jelentem meg.

Másnap május elseje volt. Az *Antony* már eljutott a főpróbáig; addigra úgy-ahogy megbékéltem a darabommal, de azt, hogy siker vár-e rá vagy bukás, témájának teljes újszerűsége miatt képtelen voltam megjósolni.

Csak azt lehetett teljes bizonyossággal előre látni, hogy a két főszereplőnek sikere lesz.

Bocage minden tőle telhetőt megtett, hogy híven ábrázolja a színpadi hős egyéniségét, még azokat a testi hibákat is, melyeket a szerepe előírt.

Dorvalné asszony óriási hatást ért el Adèle szerepében. Szövegmondása hibátlan volt és elragadó; játékát a legapróbb részletekig kidolgozta, kivéve egyetlen mondatot. Azt sehogy se bírta megoldani.

Amikor férje megérkezéséről értesül, föl kell kiáltania: „Jaj nekem, végem van!” Hiába próbálta, ezt az öt szót sehogy se tudta meggyőzően elmondani, pedig érezte, hogy ezzel a fölkiáltással nagy hatást érhetne el, ha szívből tudná eljátszani.

De egyszerre megvilágosodott neki valami.

- Hol vagy, mesterem? - kérdezte, s a rivaldához lépve, lenézett a zenekarba.

- Itt vagyok - válaszoltam. - Miért?

- Mars kisasszony hogy mondta azt, hogy „Jaj nekem, végem van?”

- Ülve mondta el, aztán fölugrott.

- Köszönöm - mondta Dorvalné, és visszament a helyére. - Én állva mondom el, s aztán leülök.

Véget ért a próba. Alfred de Vigny, aki ott ült a nézőtéren, néhány tanácsot adott. Én például Antonyt istentagadónak ábrázoltam; ezt a jellemvonást, Vigny javaslatára, kihagytam a szerepből.

Amikor elbúcsúztunk, azt mondta, hogy darabomnak nagy sikere lesz, s tántoríthatatlanul kitartott emellett; én csak csóváltam a fejem.

Bocage bevitt az öltözőjébe, mert meg akarta mutatni jelmezét. *Jelmezt* mondok, pedig Antony pantallót, mellényt és nyakkendőt viselt, mint más közönséges halandó, ámde jellemének külön voltából az következett, hogy öltözéke egyéni legyen, kezdve a nadrág szabásán s a mellény formáján, és végezve a nyakkendője csokrán. Erre vonatkozó elképzeléseimet már előzőleg kifejtettem Bocage-nak, s ő meg is szívlelte tanácsaimat; aki most ebben az öltözékben meglátta őt, első pillantásra tisztában volt vele, hogy rendkívüli emberrel áll szemben.

Az *Antony* bemutatóját most már véglegesen kitűztük május 3-ára, ami azt jelentette, hogy már csak két próba volt hátra a nagy napig. Minthogy mostanáig eléggé elhanyagoltam a darab előkészületeit, e két utolsó próbát nagy figyelemmel kísértem.

Dorvalné asszony hű maradt elhatározásához. Amikor ahhoz a mondathoz érkezett, amellyel oly sokáig kínlódott, egy karosszék előtt állt, s úgy roskadt bele, mintha kirántották volna lába alól a földet. „Jaj nekem, végem van!” - kiáltotta ekkor, oly őszinte riadalommal a hangjában, hogy az a kevés néző, aki részt vett a próbán, lelkes tapsban tört ki.

Az utolsó főpróba zárt ajtók mögött folyt. A legokosabb, ha az ember még a legjobb barátait sem engedi be a főpróbára, mert különben a bemutató napján előre elmesélik a darabot a mellettük ülő nézőnek, vagy hangosan diskurálva sétálnak a folyosókon, miközben cipőjük koppan a parkettán.

Akkor se jártam mindig jól, ha a bemutatóimra adtam színházjegyet a barátaimnak; de ha a főpróbára szóló jegyekkel ajándékoztam meg őket, azt mindig megbántam.

Igaz, hogy a nézőktől sokszor kaphatunk hasznos javaslatokat, csakhogy az utolsó próbák idején lényeges változtatásokat már úgysem lehet keresztülvinni, s emellett igazán jó tanácsot a próbák ideje alatt úgyis csak a színészekről, a tűzoltóktól, a gépészekről és a statisztáktól kaphatunk, vagyis attól a népségtől, amelynek a színház a kenyere, amely ennél fogva többet tud a színpadról, mint az összes irodalmár és akadémikus együttvéve.

Nos hát, ezek a gépészek és tűzoltók, miközben a csöveket illesztették össze a kulisszák között, ezek a színészek és statiszták, amikor nem volt jelenésük, és a nézőtérrel nézték a próbát, ez az egész színházi népség előre megmondta, hogy az *Antony*-nak sikere lesz.

34.

*Az Antony bemutatója. - A dombról, szereplőiről és a közönségről. -
Az Antony a Palais-Royalban. - Az utolsó jelenet a Palais-Royalban.*

Az időpont egy csöppet sem kedvezett az irodalomnak. A közérdeklődés a politika felé fordult, hiszen a fölkelés ott lebegett az emberek feje fölött, ahogy forró nyári estéken a fecskék szállnak, éles csipogással, vagy kiterjesztett hártaszárnyukon a denevérek.

Darabomat a lehető legjobb előadásban hozták színre - már amennyire ez egyáltalán lehetséges volt. Crosnier ugyanis, amilyen pazarlón bánt a színészek tehetségével, olyannyira tartózkodott minden másfajta pazarlástól: nem volt a színpadon egyetlen új díszlet vagy szőnyeg, még a szalonbútor rendbehozatalára is sajnálta a pénzt. Így legalább, ha a darab megbukik is, nem lesz oka lelkipurdalásra; az igazgató mindössze azt az időt kockáztatta, amit a próbákra vesztegetett.

Fölment a függöny...

Ott állt Dorvalné, túllruhában, aztán utcára öltözött, s végül divathölgyként, ami nagy esemény számba ment ebben a színházban, ahol még nemrég *A két gályarab*-ban és a *Harminc év*-ben láthatták őt szerepelni; de az első jelenetekben mégse tudta magával ragadni a nézőket. Hangjának édessége, hajlott válla, fesztelen mozgása miatt valami közönségesség áradt belőle azokban a jelenetekben, melyekben még nem csapott föl a szenvedély heve; két vagy három nagyon pontosan és rokonszenvesen intonált mondatával már így is hozzá tudott férközni a közönséghez, de nem annyira, hogy akár egy elszigetelt bravót is ki tudott volna csikarni a nézőkből.

Ami Bocage-t illeti, mint bizonyára emlékeznek rá, neki nincs sok lehetősége az első felvonásban. Eszméletlen állapotban hozzák be a színpadra; egyetlen hatásos mondata akkor hangzik el, amikor leveszik sebéről a kötést, s ő - mielőtt újra visszahullana az ájulásba - így szól: „De most már, remélem, itt maradhatok?”

A nézők tulajdonképpen ennél a mondatnál kezdték csak sejteni, mi a darab lényege, s mily bensőséges drámát hordoz magában az a mű, melynek első felvonása ezekkel a szavakkal végződik.

Lement a függöny, tapsoltak.

Arra kértem a színházat, hogy ne tartson hosszú felvonásközöket. Magam beszéltem a színészekkel, a rendezőkkel és a díszletmunkásokkal. S valóban, öt perc múlva újra fölment a függöny; ilyen rövid idő alatt nem hűlt ki az emberek érdeklődése.

A második felvonás teljes egészében Bocage-é. Ő el is vette azt, ami az övé, de minden önzés nélkül, meghagyva Dorvalnének azt, amihez meg neki volt joga. Alakítása a keserű embergyűlölet és szerelmi fenyegetés jelenetében szárnyalt a legmagasabbra, mely mellesleg - a talált gyermekek jelenetét leszámítva - valójában az egész felvonást kitölti.

Ismétlem, Bocage remekelt. Pallérozott szellemével, erkölcsi tisztaságával, még arckifejezésével is olyan Antonyt szólaltatott meg a színpadon, amilyennek én álmodtam.

Még javában tapsolt a közönség, amikor a második felvonás után hozzáírtam, hogy őszinte elragadtatással gratuláljak neki. Ő maga is tele volt izzással és várakozással; Dorvalné pedig, az ízig-vérig tehetséges asszony szokimondásával, épp azt magyarázta neki, milyen kiválóan

játszott. Egyébként neki magának se volt oka félni; tudta, hogy a harmadik és a negyedik felvonás az övé, s türelemmel várt sorára.

Amikor visszatértem a nézőtérre, éreztem a feszültséget, azt az indulatokkal telített légkört, melyből a nagy sikerek szoktak kipattanni. Most kezdtem csak hinni abban, hogy mégis nekem volt igazam - mindenkivel, még a saját igazgatómmal szemben is, kivéve persze Vignyt, aki megjósolta a sikert.

A harmadik felvonás köztudottan csupa cselekmény, még hozzá csupa brutális cselekmény, és vadságában némiképpen a *III. Henrik* harmadik felvonására emlékeztet, amikor Guise herceg majdnem eltöri a felesége csuklóját, mert erőszakkal akarja rákényszeríteni, hogy írásban adjon találgat Saint-Mégrinnek.

Sokat köszönhetek én annak a Théâtre Français-beli harmadik felvonásnak! Kitárta előttem a siker kapuját a Port-Saint-Martin színház felé.

Az Adèle-t üldöző Antony elsőnek érkezik meg egy vidéki fogadóba, ahol lefoglalja az összes postalóvat, s ily módon megállásra kényszeríti Adele-t. A fogadó két szobája közül kiválasztja a neki megfelelőt, melyből az erkélyen keresztül be tud hatolni az asszony szobájába; majd, amikor meghallja a kocsizörgést, visszahúzódik Adèle elől.

Az érkező asszony esdekelve könyörög lovakért, hiszen alig néhány mérföldnyire van ide Strasbourg, ahol a férje várja. Nem tudnak rajta segíteni, mert Antony eltávolította a lovakat; nincs más választása, mint a fogadóban éjszakázni. Alaposan körülnéz, hogy biztonságban van-e, de mihelyt egyedül marad, semmivé válnak óvatossági rendszabályai, hiszen szobája az erkély felől megközelíthető, s erről ő, naiv óvatossága közben, megfeledkezett.

Dorvalné asszony játéka nagy művészi erővel egyesítette az asszonyi naivitást az ösztönös félelemmel. Nem volt és nem is lesz színésznő, aki így tudná elmondani ezt a két egyszerű mondatot: „Jaj, de hiszen ez az ajtó nem jól csukódik!” és: „Asszonyom, nem történt még soha szerencsétlenség a maga fogadójában?” Aztán eltávozik a fogadósné, s Adèle rászánja magát, hogy visszavonuljon hálófülkéjébe.

Alighogy ez megtörtént, szilánkokra törik az ablak egyik üvege, benyúl egy kéz, megfordítja a kilincset, a kinyíló ablakon át színre lép Antony, egyidőben a visszatérő Adèle-lal, s ott állnak, a férfi az erkély ablakában, az asszony az alkóv küszöbén.

Adèle, amikor felismeri Antonyt, felsikolt. Ettől kezdve a rendezés döbbenetes egyszerűséggel fejezi be ezt a jelenetet. Antony zsebkendőt szorít az asszony szájára, nehogy még egyszer segítségért kiáltson, aztán a hálófülke felé vonszolja. Abban a pillanatban, amikor belépnek az alkóvba, lemegy a függöny.

A nézőtérén egy percig teljes volt a csend. Ott ült Porcher, az a Porcher, akinek hivatása lett volna, hogy a francia irodalom három-négy trónkövetelőjének fejére föltegye a koronát, az a Porcher, akinek ezen az estén épp az én trónrajuttatásom lett volna a dolga - ez a Porcher csak ült, és nem adta meg a jelet a tapsra. Mint Mohamed koporsója a zenit és a nadír között, úgy lebegett a bukás és a siker között az én darabom.

Aztán mégis a siker lett a győztes. Óriási kiáltozás, fergeteges taps tört ki, akkora morajjal, mint egy vízesés. Öt teljes percig tartott, amíg a közönség kitapsolta és kikiabálta magát.

Hadd nyugtassam meg már most az olvasót: ha majd a bukásaim kerülnek sorra, nem fogom szépíteni őket sem. Addig azonban engedjessék meg nekem, hogy a sikereimről őszintén szólhassak.

Ezen az estén a két színész érdeme volt a siker; rohantam a színpadra, hogy megöleljem őket...

Adèle-nak azonban nyoma veszett, s Antonynak szintén!

Már-már azt hittem, elragadta őket a szerep lendülete, és tovább folytatták a darabot ezeknél a szavaknál: *Antony zsebkendőjét szorítja az asszony szájára és behurcolja az alkóvba*. Lehet, hogy azért tűntek el, mert innen tovább játsszák a darabot?

Persze tévedtem. Mindkettő az öltözőjébe zárkózott, és átöltözött a negyedik felvonáshoz.

Minden kedveskedést, ami csak eszembe jutott, bekiabáltam az öltözőjük ajtaján.

- Legalább örül? - kérdezte Bocage.

- Boldog vagyok!

- Helyes. A többi Dorvalnén áll vagy bukik.

- De maga se hagyja őt cserben, ugye?

- Ne féljen.

Átrohantam Dorvalné ajtaja elé.

- Nagyszerű vagy, drágám! Csodás! Utolérhetetlen!

- Te vagy az, kiskutyám?

- Én.

- Hát akkor gyere be!

- Be van zárva az ajtó.

- Mindenkinek, de nem neked...

Ajtót nyitott, s félig öltözötten, félig megfésülve egyenesen a karomba futott.

- Te! Én azt hiszem, a csücskét már megfogtuk, kiskutyám!

- Minek a csücskét?

- A sikerét.

- Na, na...

- Nem hiszed?

- Nem vagyok benne biztos.

- Jaj, te! Most kezdesz okoskodni? Én úgy érzem, hogy az út rázós részén mégiscsak túljutottunk.

- Igaz, igaz. Eddig jól ment minden, de...

- Mi az a de, kutyus, te nagy bolond? Ó, hogy szeretlek, amiért ilyen jó szerepet írtál nekem... Beszéltél már a hercegnővel, mondd?

- Még nem.

- Mit mondanak rólam?

- Honnan tudjam, ha egyszer nem beszéltem velük.

- Hát akkor ígérd meg, hogy majd beszélsz velük.

- Megígérem.
- És elmondasz mindent, ami rám vonatkozik... De szóról szóra!
- Légy nyugodt.
- Nézd, itt a báli ruhám... Remélem, elég előkelően festek benne? No, menj, kiskutyám, menj! Tudod, mennyi pénzembe kerültél?
- Mennyibe?
- Nyolcszáz frankba!
- Gyere csak ide...
- Súgtam valamit a fülébe.
- Komolyan beszélsz? - kiáltott föl.
- Majd meglátod.
- Igazán megteszed?
- Ha egyszer megígértem...
- Gyere, csókolj meg.
- Azt már nem.
- Miért?
- Nem szeretem megcsókolni azokat, akiknek ajándékot adok.
- Nem? Miért?
- Azt szeretem, ha ők csókolnak meg.
- Dorvalné asszony a nyakamba borult.
- Jól van - mondtam neki -, és ne félj!
- Te se!
- Én? Majd elmegyek egy kis bátorságért.
- Hová?
- A Bastille-hoz.
- Miért a Bastille-hoz?
- Mert az a gyanúm, hogy a negyedik felvonás elején nem lesz ilyen jó a kedvünk.
- Miket beszélsz! Ugyan már: a negyedik felvonás nagyon jó. Felelek érte!
- Igen, a végéért; azért felelhetsz... De én az elejéről beszélek.
- Vagy úgy... Amikor Grailly elmondja azt a *folytatásos regényt*? Sose félj; nem lesz semmi baj. Ez a közönség már meg van fogva, megérezzük mi az ilyesmit.
- És higgyek a ti érzéseiteknek?
- Azonfelül pedig, te nagyon bolond kiskutyus, van azért néhány úr is a nézőtéren... Néhány *igazi* úr! Úgy bámulnak engem, hogy majd kiesik a szemük!
- Nem csodálom.

- Mondd csak...
- Mit?
- Mit szólnál hozzá, ha énbelőlem párizsi divatdáma lenne?
- Rajtad áll.
- Ó, te hazug!
- Hidd el, hogy csakis rajtad áll.
- Az ám, ha...
- Alfredra gondolsz?
- Hát persze... De annyi baj legyen! Majd meglátjuk...

A rendező beszólt.

- Kezdhetjük, Dorvalné asszony?
- Hogy kezdhethénk, amikor ingben állok itt? Jópofa ez a Moëssard. Mit szólna a közönség?... Te meg itt ülsz a nyakamon! Menj már!
- Csak ha kidobsz!
- Hát tessék! Menj, menj, menj...

Háromszor megtaszított az ajkával, s már kint is álltam a folyosón.

S ezeket az ajkakát, ezeket a csupa ideg, csupa élet, mindig mosolygó ajkakát látnom kellett mindörökre bezárulni és megdermedni a halál ujjának érintése után!

Egy kis levegőre vágytam, ki akartam menni az utcára. A folyosón beleütköztem Bixióba.

- Gyere velem - hívtam.
- Hová a csodába mész?
- Sétálni.
- Sétálni? Most?
- Most.
- Amikor felmegy a függöny?
- Épp azért! Félek egy kicsit a negyedik felvonástól, és csöppet se bánom, ha nélkülem játsszák le az elejét.
- A végétől már nem félsz?
- A végében már biztos vagyok... Addig vissza is jövünk, légy nyugodt!

Elindultunk a bulváron.

Nagyot sóhajtottam.

- Miért sóhajtozol? Csak nem a darabod miatt vagy úgy oda?
- Ne is beszéljünk a darabról, kérlek.

A Bastille irányába vezettem Bixiót. Hogy miről beszélgettünk? Arra már nem emlékszem. Csak arra emlékszem, hogy jó fél mérföldet sétáltunk, oda és vissza. Közben be nem állt a száunk, és nagyokat nevettünk.

Azt hiszem, a járókelők nagyot néztek volna, ha valaki azt mondja nekik; „Nézzenek csak oda... Tudják, ki ez a kótyagos alak? Ő a szerzője annak a drámának, melyet épp most mutatnak be a Port-Saint-Martin színházban!”

Épp jókor értünk vissza, ahhoz a jelenethez, amikor a sértés megtörténik. A „folytatásos regény”, hogy Dorvalné kifejezését használjam, vagyis az *Antony* igazi előszava, mely nem más, mint védőbeszéd a modern dráma mellett, minden zavar nélkül folyt le, sőt, tapsot is kapott.

Földszinti páholyom volt, a színpad közelében; innen intettem Dorvalnénak, hogy megjöttem. Visszaintett, jelezve, hogy lát.

Ezután kezdődött Adèle és a báróné jelenete, mely ebben a mondatban fut össze: „De hiszen én sohasem bántottam ezt az asszonyt!” Ezt követi Adèle és Antony párbeszéde, amikor Adèle háromszor vagy négyszer így kiált föl: „Ez az asszony a szeretője!”

Ennek most huszonkét éve. E huszonkét év alatt épp elég drámát írtam, épp elég előadást láttam, épp elég színésznek tapsoltam, de csak azt tudom mondani, hogy aki nem látta Dorvalnét ebben a két jelenetben, annak sejtelme sincs, milyen hőfokot érhet el a szenvedély, még ha az egész modern drámairodalom a kisujjában van is!

Bizonyára emlékeznek rá, hogyan végződik ez a felvonás. Belép a báróné, épp abban a pillanatban, amikor Antony a karjába zárja Adèle-t, aki felsikolt és kiszalad. A báróné nyomán belép a színpadra Antony inasa is, aki lóhalálában érkezett meg Strasbourg-ból, és Adèle férjének hazaérkezéséről hoz hírt gazdájának... Antony kétségbeesve, eszt vesztve rohan ki, s felordít: „Ó, a szerencsétlen! Csak el ne késsek!”

Fölsiettem a színpadra. Dorvalnét már ott találtam; azzal volt elfoglalva, hogy szétborzolja a haját, és összetépje a virágait. Senki a nyomába nem jöhetett annak, ahogy ő a szenvedélyes rendetlenség pillanatait érzékeltetni tudta.

Eközben a díszletmunkások behozták az új díszletet.

A közönség még mindig lelkesen tapsolt.

- Száz frankot fizetek - kiáltottam oda a díszletezőknek -, ha fölmegegy a függöny, mielőtt véget ér a taps!

Két perc se telt bele, s máris elhangzott a három koppanás. A függöny fölment, s a díszletezők megkapták a száz frankot.

Az ötödik felvonás úgy kezdődött meg, hogy a szó szoros értelmében még dörgött a taps a negyedik felvonás után.

Itt volt egy nehéz percem. Annak a dermesztő jelenetnek a közepén, amikor a szerelmesek a kétségbeesés örvényében fuldokolva viaskodnak egymással, mert már nincs rá lehetőség, hogy együtt élhessenek, vagy együtt menjenek a halálba - Dorvalné asszony így kiált fel: „Végem van!” Még a darab rendezése közben megkértem Bocage-t, hogy közvetlen e felkiáltás előtt fordítsa el a színpadon álló karosszéket, mert Adèle, porig sújtva férje megérkezésének híréből, majd ebbe a karosszékbe roskad. Bocage azonban megfeledezett az utasításomról.

Dorvalné viszont olyan átéléssel játszotta ezeket a szenvedélyes percekét, hogy nem sokat törődött az effajta semmiségekkel. A karosszék párnája helyett a karfára roskadt, s fölkiáltott, egy agyonhajszolt lélek oly megrázó kétségbeesésével, hogy a nézőtér egy emberként állt föl a helyéről.

Csak úgy zengett a sok bravó, ami azonban most nem nekem szólt, hanem a színésznőnek, csakis neki, az ő csodálatos és nagyszerű művészetének.

Azt hiszem, szükségtelen a darab frappáns befejezését ismertetnem, mely egyetlen mondatban robban ki, pontosabban négy szóban. D’Hervey abban a pillanatban töri be az ajtót, amikor Antony a törével leszúrja Adèle-t, aki a pamlagra zuhan. „Meghalt?” - kiált föl d’Hervey báró. „Meghalt - válaszolja nyugodtan Antony. - *Ellenállt: hát megöltem.*” S a tört a férj lába elé dobja.

A nézők kiáltozni kezdtek, ki fájdalmában, ki rémületében, ki ijedtében. A nagy hangzavarban a közönség harmadrésze sem érthette meg e szavakat, melyek pedig okvetlen szükségesek, mert nélkülük a darab közönséges, gyilkossággal tetézt házasságtörési históriává fajulna.

A hatás azonban még így is óriási volt. A nézőtér tombolva követelte a szerzőt. Bocage a függöny elé lépett, és nevemen szólított.

Utánam Antonyt és Adèle-t tapsolták ki, s most ők léptek a nézők elé, hogy kivegyék részüket a sikerből, olyan sikerből, amilyenben addig nem volt, és azután sem lett részük.

Mind a ketten a legmagasabb művészi teljesítményt nyújtották.

Kirohantam páholyomból, hogy hozzájuk siessek, ügyet se vetve a nézőkre, akik páholyaikból kilépve, ott zsúfolódtak össze a folyosón.

Ők azonban, alighogy megláttak, rám ismertek. Most tudtam meg, mit jelent színpadi szerzőnek lenni.

Csupa hozzám hasonló fiatalember - hiszen magam is csak huszonnyolc éves voltam - rohant nekem, sápadtan, feldúltan, lihegve. Előbb balra rántottak, aztán jobbra rángattak, végül agyonölelgettek. Zöld ruha volt rajtam, az első gombtól az utolsóig begombolva; mégis, a kabátom szárnyát ronggyá szaggatták; mire a kulisszák közé értem, már kurta kabát volt rajtam, amelyet lord Spencer szokott viselni, öltönyömből valóságos erekllye lett.

A színházban nagy volt a meglepődés. Még nem láttak sikert, mely ily módon nyilatkozott volna meg. Még soha színészeket ilyen közvetlenül nem tapsolt meg közönség - s milyen közönség! A divatos és előkelő közönség, az első páholyok közönsége, az a közönség, mely nem nagyon szeret tapsolni - s mely ma este rekedtre kiabálta a torkát, és ronggyá tapsolta a kesztyűjét!

Crosnier eltűnt szem elől. Bocage örömeiben úgy viselkedett, mint egy gyerek, Dorvalné pedig, mint egy bolond!

Drága, derék jó barátaim! Életetek csúcspontján is jobban örültetek az én győzelmemnek, mint saját sikereiteknek. Fennhangon dicsérték a költőt és művét, s közben megfedekeztek arról ami az ő érdemük volt.

Amíg élek, nem felejttem el ezt az estét, s Bocage pontosan ugyanígy van vele! Egy héttel ezelőtt találkoztunk, s úgy beszélünk az *Antony* bemutatójáról, mintha csak tegnap lett volna; s azt hiszem, ha a túlvilágra át tudunk valamit csempészni az emlékeinkből, akkor Dorvalné asszony is emlékszik még erre az estére.

Hogy mihez fogtunk, miután összevissza ölelgettük egymást, azt már nem tudom megmondani. Mindent, ami oly ragyogó, mint ez az este, valami ködfátyol vesz körül, huszonkét év távolából nem bír keresztülhatolni rajta az emlékezetem.

Az *Antony* külön érdekessége az volt, hogy a közönség, míg csak le nem ment a függöny, kitartott a helyén. Minthogy a dráma *eszméje* abban a három szóban sűrűsödött össze, melyet Bocage - egyébként utolérhetetlen méltósággal - mondott el, senki se akart elmenni, míg el nem hangzott ez a három szó: *Ellenállt: hát megöltem*.

Később ennek folytatása is lett.

Két vagy három évvel darabom bemutatója után már minden jótékony célú előadáson az *Antony*-t játszották; annyira, hogy egyszer fölkerítették Dorvalnét és Bocage-t, hogy a Palais-Royalban adják elő a darabot.

Már nem emlékszem, miféle jótékony cél szolgálatában állt az előadás, de ennek nincs is semmi köze a történethez.

E két nagy művész jóvoltából a darab a Palais-Royalban ugyanolyan sikert aratott, mint másutt; épp csak a rendezőnek rosszul magyarázták meg, mikor eresztesse le a függönyt. Ezért aztán akkor kiáltotta, hogy „Függöny!”, amikor Antony leszúrta Adèle-t, s ekként megfosztotta a közönséget a darab befejezésétől.

Csak hogy a nézők ebbe nem nyugodtak bele; ők éppen a darab végét akarták látni. A közönség nem mozdult a helyéről, hanem tele torokból kiabálni kezdett:

- A végét! A végét!

A kiabálásból ordítózás lett; így aztán a rendező megkérte a két színészt, hogy fölhúzhassa a függönyt, ők pedig fejezzék be az utolsó jelenetet.

Dorvalné senkinek se bírt nemet mondani; mint meggyilkolt asszony, szépen elfoglalta helyét a karosszékekben; s elkezdődött a hajsza Bocage után.

Antony azonban bevette magát az öltözőjébe, s dühöngött, amiért elrontották a leghatásosabb jelenetét. Akhilleuszként visszavonult a sátrába, s akhilleuszi csökönyösséggel közölte, hogy nem hajlandó kijönni.

Eközben a közönség tapsolt, kiabált.

- Bocage, Dorval! Dorval! Bocage! - zúgta a tömeg, készen, hogy pozdorjává zúzza a padokat.

A rendező fölhúzatta a függönyt, remélve, hogy ezzel kész tények elé állította Bocage-t, s az kénytelen lesz föllépni.

Bocage azonban a pokolba küldte a rendezőt.

Dorvalné asszony ez idő alatt a karosszékekben várakozott, lehanyatlott karral, hátraesett fővel.

Halálos csönd lett. A közönség is várakozott, de amikor rájött, hogy Bocage nem hajlandó színre lépni, kettőzött erővel tört ki a taps és a kiáltozás.

Dorvalné megérezte a fenyegető vihart. Lecsüggő karja megmozdult, hátraesett feje fölemelkedett. Föllállt a karosszékből, előrejött a rivaldához. Első megmoccanásakor, valamilyen csoda folytán, teljes lett a csönd, s ő, e néma csöndben, így szólt:

- Uraim! *Ellenálltam neki; hát megölt!*

Mélyen meghajolt, s kísért a színpadról, miközben csak úgy dörgött utána a taps.

Lement a függöny, a közönség boldogan elszéledt. Amit akart, a befejezést, most megkapta; igaz, annak csak egy változatát, de ez a változat olyan szellemes volt, hogy többet ért, mint az eredeti befejezés, s ezt minden valamirevaló ember be is látta.

35.

Mi ihletett az Antony megírására. - Az előszó. - Mi a darab erkölcsi tanulsága? - A megcsalt férj, a házasságtörés és a polgári büntető törvénykönyv. - Quem nuptiae demonstrant.⁸ - Miért bélyegezték a kritikusok erkölcstelen műnek az Antony-t? - Néhány szó azokról, akikben kevesebb volt a rosszakarat. - Hogy lehet eloszlatni a törvénytelen származásúakra nehezedő előítéletet.

Az *Antony* körül oly vad viták lángoltak föl, hogy, szíves engedelmmel, szeretnék még néhány szót szólni róla. Emellett ez a dráma nemcsak az én legszemélyesebb és legeredetibb alkotásom, hanem ama ritka művek közé is tartozik, melyek hatással voltak korunkra.

Amikor a darabot írtam, szerelmes voltam egy asszonyba, akire - habár szépnek egyáltalán nem mondhattam őt - mégis halálosan féltékenykedtem. Hogy miért? Mert helyzete nagyon hasonlított Adèle-éhoz. Férje tisztként szolgált a hadseregben, és a legádázabb féltékenységet épp a férj kelti bennünk, hiszen ha mégoly féltékenyek vagyunk is rá, lehetetlen, hogy belekössünk az asszonyba.

Szerelmem egy nap levelet kapott férjétől, aki bejelentette, hogy hazajön. Ettől hajsál híján eszemet vesztettem.

Fölkerestem egy barátomat, aki a hadügyminisztériumban volt alkalmazva. Ő aztán a szabadságos levelet - mely már elküldésre készen állt - háromszor egymás után eltüntette, eltépte és elégette.

A férj nem jött haza.

Huszonnégy év távlatából meg se kísérel annak ecsetelését, hogy mennyit szenvedtem a várakozás ideje alatt, hiszen most már ez a szerelem is eltávozott tőlem, és elment oda, ahová Villonnak, a költőnek, öreg hölgyei mentek. De olvassák el az *Antony*-t; főhősöm az én szenvedéseimről beszél önöknek.

Az *Antony* valójában nem is dráma, sem tragédia, még csak nem is színdarab... Az *Antony* egy szerelemnek, egy féltékenységnek és egy gyűlöletnek ötfelvonásos története.

Antony én magam voltam, kivéve a gyilkosságot. Adèle pedig ő volt, kivéve a szökést.

Ezért választottam mottónak Byron szavait: *Sokan azt mondják, hogy Childe Harold én magam vagyok... Nem mindegy?*

De vajon az én *Antony*-m valóban oly erkölcstelen írásmű volt-e, ahogy ezt bizonyos hírlapok oly lelkesen bizonygatták?

Nem, semmiképp. Egy régi francia közmondás azt tartja - márpedig Sancho Panzától megtanulhattuk, hogy a közmondásokban a népek bölcsessége szólal meg -, hogy minden jó, ha jó a vége.

S miről szól az *Antony* befejezése?

⁸ Apa az, akit a házasság annak bizonyít. (latinul)

Antony bűnös fondorlatba keveredik, rabja lesz egy házasságtörő szenvedélynek, megöli szeretőjét, hogy tisztára mossa asszonyi tisztességét - s aztán elindul meghalni, a vérpadra, vagy - jobbik esetben - ólomgolyót hurcolni a gályára.

Most pedig hadd kérdezzem meg önöktől; hány olyan nagyvilági hölgyet, hány olyan társaságbeli férfit láttak már, aki készséggel belevetné magát egy bűnös fondorlatba, egy házasságtörő szerelembe, abban a tudatban, hogy Adèle és Antony sorsa vár rá, más szóval, szenvedélyük befejezése, szerelmi regényük vége az asszonynak halált jelent, a fiatal-embernek pedig gályarabságot?

Erre persze azt is válaszolhatnák, hogy e darabban leginkább az ábrázolás módja rejti magában a veszélyt, mert hiszen Antony valósággal megkedvelteti a gyilkosságot. Adèle pedig bocsánatossá teszi a házasságtörést.

Mit mondjak erre? Azt mégsem kívánhatják tőlem, hogy az én két szerelmesemet aljas jelleműnek, torz arculatúnak, visszataszító fellépésűnek ábrázoljam. Quasimodo és Locusta szerelmét két jelenetnél tovább nehezen lehetne elviselni a színpadon.

De vegyük csak például Molière-t.

Nem csalja-e meg Angélique Georges Dandint, méghozzá nagyon rokonszenvesen? Nem lopja-e meg Valère az apját, mit sem veszítve vonzerejéből? S nem a legszebb szavakkal bocsátja-e el doña Elvirát Don Juan?

Ne áltassuk magunkat. Molière tudott annyit a házasságtörésről, mint a modernnek... S Molière bele is halt.

Mi törte össze szívét, azt a szívet, mely ötvenhárom év után megszűnt dobogni? Az, hogy Béjart művész nő rámosolygott az ifjú Baronra, az, hogy Béjart művész nő Lauzun úrral szemezett, s az, hogy levelét, mely egy harmadik szeretőjének szólt, Molière épp a *Képzelt beteg* ama végzetes előadásának reggelén találta meg, amikor már csak a legnagyobb önuralommal bírta végigjátszani szerepét!

Igaz persze, hogy Molière idejében ezt még felszarvazásnak hívták, és kacagtak rajta; napjainkban viszont házasságtörés a neve, s megrikatja az embereket.

De miért hívják ugyanazt a valamit felszarvazásnak a XVII. században, és házasságtörésnek a XIX.-ben?

Mindjárt elmondom.

Azért, mert a XVII. században még nem találták föl a polgári törvénykönyvet.

A polgári törvénykönyvet? Mi köze egyiknek a másikhoz?

Azt is elmondom mindjárt.

A XVII. században még érvényben volt az elsőszülöttségi jog, a majorátus, a hitbizomány, az örökbefogadás. A XVII. században a legidősebb fiúra szállt a név, a cím meg a vagyon; a többi fiúból lett a lovag úr, a muskétás úr, az abbé úr.

A lovag úr gomblyukát máltai kereszttel díszítették, a muskétásnak bivalybőr köpenyt kanyarítottak a vállára, az abbé úr pedig egy kis körgallért kapott.

A lányokkal még ennyit se törődtek. Ha szépek voltak, hozzámehtettek, akihez akartak, ha csúnyák, akihez tudtak. Akik nem akartak, vagy nem tudtak férjhez menni, azok előtt nyitva állt a szívek nagy temetője, a kolostor.

Ennek eredményeképpen, habár a házasságok nagy része érdekházasság volt, két olyan ember közt, aki jóformán nem is ismerte egymást, a férj mégis biztosra vehette, mindig vagy majdnem mindig, hogy elsőszülött fiúgyerekének ő az apja.

Ha pedig az elsőszülöttnak, aki nevét, címét és vagyonát fogja örökölni, ő volt az apja, fűtyült rá, kiből lesz lovag úr, muskétás úr és főtisztelendő úr; sokszor azt se tudta róluk, élnek-e vagy halnak. Jó példa erre a Saint-Simonról és Mortemart-ról szóló anekdota.

Manapság azonban, a fene egye meg, minden másképpen van.

A törvény érvénytelenítette az elsőszülöttségi jogot, eltörölte a majorátust, az örökbefogadást, a hitbizományt.

A vagyon egyenlő mértékben oszlik meg a gyermekek között; beleértve a lányokat is, akiknek ugyanúgy joguk van az apai örökséghez, mint fítestvéreiknek.

Az apa pedig, amióta életbe lépett a *quem nuptiae demonstrant* elve, tudja, hogy vagyonát egyforma részben öröklő összes gyermeke, aki házasságából megszületett, s ezért ragaszkodik ahhoz, hogy ő legyen mindegyiknek az apja, ami érthető is, mert hiszen ha egy nem tőle származott gyerek az övével azonos mértékben öröklő a vagyonát, akkor az nem más, mint közönséges tolvaj.

Nos, ezért tekinti bűnnek a házasságtörést a XIX. század, s ezért kacagtak rajta a XVII.-ben.

Magyarázatra vár azonban, hogy miért nem beszél senki erkölcstelenségről, amikor Angélique megcsalja Georges Dandint, amikor Valère meglopja a papáját, s amikor Don Juan egyszerre csalsa meg Charlotte-ot, Mathurine-t és doña Elvirát.

Mindezek a személyek, Georges Dandin, Harpagon, don Carlos, don Alonzo és Pierrot kétháromszáz évvel előbb éltek, mint mi, nem ugyanazt a nyelvet beszélik, mint mi, még másképpen is vannak öltözve: térdnadrágban, testhezálló kabátban, felleghajtóban és tollas fővegben járnak. A mai ember nem önmagát látja bennük.

De azon a szent napon, amikor egy modern író, társait felülmúló bátorsággal, a maguk igaz mivoltában írja meg erkölcsünket, a maguk valódi hőfokán szenvedélyeinket, s megkeresi a bűnt, ott, ahol van, s kiverekszi, hogy ezek az erkölcsök, bűnök és szerelmek fehér nyakra-valóban, fekete öltönyben, s a lakkcipőre feszített pantallóban jelenjenek meg a színpadon, akkor jaj neki! Mindenki, mintha tükörbe nézne, magára ismer, s amikor nevetnie kéne, fintorog, amikor helyeselnie kellene, ellenkezik, s ahelyett, hogy tapsolna, mérgesen morog.

Ha én Adèle-t orléans-i Lajos korának divatjába öltöztetem, egy rossz szót se szól senki, még ha akár a saját sógorával csalta volna is meg a férjét.

Melyik kritikus merné az erkölcstelenség bélyegét rásütni Oidipuszra, pedig megöli apját, nőül veszi saját anyját, aki gyermekeket szül neki - s ezek nemcsak a fiai, hanem unokái és testvérei is egyszemélyben -, s végül, hogy bűnhődjék, kiszúrja saját szemét, eléggé indokolatlanul, mert minden, ami vele történt, a végzet parancsára történt.

Ilyen kritikus nincs.

Olyan tökkelütött néző se nagyon van, aki a görög köpenyben és thébai tunikában föllépő Oidipuszra azt mondaná: „Ez én vagyok!”

Nagy kár, hogy nincs most a kezem ügyében valamelyik erénycsősznek az elmefuttatása, aki annak idején az *Antony*-ról kritikát írt; mondjuk például M... úré, aki akkoriban nyílt viszonyt folytatott ...-né önnagyságával... Hol is hagytam el? Nos, nagy kár; nem volna érdektelen, ha ezekből néhány példát felhozhatnék olvasóimnak.

E cikkekhez most nem tudok hozzáférni, mert Brüsszelben vagyok, és hajnali kettőkor rovom jelen soraimat.

Egy cikket azonban hadd ássak elő Charles-Louis Lesur nagyon becsületes és teljesen jóhiszemű könyvéből, melynek címe: *Általános és történelmi évkönyv*. Íme, az említett cikk; a szelídebbek közé tartozik:

BEMUTATÓ A PORT-SAINT-MARTIN SZÍNHÁZBAN

ANTONY

DRÁMA ÖT FELVONÁSBAN. ÍRTA ALEXANDRE DUMAS

Olyan korban, és olyan országban, ahol a törvénytelen születést királyi rendelet bélyegzi meg, s ezt a közvélemény erkölcsi felfogása is szentesíti, ahol ez az állapot valóságos társadalmi kiközösítettséget jelent, ami ellen reménytelenül küzd még a legbecsületesebb, leggazdagabb és legtehetségesebb ember is, ott könnyű volna megmagyarázni az *Antony* c. dráma erkölcsi célzatát. Minthogy azonban Franciaországban jelenleg az összes születési előítélet hatályát veszttette, ideértve a nem nemesi születést éppúgy, mint a házasságon kívülit - vajon mi célt szolgál ez a lázas hangú védőbeszéd, mely se vitát, se ellentmondást nem válthat ki? Ha pedig nincs erkölcsi célzata az *Antony*-nak, akkor miye van? Csak azért íródott, hogy lázas színekkel fessen egy házasságtörő szerelmi szenvedélyt, mely mindent kockára tesz, hogy kielégülhessen, s egyformán játszik a veszéllyel, a törrel és a halállal?

Ezután a darab elemzése következik, mely nem sok jóakaratra vall, majd így folytatódik a bírálat:

Az effajta elgondolás éppoly kevésbé bírja el a józan ész ítéletét, mint ahogy a bíróság előtt a bűn sem bírja elviselni az esküdtek pillantását. Az író átlépett azokba a területen kívüli régiókba, ahol az esztelen szenvedély az úr, az a könyörtelen szenvedély, mely nem sajnál sem könnyet, sem vért, s ezáltal kivonja magát az irodalmi igazságszolgáltatás hatásköréből. Drámája valóságos szörny-szülött, melyről azonban, a teljes igazság kedvéért, el kell ismernünk, hogy egyes részleteiben nem mindennapi elevenség, báj és szépség nyilvánul meg. Dicséret illeti Bocage úr és Dorvalné asszony tehetségét és lendületét, mellyel a darab két főhősét, Adèle-t és Antony-t megszemélyesítették.

Kedves Lesur barátom, kedvem volna szavanként végigmenni bírálatán, de beérem azzal, hogy csak cikkének első soraira válaszolok, melyeket kiemeltem, s amelyekben ön a törvénytelen születés kérdését feszegeti.

Nos, kedves Lesur barátom, ebben a kérdésben nincs igaza. Franciaországban a születési előítéletek még nincsenek legyőzve, pedig ön ezt bizonygatja.

Ismerek valakit, ön is ismerte - azt írom, hogy *ismerte*, mert tudtommal ön már nincs életben -, egy nagyon tehetséges, sőt, merem mondani: egy lángeszű férfit, aki nehéz küzdelemmel jutott révbe. De mit ért a tehetség, a lángész, a vagyon, ha lépten-nyomon az orra alá dörzsölték azt a végzetes véletlent, mely születésére nehezedett? Folyton azzal gyötörték, hogy hány éves, mi a neve, s mi a társadalmi helyzete... Hogy ez hol történt? Mintha nem tudná! Épp abban a társaságban, melyben sok törvényhozó fordul meg, akiknek tehát nem illett volna szem előtt téveszteniük, hogy Franciaországban törvény biztosítja a franciák jogegyenlőségét.

Mindegy! Ez az ember, akinek alapvető jellemvonása a kitartás, célhoz fog érni. Egy nap majd miniszter lesz belőle; s mit gondol ön, mit fognak a fejéhez vágni azon a napon? Eszméit? Világnézetét? Álmait a jövőről? Szó sincs róla! A születése körülményeit! És ki lesz az, aki ráolvassa ezt? Valami semmirekellő, aki boldognak mondhatja magát, mert apja és anyja van, akik viszont nem mondhatják magukat boldognak, mert szégyellhetik, hogy ilyen fiuk van!

Dumas-nak nem volt oka panaszra; az *Antony*-t százharmincszor adták elő, s bizonyára még tovább is játszották volna, ha Thiers, a történetíró, az akkori belügyminiszter, magához nem kéreti az író. Arra hivatkozott, hogy a Théâtre Français-t nem látogatja a közönség; érdekesebb, sikeresebb darabokat kellene játszani. Dumas, engedve a rábeszélésnek, beleegyezett, hogy az Antony a Comédie Française színpadán folytassa diadalútját, sőt, készülő drámáját is elígérte ennek a színháznak, csak azt kérte, hogy szerződtessék Dorvalnét. Ez meg is történt, az *Antony*-t azonban, az új bemutató előestéjén, ugyanez a Thiers, a képviselőház nyomására betiltatta. Dumas pörrel támadja meg a színházat, s a bíróság az elmaradt tiszteletdíj fejében megítél neki tízezer frank kártérítést.

Nem sokkal később az író hosszabb utazásra indul, egy hölgy kíséretében, akiről csak annyit árul el, hogy módfelett takarékos természetű. Egy csendes, eldugott halászfaluban szeretnének egy-két hónapot eltölteni, s valaki Trouville-t ajánlja nekik. A ma már világhírű fürdőhelyet Dumas csak nagy ügyel-bajjal tudja megközelíteni; a legtöbben azt sem tudják, hol fekszik Trouville. Végre Honfleur-be érve, négyvezős vitorlás bárkát bérelnek; a hajósok vállalják, hogy elviszik őket Trouville-be.

36.

Trouville látképe. - Oseraie mama. - Hogyan szállásolják el Trouville-ban a házaspárokat. - Mennyit fizet egy festő, és mennyit a közönséges halandó. - Oseraie mama művész ismerősei. - Hogy mentette meg a tájképfestő Huet életét. - Szobám leírása. - Szomszédnőm szobája. - Húszfrankos vacsora három frankért. - Tengerparti séta. - Egy hősie elhatározás.

Az idő is azt akarta, hogy matrózaink betarthassák ígéletüket; a csendes tenger és a kedvező szél jóvoltából, háromórás kellemes hajózás után már meg is mutathatták a messzeségben Trouville-t. Elhaladtunk ama partok mentén, ahol tizenhat esztendővel később megállt Lajos Fülöp, akivel oly elszánt harcokat vívtunk, és szorultságában a tengerhez fordult, s hajóért könyörgött - de hajó híján egy közönséges bárkával is beérte volna, olyasfélével, amelyet Xerxész talált, aki át is kelt vele a Helleszpontuszon.

Az akkori Trouville mindössze néhány halászházból állt; a Touque jobb partján sorakoztak, ott, ahol ez a folyócska a tengerbe torkollik; a két parton húzódó szelíd dombsor úgy fogta körül ezt a tündérvölgyet, mint egy ékszeresládikó a kincseket. A bal parton végig, ameddig ellátott a szem, legelők húzódtak, s nagyszerű terepet ígértek az én szalonka-vadászataimra.

Apály volt, s a parti homok, melyről lehúzódott a tenger, simán tündöklött, mint egy tükör.

Hajósaink a vállukra ültettek, s úgy vittek ki a parti homokra.

Énrám a tenger, mihelyt meglátom, mihelyt beszívom csípős szagát, s meghallom soha nem szűnő mormolását, lenyűgöző hatással van. Ha sokáig nem látom, úgy elfog a vágy utána, mint a nagyon szeretett szerető után, és kénytelen-kelletlen visszatérek hozzá, hogy század-szor is belélegezzem leheletét, és érezzem csókját a bőrömön. Sohasem felejttem el azt a három hónapot, melyet földközi-tengeri odüsszeiám alatt, néhány szicíliai hajós kíséretében, egy *speronare* fedélzetén töltöttem el; lehettek ennél boldogabb napjaim, de izgalmasabbak soha. Hosszú kapcsolatam a tengerrel azonban itt kezdődött, Trouville tengeri kikötőjében, ami - mint önök is belátják majd - kezdetnek nem volt rossz.

A part egyébként olyan eleven és mozgalmas volt éppen, mintha hetivásárt tartanának. Tőlünk balra, egy sziklás félsziget közepén, egész gyerekserег gyűjtötte kosárszám az ehető kagylót; jobboldalt ásóval fölszerelt asszonyok mélyen leástak a homokba; ők viszont azt a kisebbfajta angolnát keresték, mely a cikóriasaláta száalacskáira emlékeztetett; kis vitorlásunk körül pedig, mely még a vízen lebegett, habár az apály következtében egyre fogyott alóla a víz, férfiak és asszonyok taposták, furcsa gólyaléptekkel, a derékig érő vizet, ők rákászni jöttek, s nyélre erősített hálókban, melyeket maguk előtt toltak, csak úgy nyüzsgött a zsákmányuk.

Minden lépésnél megálltunk, s nézelődtünk; minden olyan csodálatosnak látszott ezen az ismeretlen parton. Cook kapitány, amikor a Barátság szigetén kikötött, nem lehetett se izgatottabb, se boldogabb, mint én. Észrevették ezt hajósaink is, és följajánlották, hogy poggyás-zunkat előreviszik a fogadóba, s egyúttal bejelentik érkezésünket.

- Melyik fogadóba? - érdeklődtem.

- Ne féljen - nyugtatott meg a legénység egyik tréfás tagja. - Nem fogja eltéveszteni, mert csak egy van.

- Mihez van az a fogadó címezve?

- Semmihez. Csak kérdezősködjék, hogy hol lakik Oseraie mama; bárki meg tudja mutatni a házát. Ezzel a magyarázattal be is értük, s most már nyugodt lélekkel kóboroltuk be Trouville partjait.

Egy órával később, miután a homok egész óceánját bejártuk, megérkeztünk a fogadóhoz. Útközben néhányszor érdeklődtünk felőle franciául, s kaptunk rá választ trouville-i nyelven.

Egy kövér, tiszta, és első látásra rokonszenves asszony jött elénk. Negyvenéves lehetett, szája körül a normandiai parasztok évődő mosolya játszott.

Ő volt Oseraie mama... Bizonyára nem is sejtette, hogy az a párizsi vendég, akit kissé lenézően üdvözölt, egykor majd híressé teszi a nevét. Szegény jó Oseraie mama! Talán ha megsejti, úgy fogadott volna, ahogy Platón *Köztársaság*-ában le van írva a költők fogadtatásának leghelyesebb módja. Virágkoszorút a fejükre - s aztán ki velük!

Oseraie mama azonban nem így tett. Elém jött, s nagy érdeklődéssel tetőtől talpig végigmért.

- Maga volna az? - kérdezte.

- Ki volnék én?

- Aki ideküldette a poggyászát, és lefoglaltatott két szobát.

- Az én volnék.

- És minek magának két szoba?

- Az egyik az enyém lesz, a másik a hölgyé.

- Nem értem. Itt a házaspárok együtt szoktak aludni.

- Először is, senki sem állította, hogy mi házaspár vagyunk. S azonkívül, ha azok volnánk is, ebben a kérdésben azt vallom, amit egy barátom, akinek Alphonse Karr a neve.

- És mit vall a maga barátja, akinek Alphonse Karr a neve?

- Azt, hogy ha egy férfi meg egy nő közös szobában lakik, egy idő múlva nem nevezhetők már szerelmeseknek, legföljebb külön nemű lényeknek. Ezt mondja Karr.

- Ezt? Nahát, ebből egy szót sem értek. De nem is fontos... Tehát két szobát akarnak?

- Kettőt.

- Megkaphatják, ha mindenáron akarják... De nekem kedvemre valóbb lett volna, ha közös szobát adhatok maguknak.

Nem esküszöm meg rá, hogy csakugyan így mondta: „kedvemre valóbb lett volna”. De az olvasó talán nem veszi zokon, ha egy kissé kicsinosítom beszélgetésünket.

- Kezdem már sejteni, miről van szó - mondtam Oseraie mamának. - Maga mivelünk egy szobában is két személyért fizettetett volna, s ráadásul a másik szobába beszállásolhatott volna valakit.

- Eltalálta! Egyébként, ahhoz képest, hogy párizsi, nem is olyan buta maga.

Kalapot emeltem Oseraie mama előtt.

- Ugyanis nem vagyok éppen tősgyökeres párizsi... De ez nem tartozik ide.

- Tehát ragaszkodik a két szobához?

- Igen.

- Figyelmeztetem, hogy egymásba nyílnak.

- Annyi baj legyen.

- Majd odavezettetem magát.

Szólt egy kövér leányzónak, akinek a szeme, az orra hegye meg a szoknyája egyaránt fent volt akadva egy kicsit.

- Kérem, vezesse a hölgyet a szobájába - mondtam neki. - Én még egy kicsit beszélgetek Oseraie mamával.

- Minek?

- Mert nagyon kellemes magával beszélgetni.

- Tréfál.

- Mellesleg arra is kíváncsi vagyok, mennyit fogok fizetni egy napra.

- Hogyhogy egy napra? Az éjszakákért nem akar fizetni?

- Dehogynem. Mondjuk, egy napra meg egy éjszakára.

- Nálam kétféle ár van. Ha festőkről van szó, azok két frankot fizetnek.

- Hogyhogy két frankot? Két frankot, de miért?

- A szállásért meg az ellátásért.

- Két frankot? Hányszori étkezéssel?

- Amennyit akar... Kétszeri, háromszori, négyszeri étkezéssel. Ki mennyit bír.

- Értem. És ennek napi két frank az ára?

- De csak festőknek... Maga talán festő?

- Nem.

- Sajnálom, akkor két frank ötvenet fizet. Ugyanennyit fizet a hölgy is, vagyis két személy után ötöt.

Azt hittem, rosszul hallok.

- Azt mondja, öt frank? Két szobáért, kétszeri, háromszori, négyszeri étkezéssel?

- Sokallja talán?

- Hogy sokallom-e? Hát, ha megígéri, hogy nem srófolja följobb az árat, akkor nem.

- Mi a csodának srófolnám följobb az árat?

- Maga még nem hallott ilyet?

- Mifelénk nem... Persze, ha festő volna, csak két frankot kérnék fejenként.

- Minek köszönhetik ezt az engedményt a festők?

- Annak, hogy a festők mind kedves emberek, és én nagyon megszerettem őket. Aztán, sokat tettek a fogadóm hírnevéért.

- Erről jut eszembe. Nem ismer véletlenül egy Decamps nevű festőt?

- Decamps? Persze hogy ismerem.

- És Jadint?

- Mint a tenyeremet.

Azt hittem, Oseraie mama henceg egy kicsit. Gondoltam, majd próbára teszem.

- És egy Huet nevű festőt is ismer?

- Meghiszem azt!
 - Nem emlékszik valamilyen feltűnő vonására?
 - Én csak arra a feltűnő vonására emlékszem, hogy megmentettem az életét.
 - Hogy történt ez?
 - Egyszer majdnem torkán akadt egy halszáлка... Micsoda ötlet, megfulladni egy halszáلكán!
 - És hogy mentette meg az életét?
 - Ó, az utolsó pillanatban! Képzelve csak; már egészen szederjessé vált.
 - De mit csinált vele?
 - Azt mondtam neki, hogy legyen türelemmel, és várjon, míg vissza nem jövök.
 - Nem lehet könnyű türelmesnek lenni, amikor az ember fuldoklik.
 - Mit akar tőlem, az Istenért? Hát én voltam a hibás? Kirohantam a kertbe, ahogy a lábam bírta, kitéptem a földből egy póréhagymát, megmostam, levágtam a szakállát, és aztán mélyen belenyomtam a festő nyeldekölőjébe... Száлка ellen nincs jobb a hagymánál.
 - Ebben nem kételkedem.
 - Azóta, ha szóba kerülök, könnybe lábad a szeme.
 - Ebbe se kételkedem, mert a póréhagyma a hagymafélék családjába tartozik... Mindegy; engem bosszant ez a dolog.
 - Mi bosszantja magát? Hogy nem hagytam megfulladni ezt a jóra való embert?
 - Jaj, dehogy! Nem erről van szó! Boldog vagyok, és köszönöm magának, az ő nevében és a magaméban is; Huet ugyanis jó barátom, és emellett kiváló festő... Engem az bosszant, hogy Trouville-t három festő fedezte föl, és ezzel megelőzték a költőket.
 - Ezzel azt akarja mondani, hogy maga költő?
 - Hát... úgy valahogy.
 - És mi az, hogy költő? Jár ezzel valami életjáradék?
 - Nem.
 - Hát akkor nem valami irigylendő állapot.
- Na tessék. Úgy látszik, Oseraie mamának nem sikerült előnyös színben bemutatkoznom.
- Akarja, hogy két hetet előre fizessek?
 - Minek?
 - Istenem... Legalább nem kell attól tartania, hogy költői minőségemben fizetség nélkül talállok odébbállni.
 - Ha fizetés nélkül talál odébbállni, az rosszabb lesz magának, mint nekem.
 - Hogy érti ezt?
 - Mert akkor meglop egy tisztességes asszonyt... Márpedig én tisztességes vagyok, azt elhiheti!
 - El is hiszem, Oseraie mama! De maga is meglátja majd, hogy én se vagyok éppen rossz fiú.
 - Hogy őszinte legyek, magam is úgy veszem észre... Nem akar vacsorázni?
 - Dehogynem! Inkább kétszer, mint egyszer.

- Hát akkor menjen föl a szobájába, és hagyjon engem dolgozni.
- És mi lesz ma vacsorára?
- Ahhoz magának semmi köze.
- Hogyhogy nincs hozzá közöm?
- Úgy, hogyha nem ízlik, legföljebb odébbáll egy házzal.
- De hiszen nincs itt magán kívül senki!
- Vagyis: bele kell törődnie, hogy minden úgy lesz, ahogy én akarom! Gyerünk, szép úrfi! Menjen a szobájába!

Kezdttem alkalmazkodni Oseraie mama stílusához, vagyis ahhoz a beszédmódhoz, amit *A szellem szikrái*-ban meg a többi hozzá hasonló anekdotagyűjteményben „a vidéki ember nyíltszívűségének” szokás nevezni.

Persze az én ízlésemnek „a párizsi jó modor” talán jobban megfelelt volna - de mit tegyünk? Oseraie mamát el kellett fogadnom olyannak, amilyen volt.

Fölmentem a szobámba, egy meszelt falú, négyszögletes, fenyőfa padozatú helyiségbe, melyben egy diófaasztal és egy pirosra festett faágy állott. A kandallón, a tükör helyén, egy kis borotválkozó-tükör, és díszítésül két bőségszaru-formájú üvegedény, továbbá Oseraie mama menyegzői mirtuszcsoakra, mely lehetett már vagy húszéves, de egy bura jóvoltából, mely megvédte a szellőtől is, olyan frissnek látszott, mintha ma szedték volna. A berendezéshez tartozott még az ablakon a kartonfüggöny és az ágyra terített vászonszőttes - a karton is meg a vászon is oly vakítón fehérlett, mint a hó.

Benéztem a szomszéd szobába is. A bútorzat odaát hajszálla ugyanilyen volt, egy domború hasú fiókos szekrénnel kiegészítve, mely különböző színű fákból készült berakásaival már messziről elárulta a Dubarry-stílust, és kellő javítás, aranyozás és fényesítés után megállta volna a helyét ama három festő akármelyikének műtermében, akiket Oseraie mama emlegetett.

S ami a legfontosabb itt is, ott is: gyönyörű kilátás nyílt a szobák ablakából. Az enyémből a Touque völgye látszott, s a kétoldalt sorakozó erdőborította dombhajlatok között egészen Pont-l'Évêque-ig lehetett ellátni; szomszédnőm ablaka a tengerre szolgált, melynek tükrét kis halászbárkák hasították. Vitorláik ott fehérlettek a látóhatár szélén, a dagályra várva, mely majd hazahozza őket.

Hálás voltam a véletlennek, amiért a völgyre nyíló szoba jutott nekem. Ha ablakomból a tenger látszott volna, hullámjátékával, sirályaival, bárkáival, s azzal a végtelen horizonttal, melyben eggyé válik az ég és víz, képtelen lettem volna dolgozni.

A vacsoráról meg is feledkeztem; de meghallottam Oseraie mama hívó szavát.

- Hé! Költő úrfi!
- Itt vagyok, mama!
- Kész a vacsora!

Karomat nyújtottam szomszédnőmnek, és lementünk a lépcsőn.

Mélyen tisztelt Oseraie mama! Higgye el, mihelyt megláttam a maga levesét, a tengerparti legelőn hízott ürü bordáját, a félszegűsöt vörös borban, a majonézes homárt, a két rostos sült szalonkát meg a ráksalátát, a legszívesebben elsüllyedtem volna szégyenletemben, amiért egy pillanatra kételkedni merészeltem magában!

E vacsoráért, mely két és fél frankba került, Párizsban húszat számítottak volna! Igaz, hogy a bort külön kellett megfizetni - almabort viszont ingyen ihattunk, s annyit, amennyit akartunk.

Útitársnőm azt javasolta, hogy kössünk szerződést Oseraie mamával, három, hat vagy akár kilenc évre. Kiszámította, hogy e kilenc év alatt százötvenezer frankot tehetnénk félre.

Lehet, hogy igaza is volt szegény jó Mélanie-nak! Csakhogy mi lett volna Párizsból és a párizsi fölkelésekből, ha én nem vagyok ott?

Amikor befejeztük a vacsorát, újra sétálni mentünk a partra.

A dagály épp tetőzött, s a halászbárkák úgy szállingóztak vissza a kikötőbe, mint a birkanyáj az ólba.

A kavicsos parton már várakoztak az asszonyok, nagy kosaraikkal, melyekben a halakat szokták hazahordani.

Már messziről megismerték a bárkákat és a bárkákban ülőket; az anyák fiaikat hívták, a nővér a fivérét, az asszony a férjét.

Még mielőtt szóval is szólhattak volna egymáshoz, mindent elmondtak a kézmozdulataik. Így tudták meg a parton állók, bőséges vagy szűkös-e a fogás.

Eközben az izzó júliusi napkorong leszállt a látóhatár mögé, bíborfénnel szegte a nagy hasú felhőket, aransugarait pedig átdöfte a felhőréseken, s azok, mint Apolló nyilai, megtörték a tenger tükrén.

Nem ismerek se szebbet, se fölemelőbbet, se nagyszerűbbet, mint egy napnyugtát az óceánon.

Ott álltunk a parton, míg teljesen be nem sötétedett.

S mialatt ott álltunk, arra a fölismerésre jutottam, hogy végleg és visszavonhatatlanul le kell szoknom erről az ábrándozó kedvről - mely egyre jobban úrrá lett rajtam -, máskülönben minden időmet el fogom pocsékolni arra, hogy tengeri madarakra vadászak, osztrigát szedjek a sziklákról, és angolnákat fogjak a fövényben.

Megfogadtam, hogy ha lehet, még azon az estén munkához látok, máskülönben sosem leszek képes legyőzni azt az édes ellenséget, melynek álmodozás a neve.

Hiszen szerződést kötöttem Harellal, melynek értelmében arra köteleztem magam, hogy *VII. Károly a kiskirályok között* címen ötfelvonásos verses tragédiát írok neki.

1833-ban Granier - írói nevén Cassagnac - tanulmányt közölt rólam, melyet később továbbfolytatott Jaquot - írói nevén Mirecourt -, s ebben felsorolja mindazon forrásokat, melyekből színpadi műveim és regényeim tárgyát merítettem. Az a szándékom, hogy *Emlékeim*-ben, valahányszor sor kerül rá, magam végezzem el ezt a munkát, s azt hiszem, pontosabban és lelkiismeretesebben, mint e két jeles kritikus. Kérem azonban az olvasót, ne kívánja tőlem, hogy rosszmájúságban is túltegyek rajtuk.

Ezek után hadd mondjam el, mi sugallta a VII. Károly megírásának gondolatát, és milyen sokféle s egymástól különböző elemből áll össze ez a dráma.

37.

*Hogyan éltem Trouville-ban. - Garenne-né. - Egy új vadásztárs:
Bonnechose. - Beudin úr. - Egy hal üldözőbe vesz. - A hal halála.*

Július 7-én, este kilenckor, amikor hazaérkeztünk Oseraie mamához, megírtam a *VII. Károly* első verssorait.

Másnap reggelre elkészült a dráma első száz verse, s ebben a százban az a harminchat vagy harmincnégy sor, melyben Yaqoub oroszánvadászatról van szó.

Abból a kevés jó versből, melyet valaha leírtam, ez a részlet a legjobbak közt érdemel helyet.

Életünk ettől kezdődően a fürdővendégek megszokott, egyhangú életévé lett.

Úgy éreztem, kötelességem tiszteletemet tenni a polgármesternél; így ismerkedtem meg Guetier-vel, e bátor és kitűnő férfival, aki, ha jól tudom, elég jelentős szerepet játszott Lajos Fülöp 1848-i hajóra szállásánál. Megengedte, hogy szabadon vadásszak a községi tulajdonban levő mocsarakban, s én mindjárt aznap éltem is ezzel az engedelemmel.

A felkelő nap sugarai épp az ablakomba sütöttek, s minthogy a függönyt sohasem húztam össze, fel is ébresztettek. Alighogy kinyitottam a szemem, nyúltam a ceruzámért, és munkához láttam.

Tíz órakor Oseraie mama hívására reggelizni mentünk. Tizenegykor vállamra vettem a puskámat, és a vadászatról három-négy mocsári szalonkát hoztam haza. Kettőtől négyig folytattam az írást, négytől ötig úsztam, fél hatkor vacsorához ültünk. Héttől kilencig sétáltunk egyet a tengerparton, s kilenckor megint az íróasztalnál ültem, s dolgoztam tizenegyig vagy éjfélig.

A *VII. Károly* naponta száz verssorral gyarapodott.

Trouville-nál eldugottabb helyet képzelni se lehet, de azért időnként jött néhány fürdővendég Normandiából, a Bretagne-ból vagy a Vendée-ből.

Köztük, férje és fia kíséretében, egy elbájoló asszony is megjelent Trouville-ban; épp csak nevét és arcát tudom visszaidézni. Megnyerő és finom vonásaiban volt valami arisztokratikus; a családot de la Garenne-nek hívták.

Alighogy megérkezett de la Garenne-né, megtudta, hogy én is a fogadóban lakom, mindjárt átküldte emlékkönyvét, a jószomszédság jogaira hivatkozva. Én épp akkor fejeztem be *VII. Károly* és Savoisy nagyjelenetét a harmadik felvonásban, s rögtön, még a szülés izgalmaiban, lemásoltam ezt a részt.

E család társaságában egy kitűnő fiatalember is érkezett Trouville-ba, aki szerénységében csak afféle falusi nemesembernek akart mutatkozni, valójában azonban nagy jellemerővel és nem lebecsülendő olvasottsággal is rendelkezett. Ő is vadász volt; s mi, e közös szenvedély jóvoltából, hamarosan ismeretséget, sőt, barátságot kötöttünk egymással.

Ő volt az a szerencsétlen Bonnechose, akit megöltek a Vendée-ban, az 1832-i felkelés során.

Miközben mi sétáltunk és a trouville-i mocsarakban lestük a vadat, *X. Károly* engedélyt adott Berry hercegnőnek, hogy Franciaországba menjen, és próbáljon mint régensnő hatalomra jutni. Ő el is indult Edinburgh-ból, s Hollandián átutazva, néhány napig Meissenben, majd Frankfurtban időzött, aztán Svájcban keresztül Piemont-ba érkezett. Végül, Sagena grófnő

néven, egy Sestri nevű városkában állapodott meg, tizenkét mérföldnyire Genovától, Károly Albert király fejedelemségében.

Bonnechose, aki minderről nem is álmodott, ennek köszönhetette, hogy egy évvel elhalasztódott a halála.

Párizsban lassacskán híre ment annak, hogy valahol Honfleur és Délivrande között fölfedeztek egy eddig ismeretlen tengeri kikötőt.

Ennek következményeképpen hébe-hóba felbukkant egy kalandos kedvű fürdővendég, aki roppant bizonytalan hangon megkérdezte:

- Igaz az, hogy létezik egy Trouville nevű helység? És ha igen, akkor az a torony a trouville-i templom tornya?

Fájó szívvel bár, de eloszlattam kétségeit, mert már éreztem annak az időnek a közeledtét, amikor az én Trouville-omból egy második Dieppe, egy második Boulogne, egy második Ostende lesz...

Sajnos, nem tévedtem! Trouville-ban ma tíz fogadó működik, a telkek pedig, melyeket akkor holdanként száz frankért vesztegettek, ma öt frankot érnek négyszöglábanként!

S egyre jöttek a vállalkozó kedvű fürdővendégek, az eltévedt turisták, az iránytű nélküli hajósok; egy napon így érkezett meg egy huszonnyolc-harminc év körüli vendég, aki Beudin bankárként mutatkozott be.

Éppen megérkezése estéjén, fürdés közben, messze kimerészkedtem a tengerre, s váratlanul, körülbelül tíz lépésnyire, észrevettem egy halat.

Ha nem ilyen szerény természetű vagyok, ráfoghattam volna, hogy delfin, mely engem egy második Arionnak néz, de jobb, ha bevallom, hogy nem voltak ilyen szép gondolataim. Én csak azt láttam, hogy a hal gigászi nagyságú, és kilelt a hideg a közelségétől.

Ahogy csak bírtam, úszni kezdtem a part felé.

Jó úszó voltam akkoriban, csak hogy a hal mint hivatásos úszó, járatosabb volt e mester-ségben. Így aztán nyomon követett, és szemmel láthatóan minden megerőltetés nélkül tartani tudta a kettőnk közötti távolságot.

Néhányszor erőt vett rajtam a fáradtság, főképp, mert már nagyon kapkodtam levegő után, s már-már azon voltam, hogy megpróbálok lábra állni. Mégse szántam rá magam; féltem, hogy ha rájövök, milyen mély alattam a víz, megijedek.

Úsztam tehát tovább, míg csak a térdemen meg nem éreztem a tengerfenék fővenyét.

Körös-körül az úszó fürdővendégek nagyot néztek, amikor észrevették az utánam úszó halat, mely úgy követett, mintha pórázon húznám magam után.

Én azonban, mint említettem, alighogy homokot ért a térdem, fölálltam.

Kísérőm egyik bukfencet vetette a másik után, és úgy viselkedett, mint aki teljesen elégedett a helyzettel.

Végre megfordulhattam, és alaposan szemügyre vehettem. Rájöttem, hogy egy delfin jött utánam.

Abban a szempillantásban elindultam Oseraie mama fogadója felé. Úgy vágtam át a városon, ahogy voltam - vagyis úszónadrágban.

Oseraie mama nem egykönnyen jött ki a sodrából, az én látomra azonban felkiáltott. Nem volt hozzászokva ily hiányos öltözetű vendégekhez.

- Semmi baj, Oseraie mama - mondtam megnyugtatóan. - Csak a puskámért jöttem haza.

- Jézus Mária! - kiáltotta. - Csak nem a paradicsomba készül vadászni?

Ha nem siettem volna, megálltam volna, hogy megdicsérjem ezért a szójátékért; de nekem a delfinen járt az eszem.

A lépcsőn Garenne-nével találkoztam. Meg kellett állnom, olyan szűk volt a hely.

Éreztem, hogy illenék a férje és a fia felől érdeklődnöm, de azt is éreztem, hogy a helyzet nem kedvez egy ilyen csevegésnek.

Garenne-né elment, én a szobámba rohantam, és rávettem magam a puskámra.

A cselédlány éppen ágyazott.

- Nicsak! - mondta. - Az úr a puskájáért jött? Nem inkább a ruhája hiányzik az úrnak?

Látnivaló, hogy öltözékem a legnagyobb fokú elmésséget csiholta ki az emberekből.

Lélekszakadva rohantam vissza a tengerpartra.

Az én delfinem még mindig ott bukfencezett a vízben.

Bementem a tengerbe, míg csak derekamig nem ért a víz. A hal ötven lépésnyire lehetett tőlem; attól féltem, ha továbbmerészkedem, elriasztom. A távolság így is kedvezett a lövésnek.

Célba vettem a delfint, és lőttem.

Meghallottam azt a jellemző, tompa ütést, amikor húsba fúródik a golyó.

A delfin azonban alámerült a vízbe, és eltűnt.

A halászok akadtak rá másnap, annál a sziklánál, ahol a kagylókat szedik. Golyóm a szeme fölött érte, és átfúrta a fejét.

38.

Mit keresett Beudin bankár Trouville-ban. - Kiderül, hogy - más néven bár - régi ismerős. - Egy dráma előjátéka. - Amit még ki kell találni. - Osztozkodás, háromfelé. - Elkészül a VII. Károly. - Elutazunk Trouville-ból.

E kaland estéjén az új fürdővendég hozzám lépett, és elismeréssel nyilatkozott ügyességemről, ami jó alkalom volt arra, hogy beszélgetni kezdjünk.

Kiültünk a meredek sziklapartra, s ott folytattuk az eszmecserét.

Egyszer csak megjegyezte a bankár:

- Azt hiszem, mondhatok magának valamit, ami meglepné.

- Mi volna az?

- Hogy én félig-meddig a maga kedvéért jöttem ide.

- Az én kedvemért?

- Az a név, hogy Beudin, nem mond magának semmit?

- Sajnos, nem.

- És ez a név, hogy Dinaux?

- Csak nem Victor Ducange társszerzője?

- Az vagyok.

- Magával írta a *Harminc év, vagy egy játékos élete* című darabot?

- Velem... Jobban mondva: velünk.

- Hogy érti ezt?

- Úgy, hogy ketten vagyunk Ducange társszerzői: Goubaux meg én.

- De hiszen Goubaux-t ismerem is! Elsőrendű tehetségnek tartom.

- Köszönöm a bókot.

- Bocsásson meg... Nem lehet az ember jó lövő és jó társalgó egy személyben... A puskámmal nem hibáztam volna el magát.

- Ami azt illeti, így se hibázott el... Mindjárt az első lövése úgy szólt, hogy Goubaux kiváló tehetség, én viszont tökkeltűtött hülye vagyok.

- Vallja be, hogy úgyse hitte el!

- Bevallom.

Erre aztán elneveltük magunkat.

- Most azonban - szóltam aztán - mesélje el, miért kívánt velem találkozni, mert azt nem hiszem, hogy csak előbb elhangzott bókomat óhajtotta volna hallani.

- Egy színdarab tervét szeretném magának elmondani, melyet Goubaux meg én találtunk ki, de megbirkózni már nem bírunk vele... Ha azonban maga venné kezébe a dolgot, akkor olyan darabot írhatnánk, mely méltó párja volna a *Játékosnak*.

Meghajlással köszöntem meg az elismerést.

- Arra pedig fogadást mernék kötni - folytatta Beudin -, hogy a téma megragadná magát.
- Van már valami határozott tervük, vagy még csak cseppfolyós halmazállapotú az egész?
- Az előjáték elkészült s meglehetősen tiszta... De, hogy folytatni tudjuk, ahhoz már maga kell.
- Itt van magánál az előjáték?
- Nincs, mert egy szó sincs még leírva belőle; de ha akarja, elmesélhetem.
- Hallgatom.
- A jelenet Northumberlandban játszódik...

Egy öreg orvos, akit, ha úgy tetszik, nevezzünk Grey doktornak, jó éjszakát kíván a feleségének... Az asszony aludni tér, neki, bár éjjel van, még dolgoznia kell egy ideig. Mihelyt az asszony kiment a szobából, kocsi áll meg az ablaka alatt, s megjelenik egy férfi, aki orvost keres. Amikor Grey doktor letagadja orvos voltát, az idegen utas szállást kér valakinek, aki már nem utazhatik tovább. Az orvos ajtót nyit, s színre lép egy álarcos férfi, aki egy asszonyt cipel be a karján... Szól a postakocsisnak, hogy fogjon ki, és rejtse el a lovakat meg a kocsit.

- Gratulálok; kezdetnek kitűnő... No most lássuk az álarcos férfit meg az asszonyt.
- Az asszonyt, aki közvetlenül szülés előtt áll, megszőktette a szeretője. Shieldsben akartak hajóra szállni, de a szülési fájdalmak erőt vettek a menekülő asszonyon; minden nyomot el kell tüntetni, mert az asszony apja a londoni spanyol követ, igen nagy hatalmú személy, már üldözésükre indult... Az orvos hozzálát a legsürgősebb teendőkhöz; kinyit egy vendégszobát az álarcos utasnak, s oda viteti a vajúdót, aztán behívja a feleségét, hogy ápolja a beteget. Ebben a pillanatban egy hintó zörgését halljuk a ház előtt. Az asszony sikoltozni kezd, az orvos hozzásiet, az álarcos azonban visszatér a színpadra, mert nem bírja szerelme szenvedéseit nézni. De máris besiet a doktor, s közli vendégével, hogy az ismeretlen asszonynak fia született; anya és gyermeke jól érzi magát.

Beudin félbeszakította szavait.

- Mit gondol - kérdezte -, színpadra lehet vinni egy ilyen eseményt?
- Ha Terentius korában lehetett, akkor ma is lehet.
- Terentius korában? - csodálkozott Beudin.
- Hát hogyne...

PAMPHILA

Miseram me! differor doloribus!

Juno Lucina, fer opem! serva me, obsecro!

REGIO

...Hem!

Nunnam illa, quaeso, parturit?

PAMPHILA

Jaj nekem! Megöl a fájdalom! Juno Lucina, jöjj, segíts! Ments meg, könyörgök...

REGIO

Mi ez? Szül ez az asszony? Azt kérdezem, szül-e?

- Ezt Terentius írta?

- Hát persze.

- Akkor meg vagyunk mentve.

- Természetesen. Éppolyan klasszikus mű, mint az *Amphitryon* vagy *A fősvény*.

- Folytassam?

- Nagyon kíváncsi vagyok.

- Abban a percben, amikor az álarcos szerelme szobája felé fut, erélyesen kopogtatnak az orvos ajtaján. „Ki az?” - kérdezi. - „A törvény nevében, nyissa ki!” Belép az apa egy rendőrrel és két rendőrségi tisztviselővel. Az orvos kénytelen beismerni, hogy két menekülőnek szállást adott, s az apa kijelenti, hogy azonnal magával viszi leányát. Az orvos elmondja neki, milyen állapotban van a beteg, amitől az apa dühbe gurul, mert sejtelve se volt róla, hogy a leánya várandós. Épp ekkor lép be az asszony szobájából az álarcos, de arcán az apai öröm kifejezését a rémületé váltja fel, amikor felismeri megszöktetett szerelme apját. Ez ráveti magát, és követeli, hogy tartóztassák le; a verekedés zajára, mely áthallatszik a szomszéd szobába, félájultan kitámolyog a szökevény asszony, és apja lába elé veti magát. Megfogadja, hogy szerelmét mindenüvé követni fogja, ha kell, a börtönbe is, mert a világ előtt férjének érzi őt. Az apa még erélyesebben követeli a rendőrtől, hogy tartóztassa le a csábítót, majd karjába veszi leányát, mert magával akarja vinni. Ekkor az álarcos ismeretlen odalép hozzá, és... Valahogy így végződik a felvonás, melynek utolsó jelenetét fölvázoltam... Olvassa el. Mondjuk, hogy az álarcos ismeretlent Robertsonnak nevezik, az apát Da Sylvának hívják, leányát pedig Caroline-nak.

ROBERTSON (*Da Sylva vállára teszi kezét.*) Engedje el ezt az asszonyt!

CAROLINE Apám! Édesapám! Ne vedd el tőlem Robertson!

DA SYLVA A te Robertsonod! Jöjjenek csak! Nézzék meg! Hadd tudja meg mindenki, ki az a Robertson! Le az álarcossal! (*Letépi Robertson álarcát.*) És most nézz rá...

ROBERTSON Csend! A maga lánya nevében, a maga lánya érdekében: hallgasson!

- Úgy gondolom - folytatja Beudin -, hogy Robertson tüstént újra fölveszi a maszkot. Így aztán az arca épp csak egy szempillantásig maradt fedetlenül, s minthogy épp szembefordult a közönséggel, a nézőkön kívül nem is tudhatja senki, hogy ki ő...

- És hogy van tovább?

- Így:

DA SYLVA Nem bánom, legyen úgy... Ne tudja senki, csak Caroline, hogy ki vagy.

CAROLINE (szorongva) Nos? Hát ki ő?

DA SYLVA Ez az ember... (*A lányához hajol, súgva*) Ez az ember... a hóhér!

CAROLINE (*felsikolt, összeesik*).

- Nos, itt vége van az előjátéknak - mondta Beudin.

- Várjon csak - tűnődtem. - Mintha ismernék valamit, ami erősen hasonlít ehhez... Vagy tévednék? Nem, nem... Már tudom! *A canongate-i krónika!*

- Igaza van. Eszemben sincs tagadni, hogy darabunkhoz Walter Scottnak ebből a regényéből kölcsönöztem az alapgondolatot.

- Idáig rendben is van. De hogyan folytatódik a dolog? Ami a regényben ezután történik, az már nem drámai anyag.

- Hát nem... Ezért úgy gondoltuk, hogy ettől kezdve a darab egészen más lesz, mint a regény.

- Helyes. De ha más lesz, akkor hogy gondolják a folytatást?

- Úgy, hogy huszonhat évvel később folytatódik a darab. Ugyanabban a szobában vagyunk, a különbség csak az, hogy minden öregebb lett huszonhat évvel; a személyek, a bútorok, a festett tapéták... Az álarcos ismeretlen, akinek csak a közönség látta az arcvonásait, és akiről Da Sylva azt súgta a leánya fülébe, hogy a hóhér, sakkozik Grey doktorral. Az orvos felesége dolgozik, Richard, az előjátékbeli újszülött, állva ír, és Jenny, az orvos leánya, nézi...

- Látja, ez tetszik nekem! Jó ötlet, hogy mindenki huszonhat évvel öregebb... Nos, hogy megy tovább?

- A fenébe! - mondta Beudin. - Nem megy tovább...

- Hogyhogy?

- Nem értem, min csodálkozik. Ha egyedül is be tudnánk fejezni a darabot, akkor minek kellene nekünk maga?

- Belátom... De azért remélem, valamilyen halvány elképzelésük csak van a folytatásról?

- Van valami... Richard apja szeme előtt nő törtető ifjúvá. Az a célja, hogy képviselőnek válasszák, s minthogy ebben a törekvésében Grey doktor tekintélye sokat segíthet rajta, úgy tesz, mintha szeretné a lányát... Itt színpadra vihetnénk egy angliai választást, ami biztosan érdekes lenne.

- És aztán?

- Ezt az *aztán*-t magától várjuk.

- Nem gondolja, hogy nagyjából mindent tőlem várnak?

- Hát... majdnem. De remélem, nem ijeszti el?

- Azt nem mondom. De pillanatnyilag a *VII. Károly*-t írom, és ez úgy leköt, hogy nem bírnék mással foglalkozni.

- Annyi baj legyen, hiszen nem ég a ház... Időközben egyébként Goubaux is meg én is tovább törjük a fejünket. Csak annyit mondjon, hogy tetszik-e a dráma alapötlete?

- Tetszik.
- Akkor hát, mihelyt visszaérkezett Párizsba, ülünk össze, és csináljuk meg a vázlatot.
- Nem bánom... De van egy kikötésem.
- Halljuk.
- A darab a maguk nevét viseli. Én láthatatlan akarok maradni.
- Miért?
- Először is, mert maguké volt az ötlet. Azonkívül, mert elvem, hogy társszerzőként nem lépek a nyilvánosság elé.
- Akkor hadd legyünk mi ketten láthatatlanok.
- Nem, nem. Szó sem lehet róla.
- Legyen így. Majd ha ott tartunk, ráérünk eldönteni. Óhajtja a tiszteletdíj felét?
- Miért a felét? Hárman vagyunk.
- Nem maga vállalta a darab megírását?
- Ha akarják, szívesen vállalom; de akkor is csak harmadrészt fogadok el.
- Ráérünk erről Párizsban vitatkozni.
- Helyes! De ne felejtse el a kikötéseimet!
- Eszerint ma, július 24-én, a születésnapomon, délután ötkor megállapodtunk abban, hogy Goubaux, maga meg én megírjuk a *Richard Darlington*-t.
- Ma van a születésnapja?
- Hajnali négykor lettem huszonkilenc éves.
- Nagyszerű! Ez szerencsét jelent!
- Ezt kívánom önnek is.
- Maga mikor lesz Párizsban?
- Augusztus 15-én.
- Éppen jókor.
- Arra kérem, írja le egy papíron az előjáték vázlatát.
- Most? Minek?
- Mert én a találkozóra már a kész előjátékot akarom elhozni... És ami kész, azzal már nincs több dolog.
- Rendben van. Ez is meglesz.
- Most már csak egy utolsó szívességre szeretném megkérni.
- Mire?
- Arra, hogy ezentúl ne beszéljünk többet a *Richard Darlington*-ról... Legyen nyugodt; anélkül se megy ki a fejemből.
- Akkor hát beszéljünk másról.

Így is lett. E perctől fogva szóba se került a *Richard Dailington*; hallgattunk róla - nem úgy, mintha a világon se volna, hanem úgy, mintha nem is kellene a világra hoznunk.

Viszont szépen haladtam a munkámmal.

Augusztus 10-én leírtam a négy utolsó verssort.

Mihelyt befejeztem a *VII. Károly*-t, elolvastam elejétől végig. Mint mondtam, inkább utánzat volt, mintsem valóságos dráma, de ha a stílusát tekintem, magasan fölötte állt a *Krisztiná*-nak.

A *VII. Károly* viszont messze elmaradt a *Krisztina* mögött, ha a képzelet szárnyalását és az érzelmek drámaiságát hasonlítom össze.

Minek maradtam volna tovább Trouville-ban? Beudin néhány nappal hamarább lesz Párizsban, mint mi. Elbúcsúztunk a Garenne családtól, kifizettük a számlánkat Oseraie mamánál, és elindultunk Párizs felé.

Bonnechose elkísért egészen Honfleurig. Szegény fiú! Alig tudott tőlünk elszakadni; mintha csak megérezte volna, hogy nem találkozunk többé.

E nap estéjén postakocsiba ültünk Rouen felé.

39.

Társszerzők.

Párizsban megnéztem és elolvastam Hugo drámáját, a *Marion de Lorme*-ot. Utána jó néhány napig erőt kellett gyűjtenem, míg elő mertem venni a saját verseimet.

Harel annak idején azt ajánlotta, hogy a *Krisztina királynő*-t írjam át prózába. Most kész örömmel tettem volna ezt a *VII. Károly*-lyal.

Végül mégiscsak összehívtam néhány jó barátot a lakásomra, és felolvastam nekik új darabomat.

Ma sem tudom, vajon rosszul olvastam-e, vagy ők jöttek már előítéletekkel a felolvasásra; tény, hogy darabom még annyira se tetszett nekik, amennyire remélni mertem.

Elbátortalanított a balsiker. Úgy volt, hogy két nap múlva felolvasom a *VII. Károly*-t Harelnak, aki már el is juttatott hozzám ezer frank előleget, és George-nak, akinek Bérengère szerepét szántuk. Megírtam Harelnak, hogy ne számítson a darabra, s egyúttal visszaküldtem neki a pénzt is. Föltett szándékom volt, hogy nem engedem színpadra vinni a *VII. Károly*-t.

Harel nem hitt sem a becsületességemben, sem a lemondás őszinteségében. Hozzám sietett, meglehetősen fölindult állapotban. Megmagyaráztam neki a lemondás okait, s oly buzgalommal csepültem darabomat, ahogy mások magasztalni szokták a magukét. Beszélhettem én neki! Ő valami bűzt szimatolt, és azt hajtogatta:

- Nem erről van itt szó!... Nem erről van itt szó!... Nem erről van itt szó!

- Hanem miről? - kérdeztem.

- Arról, hogy a Théâtre Français ötezer frank előleget kínált magának...

- Nekem? Honnan veszi?

- Tudom.

- Ötezer frankot?

- Nemcsak tudom, hanem bizonyítékaim is vannak...

Zsebébe nyúlt, és kivett öt ezerfrankos bankót.

- Íme a bizonyíték, ez az ötezer frank, melyet ezennel átnyújtok önnek...

És nyújtotta a pénzt.

Egy ezrest elfogadtam.

- Nem bánom - mondtam. - Legyen úgy, ahogy megbeszéltük. Holnapután fölolvassam a darabot. Csak arra kérem, szóljon Lockroy-nak, hogy ő is legyen ott.

- És mi lesz ezzel a négyezer frankkal?

- Nekem az a pénz nem jár; ennél fogva vigye vissza, barátom.

Harel a fejét vakarta, és gyanakodva nézett a szeme sarkából.

Nem ment a fejébe!

Pedig milyen eszes ember volt, szegény!

Két nappal később, Harelnak, George-nak, Jeaninnak és Lockroy-nak fölolvastam a *VII. Károly*-t. Óriási sikerem volt vele.

Mindjárt ki is tüzték a próbákat. Épp egy *Mirabeau* című drámát készítették elő, és rögtön utána az enyémet kívánták bemutatni.

Szívesen elárulnám, kinek a műve volt ez a *Mirabeau*, de sajnos, már nem emlékszem rá. Csak annyit tudok róla mondani, hogy a főszerepet Frédéricnek szánták, és sokat reméltek a darabtól.

A *VII. Károly* szerepeit így osztották ki: Savoisyt Ligier-nek, Bérengère-t George művésznőnek, Yaqoubot Lockroy-nak, VII. Károly szerepét Delafosse-nak, Agnès Sorelt Noblet-nak szánták.

Alighogy elkészültünk a *VII. Károly* szereposztásával, tüstént nekiláttam a *Richard*-nak, mert ez a tárgy, modern környezetével, sokkal közelebb feküdt koromhoz és írói alkatomhoz, mint a XV. és XVI. századra vonatkozó történelmi bűvárművek.

Amihez nem árt hozzáfűznöm, hogy az idő tájt sokkal kevésbé voltam otthonos ezekben a régmúlt korokban, mint mostanában.

Megírtam Goubaux-nak, hogy rendelkezésére állok, és szívesen látom másnap vacsorára, vagy, ha kellemesebb neki, én megyek el hozzá.

Úgyis szomszédok lettünk, mert időközben felmondtam az Université utcai lakásomat, és bérbe vettem egy újonnan épült, szép ház harmadik emeletét az Orléans téren, a Saint-Lazare utca 42. szám alatt, ahol már néhány barátom is lakott, mint Zimmermann, Étienne Arago, Robert Fleury és Gué. Ha nem tévedek, Zimmermann és Fleury ma is ott lakik; Gué meghalt, Arago száműzetésben él.

Goubaux, aki a Blanche utca 19-ben lakott, arra kért, hogy este hatkor menjek el hozzá.

Először megvacsoráztunk, aztán eszmecserét folytattunk a *Richard Darlington*-ról.

Eszmecserét mondtam; tudniillik, mint kiderült, olvasnivaló még édeskevés akadt a készülő darabból.

Igaz ugyan, hogy Goubaux időközben kitalált néhány érdekes fordulatot, melyek igen hasznos irányjelzők lehetnek a mi háromfelvonásos drámánkhoz, elsősorban néhány új jellemvonást a törtető fiú alakjához. Így például, épp amikor Richard feleségül veszi Jennyt, az öreg Grey doktor, Richard és Mawbray jelenlétében felidézi annak a nevezetes éjszakának emlékét, melyet az előjátékból ismerünk. S amikor arról mesél nekik, hogy váratlanul megállt egy hintó a ház előtt, Richard megkérdezi: „És volt a hintón címer?”

Még egy érdekes ötlete volt; azt mondta, csinálhatok vele, amit akarok. Da Sylva leánya, Caroline, lord Wilmorhoz ment feleségül. Richard pedig, akit a király félrevezetett, válni készül Jennytől, mégpedig azért, hogy épp e Wilmor lord leányát vegye nőül. Ekkor azonban Caroline kihallgatást kér Richardtól, s persze nem lát benne mást, mint a parlament befolyásos tagját, akiből előbb-utóbb miniszter lesz. Csak azért jön el Richardhoz, hogy közölje vele élete nagy titkát annak a fiúcskának a létezéséről, akinek nyoma veszett egy Darlington nevű kisvárosban, s hogy ez a fiú, akinek ő az édesanyja, jogot támaszthat az anyai örökségre. Richard fokozódó kíváncsisággal hallgatja, s eljön az a pillanat, amikor e beszámoló annyira megegyezik Mawbray elbeszélésével, hogy nem maradhat több kétsége. Ő azonban, ahelyett, hogy fölfedné kilétét, és megölelné ezt az asszonyt, aki minden szégyenét megvallotta neki, és sirva könyörög, hogy visszakaphassa fiát, szép csendesen eloldalog mellőle, és ezt suttozza:

„Ez az anyám...” Majd, ugyanilyen halkán, s csak önmagától, megkérdezi: „Vajon ki lehet az apám?”

Richard később elfogadja a király javaslatát; most már meg kell szabadulnia feleségétől, nem fontos, hogy milyen eszközökkel, ha kell, akár bűntény árán is.

Íme, a Goubaux-val való első találkozón nagyjából ennyire jutottunk a darabbal.

Ami engem illet, betartottam ígéretemet. Megírtam és magammal hoztam az előjátékot.

Az előjáték pontosan olyan lett, amilyennek Goubaux elképzelte. Ebből erőt meríthettem a munka folytatásához.

Mialatt Goubaux elmesélte mindazt, amit kigondolt, gondolatban átvettem tőle az összes megkezdett színdarabot, s mint egy szorgalmas szövőmunkás, alig egy óra leforgása alatt megszőttem belőlük darabunk majdnem teljes vázlatát.

Sorban elmondtam neki mindazt, ami - ha mégoly ködös formában is - kezdett bennem kialakulni. A legjobban Richard és Jenny szakítása ragadta meg képzeletemet. Eszembe jutott egy jelenet Schiller egyik drámájából, egy nagyon szép és megrázó erejű részlet. Úgy éreztem, hogy Erzsébetnek és II. Fülöpnek ezt a jelenetet föl tudnám használni Richard és Jenny szakításánál.

Megállapodtunk a darab megírásának módjában is. Így például abban, hogy Goubaux és Beudin együtt írják meg a választási jelenetet, mert ez utóbbi Londonban részt vett egy hasonló eseményben, én viszont híján voltam ilyen természetű élményeknek. Mindezek után Goubaux hosszan rám nézett.

- Van itt még egy dolog - jegyezte meg -, ami nagyon nyugtalanít.

- Csak egy? - kérdeztem.

- Igen, mert különben tisztán áll előtttem az egész színdarab, és azt is tudom, hogy ha mindezt maga írja meg, abból nem lehet baj.

- Akkor hát mi nyugtalanítja?

- A kibontakozás.

- De hiszen a kibontakozást is megtaláltuk! Mawbray lesz az egyik esküvői tanú, aki - épp, amikor Richard alá akarja írni a nevét - így szól hozzá: „Te az én fiam vagy. Én pedig a hóhér vagyok.” Richard összeesik, s egy agyvérzés oda küldi, ahová való: a pokolba.

- Nem erre gondolok - csóválta a fejét Goubaux.

- Hát mire?

- Hogy milyen módon rázhatja le magáról a feleségét.

- Ja úgy... És van valamilyen ötlete? - kérdeztem.

- Az jutott eszembe; hogy mialatt teáznak, megmérgezhetheti.

Most én csóváltam a fejemet.

- Előre megfontolt szándékkal nem ölheti meg Jennyt. Nekünk olyan megoldásra van szükségünk, amikor ez a tett nagy felindulásból, vagyis helyzetből fakad.

- Ez igaz, magam is tudom... Döfje le törrel? Csakhogy Richard nem Antony. Richard nem is hord tört a ruhájába rejtve.

- Amellett nem is az az ember, aki törrel leszúr valakit.

- Hát, ha se törrel nem képes ölni, se méreggel, akkor mi a csodát kezdjük vele?
- Kihajítja az ablakon.
- Mit mondott, kérem?
- Elmondtam újra.
- Azt hittem, nem jól hallottam.
- Jól hallotta.
- Kedves barátom, magának hiányzik egy kereke.
- Bízva rám.
- De ez képtelenség.
- Én világosan látom a jelenetet... Richard azt hiszi, hogy Tompson elrabolta Jennyt, de egyszer csak rátalál, épp annak a szobának egy zugában rejtőzködve, ahol alá akarják írni a szerződést. S ugyanakkor már hallja, hogy a lépcsőn jön felfelé Da Sylva és a leánya... Hogy ott ne találják Jennyvel, nem marad más hátra, mint, hogy kidobja az ablakon... És ki is dobja.
- Megmondom őszintén, néha egy kissé hátborzongatóak a maga módszerei... A második felvonásban beleveri Jenny fejét egy bútorba, a harmadikban kidobja az ablakon... Nem is tudom, mit mondjak.
- Azt tanácsolom, hogy én megírom a dolgokat úgy, ahogy elképzelem őket. Ha azt fogja mondani, hogy képtelenséget írtam, akkor kihagyjuk.
- Csak azt nem tudom, meg lehet-e magát győzni?
- Engem? Ha az érvei meggyőznek, akkor nyugodt lehet. Képes vagyok a darabot elejétől végig átírni, ha muszáj.
- Mikor készül el az első felvonással?
- Milyen nap is van ma?
- Hétfő.
- Vacsorázzunk együtt csütörtökön. Addig elkészülök vele.
- De hiszen próbái vannak az Odéonban.
- Nem számít. Ma még csak összeolvasták a szerepeket. Két hétig az asztal körül ülnek és olvasnak, vagy legföljebb a szereppel a kézben elkezdik a próbákat... Mi azonban mához két hétre elkészülünk a *Richard*-ral.
- Ámen.
- Isten önnel.
- Hová siet?
- Dolgozni.
- Min akar dolgozni?
- Hogy min? A *Richard*-on. Nincs nekem vesztegetni való időm, és az első felvonást elkezdeni nem gyereksjáték.
- Gondoljon Tompson szerepére!

- Ne féljen! Az már itt van a fejemben... Amikor majd ott tartunk, hogy Mawbray megöli, akkor igazi shakespeare-i gyilkosságot csináltatok vele.

- Mit beszél? Mawbray megöli Tompsont?

- Persze... Nem mondtam magának?

- Nem hát.

- És magát zavarja, ha Tompsont megölik?

- Engem? A legkisebb mértékben sem.

- Belenyugszik a halálába?

- Természetesen.

- Uram, akkor ez az ember halott... Isten önnel.

Szinte futva távoztam tőle, és hazasiетtem lefeküdni.

Abban az időben hozzászóktam, hogy drámáimat az ágyban írjam.

40.

A feudális és az ipari társadalom. - A lyoni munkások. - Bouvier-Dumolard. - Roguet tábornok. - Tárgyalások a szövőmunkások munkabértarifájának megállapítására. - A szerződés aláírása. - A gyárosok nem tartják be a megállapodást. - A lyoni szövőmunkások „mondvacsinált igényei”. - A lyoni fölkelés. - Tizennyolcmillió a királyi udvartartás költségeire.

Ez idők folyamán két nagy horderejű politikai esemény történt; az egyik a lyoni fölkelés volt, a másik a királyi udvartartás költségeinek vitája.

Elsiklanánk fölöttük, amilyen hamar csak lehet, csakhogy *Emlékeim* szellemének tartozom vele, hogy legalább fő vonásaiban följegyezzem. Hadd tudja meg mindenki, hogy valahányszor feljajdult ez a nemzet, mi mindig meghallottuk jajszavát.

Kezdjük Lyonnal.

Mindenki ismeri ezt a szerencsétlen várost, melynek földje sár, ege füst, a bőségnek és nyomorúságnak e foglalatát... Hintóval az ember végig se mer hajtani az utcáin - de a járókelőket nem az elgázolástól félti, hanem a megcségyenüléstől. Negyvenezer boldogtalan ember él itt, napjuk huszonnégy órájából tizennyolc a munkáé, a zihálásé, a pusztulásé.

Talán emlékeznek még Victor Hugo szép hasonlatára a *Hernani* negyedik felvonásából:

Egy építmény, magas ormán két ember áll,
választott fők, s nekik hódol minden király...

...Azt súgja valami: tied lesz! - Az enyém! -
S ha úgy lesz! Istenem! Legelsőül kiválni!
Az óriási út felső fokára állni!

*Mint boltívek fölött a záró boltozat,
alattunk látni a kevély királyokat,
sarunkat fejükön törölni meg a portul,
hűbéresek sora lent, a királyokon túl,
grófok, bíbornokok és hercegek alább,
majd báró és vezér és püspök és apát,
majd papok, katonák, majd messze, mint a tenger,
az árnyban és a mély setétben lent: - az ember!*⁹

Nos, szemük előtt áll ez az arisztokratikus piramis, melyre kétfelől *Isten, a pápa és a császár* teszi föl a koszorút, s amelynek minden lépcsőfokán szemet kápráztat a sok arany és drágakő, s képzeljék hozzá a népet, mint egy spirálist (mert mi ennek segítségével igyekszünk most megmagyarázni, hogy voltaképpen mit is jelent Lyon), s most látni fogják, hogy e két jelenség nem tükörképe egymásnak, sőt ellenkezőleg, a legkegyetlenebb szembenállást jelképezik.

Most pedig képzeljenek el egy olyan spirálist, mely három fordulatból áll; a csúcs: nyolcszáz gyáros, a közepe: tízezer műhelyfőnök, az alapzata pedig az a negyvenezer munkás, aki ezt a nyomasztó terhet teljes egészében a vállán hordja. Mindehhez még képzeljék hozzá az

⁹ Victor Hugo: *Hernani*. Kardos László fordítása.

ügynököket, a gyárosok parazitáit, a nyersanyag szállítóit, akik, mint a darazsak a kaptár körül, ott dongnak, szimatolnak e körül a spirális körül, és szüretelik a másét.

Így talán könnyebben áttekinthető az óriási gépezet mozgása.

Az ügynökök a gyárosokon élőködnek, a gyárosok a műhelyfőnökökön, a műhelyfőnökök a munkásokon.

És most gondoljuk mindehhez hozzá Lyon iparát, az egyedüli eltartóját ennek az ötven-hatvanezer embernek. A konkurensai ahol érik, ütik. Anglia például, mely maga is termelő ország lett, kétszeresen tette tönkre Lyont; először, amikor megszűnt tőle vásárolni, s ezenfelül azzal, hogy most már maga is exportál. De itt van még Zürich, Basel, Köln és Bern; egytől egyig építik a maguk iparát, hogy túlszárnyalják a versenyben Franciaország második legnagyobb városát.

Még negyven évvel ezelőtt, amikor a kontinentális blokád következtében egész Franciaország rászorult Lyon termelésére, egy munkás napi keresete négy-hat frankra rúgott. Ebből nem volt nehéz ellátni a feleségét, és azt a nagy létszámú családot, mely a nép előrelátást nem ismerő fiainak nyoszolyáján mindig elburjánzik.

De miután megbukott a császárság, vagyis tizenhét év óta, megállás nélkül csökkent a munkabér, négy frankról kettőre, később harmincöt, majd harminc, végül huszonöt sou-ra.

Utoljára, a szóban forgó időszakban, egy mintázatlan anyagot szövő egyszerű takács már csak tizennyolc sou-t keresett, napi tizennyolc órás munkával... Óránként egy sou-t! Ebből azonban már sehogy sem lehet megélni.

A szerencsétlen munkások sokáig teljes némaságban küzdöttek. Évharmadonként megpróbáltak a szűk szobákból még szűkebbekbe költözni, meghúzódtak a dögletes levegőjű városrészekben, és mindennap lecsíptek valamit a maguk és gyermekeik ételéből.

Mikor azonban levegő híján fulladozni kezdtek, s már kenyér se jutott éhségük csillapítására, akkor a Croix-Rousse negyedben - a munkások lakta városrészt hívják Vörös Keresztnek, ami jelképek is sokatmondó - fölcsapott a szívet tépő hatalmas zokogás, amihez foghatót csak Dante hallhatott, amikor bejárta a pokol első bugyrát. Ebben a zokogásban folyt össze száz-ezer szűkölködő panasza.

Lyonban akkoriban két ember kezében volt a hatalom; az egyik a polgári, a másik a katonai hatalmat képviselte. A polgármester és egy tábornok.

A polgármestert Bouvier-Dumolard-nak hívták; a tábornokot Roguet-nak.

Az előbbi, hivatali teendői folyamán, kapcsolatba került az összes társadalmi osztállyal. Volt hát alkalma kiismerni e sötét és feneketlen nyomort, melyben nemcsak az a rettentő, hogy nem lehet orvosolni, hanem az is, hogy napról napra súlyosabbá vált.

Ami a tábornokot illeti, ő nem ismert semmit és senkit, a saját katonáin kívül. Ezek öt sou zsoldot kaptak naponta, és olyan ellátást, hogy egy fő adagjából bármelyik takács jóllakathatta volna az asszonyát meg a gyerekeit; ezzel azonban egy szikrát se törődött a tábornok.

Így hát a kiéhezett nyomorultak jajszávat a polgármester meg a tábornok nem egyformán értelmezte.

De azért egyik is, másik is fölvette a kérdést, hogy mi ennek a panaszáradatnak a célja.

A munkások azt válaszolták, hogy adják meg az új bérskálát.

Erre Roguet tábornok összehívta a békéltető bizottságot, és azt kívánta a bizottsági tagoktól, hogy szorítsák le még jobban a béreket.

Bouvier-Dumolard ennek épp a fordítottját kívánta a békéltető bizottságtól; ő a bérek fölemelése mellett volt.

Október 11-én a békéltető bizottság a következő határozatot hozta:

„Figyelembe véve azt az immár köztudomású tény, hogy a gyárosok általában nagyon alacsony munkabérekért fizetnek, szükséges, hogy a munkabér skálájának *minimuma* megállapíttassék.”

E határozat következtében október 15-én tárgyalások kezdődtek a városháza épületében.

Itt a béreket illető ellentétes nézeteket a munkásság huszonkét küldötte képviselte azzal a huszonkét gyárossal szemben, akiket a kereskedelmi kamara jelölt ki.

Az itt születő határozatok törvényes voltának igazolására elég megemlíteni, hogy ezt az eljárást jóváhagyta először 1789-ben az alkotmányozó nemzetgyűlés, majd 1793-ban a konvent, s végül a császárság is, 1811-ben.

A felek az első tárgyalási napon nem tudtak megegyezni.

Október 21-én, ugyanazon a helyen s ugyanabból a célból, folytatódtak a megbeszélések.

Mondanunk sem kell, hogy a megegyezés a gyárosoknak korántsem volt olyan sürgős, mint a munkásoknak; amazoknak adni kellett, emezeknek csak kapni, az előbbieket csak veszthettek, az utóbbiak csak nyerhettek.

A gyárosok képviselői arra hivatkoztak, hogy ők, mint hivatalos jelöltek, nem hozhatnak olyan döntést, mely kötelező erővel bírna a többi gyáros számára is.

Ennélfogva abban állapodtak meg, hogy újra elhalasztják a megbeszéléseket. Időközben a gyárosoknak idejük volt arra, hogy kijelöljék a teljes meghatalmazással bíró kiküldötteket.

Múltak a napok, s a munkásság az éhhalál küszöbén állt.

A következő megbeszélést október 25-re hívták össze.

Ez a tárgyalás volt hivatva döntést hozni negyvenezer munkás életéről és haláláról, továbbá szüleik, asszonyaik és gyermekeik fennmaradásáról.

Így történt, hogy a tárgyalás napjának reggelén tíz órakor, sosem látott, siralmas és félelmetes színjáték kezdődött. A nép elindult a városház előtti tér felé, hogy megtudja sorsát.

De jegyezzük meg, hogy a sok ezer kérelmezőnek egy szál fegyvere se volt. Ha fegyver lett volna náluk, nem tehették volna össze a kezüket; márpedig ők könnyörögni akartak.

A polgármester megrettent e sokaságtól, mely rettenetes volt még némaságában is. Kilépett elébük.

A hatvan- vagy nyolcvanezer főt számláló tömeg különböző korú és nemű emberekből tevődött össze. A férfiak száma körülbelül harmincezer lehetett.

- Gyermekeim - szólt hozzájuk a polgármester -, menjenek most haza. Saját jól felfogott érdekükben tanácsolom. Ha itt maradnak, az a látszata lesz a dolognak, hogy a munkabért a maguk nyomása alatt határozták meg. Márpedig ennek a határozatnak az érvényességéhez két dolog szükséges; az, hogy nemcsak valóságosan, hanem formailag is teljes szabadságban hozzassanak döntést az illetékesek.

S ekkor ezek a kiéhezett hangok, ezek a lélegzet vesztette tüdők teljes erőből így kiáltottak:

- Éljen a polgármester!

Aztán, zokszó nélkül, hangtalanul, néma alázattal szétoszlottak.

E napon aláírták a bérmegállapodást.

A megegyezés eredménye huszonöt százalékos béremelés volt - vagyis nem egészen öt sou esett egy napra. De napi öt sou két gyermek életét jelentette.

A nyomorúságnak ebben a tömkelegében azonban ennyi is nagy boldogságot jelentett. A munkások kivilágították ablakaikat, és késő éjszakáig énekeltek, táncoltak.

Örömük maga volt az ártatlanság.

A gyárosok azonban azt hitték, hogy dalaik diadalénekek, a táncuk pedig az új forradalmi *carmagnole*; s már egy új 1793 bekövetkeztét jóslgatták.

Mindez persze csak ürügy volt rá, hogy visszautasíthassák a béremelést.

Nem telt bele egy hét, s tízen-tizenketten megtagadták az egyezményt.

A békéltető bizottság tanácsa elítélte az egyezmény megszegőit.

Ekkor aztán összeültek a gyárosok, és kimondták, hogy az egyezmény egyéni megtagadása helyett a tömeges tiltakozást választják. S valóban: száznégyszáz gyáros tiltakozott a határozat ellen, mondván, hogy ők nem kötelesek olyan embereknek segítséget nyújtani, akik „mondvacsinált igényekkel” lépnek föl.

Mondvacsinált igények, napi tizennyolc *sou*-s keresettel! Adta élösködői!

A jóindulatú, de ingatag jellemű polgármester meghátrált.

A polgármester engedékenységet látva, az egyeztető bizottság is meghátrált.

A polgármester meg az egyeztető bizottság kinyilatkoztatta, hogy a bérminimumnak nincs kötelező érvénye; a gyárosoknak tehát joguk van hozzá, hogy tetszésük szerint figyelembe vegyék, vagy mellőzzék.

A nyolcszáz gyáros közül mindössze hét vagy nyolc tartotta be a megállapodást.

Ezek után a szerencsétlen takácsok elhatározták, hogy nyolc napra minden munkát beszüntetnek, s ezalatt fegyvertelenül, s könyörögve sétálnak a város utcáin, s tüntetésképpen csak hálával és tisztelettel üdvözlik azokat az emberségesebb gondolkozású gyárosokat, akik nem rúgták föl a megállapodást.

A munkásság alázatos viselkedése azonban még magabiztosabbá tette a gyárosokat. Egyikük például két pisztolyt tett az íróasztalára, amikor egy munkásküldöttség járult elébe. Egy másikhoz így szóltak a munkásai:

- Két nap óta egy falat kenyér se volt a szánkban.

S erre így válaszolt:

- Annyi baj legyen; majd jóllakatjuk magukat szuronyokkal.

Ráadásul Rouget tábornok, aki betegeskedett, s ezért ingerlékenyvé vált, hirdetményt ragasztatott ki, melyben betiltott minden csoportosulást.

A polgármester a tábornokhoz sietett. Tudta, milyen súlyos bajok származhatnak ebből az intézkedésből; rá akarta venni a tábornokot a rendelet visszavonására.

A tábornok azonban nem is fogadta.

A rövidlátásnak van néhány különös megjelenési formája, mely a leggyakrabban magas rangú katonai személyeken üt ki.

Harmincezer munkás rózsa Lyon utcáit. Fegyvertelenül ugyan, de mindenki tudta, milyen ijesztő gyorsasággal tud felfegyverkezni harmincezer férfi. Rouget tábornok helyőrsége mindössze a 66. seregredéből, három dragonyoszázadból, a 13-asoknak egy zászlóaljából, és néhány utászalakulatból állt, melyek mind összevéve se tettek ki háromezer embert.

Mégis ragaszkodott kihívó intézkedéseire.

Október 19-én a tábornok, Ordmont tábornok ünnepélyes fogadása ürügyén, elrendelte, hogy katonai parádét tartsanak a Bellecour téren.

Nem volt nehéz észrevenni, hogy a parádé burkolt fenyegetést rejt.

A bajt még tetézte, hogy azok, akiknek a fenyegetés szólt, fogytán voltak a türelmüknek. Egyikük kifakadt, hogy negyvennyolc óra óta egy falat étel se volt a szájában - s nem afféle költői hasonlatként, hanem többek valóságos helyzetének ecsetelésére. Ha a katonai hatóságnak lett volna még néhány napig türelme várni, akkor a munkások éhen halnak; s a halottaktól nem kell félni.

November 21-én, mely hétfői napra esett, négyszáz selyemgyári munkás gyűlt össze a Croix-Rousse-on. Aztán választott képviselővel az élén, megindult a menet, melynek résztvevői egyébként csak botokkal voltak fölfegyverezve. Most már megértették, hogy ennek az állapotnak véget kell vetni. Elhatározták, hogy műhelyről műhelyre járva, rábeszélnek társaikat a sztrájkra, melyet mindaddig folytatni kell, míg a munkabéremelés ügye véglegesen és komolyan el nem rendeződik.

A menet az egyik utcasarkon hirtelen szemben találta magát vagy hatvan nemzetőrrel, akik járőrszolgálatot teljesítettek.

Az egyik tisztet, amikor a munkásokat jönni látta, elkapta a harci kedv, és odakiabált az embereinek:

- Bajtársak! Söprjük el ezt a csürrét!

A hatvan nemzetőr egy szempillantás alatt feltűzte puskájára a szuronyt.

A hatvanból huszonötöt egyetlen szempillantás alatt lefegyverzett a tömeg, a többi futott, amerre látott.

A munkások pedig ugyanolyan békésen folytatták tovább tüntető sétájukat, mint eddig, habár szívüket eltöltötte az első győzelem öröme. Kart karba öltve, négyes sorokba rendeződve meneteltek tovább a Grande-Côte nevű úton.

Csakhogy a menekülők azonnal riadót hirdettek. Erre a riasztásra a nemzetőrség első ezredének egyik százada - melyben kizárólag gyárosok szolgáltak - fegyvert fogott, és elszántan elindult a munkásság ellen.

Mintha a szél kétfelől kergetne egymásnak két, ellentétes előjelű elektromossággal töltött felhőt... Ha megütköznek, abból villámcsapás születik.

A nemzetőr-század tüzet nyitott. Nyolc munkás elesett.

Lyon utcáin vér folyt, s ezzel elkezdődött valami, ami csak tömeggyilkosságnak nevezhető.

1830-ban, Párizsban, egy eszméért folyt a harc, s a harcolók jól verekedtek. 1831-ben, Lyonban, kenyérért folyt a harc, s a harcolók még jobban verekedtek.

Az egész munkásnegyeden egyetlen dörgő, rettenetes kiáltás hömpölygött végig:

- Fegyverbe! Gyilkolják a mieinket!

A haragtól egyszerre felzúgott az a kaptár, mely az éhséget még némán tűrte. A házakban egyetlen fegyverfogható férfi se maradt; volt, aki botot, volt, aki vasvillát fogott, de néhány-nak fegyver is jutott.

Az asszonyok és gyerekek keze alatt valósággal a földből nőttek ki a barikádok. A felkelők egy csoportja, hangos diadalordítással odahurcolt két ágyút, mely a Croix-Rousse-i nemzet-öröké volt. Gazdáik nemcsak hogy szótlanul átadták, hanem valósággal rátukmálták lövegeiket a fölkelőkre. Ha a fedezéket békén hagyják, akkor a munkásság nem kezd harcot, de mihelyt valaki meg meri támadni a barikádot, azt puskalövésekkel és kartáccsal verik vissza!

Estére negyvenezer ember állt fegyverben, s tömörült a zászlók köré. A jelszó, mely e zászlókra írva állt, talán a legszomorúbb, melyet a polgárháború véres ujjai valaha fölírtak:

*Dolgozni és élni
vagy
Harcolni és meghalni!*

Ó, milyen jó is az: polgártársak, honfitársak, testvérek vérént ontani... Mához ötven évre nem is lesz másféle háború, mint polgárháború.

Este hétkor eldőlt a küzdelem. A katonaság visszavonulóban lövöldözött a népre, mely minden ponton győzedelmeskedett.

Roguet tábornok, aki egész testében remegett a láztól, s már csak két kézzel kapaszkodva bírt lován megülni, kénytelen volt kivonulni a városból, mert nem bírta tovább tartani.

Útja a Saint-Clair negyeden vitt keresztül; feje fölött izzott a levegő a golyóktól, melyek jégesőként csapkodtak körülötte.

A vén katona a puskapor szagától új erőre kapott; kihúzta magát, fölállt a kengyelben.

- Itt végre szabadon lélegzem! - mondta. - Már majd megfulladtam a városháza szalonjaiban.

Eközben e városháza kapuit a nép döngette, míg csak a polgármester és a városi tanács meg nem nyitatta.

S a nép, mihelyt betette lábát a nép palotájába, a városházára, egyszeriben a helyzet urának érezte magát.

De mihelyt annak érezte magát, egyszersmind megrettent önnön hatalmától.

E hatalmat nyolc ember közt osztották meg: Lachapelle, Frédéric, Charpentier, Perenon, Rosset, Garnier, Devieux és Filhol között.

Az első három munkás volt; ők csak a béreket rögzítő megállapodással törődtek. A másik öt, mint republikánus politikus, az anyagi kérdéseknél sokkal fontosabbnak tartotta a politikaiakat.

A nép választottjai átvették az ideiglenes ügyvezetést. Másnapra azonban már egymás torkának estek az ideiglenes ügyvezetők.

Egy részük merészen tovább akart menni a fölkelés útján; a többiek inkább a polgári hatalommal szerettek volna egyezsége jutni.

Az utóbbi álláspont győzött.

Tárgyalni kezdtek a polgármesterrel.

És december 3-án, a déli órákban, a trónörökös és Soult marsall bevonult a királyság második fővárosába, nagy dobpergéssel és égő kanóccal...

A munkásokat lefegyverezték. Ismét csak napi tizennyolc *sou*-t kaptak, hogy kielégítsék valóságos és „mondvacsinált” igényeiket... A nemzetőrséget szélnek eresztették, s a városban kihirdették az ostromállapotot. A polgármestert elmozdították hivatalából.

S míg ezek az események folytak, vajon mit csinált a király?

Tollba mondott a minisztereinek egy határozatot, hogy terjesszék elő a képviselőházban. Ebben évi tizennyolcmillió frankot kért a királyi udvar költségeire, vagyis havi másfél milliót, jobban mondva napi ötvenezer frankot. Ennek persze semmi köze se volt ahhoz az öt-millióhoz, mely személyes vagyonának kamataiból származott, sem ahhoz a két-hárommilliós osztalékhoz, mely különböző vállalkozásaiból folyt be.

Egy évvel ezelőtt egyébként Lafitte már letett egy javaslatot a költségvetési bizottság asztalára, melyben kérte, hogy az udvartartás költségeire szavazzanak meg évi tizennyolcmilliót.

Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a bizottság, miután elolvasta a törvényjavaslatot, annyira megijedt, hogy nem merte a képviselők elé terjeszteni. Így is nagyon rossz benyomást tett a javaslat, olyannyira, hogy a király és a miniszter megegyezett: intézzon a király bizalmas levelet miniszteréhez, s jelentse ki, hogy tizennyolcmillió udvari költségvetés legmerészebb álmaiban se jutott eszébe, ez a javaslat udvaroncainak lelkiismeretét terheli, akik, merő odaadásból, túllőttek a célon, s bár szívük szerint szolgálni óhajtották királyukat, valójában ártottak neki.

A bizalmas levelet bizalmasan elolvastatták egy csomó emberrel, ami igen jó benyomást tett rájuk.

Amikor azonban a királyi udvarban neszét vették, hogy a lyoni fölkelés nem politikai jellegű, s a selyemszövők csak azért fogtak fegyvert, mert nem bírtak megélni napi tizennyolc *sou*-ból -, rögtön rájöttek, hogy most végre kiharcolhatják a királynak a napi ötvenezer frankját.

Akkora jövedelmet követeltek egyetlen ember számára, hogy abból, Párizstól százhusz mérföldnyire, ötvennégyezer ember megélhetett volna.

Ez a tizennyolcmillió harminchétszerese volt annak, amennyit első konzul korában Napóleon kapott, és száznegyvennyolcszorosa annak a jövedelemnek, amit az Egyesült Államok elnöke élvez.

Tegyük hozzá, hogy az időpontot is a lehető legszerencsétlenebbül választották meg, hiszen 1832. január 1-én - ha szabad három hónapot előreszaladnunk - a párizsi XII. kerület jótékonyági hivatala az alábbi körlevelet küldte szét:

„A tizenkettedik kerület jegyzékében huszonnégyezer olyan személy szerepel, akinek ruházkodása és kenyérellátása nem kielégítő. Sokan kérelmeznek egy nyaláb szalmát, mert anélkül nincs hová lefeküdniök.”

El kell azonban ismernünk, hogy a tizennyolcmillió frankot egy király igényeihez mérték. Igénye válogatja, hogy kinek mennyi jár.

Így például: a tizenkettedik kerületben öt-hatezer szűkölködőnek az *igénye* egy-egy nyaláb szalma volt, hogy fekhelye legyen, öfelségének, a királynak, csupán egészsége fenntartására nyolcvanezer frank ára gyógyszer volt az *igénye*, hárommillió-hétszázhetvenháromezer-ötszáz

frank a cselédei számára, s egymillió-kétszázezer volt az *igénye* az alagsori kályhák fűtésére, a fekhelye alatt.

Valljuk be, ennyi orvosság kissé sok egy olyan királynak, akinek egészsége közmondásos, s aki oly jól értett az orvostudományhoz, hogy kisebb-nagyobb rosszulleteinek kezelésében nem is volt már szüksége orvosra. Ennyi cselédség pazarlásnak látszik egy olyan királynál, aki se főistállómestert, se fővadászimestert, se főudvarmestert nem tart, mert könnyíteni akar az állam terhein, és Franciaországban először vezette be a félig polgári, félig katonai összetételű kis udvartartást, nem is beszélve arról, hogy miért ragaszkodott ennyi fűtőanyaghoz épp az a király, aki, apai örökség formájában vagy haszonbérben, az ország legszebb erdőseit mondhatta a magáénak.

Úgy látszik, hogy abból a fából, melyet a királyi erdőségek áruba bocsátottak, s amely az ország szükségletének tizedrészét fedezte, nem futotta a Palais-Royal alagsori kályháinak fűtésére.

41.

*Kellékek a VII. Károly-hoz. - Vadászni indulunk. - Megérkezés
Montereau-ba. - Kísértés, melynek nem tudok ellenállni. - Társaimmal
súlyos helyzetbe kerülünk. - Hogyan kell betörni lakatlan kastélyokba?
- Helyszíni szemle. - Rögtönzött vacsora. - Ki mint veti ágját... -
Napfelkeltét megyek nézni. - Tyúk-, illetve kacsavadászat. - A zöldség
és gyümölcs beszerzése.*

Hogy mi történt Harellal, nem tudom. Vagy belátta, hogy nekem lesz igazam, és a VII. Károly-tól nem nagy bevétel remélhető, vagy pedig kitört rajta a fukarsági roham - ami különben, ha George kisasszony neve ott volt a színlapon, nem szokott rajta erőt venni -, elég az hozzá: mindentől sajnálta a pénzt. Még attól a dámvadtól is, melyet Raymond megöl az első felvonásban, sőt, attól a páncéltól is, melyet a negyedik felvonásban VII. Károly visel.

Mit volt mit tennem: magam lőttem egy dámvadat Raincy-ban, a magam pénzén tömettem ki, aztán elmentem a tüzéségi múzeumba, és kölcsönkértem egy teljes lovagi páncélt; szívesen ideadták, mert emlékeztek még rá, hogy 1830. július 29-én én mentettem meg a múzeumnak I. Ferenc páncéltázanak egy részét.

A darab próbái lankadatlan buzgósággal folytak, úgyhogy szeptember 5-én, a vadászévad kezdetén, rá mertem bízni a VII. Károly-t a tőlem kapott kezdeti lendületre, és elindultam - ahogy Étienne mondaná -, hogy a múzsák helyett Dianának tegyem a szépet.

Igaz, hogy a mi múzsáink, ha hihetünk a jeles akadémikusnak, fölöttébb szomorú múzsák voltak!

Ebbe a vadászati kicsapongásba úgy sodródtam bele, hogy Bixiótól korlátlan érvényességű vadászjegyet kaptam. Az engedélyt mindkettőnknek közös barátunk, Dupont-Delporte szerezte meg, akit, akkori teljhatalmunk latbavetésével, sikerült hadnagyi rangban bejuttatni a hadsereghez. Hasonlóképpen hadnagyot csináltunk egy Vaillant nevű igen derék fiatal-emberből, aki Louis Desnoyers-val az úgynevezett *Journal Rose*-t szerkesztette, valamint Duchesnois művésznő fiából is, aki, ha nem tévedek, Algírban halt hősi halált. Vaillant-ról nem tudom, megmaradt-e a katonai pályán, s mi lett belőle; de ha még él, bárhol legyen is, itt nyújtom neki, az elmúlt negyed évszázad fölött, baráti kezemet.

A vadászjegy igencsak fölkorbácsolta vadász-szenvedélyemet.

Dupont-Delporte beajánlott az édesapjához, s arra kérte, bocsássa rendelkezésünkre kastélyát és birtokát. A kastély nem egészen egy mérföldnyire volt Montignytól, ez a kis község pedig három mérföldnyire Montereautól.

Szeptember negyedikén indultunk útnak, hajnali hat órakor, delizsánszon, s délután négykor Montereau-ba érkeztünk.

Nem jártam itt még soha, pedig két nevezetes esemény fűződik e helyhez. Itt ölték meg Félelemnélküli János bourgogne-i herceget, Napóleon pedig, az 1814-i nagy haláltusájában, itt verte szét az osztrák és württembergi seregeket.

Expedíciónkban rajtam kívül részt vett Viardot, *A spanyolországi arabok történeté*-nek szerzője, aki később nőül vette Pauline Garcíát, ezt a sokoldalú és imádni való színésznőt, azonkívül Bixio, Louis Boulanger, és Bessas-Lamégie, a X. kerületi előljáró helyettese.

Bixio ismerte legjobban a várost, s ezért ő vállalta valamiféle jármű megszerzését, mellyel továbbmehetnénk Montignyba. Mi többiek ezalatt bele akartunk nézni e kisváros nagy évkönyvének abba a két följegyzésébe, melyeket négyszáz év választ el egymástól.

Aki a hidat látta, rögtön megérti, hogy folyt le az a gyilkosság, melynek Félelemnélküli János esett áldozatául. A helyszínen Boulanger fel is vázolta nekem az eseményt, s én később ennek alapján írtam regényemet, a *Bajorországi Izabellá-t*, valamint a *Sue de Giac* című legendát.

Innen a templomba mentünk, melynek boltívén ott függ a rettenetes herceg kardja. Alapos melléfogás volna azonban a kardról az emberre következtetni; képzeljenek el egy díszkardot, melyet báli ruháján viselt II. Ferenc vagy III. Henrik!

Miután a templomot megszemléltük, az 1417-i emlékekről át is térhettünk az 1814-iekre.

Hamar megmásztuk a surville-i emelkedőt, s már ott is voltunk azon a fennsíkon, ahonnan Napóleon, akiben feltámadt az ifjú tűzér, maga irányozta be lövegeit, s úgy bombázta szét a várost megszálló württembergieket. Aztán lován leereszkedett a városba, s miközben pálcájával lovaglósizmáját verdeste, így szólt:

- Rajta, Bonaparte, mentsd meg Napóleont!

Ez a mondat, melyben az aggódó császár a lángeszű republikánust hívja segítségül, szállóige lett.

Napóleon győzött is, de a győzelem már nem segített rajta; őrá, e modern Sziszüphoszra, szikla gyanánt egész Európa omlott rá újra meg újra.

Öt óra volt, s nekünk még három mérföldet kellett megtennünk, földúton. Márpedig három mérföldes földút, bármelyik vármegyében - még Seine-et-Marne megyében is - fölért öt postamérfölddel; öt postamérföld pedig egy rozszant vidéki hintóban legalább négyórás út.

Eszerint Dupont-Delporte úrhoz, akit mellesleg egyikünk sem ismert, este kilenc vagy fél tíz felé fogunk betoppanni. Ki tudja, lesz-e benne annyi apai szeretet, hogy szívesen fogadjon ennyi betolakodót, akik ráadásul bejelentés nélkül törnek rá?

Bixio erősködött. Azt mondta, zsebünkben a fiú levele, s nincs okunk aggódni. Ezzel éjjel vagy nappal, s bármely időpontban beállíthatunk, s mindenkor szíves fogadtatásban lesz részünk.

Ebben meg is nyugodtunk. Így indultunk el, vadászkutyák és vadászok, összezsúfolva abban a bizonyos rozszant bárkában, melytől mindjárt kaptunk egy kis ízelítőt: az első mérföldön egy és negyed óra alatt döcögtünk végig.

Épp a második mérföldnek vágunk neki, amikor észrevettem egy lucernatáblát. Éreztem, hogy elfog a kísértés, odafütyenteni valamelyik társam vadászkutyáját, és bevenni magam a lucernába. Hogy az én kutyám miért nem volt velem, már nem tudom.

Rám szóltak, hogy a vadászhidén még nem kezdődött el. Annál jobb, mondtam. Legalább van rá kilátás, hogy zsákmányra akadok, s akkor, tettem hozzá, ha sikerül egypár foglyot vagy esetleg egy nyulat is lőnöm, azzal mégis leveszünk valamit Dupont-Delporte-ék válláról, a rájuk kényszerített vacsora terheiből.

Társaim meghajoltak ellenállhatatlan érvelésem előtt. A bárkát megállítottuk, s én, Viardot kutyájával, nekivágtam a lucernának.

Megbeszéltük, hogy ha fel talál bukkanni valamilyen vadőr, akkor a bárka folytatja útját, s nekem csak arra kell ügyelnem, nehogy a vadőr utolérjen. Akik az én gyaloglásom tempóját ismerték, nem is nagyon féltettek ettől.

Az olvasót is bátorítom emlékeztetni arra a kirándulásra, amikor Crépyből Párizsba, s onnan vissza, vadászva tettük meg az utat Paillet nevű barátommal.

Alig húsz lépést tehettem a lucernában, amikor a kutyám orra előtt felvágódott egy jól megtermett, fiatal nyúl. Talán fölösleges mondanom, hogy ez a nyúl egyenesen az örök vadászmezőkre ugrott át.

Minthogy puskám dörrenésére semmiféle vadőr nem került elő, hátsó lábánál fogva szépen megfogtam a nyulat, és emelt fővel fölszálltam a bárkára.

Nagy dolog ám a siker! Egyszerre mindenki, még az iménti aggályoskodók is gratulálni akartak.

Megint mentünk egy darabig, s megint észrevettem egy lucernást.

Megint mehetnékem lett, megint vitatkoztunk, s megint nekem adtak igazat.

A kutya mindjárt a tábla szélén szimatot fogott, s már állta is a vadat. Vagy tíz fogoly röpött föl a lucernából; első lövésemmel megcéloztam a raj közepét, mire két fogoly esett le. A második lövéssel sikerült még egyet lehoznom.

Ebből a zsákmányból már kitelt a finom pecsenye; ha nem is elég valamennyiünknek, de azért mutatós ajándék.

Amikor újra elfoglaltam helyemet a bárkában, társaim üdvívalgással fogadtak.

Mindjárt ki fog tűnni, hogy ezek az apró részletek, melyek első látásra talán szócséplésnek tűnnek, egyáltalán nem mellékesek.

Nagy kedvem lett volna folytatni a vadászatot, mely szinte már a csodálatos halfogás méreteit kezdte fölvenni, de időközben leszállt az est. Be kellett érnem egy nyúllal és három fogollyal.

Még két óra hosszat döcögtünk, aztán megálltunk egy szurokfekete tömeggel szemben.

Ez volt Dupont-Delporte-ék kastélya.

- No - mondta a kocsis. - Megérkeztünk.

- Ki érkezett meg?

- Maguk.

- Csak nem azt akarja mondani, hogy ez az Esligny kastély?

- Pedig az.

Összenéztünk.

- Úgy látszik, mindenki alszik - állapította meg Bessas.

- Majd csinálunk egy kis fölfordulást - mondta Viardot.

- Mondok valamit, uraim - szólt közbe Boulanger. - Nézetem szerint okosabb volna a kocsiban aludni. Ráérünk holnap reggel beállítani.

- Hogyisne! Ezt Dupont-Delporte-ék sose bocsátának meg nekünk! - kiáltott föl Bixio.

Leszállt, határozott léptekkel a kapuhoz ment, és becsöngetett.

Eközben a kocsis, akit előre kifizettünk, borzasztóan megrémült Boulanger tervétől. Nehogy társaimmal az ő kocsijában töltsük az éjszakát, bárkája orrát szép csendesen Montigny felé fordította és elügetett; az ügetés gyorsasága azt is elárulta, mekkora megkönnyebbülést jelentett lovának, hogy megszabadult a vadász-pereputtytól.

Mindnyájan rögtön arra gondoltunk, hogy nem engedjük megfutamodni járművünket; mire azonban sikerült tisztázni, hogy e kérdésben valamennyien egyetértünk, addigra a kocsist, a lovát és bárkáját régen elnyelte az éjszaka feketesége.

Felgyújtottuk hát hajóhadunkat!

Helyzetünk kezdett fenyegetővé válni. Bixio ugyanis hiába csöngetett s döngetett, hiába hajigálta meg kövekkel a kaput, választ nem kapott.

Ekkorra gyökeret vert szívünkben egy mindennél rettenetesebb gondolat. Mi azt hittük, e kastélynak alvó lakói vannak. De úgy látszik, semmiféle lakói sincsenek... Nem valami derűs kilátás olyan utasoknak, akik a környéket nem ismerik, viszont éhesebbek, mint a hajótöröttek!

Bixio abbahagyta a csöngetést, döngetést, abba a kövek hajigálását; egy negyedóra hosszat bírta szusszal, de minden igyekevése eredménytelen maradt. A kastély, ez nem is vitás, lakatlan.

Megtárgyaltuk helyzetünket. Mindenki előállt a maga javaslatával.

Bixio szívósan kitarzott amellett, hogy bármilyen úton-módon, akár a falat megmászva is, be kell hatolni a kastélyba; fogadkozott, hogy bármit teszünk is, Dupont-Delporte úr annak csak örülni fog.

- Vállalod a felelősséget? - kérdeztem.

- Teljes mértékben.

- Biztosítod-e a fölmentésünket, persze nem a törvényes jogszabályok, hanem a társasági illemszabályok alól?

- Igen.

- Helyes. Akkor gyűjtsatok meg egy darab papírt, és világítsatok nekem.

Sajnos, az idő tájt kezdtek elszaporodni a dohányosok. Ott is akadt valaki mindjárt, aki elővett egy foszforos gyufát, kettészakított egy újságot, s már készen is volt a rögtönzött fáklya.

Csavarhúzómnak néhány fordulatával sikerült leszerelnem a zárt. Amikor ez megvolt, magától kinyílt az ajtó.

S már be is léphettünk a parkba.

Addig nem mentünk tovább, míg vissza nem csavaroztam a zárat. Ezután elindultunk, találomra, a tekervényes fasorban, míg csak meg nem érkeztünk a terasz bejáratához.

Úgy látszik, a ház távollevő lakói abban bizakodtak, hogy a külső kapun amúgy se jut be senki, s ezért a kastély bejáratát nyitva hagyták.

Mi azonban szétszóródtunk a kastélyban, s bejártuk minden szobáját, szalonját és konyháját.

Sok nyoma volt annak, hogy a lakók hirtelen költöztek el, s a nagy sietségben nem is vittek el magukkal mindent.

A konyhában ott maradt a tűzhely, néhány lábos, s az egész nyársonsütő készülék, összerelve; az ebédlőben az asztal, tizenkét székkal, egy ruháskamrában tizennyolc matrac, s valamelyik szobában harminc szilke lekvárt is találtunk a szekrényben.

Minden egyes lelet új és új örömkialtásokat váltott ki belőlünk; úgy kiáltoztunk, mint Robinson Crusoe, amikor átkutatta a hajóroncsot.

Volt már főzőfelszerelésünk, volt mire ülnünk, volt hová feküdnünk, s ezenkívül harminc szilke lekvárt is ehettünk - vacsora utáni csemegéül.

Mindenünk megvolt, csak épp a vacsoránk nem.

Ekkor vettem elő vadásztarisznyámból a nyulat és a foglyokat. Felajánlottam, hogy ha valaki megkopasztja a három foglyot, cserébe szívesen megnyújom a nyulat. Ajánlatomat megtoldottam azzal, hogy mielőtt elkészülünk ezzel a munkával, én húzom nyársra a bőre vesztett nyulat és a tolluktól megfosztott foglyokat.

Csak egy baj volt: honnan szerezzünk kenyeret?

Boulanger a fejére csapott.

Montereau-ban, amikor lerajzolta a híd látképét, ki akarta törölni a rajz fölösleges vonalait, s elszalasztott egy kisfiút egy kis kenyérbéért. A gyerek egy kétfontos cipóval jött vissza, amit ő aztán belegyömöszölt valamelyik tarisznyába.

Végigkutattuk az összes tarisznyát, s a végén, Bessas-Lamégie-éből előkerült a kenyér.

Boulanger-ból kitört az öröm kiáltása, melyhez egy egész kórus csatlakozott.

A kétfontos kenyeret sérthetetlen köztulajdonnak nyilvánítottuk, de a teljes biztonság kedvéért bezártuk a tálalóba, melynek kulcsát Bixio őrizetére bíztuk. Ekkor aztán hozzáálltam a nyúzáshoz, kuktaim pedig a madárkopasztáshoz.

Bessas-Lamégie bevallotta, hogy nem érez tehetséget a szakácművészethez. Lámpást nyomtunk a kezébe, és megbíztuk, hogy szerezzen valamilyen tüzelőt.

Nemsokára visszajött két nyaláb fával, és azzal a hírral, hogy a faskamra tele van; bátran tüzet rakhatunk tehát.

E biztatás hallatára tűzhelyünk hatalmas örömtűzre gyulladt.

A konyhaasztal egyik fiókjában fölfedeztünk néhány vashálóból való, régimódi villát. Be is értük velük, mert szerénységünk tiltotta, hogy ezüst evőeszközt követeljünk.

Ekként, jól-rosszul, sikerült megteríteni az asztalt.

Kése volt mindenkinek, s azonkívül egy útipalackja; az egyik tele borral, a másik konyakkal, a harmadik cseresznye-pálinkával.

Én, aki egy-két korty bornál nem iszom többet, pálinkát, konyakot pedig egyáltalán nem, ribizliszörpöt hoztam a kulacsomban. Én voltam tehát az egyetlen, aki semmivel sem járult hozzá a közösség szomjának oltásához, de ezért a bűnért teljes bocsánatot nyertem, mégpedig nyársonsütési képességeim jóvoltából. Barátaim fölfedezték házias alaptermészetemet, s maguk se tudták, miért dicsérjenek jobban; azért-e, mert megölöm a vadat, vagy azért, amiért sütöm.

Éjfél utáni egy óra lett, amikor végre lefekhettünk matracainkra. A spártaiak egyet terítettek maguk alá, a szibariták kettőt.

Én ébredtem fel először; még alig szürkült.

Elalvás előtt, abban a rövidke időközben, mely a lámpaoltás és álomba merülésem közt eltelt, a jövőnkre gondoltam. Elhatároztam, hogy ébredés után alaposan körülnézek, s keresek valami községet vagy tanyát, ahol ki tudnánk egészíteni készleteinket.

Elindultam hát és - mint lady Marlborough - oly magasra hágtam, ahogy lehetett; nekem persze, torony híján, be kellett érnem a padlással.

A távolban, a fák között elbújva, egy tornyot vettem észre; de nem lehetett más, mint Montigny.

Amikor azonban fölmértem a torony távolságát, mindjárt elszállt a jókedvem, s nem is tért vissza mindaddig, míg magam alá nem pillantottam. Ott aztán, az egyik fasorban, észrevettem egy csipegető tyúkot, egy másik fasorban még egyet, s odébb, egy tócsában, egy kacsát, mely csőrével jókedvűen csapkodta a vizet.

Mindjárt rájöttem, hogy ez nem lehet más, mint a baromfiudvar utóvédje, melynek bölcs visszavonulás révén, sikerült megmenekülnie a pusztulástól.

Lemásztam a padlásról. A konyhában megkerestem a puskámat, zsebre tettem két tartalék töltényt, és kisiettem a kertbe.

Három lövés esett, halálát okozván két tyúknak és egy kacsának. Viszont megvolt a reggelink. Emellett persze az se fog ártani, ha egy kéttagú küldöttség elmegy a faluba tojásért, kenyérért, borért és vajért.

Lövéseim hangjára kinyíltak az ablakok, s borzas fejek meredtek rám, mint megannyi kérdőjel.

Fél kézzel fölemeltem a kacsát, a másikkal a két tyúkot mutattam meg nekik.

Úgy látszik, szépen fejlődünk, mert pusztán a nagyon is hétköznapi karmozdulatok láttán valóságos dicshimnuszra gyújtottak társaim.

Igaz is, hiszen a tegnapi vacsora csak sültből állt; a mai reggelink étlapján két fogás áll majd: sült és ragu.

Az öröm hőstettekre sarkallja az embereket; amikor azt javasoltam, hogy sorshúzás által döntsük el, kik mennek át Montignyba kenyérért, tojásért, borért és vajért - sorainkból kilépett két önként vállalkozó.

Név szerint Boulanger és Bixio jelentkezett. Minthogy sem a vadászatban, sem a kuktáskodásban nem váltak hasznos tagjaivá a társadalomnak, legalább szerény eszközeikkel óhajtották kárpótolni a közösséget.

Nagylelkű jelentkezésüket elfogadtuk. Szereztünk egy ütött-kopott kosarat, melynek fenekét egy kis spárgával megfoltoltuk.

Bixio, hogy kimutassa páratlan önfeláldozását, vállalta, hogy odafelé ő viszi a kosarat - üresen. Boulanger hadd cipelje hazafelé, amikor már tele lesz.

Itthon maradt társaimat befogtam a szárnyasok kopasztására, én pedig továbbmerészkedtem felfedező utamon.

Abból indultam ki, hogy egy ilyen mindennel fölszerelt kastélyhoz, akár itt vannak a lakói, akár sem, okvetlenül tartozik konyhakert és gyümölcsös. Ezeket akartam megtalálni.

Íránytű híján a felkelő napot vettem segítségül. Megállapítottam, merre van dél és merre észak. A gyümölcsös és a konyhakert minden bizonnyal a park déli részén található.

S valóban, alig tettem száz lépést, minden csupa gyümölcs és zöldség volt körülöttem. Nem is tudtam, mihez nyúljak.

Végül salátát és sárgarépát szedtem a zöldségeskertben, a gyümölcsösben pedig körtét, almát és szőlőt.

Ezzel a gazdag szürettel tértem vissza. Bessas-Lamégie, mikor jönni látott, azt hitte, hogy Vertumnus közeledik, a kertek istene.

Néhány perccel később a kertek istenéből a konyhák istene lett. Viardot szerzett egy kötényt, én magamra kötöttem: Bessas pedig kuktaföveget csinált papirosból. Így még Vatellal vagy Comus-val is fölvehettem volna a versenyt, sőt, az előbbivel szemben még előnyöm is volt. Én ugyanis nem fogadtam meg, hogy a dagály érkezéig megpuhul a húsom, s így nekem nem kellett föl vágnom az ereimet.

Szerencsére a segédkukták nem lustálkodták el az időt. Már szépen megtisztogatták a szárnyast, és óriási paráztűzet raktak a tűzhelyen.

Épp azon voltam, hogy nyársra húzom a két tyúkot, amikor egy asszony kiáltozása ütötte meg a fületem - először az udvarból, majd az előszobából, végül a lépcsőről. S egyszer csak bejött a konyhába egy feldúlt, főköttő nélküli, dühöngő asszonyszemély...

Ő volt Galop mama.

42.

Galop mama kilétéről. - Miért volt távol a házigazdánk! - Min zördülünk össze Viardot-val. - Kínos percek. - A Gondviselés 1. számú megnyilvánulása. - Tantalosz kínjai. - Aki nem olvasta Szókratészt. - A Gondviselés 2. számú megnyilvánulása. - Négyszemélyes vacsora.

Galop mama afféle konyhai küldönc volt Dupont-Delporte-ék házában; munkaköre főképpen abból állt, hogy a kastélyból különféle megbízatásokkal átjárt a faluba. Nevét annak a legenda gyorsaságnak köszönhetette, mellyel eleget tett e megbízásoknak.

Az igazi nevét sohasem tudtam, és nem is nagyon voltam rá kíváncsi.

Galop mama, mint kiderült, egyszer csak észrevette a kastély kéményéből kigomolygó füst-oszlopot, melynek óriási méretei mellett az a füst, mely a zsidókat kivezette a sivatagból, kis pipafüstté törpült volna. Lélekszakadva kezdett rohanni, abban a hitben, hogy gazdája kastélyát valamilyen rablóbanda rohanta meg.

Nem kis meglepetésére azonban csak egy főszakácsra bukkant, aki kuktái segítségével szárnyast kopasztott és húzott nyársra.

Persze nekünk szögezte a kérdést, vajon kik is vagyunk, és mi keresnivalónk van *az ő konyhájában*.

Megmagyaráztuk neki, hogy az ifjabb Dupont-Delporte házasodni készül, s lakodalmát a kastélyban kívánja megülni; minket épp azzal a megbízással küldött ide, hogy vegyük birtokunkba a konyhát.

Nem tudom, mennyit hitt el ebből a magyarázatból; azt hiszem, nem sokat. Ezzel azonban, minthogy többszörös túlerőben voltunk nem sokat törődtünk.

A legegyszerűbb persze az lett volna, ha megmutatjuk neki ifj. Dupont-Delporte ajánlólevelét. Ennek azonban két akadálya is volt; először is a levelet Bixio hordta a zsebében, ő pedig épp bevásárolni ment, a második pedig, hogy Galop mama se írni, se olvasni nem tudott.

Most mi kezdtünk nála puhatolózni, a tőlünk telhető legnagyobb tapintattal, hogy miért is üres a kastély, és hová lett gazdája, családostul.

Így aztán megtudtuk, hogy id. Dupont-Delporte-ot Alsó-Szajna megye prefektusává nevezték ki, ő pedig egy héttel ezelőtt nagy sietve odaköltözött. Kastélyát, minden berendezési tárggyal, melyet itt hagyott, Galop mama őrizetére bízta.

Mi aztán igazán láthattuk, mily lelkiismeretesen látta el hivatalát.

Annak, hogy Galop mama a nyakunkra telepedett, volt előnye is meg hátránya is. Örülhettünk háziasszonyi segítségének, viszont kevésbé örültünk annak, hogy minden lépésünket leste.

Mindenesetre, egy ötfrankos révén, melyet én nagylelkű gesztussal a kezébe nyomtam, szert tettünk az étkezéshez szükséges tányérokra és asztalneműre.

Bixio és Boulanger épp akkor futott be, amikor a csirkéket utoljára forgattuk meg a nyárson, s Galop mama, sárgarépával szépen körülrakva, feltálalta a kacsát.

Huszonnégy tojásból még gyorsan rántottát csináltunk, hogy gazdagabb legyen az ebéd.

Ennyi jóízű ballaszttal megterhelve, végre nekivághattunk a vadászatnak.

Sajnos, már a negyedik puskalövésre nagy sebbel-lobbal odarohant hozzánk a vadőr.

Abban azonban szerencsénk volt, hogy a vadőr tudott olvasni, s hadnagy barátunk levelét hajlandó volt érvényesnek elismerni. Nemcsak arra vállalkozott, hogy vezetőnk lesz végig az egész vadászterületen, hanem még Galop mama megnyugtatóására is. Neki ugyanis első, és soha teljesen el nem oszlatható gyanakvását még fokozta az a váratlan átváltozás, mellyel kuktából valamennyien átvedlettünk vadászokká.

A világban elfoglalt helyemet - amint önök már tudják - az határozta meg, hogy nem volt kutyám. Márpedig vadászatnál ennél kényelmetlenebb személy el sem képzelhető. Én is, mihelyt lőni akartam valamit, mint egy új Pollux vagy Püladész, vagy Püthiasz, kénytelen voltam társaim kutyáira fanyalodni.

Legelőször arra a kutyára esett választásom, melynek gazdája, Bessas-Lamégie, ott vadászott mellettem, s hozzám az összes jelenlevők között a legközelebb állt. Sajnos, Bessas-nak új kutyája volt, kezdő a pályán, aznap játszotta el élete nyitányát.

Minden normális kutya úgy szokott vadászni, hogy lefelé tartja az orrát, viszont fölcsapja a farkát. Bessas kutyája, fájdalom, épp a fordítottját alkalmazta e bevált módszernek. Emiatt az embernek az volt az érzése, hogy ez a különös nevelésű kutya nem vadőr kezéből, hanem műlovar csizmája mellől került ki. Egy óra múlva azt tanácsoltam Bessas-nak, hogy kösse meg, vagy fogja pórázra a kutyáját, vadászni azonban ne járjon el vele.

Ezzel szemben Viardot egy roppant barátságos kis szukával jött vadászni, mely valósággal a puskacső alatt jelezte a vadat, úgy meg tudott állni, mint a cövek, s az első füttyszóra visszajött.

Én tehát szakítottam Bessas-val, s helyette Viardot-val - bár őt nem ismertem olyan jól - kezdtem Don Juan és Dimanche úr jelenetét eljátszani.

Még csak a jelenet közepén tartottunk, amikor fölrebbent egy fogolycsapat. Viardot leadta a két lövését, és leszedett egyet; én, aki a példáját követtem, kettőt hoztam le.

Tovább is együtt vadásztunk, s mindvégig ebben az arányban.

Egy idő múlva azonban hibát követtem el.

Viardot kutyája felszöktetett egy nyulat. Most is hagynom kellett volna, hogy Viardot leadja a két lövését, s várni a lövéssel, míg kiderül, hogy hibázott-e vagy sem.

Én azonban azonnal lőttem. Amikor Viardot vállához emelte a puskáját, a nyúl már felbukfencezett.

Viardot sanda pillantást vetett rám, amire meg is volt az oka.

Most nekivágtunk egy lóhere-táblának. Leadtam két lövést két fogolyra; mindkettő, a szárnyán találva, lezuhant. Most lett volna szükségem egy kutyára. Szólítottam is Viardot szukáját, de ő is odaszólt neki, Diana pedig, ahogy jól betanított kutyához illik, a gazdájának engedelmeskedett, s füttyült rám meg a foglyaimra.

Egy vadász számára fél kárhozat, ha elszalaszt egy zsákmányt. De ha kettőt szalaszt el, az a teljes elkárkozás.

Odahívtam Bessas-Lamégie kutyáját, s Romeo jött. Ez volt a neve, s lehet, hogy e név varázslatában emelte mindig magasra a fejét; az erkélyt kereste, s rajta az ő Júliáját... Romeo tehát odajött, de csak kapált a mellső lábával, kirúgott a hátsóval, körbe keringett, és a legkisebb érdeklődést se mutatta a foglyaim iránt.

Káromkodtam, s név szerint végigszidtam az összes szenteket; oda a két foglyom, s ráadásul összevesztem Viardot-val!

S csakugyan, Viardot másnap otthagytunk minket, s visszament Párizsba, állítólag azért, mert eszébe jutott, hogy találkája van.

Huszonkét éve annak, hogy ez történt. Huszonkét év alatt nem volt rá alkalmam, hogy kibéküljek vele... Viardot azonban olyan kiváló szellem, hogy nem tarthatok vele tovább haragot; ezúton kérem, mély alázattal, hogy bocsásson meg, s legyünk újra barátok!

Egy napra rá Bessas hagyott ott minket. Neki még ürügyet se kellett keresnie; ott volt a kutyája, s annál hihetőbb magyarázat el se képzelhető.

Még egyszer azt a tanácsot adtam neki, hogy idomíttassa a kutyáját versenylónak, és nevezze be a Croix-de-Berny-i akadályversenyre, vadászni azonban ne vigye el többet... Kíváncsi vagyok, megfogadta-e a tanácsomat.

Így történt, hogy én maradtam az egyetlen vadász, és reám hárult az expedíció húsellátásának gondja. Remélem, társaim el fogják ismerni, hogy ha kerülgette is őket valaha az éhenhalás réme, ez bizonyára nem az eszignyi kastélyban történt!

Nem bizony! Az éhenhalál nem Eszignyben, hanem Montereau-ban várt ránk!

Mindenekelőtt elszámoltunk Galop mamával. Aztán kifizettük a vadőrnek, amivel neki tartoztunk. Következtek a parasztok; ők is megkapták azt az ezerféle kárpótlást, amit a szerencsétlen vadászoktól követelni szoktak, mert az egyik kutya átvágott a krumpliföldön egy nyúlért, mert a másik kárt tett a répatáblában, s mikor mindezt kifizettük, átmentünk Montereau-ba, ahol először lukulluszi vacsorát csaptunk, s utána fényűző módon aludtunk, tollas ágyban... Reggelre kelve, megszámloltuk a pénzünket, s kiderült, hogy - a pincérnek járó borraalóról nem is beszélve - a fogadóbeli számlánkat se tudjuk kifizetni!

Tizenöt frankunk hiányzott, s bennünk meghűlt a vér... Egy akkora óránk se volt, mint egy mákszem, de egy melltűnk vagy közepes értékű ékszerünk sem. Rémülten néztünk össze, hiszen külön-külön mindnyájan tudtuk, hogy a zsebünkben már alig csörög valami, de mindenki azt hitte, hogy a szomszédjánál van pénz.

Belépett a pincér, visszaadta az igazolólapunkat, de ott lebzelt körülöttünk, s várta a borraalót.

Sietve visszavonultunk az erkélyre, mintha csak egy kis levegőre vágynánk. Fogadónk a Nagy Fejedelem nevet viselte, s pompás cégér díszítette, melyen egy turbános vörös fej volt látható. Nekünk tehát az az utolsó menedék sem adatott meg, hogy egy cégér festését ajánljuk fel a fogadósnak - ahogy Gérard tette egyszer, Montmorencyban.

Én örök naivitásommal már ott tartottam, hogy feltárom kétségbeejtő helyzetünket a fogadósnak, és zálogul felkínálom neki a puskámat, amikor Bixio, aki gépiesen körülnézett az utcán, észrevett valamit a szemben levő házon, és nagyot kiáltott.

Odaát, egy abroncs fölött, melyen fából faragott gyertyák csörömpöltek, a következő szöveg volt látható:

CARRÉ FŰSZERES

Ha az ember nagy bajban van, akkor minden semmiségben megkapaszkodik. Mi is megrohantuk Bixiót, s faggattuk, mi ütött belé.

- Hallgassatok ide - mondta. - A világért se szeretnék benneteket hamis reményekkel kecsegtetni; annyi azonban bizonyos, hogy volt nekem egy Carré nevű iskolatársam, aki történetesen idevalósi. Ha ez a Carré a véletlen jóvoltából azonos azzal a Carréval, akinek neve odaát ki van írva, akkor én gondolkodás nélkül kölcsönkérem tőle a hiányzó tizenöt frankot.

- Ha már kérsz, ne tizenötöt, hanem harmincat kérj - mondtam Bixiónak.

- Minek az nekünk?

- Remélem, nem akarsz Párizsig gyalogolni?

- Ebben neked van igazad! Uraim, kérem önöket, imádkozzanak, hogy a két Carré egy személy legyen... Én pedig átrohanok, és megnézem.

Bixio lement. Szorongó szívvel álldogáltunk az erkélyen, a pincér pedig még mindig a szobában ácsorgott.

Láttuk, hogy Bixio kilép a fogadóból, kétszer-háromszor feltűnés nélkül elsétál az üzlet előtt, s aztán uzsgyi, beszalad a boltba. A kirakat üvegén keresztül azt is láttuk, hogy odabenn összeölelkezik egy rövid kabátos, vidraprém sapkás, kövér fiatalemberrel.

Ez a találkozás úgy meghatott bennünket, hogy könnybe lábadt a szemünk.

Hogy ezután mi történt, azt már nem követhettük szemmel, mert a két iskolatárs visszavonult az üzlet hátsó helyiségébe.

Tíz perc múlva mindketten kijöttek a boltból, átvágtak az utcán, és eltűntek a fogadó kapujában. Ebből arra következtettünk, hogy Bixio megkapta a kölcsönt, máskülönben e montereau-i Rotschildnak nem lett volna mersze a színünk elé lépni.

Következtetésünk helytállónak bizonyult.

- Uraim! - mondta a belépő Bixio. - Engedjék meg, hogy bemutassam önöknek Carré urat, egykori iskolatársamat, aki nemcsak szívesen kölcsönöz nekünk harminc frankot, hogy kisegítsen szorult helyzetünkből, hanem meghívja az egész társaságot egy pohár konyakra vagy curaçao-ra, kinek-kinek a gusztusa szerint.

Mondanom se kell, hogy az iskolatárs lelkes fogadtatásra talált. Boulanger barátunkat választottuk meg a kezdet kezdetén expedíciónk pénztárosául - noha az elmúlt félórán csupán tiszteletbeli pénztárosnak volt tekinthető -, s ő most kifizettette számlánkat, egy fél frank borraivalóval örvendeztette meg a pincért, s aztán a zsebébe süllyesztette a hajójegyekre szánt tizennégy frank ötven centime-ot. Lerohantunk a lépcsőn, s elégedetten gondoltunk arra, hogy a nehéz helyzetből mennyivel ügyesebben szabadultunk meg, mint Duval darabjában V. Henrik.

Carré barátunk följánlotta nekünk barátságát, s mi szíves-örömet elfogadtuk. Óriási szolgálatot tett nekünk, ami azonban nem gátolt minket abban, hogy kellően értékeljük ribizkepálinkáját és curaçaóját, melyek valóban elsőrendűek voltak.

Nehogy kételyeink maradjanak a minőség tekintetében, két-két pohárral ittunk mind a két fajtaból.

Később, amikor az idő múlása sürgetni kezdett, újdonsült barátunktól egy Dagobert királynak tulajdonított mondással búcsúztunk: „Nincs olyan jó társaság, mely egyszer szét ne válna.” Aztán közöltük, hogy ideje hajóra szállnunk.

Carré, hogy éreztesse velünk szülővárosának nagyrabecsülését, följánlotta, hogy elkísér a hajóállomásig, amit mi örömmel elfogadtunk.

S milyen jól jártunk vele! A hajóállomáson derült ki, hogy tévesen tájékoztattak a jegyek áráról. Kilenc frankunk hiányzott hozzá, hogy vízi úton térhessünk haza Párizsba.

Carré nagyúri gesztussal a zsebébe nyúlt, kivett tíz frankot, és átnyújtotta Bixiónak... Ezzel az összeggel tartozásunk már negyven frankra rúgott, s elérte tetőpontját.

Még így is, a hajón való étkezéshez mindössze húsz *sou* maradt a zsebünkben. Nem valami nagy összeg, de azért, ha négyfelé osztjuk is, senkinek se kell majd éhen halnia.

S hátha most is mellénk szegődik a Gondviselés? Hátha valamelyikünk újra fölfedezi a maga Carréját?

A Gondviselés újabb megnyilatkozásának reményében sorra összeöleleztünk Bixio Carréjával, aztán a rakpartról beszálltunk a hajóra.

Épp jókor. Kondult az indulást jelző harang, s a hajó elindult.

Carré vidraprémes sapkáját lóbálta, mi a zsebkendőnkkel intettünk neki vissza, mindaddig, míg el nem tűnt szem elől. Nincs forróbb barátság egy újszülött barátságnál! Végül azonban eljött a perc, amikor Carré vidraprémostül belemosódott a távoli látóhatárba.

Ekkor rögtön megkezdtük vizsgálódásunkat a hajó fedélzetén. Jól szemügyre vettük az utasokat az utolsó szálig; be kellett azonban látnunk, hogy a Gondviselés, legalábbis egyelőre, nem adja jelét irántunk érzett jóindulatának. Ezzel a belátással egyidejűleg árnyék vetődött kedélyünkre, s ez az árnyék egyenes arányban nőtt növekvő étvágyunkkal, melyet a reggeli gyomorerősítő amúgy is alaposan fölserkentett.

S még hallanunk kellett, hogy körös-körül, mintha tréfát akarnának űzni szegénységünkől, egyszerre húszan kiabálnak:

- Pincér, két borjúsültet!... Pincér, egy bifszteket!... Pincér, egy komplett reggelit!

S a fürge pincérek sorra hozták a megrendelt fogásokat, s mentükben még odaszóltak nekünk:

- Az urak nem óhajtanak valamit? Mindenki eszik, csak az urak nem! Mit hozhatnék az uraknak?

Egyszer csak elfogyott a türelmem.

- Egyelőre semmit - válaszoltam. - Várunk valakit, aki a fontainebleau-i hajóállomáson csatlakozik hozzánk.

Aztán odafordultam azokhoz, akik velem együtt senyvedtek az éhségtől.

- Uraim, azt tartja a mondás, hogy aki alszik, eszik... Egy másik pedig, hogy aki a legtöbbet bírja, a legkevesebbet kapja. Én tehát aludni fogok, hogy ebédelhessek.

És bevettem magam egy sarokba.

Már akkoriban megvolt bennem az a képesség - melyet azóta sikerült tökélyre fejlesztenem -, hogy ha aludni akarok, akkor majdnem mindig tudok is. Mihelyt elhelyezkedtem, tüstént elnyomott az álom.

Nem tudom, meddig fekettem az álom csalfa karjai között; arra ébredtem, hogy egy pincér áll előttem, és a hanglétrán egyre feljebb mászva, ezt ismételve:

- Uraságod! Uraságod! Uraságod!

- Mit akar tőlem?

- Uraságod azt tetszett mondani, hogy Fontainebleau-ban csatlakozik valaki a társaságához, és akkor mindnyájan ebédelni fognak.

- Ezt mondtam volna?

- Igen, uram.

- Biztos benne?

- A saját fülemmel hallottam.

- De miért ébresztett föl?

- Csak figyelmeztetni akartam uraságodat, hogy jó lesz megrendelni az ebédet, mert hamarosan Fontainebleau-ban leszünk.

- Ilyen hamar?

- Úgy látom, uraságod sokáig alhatott.

- Kár, hogy nem hagyott még tovább aludni.

- Csakhogy az úr barátja...

- Az úr barátja, ha egyáltalában eljön, minden bizonnyal megtalálja az urat.

- Hát nem egészen biztos, hogy eljön?

- Pincér, ha maga olvasta volna Szókratészt, akkor tudná, mily ritka jelenség egy igaz barát, és ebből következően, mily ritka szerencse, hogy az ember a barátjával találkozzék.

- Akkor pedig azt tanácsolom, hogy uraságod rendeljen ebédet három személyre. Ha a barátja megérkezik, legföljebb egy terítéssel többet teszünk az asztalra.

- Azt mondja, már nem vagyunk messze Fontainebleau-tól? - érdeklődtem, hogy más tárgyra térjek.

- Öt perc múlva ott leszünk, épp szemben a kiszállóhíddal.

- Jól van. Akkor megnézem, jön-e a barátom.

Ezzel fölsétáltam a hajóhídra, és gépiesen a kiszállóhíd felé fordultam.

Még messze jártunk, nem láthattam semmit, de a gőzgép meg a víz sodrása egyre közelebb vitt a hajóállomás felé.

A parton állók egybemosódott körvonalai lassanként elváltak egymástól. Már meg lehetett különböztetni az alakokat, aztán a ruhájuk színét, végül már arcuk vonásait is.

Tekintetem egész véletlenül megállt valakin, aki egy nagyobb csoport közepén állt, és ismerősnek látszott. Nem akartam hinni a szememnek... És mégis! Hiszen annyira hasonlít rá! Micsoda játéka a véletlennek, ha ő az! Lehetetlen... Csakhogy a tartása, a termete, még az arcformája is szakasztott az övé...

Eközben egyre közeledtünk a hajóállomás felé.

Az az ismerős idegen, akit oly lázasan figyeltem, csónakba szállt. Hajónk is megállt, hogy fölvegye az utasokat.

Amikor a csónak félúton volt a hajótól, az idegen rám nézett, rögtön megismert, s egy kézmozdulattal üdvözölt.

- Te vagy az? - kiáltottam.

- Persze hogy én! - válaszolta.

Íme, én is rátaláltam a magam Carréjára - épp csak, hogy az enyémnek Félix Deviolaine volt a neve, s nem iskolatársak, hanem unokatestvérek voltunk.

A hajólépcsőhöz rohantam, s megöleltem Félixet, ugyanolyan boldog örömmel, ahogy Bixio Carrét.

- Egyedül vagy? - kérdezte.

- Nem; Bixióval és Boulanger-val.

- Ebédeltetek már?

- Még nem.

- Nagyszerű. Akkor veletek fogok ebédelni.

- Mondd inkább, hogy mi fogunk veled ebédelni.

- Mi a különbség?

- Nagy!

Meg is magyaráztam mindjárt, mekkora különbség, hogy ő ebédel-e velünk vagy mi ővele.

Sikerült megértetnem magam.

A pincér, szalvétával a kezében, ott állt a hátam mögött. Ez a szívós fickó úgy követett nyomon, mint egy kiéhezett cápa a hajót.

Azt mondtam neki:

- Most pedig hozzon egy négyszemélyes ebédet. Én csak két üveg vörös borhoz ragaszkodom, továbbá nyolc borjúszelethez, egy sült csirkéhez, a hozzá való salátával; a többi, vagyis az összes elő- és utóételeket, magára bízom!

Egyfolytában ebédeltünk, míg csak Melunbe nem értünk.

Délután négykor kiszálltunk a városház melletti hajóállomáson. Másnap már ott voltam a *VII. Károly* próbáján.

43.

Jelmezbált rendezek. - Előkészületek. - Kopár lakásom feldíszítése. - Festőkből szobafestők. - Mi legyen a vacsora? - Beszerzési körútra megyek Ferté-Vidame-ba. - E megyeszékhely látképe éjjel, hóesésben. - Egy régi barát: Gondon. - Özvadászat. - Hazatérés. - Proudhon előtt fölfedezem a cserebankot.

Már jól benne jártunk a farsangban. Bocage-nak egyszer eszébe jutott, hogy miért is nem rendezek én jelmezbált; ötlete végighullámozott az egész művészvilágon, s a hullámverés mindenünnen visszacsapott hozzám.

Csak az volt a baj, hogy nagyon szűk lakásban laktam; mindenekelőtt ezen kellett segíteni.

Volt ugyan egy ebédlőm, egy szalonom, egy háló- és egy dolgozószobám, ami lakásnak épp elegendő, de bált rendezni mégse lehet benne.

Ha már egyszer ünnepélyt rendezek, legalább három vagy négyszáz vendéget kell meghívnom; márpedig ennyi ember az én négy szobámba bele se fér.

Szerencsémre felhívták a figyelmemet egy négyszobás lakásra, ugyanazon az emeleten, ahol én laktam, mely nemcsak üresen állt, hanem még a díszítés is hiányzott belőle, leszámítva a falakat borító kékesszürke tapétát, és a tükröket a kandallók fölött.

Megkértem a háztulajdonost, hogy a tervezett jelmezbál céljára igénybe vehessem e négy szobát, s ő beleegyezett.

A lakást azonban még ki kellett festeni.

Ez a munka festő barátaimra várt.

Mihelyt hírül vették, hogy szükségem van rájuk, a maguk jószántából ajánlották fel segítségüket.

Négy szobát kellett kifesteni; becsületesen megosztottuk a munkát.

Hogy kik csaptak fel szobafestőnek? Nos, Eugène Delacroix, Louis és Clément Boulanger, Alfred Johannot és Tony Johannot, Decamps, Granville, Jadin, Barye, Nanteuil - más szóval: a mi legnagyobb festőművészeink.

A két Ciceri vállalta a mennyezetet.

Az volt a feladat, hogy a meghívott írók valamelyik drámájának vagy regényének egy-egy részletét örökítsék meg a falakon.

Mihelyt elosztottuk a munkát, abban is megállapodtunk, hogy Ciceri négy-öt nappal a bál előtt vásznakat feszített a falakra, s gondoskodik kellő mennyiségű ecsetről, festékről és vonalzóról.

E megállapodás értelmében a festők, mihelyt munkához láttak, csak alvás céljából hagyhatják el a lakást; ételről-italról a munka színhelyén gondoskodtunk.

Napi háromszori étkezésben egyeztünk meg.

Ezután még egy dologról kellett gondoskodnom, mégpedig a legfontosabbról; nevezetesen arról, hogy mi lesz a vacsora.

Azt sütöttem ki, hogy elmegyek vadászni, és magam lövöldözöm össze vacsorám lényegét, a vadat - amivel nemcsak jól elszórakoznék, hanem sok pénzt meg is takarítanék.

Felmentem Deviolaine bácsihoz, akitől kaptam is egy vadászjegyet, mely a Ferté-Vidame-i erdőre szólt.

Ennek az volt a jó oldala, hogy az én öreg Gondon barátom ott szolgált felügyelői minőségben. Biztosra vettem, hogy ő nem veszi majd szigorúan, hogy egy-két őzzel többet vagy kevesebbet ejtek el.

A vadászjegy egyébként rajtam kívül „a kíséretemben levő barátaimra” is szólt.

Clerion de Champagnyt, Tony Johannot-t, Géniole és Louis Boulanger-t hívtam meg a vadászatra.

A sógorommal és az unokaöcsémmel, akik Chartresből jöttek, előre megbeszéltem a Ferté-Vidame-i találkozás időpontját.

Gondont két nappal előbb értesítettem érkezésünkről, hogy ideje legyen hajtókat szerezni. Abban állapodtam meg vele, hogy érkezésünk estéjén elmegyünk abba a fogadóba, melynek címét ő ajánlotta nekünk, ott éjszakázunk, másnap az egész napot a vadászatnak szenteljük, s ha nem fáradunk el túlságosan, este egyenesen hazautazunk Párizsba, ellenkező esetben viszont másnap reggel indulunk vissza.

Óriási batárban tettük meg az utat, melynek én voltam a tulajdonosa, de hogy miért lettem az, arról ma már sejtelmem sincs.

Minden úgy folyt le, ahogy elterveztük.

Reggel kilenc-tíz óra tájban indultunk el.

Azt reméltük, hogy este hatkor vagy legkésőbb hétkor célhoz érünk, de utunk első harmada után nagy hóhullásba kerültünk, s hét óra helyett éjfélkor érkeztünk meg.

Mondanom se kell, hogy amikor megérkeztünk, minden jótét lélek az igazak álmát aludta. Ferté-Vidame-ban nyáron tíz, télen nyolc órákor van a lefekvés ideje. Amikor kiszálltunk a batárból, a hó makulátlan szőnyegén lépkedtünk végig, mely ifjúkorom szép rókavadászatait juttatta eszembe, meg Deviolaine bácsit és öreg barátaimat, a vadőröket...

Pedig mennyi minden történt velem az 1817-i és az 1832-i havazások között, de akár a hó, elolvadt az a sok esemény is!

Már-már azt hittük, hogy Csipkerózsika palotájának valamelyik hátsó kapuján kopogtatunk; majd megdermedtünk a hidegtől, de odabent meg se moccant senki. Eszembe jutott, hogy a fogadó kapuján ugyanúgy be lehet törni, mint nemrégén Dupont-Delporte kastélyába, s már épp nekiduráltam magam, amikor bentről meghallottam unokaöcsém hangját.

Most már kétfelől - ő odabent, mi idekintről - szorgalmaztuk, hogy a fogadóst vagy háza népét valahogy kirángassuk ágyukból.

Végre-valahára fölkelt valaki, nagy nyögések, átkozódások és krákogások közepette, a pokol fenekére kívánva azokat az utasokat, akik ilyen lehetetlen időben verik föl álmából a becsületes embert.

Mindannyian, a szó szoros értelmében, az éhhalál küszöbén álltunk. A fogadóban viszont, ugyancsak a szó szoros értelmében, egy falat ennivaló se volt föllelhető.

Körülnéztünk a baromfiudvarban. Az irgalmas szívű tyúkok alól szerencsésen összeszedtünk valami húsz tojást; négy darab jutott egy főre, vagyis első fogásnak egy lágy tojás, utána két tojásból rántotta, s végül egy-egy tojás, salátának elkészítve. Mindehhez bor és kenyér - amennyi belénk fért.

Azt hiszem, még sohasem vacsoráztunk ilyen vidám hangulatban, és sohasem aludtunk ilyen jól.

Reggel Gondon ébresztett mindnyájunkat. Elhozta a két kutyáját, és mindenáron vadásznak akart öltözni, ami nem sikerült valami jól. Tizenöt hajtó, akiket előző nap értesített, a kapuban várt ránk.

Vadászembernél semeddig se tart a reggeli készülődés. Nagy tüzet raktunk, s minthogy - maradék híján - nem ehattuk meg a tegnapi vacsora maradékait, beértük fehér borba mártogatott kenyérdarabokkal.

Szerencsére Gondon rögtön arról kezdett beszélni, hogy útba kell ejtenünk az ő házát, ahol egy egész sült birka vár ránk, hidegen; azt magunkkal visszük, és az erdő mélyén, két hajtás között, egy óriási tűz mellett megesszük. E gondolatra még a legmogorvább arcokon is földerengett egy mosoly.

Negyedórával később már javában folyt a vadászat.

Nem történt az egész vadászaton semmi, amiről érdemes volna részletesen beszámolni, kivéve egy kis epizódot; erről is csak azért, mert ennek következtében számtalan fogadást kötöttek a Ferté-Vidame-i erdőben az odavaló vadőrök, és utódaim, a Párizsból jött vadászok.

Mi egy sorban álltunk föl, ahogy az már szokásos a hajtóvadászaton. Én olyan ponton foglaltam állást, ahol az országút szögben futott össze egy keskeny, de egyenes ösvénnyel.

Ha előrenéztem, végig beláthattam az ösvényt; az országút a hátam mögött, keresztben futott.

Tőlem jobbra Tony Johannot, balra Géniole helyezkedett el.

A hajtók a mi irányunkban hajtották a vadat. Márpedig minden üzőtt állat, mihelyt útra, s még inkább, mihelyt ösvényre akad, nem szívesen tér le róla, mert így jobban láthat, és még jobban futhat.

A hajtók elől menekülve, három őz csapott rá az ösvényre, s jött egyenest felém. Tony Johannot, onnan, ahol ő állt, nem bírta őket puskavégre kapni, viszont kézzel-lábbal figyelmeztetett, abban a hitben, hogy nem vettem észre az őzeket.

Észrevettem én őket, de akkor már fejembe vettem azt a meglehetősen vakmerő tervet, hogy két lövéssel mindhárom őzet leterítem.

Tony, aki nem tudta mire vélni várakozásomat, még izgatottabban igyekezett jelt adni.

Én azonban még mindig vártam; hadd jöjjenek minél közelebb.

Végre, tőlem körülbelül harminc lépésnyire, hirtelen mind a hárman megálltak, és fülelni kezdtek, a lehető legjobb elhelyezkedésben. Éppen a két nemes vonalú, hajlékony nyak kereszteződött előttem, mert az egyik jobbra, a másik pedig balra nézett; a harmadik valamivel hátrább állt, a kettő által eltakarva.

Leadtam egy lövést az első kettőre; abban a szempillantásban eldőltek.

A harmadik át akarta magát vetni az árkon, de az én második lövésem gyorsabb volt nála. Mégis ott maradtam az állásomban, s újra megtöltöttem a puskámat, mert nem akartam, hogy miattam leálljon a hajtás.

Jól is tettem. Egy perc múlva Gondon kapott lövésre egy őzet, és le is terítette.

Társaim, akik csak azt látták, hogy két lövésem után se mozdulok helyemről, szentül hitték, hogy elhibáztam mind a kettőt.

Géniole azonban, aki a bal oldalamon állt, és Tony, aki jobb kéz felől, törték a fejüket, mi lett az őzek sorsa.

A titkot a hajtók fejtették meg, amikor, tőlem harminc lépésnyire, mind a három őzet holtan megtalálták. Kettőt az ösvényen, ahol a lövés érte őket, a harmadikat a sarjerdőben, négy lépésnyire az ösvénytől.

Az este jöttével, amikor már sötétedett, még egy utolsó őz tűnt fel, de el is tűnt mindjárt egy erdei tisztásfélén.

A lenyugvó nap még egyszer kibontakozott a felhőkből, aztán pihenni tért bíborágyán; az idő azonban csak a látóhatár szélén javult valamicskét, mikörülöttünk változatlanul és sűrű pelyhekben hullott a hó.

Egyszerre csak, úgy tizenöt lépésnyire, előbukkant egy őz.

Már minden puskának le volt eresztve a kakasa; most fűgének kellett lenni!

Majdnem egyszerre dördült el a tíz-tizenkét lövés, de a füstben és villámfényekben hirtelen eltűnt az őz. A vadászok és a kutyák tüstént üzöbe vették... Még sohase láttam olyan pompásan megkomponált festményt, mint ezt a vázlatot, melyet a véletlen vetett oda. Boulanger valósággal megmámorosodott tőle! Neki még puskája se volt, s így minden figyelmét e látványnak szentelhette. Egész este azzal bajlódott, hogy leváolja a látottakat, de nem boldogult vele.

Zsákmányunk kilenc őzből és három nyúlból állt; ebből három őzet és két nyulat én terítettem le.

Este Gondonnál vacsoráztunk, ami a tegnapi vacsora után kitűnő búfelejtőnek bizonyult.

Másnap reggel elindultunk haza, és sötétedéskor meg is érkeztünk Párizsba, az óriási batáron, melynek tetejéről úgy lógtak az őzek, mint egy mészárszék falán.

Magamhoz kérttem Chevet-t, hogy megtárgyaljam vele nagyszabású árucsere üzletemet.

Óriási méretű halat akartam, három őz fejében. Chevet megígérte, hogy egy harminc fontos lazacot vagy egy ötven fontos tokot fogok kapni.

És soha nem látott nagyságú húspástétomot is akartam; föl kínáltam érte a negyedik őzet, és Chevet belement.

Azt akartam, hogy két őzet egészben sütvé adhassak asztalra; Chevet vállalta, hogy egészben megsütteti a két őzet.

Az utolsó őzet földaraboltuk, és mindegyik vadásztársam családja kapott belőle egy darabot.

A három nyúlból nyúlpástétom lett.

Amint önök is láthatják, a vadászat nemcsak élvezetet nyújtott, hanem megalapozta ünnepi vacsorámat is.

Óriási tüzet rakattam minden szobában. Gondoskodtam mindenféle ülőalkalmatosságról, a székektől a számolyokig, minden méretben. És vásároltam egy kétágú létrát is.

44.

További előkészületek a bálra. - Olaj- és vízfesték. - Az éjszakai munka hátrányai. - Hogy végezte el munkáját Delacroix. - Komoly férfiak. - La Fayette és Beauchene. - A jelmezek. - A beteg és a gyászhuszár. - A galopp.

Három nappal a bál előtt mindenki ott állt a helyén, és dolgozott.

Csak Delacroix nem mutatkozott. Már-már kiadták valaki másnak a részét, de én kezességet vállaltam érte.

Nem mindennapi látvány egy ilyen akadályverseny tíz nagynevű festő között. Mindegyik úgy tett, mintha nem érdekelné, mit művel a szomszédja, de a szeme sarkából figyelmesen követte a rajzszen, majd az ecset minden vonását. Nem akadt tíz között egy sem, aki különösebben ismerte volna a vízfestés technikáját, a legkevésbé a két Johannot, akik valójában csak kisméretű képek festésében, a rézmetszésben és a címkerajzolásban voltak járatosak. A leggyorsabban azok a festők találtak magukra, akik amúgy is a nagy vásznakhoz vonzódtak. A két Boulanger - többek között - úgy forgatta az ecsetet, mintha egész életében ezt csinálta volna. Jadin és Decamps munka közben fedezte fel, milyen finom árnyalatokra képes ez a szokatlan technika, és kijelentették, hogy ezentúl csak vízfestékekkel akarnak dolgozni. Ziegleren meglátszott, hogy érzéke van ehhez a technikához. Granville mást nem is használt, mint fehér és vörös krétát, valamint szenet, s e három színnel bámulatos hatásokat ért el.

Mindenki izgatottan várta Delacroix-t, akiről közmondásos volt, milyen gyorsan dolgozik.

Tulajdonképpen csak a két Johannot nem bírt lépést tartani a többiekkel; rájöttek, hogy csak akkor fognak idejére elkészülni, ha este sem hagyják abba a munkát.

Így aztán éjjel, amikor már mindenki kártyázott, diskurált, és fújta a füstöt, a két Johannot folytatta a nappali munkát. Még gratuláltak is egymásnak, mert a mesterséges fény egészen különleges tónusokat adott, s emellett előnyösnek látszott, hogy lámpafénynél fessenek, hiszen a képeiknek se nappali világításban, hanem ugyancsak lámpafénynél kell majd érvényesülniük.

De hogy kétségbeestek másnap, amikor napfénynél viszontlátták munkájukat! Kiderült, hogy a lámpa fényében a sárgát fehérnek nézték, a fehérét sárgának, a kékét zöldnek, a zöldet pedig kéknek... A két kép nem is képhez, hanem két óriási zöldborsós rántottához hasonlított.

Ez volt a helyzet, amikor megjelent az idősebb Cicéri.

Csak ránézett a két képre, s már tudta, hogy mi történt.

- Ejnye már! - kiáltotta. - Nálatok zöld az ég és kék a felhők? Annyi baj legyen!

Tény és való; a nagy szintévesztés eredményeképpen az égbolt volt a legkínosabb látvány.

S megfogta az ecsetet. Széles, biztos, hatalmas vonásokkal egy perc alatt átfestette az eget mindkét képen. Az egyikben az ég szelíd, nyugodt azúr-kékjén feltündöklött a dantei *Paradicsom* sugárzó verőfénye; a másikon nyomasztóbb és felhősebb lett az ég, túltöltve légköri elektromossággal. Szinte vártuk a villámot, mely kettéhasítja a vásznat.

A fiatal festők pedig, akik tegnap még órákig gondolkoztak, és jórészt csak tapogatózva haladtak előre, most egy pillanat alatt rájöttek a díszletfestés titkára.

Éjszakai munkára nem is gondolt senki. Az öreg Ciceri leckéje jóvoltából ettől kezdve hétmérföldes csizmával haladt a munka.

Delacroix pedig úgy kiment a fejünkből, mintha a világon se lett volna.

Én azonban a második nap estéjén átküldtem hozzá valakit, s megkérdeztem, nem feledkezett-e meg a másnapra szóló báli meghívásról. Visszaüzent, hogy ne izgassam magam, mert ő másnap ebédidőben nálam lesz.

Az utolsó napon mindenki korán reggel munkához látott, hiszen a feladat utolsó negyed-részeivel még majdnem mindenki adós maradt. Aztán elkészült Barye és Clément Boulanger. Louis Boulanger-nak legföljebb három-négy óra munkája volt hátra. Decamps már az utolsó simításokat végezte a *Két Debureau-n*, Jadin a pipacsain és búzavirágjain, Granville pedig az ajtódíszein, amikor Delacroix, ígéretéhez híven, megjelent.

- Nos, uraim? - kérdezte. - Hol tartanak?

- Tessék, nézze meg - biztatták a festők, és félreálltak, hogy megnézhesse műveiket.

- Most látom, hogy önök miniatűröket festettek ide... Miért nem szóltak előbb? Egy hónappal ezelőtt hozzáláttam volna!

Aztán körbejárt a négy szobán, meg-megállt mindegyik falmező előtt, s e varázslatos ember mindenütt megtalálta a módját, hogy néhány kedves szót mondhasson festőtársainak.

Amikor ebédeltünk, ő is leült ebédelni.

Ebéd után fölkelt és körülnézett.

- Nos? - kérdezte, az üres falmezőt nézegetve.

- Nincs semmi baj - mondtam neki. - Ezen a helyen az *Átkelés a Vörös-tengeren* látható. A tenger visszahúzódott, a zsidók már átkeltek, az egyiptomiak pedig még nem érkeztek meg.

- Ide valami más kívánczik... Milyen mázsolmányt rendelt ide?

- Hát nem emlékszik? Rodrigo királyt, a csata után.

- Ez a szíve vágya? - kérdezte Delacroix.

- Ez.

- Ha félig elkészülök vele, akkor békén hagy?

- Megígérem.

- Hát akkor rajta!

Delacroix elővett egy darab rajzolászenet. De ne higgyék, hogy előbb levetkőzött! Még csak munkaruhát vagy köpenyt se húzott; fent hagyta a kezelőjét, még csak az ujját se tűrte föl; úgy, ahogy volt, abban a testhezálló kiskabátban, húzott három vagy négy vonást, és ott volt a ló, egy ötödiket, egy hatodikat, s már rajta ült a lovas, a hetedikkel és a nyolcadikkal odavarázsolta köréje a tájat, beleértve a holttesteket, a haldoklókat és a menekülőket - s már készen állt a vázlat, melyből persze rajta kívül senki se értett semmit. Delacroix-nak nem kellett több; fölvette az ecsetet, és festeni kezdett.

Mi, akik néztük, csak azt láttuk, hogy egy szempillantás alatt mintha kettéhasadt volna a vászon, s a festő keze nyomán egyszerre ott termett egy vérző ló, sebekkel borítva, félig összeroskadva lovasa alatt, aki éppúgy vérzett, és éppúgy csupa seb volt, mint a lova, s már saját lándzsájába csimpaszkodott, mert ereje vesztetten a kengyelben se bírt megállni. Körülötte,

előtte és mögötte halottak sokasága; sebesültek, akiknek útját vércsík jelezte a folyóig, melynek vizéből egy kortyot iparkodtak inni odább, ameddig ellátott a szem, a végtelenbe nyúló iszonyatos, ádáz csatatér, s az egész táj fölött, a vér párájától beszűkült horizonton, a napkorong, mint egy izzó pajzs a kovácstűzhelyen, bukott le az égbolton, melynek kékje, minél távolabb, annál jobban csapott át egy immár csak sejthető zöld tónusba, s ezen néhány felhő úszott át, oly finoman rózsálló színezetben, mint az ibisz pihéi.

Lenyűgöző látvány volt! A festők csakhamar mind ott csoportosultak mesterük körül, és saját munkájukat félbehagyva, irigység és féltékenység nélkül ünnepelték az új Rubenst, akinél a tervezés és a kivitelezés egyetlen rögtönzésbe olvadt össze.

Az egész munka nem tartott két-három óránál tovább.

Jól befűttem, s így délután ötre minden megszáradt; a padokat most már bátran a falhoz állíthattuk.

A bál óriási port vert föl. Úgyszólván Párizs minden művészt meghívtam; ha megfélemlítettem valakiről, az sietett levelet írni, és felfrissíteni memóriámat. Jó néhány hölgy, a legfelső körökből, ugyanígy járt el; ők azonban azt kérték, hogy álarcosan jelenhessenek meg. Ezt a kívánságot sértőnek éreztem a többi meghívott asszonnyal szemben s én áthárítottam azokra, akik elkövezték. Nem álarcosbált rendeztem, hanem jelmezes mulatságot, erre azonban a legszigorúbb utasításokat adtam, sőt, bérbe vettem két tucat jelmezt is, abból a célból, hogyha akad néhány álnok vendég, aki anélkül próbálna bejutni, rendelkezésére álljanak.

Este hétkor megjelent Chevet, és elhozta az ötvenfontos lazacot, egy egészben sült őzet, akkor ezüsttálcán, hogy azt csak Gargantua étkezéséből kölcsönözhetné, egy óriási terjedelmű pástétomot, és minden egyebet, ami a vacsorához kellett. Háromszáz üveg bordeaux-i vörös bor állt szobahőmérsékleten, háromszáz üveg burgundit behűttem, ötszáz üveg pezsgőt pedig jégre tettem.

A Nemzeti Könyvtárban fölfedeztem egy kis könyvet Tizian öccsének metszeteivel; ezek közt találtam egy elragadó jelmezt 1525-ből. Egyenletes hosszúra vágott, vállig omló haj, aranygyűrűvel összefogva, tengerzöld, testhezálló kabát, aranyszálakkal átszőve, és elől, az ing mellrészén, aranyfonallal összefűzve. Ugyanígy fonál fogta össze vállban és csípőben is. Hozzá kétszínű, fehérvörös pantalló, és I. Ferenc korára emlékeztető, arannyal beszegett fekete bársonytopán.

A háziasszony, egy kék szemű, fekete hajú, tündöklő szépség, uszályos bársonyruhát viselt, fölmerévített gallérral, ugyanolyan fekete kalapot, fekete tolldísszel, mint Hélène Fourment, Rubens második felesége.

Két zenekart szerződtettem, mindegyik lakásba egyet, azzal a céllal, hogy a megbeszélt időpontban mindkettő ugyanazt a dalt játssza. Így aztán vendégeim öt szobán keresztül járhatták a galoppot, sőt, kitáncolhattak az összekötő folyosóra is.

Aki ezen az öt szobán éjfélkor végigtekintett, annak csodálatos látványban volt része. Leszámitva néhány férfit, aki „komoly embernek” szereti nevezni magát, a többiek betartották a programot, és jelmezt viseltek; de még a „komoly” emberek is hiába hozakodtak elő tekintélyükkel, ha tetszett, ha nem, átöltöztették őket, méghozzá a legémelygősebb színű jelmezekbe. Véron, aki komoly ember létére is jó kedélyű volt, kénytelen volt rózsaszínű dominót ölteni; Buloz, egy másik komoly, de a komorak közül, égszínkép dominóban díszleghetett. Odilon Barrot-nak, aki nem is komoly, hanem fenséges férfúnak számított, kettős címére való tekintettel - mint ügyvédnek és mint képviselőnek - megengedték, hogy a feketét öltse föl, s végül La Fayette, ez a nemes lelkű, udvarias és elegáns aggastyán, aki

mosolyogva nézte a fiatalság bolondos kavargását, egy szó ellenvetés nélkül öltötte föl a velencei jelmezt.

Volt egy pillanat, amikor Beauchêne odaült mellé, és mindenki észrevette e két ember furcsa ellentétét. Beauchêne vendée-i jelmezt viselt, a maga hamisítatlan egyszerűségében; breton mellényt, rövid nadrágot, zsebkendőbe tekert sapkát a fején, lábszárvédőt a lábán, vérző szívet a mellén, s angol karabélyt a kezében.

A Bourbonok idősebb ágának uralma alatt Beauchêneről azt mondogatták, hogy túl liberális, semhogy királpárti lehessen; az ifjabb ág uralma alatt viszont azt vetették szemére, hogy túl királpárti, hogysé liberális lehessen.

Amiért is La Fayette tábornok, amikor megismerte, a legkedvesebben rámosolygott, és azt mondta:

- Kedves Beauchêne úr, árulja el nekem, minek köszönheti azt a rendkívüli megtiszteltetést, hogy ennyi ember közül egyedül önnek nem kell jelmezt viselnie?

Egy negyedóra múlva mindketten egy kis asztalnál ültek és *écarté*-t játszottak. Beauchêne az 1789-es és 1830-as republikánus ellen, olyan aranyakkal, melyek V. Henrik képét viselték.

A báli forgatag ekkor már valóban festői látvány volt.

Mars művész, Joanny, Michelot, Menjaud, Firmin és Leverd azt a jelmezt viselték, amit a *III. Henrik*-ben - tehát a Valois-udvar teljes létszámban jelen volt... A Molière-darabok nagyszájú, és a Marivaux-vígjátékok jókedvű szubrettje, Dupont kisasszony pásztorlánynak öltözött, s mintha egy Boucher-képből lépett volna ki. George egy nettunói parasztlány jelmezében olyan tündöklően szép volt, mint legszebb napjaiban, Paradolné asszony Ausztriai Annának, Rose Dupuis Lady Rochesternek öltözött... Noblet volt a Téboldy, Javurek az Odaliszk... Adèle Alphonse, aki, ha jól emlékszem, akkor érkezett Szentpétervárról, s ez volt első bálja, görög lánykának öltözött; Léontine Fay pedig albán kosztümöt viselt. Rebekka jelmezében Falconra, e szép zsidóasszonyra ismertem; egy udvari papban Nourrit-ra, Dubarry asszonyban Déjazet-ra, egy holland tengerészben Monrose-ra, egy örmény férfiban Volnysra, s Didier-ben Bocage-ra... Allan, akiről mindenki tudta, hogy ugyanolyan „komoly embernek” szerette magát nevezni, mint Buloz és Véron, fekete pantallóban és fehér nyakkendő fekete frakkban jött a bálra; itt azonban erre az öltözékre, mely remekül illett egy ifjú kiválósághoz, könyörtelenül ráhúztak egy spenótzöld dominót.

Rossini, akinek népszerűsége La Fayette-ével vetekedett, Figarónak öltözött. IX. Károly királyi kosztümjében Moyne-ra ismerhettünk... A mi szegény jó Moyne-unkra, aki csupa tehetség volt, de így is örökké éhezett, s a végén öngyilkos lett, abban a reményben, hogy a halála révén talán kiutálnak egy kis nyugdíjat az özvegyének. Az a bengáliai tigris ott Barye, az az andalúz férfi: Etxe, az a pólyás csecsemő Adam, a bűvész: Pichot, a török: Alphonse Royer, Charles Lenormant az a szmirnai férfi, s az algéri török helytartó: Considérant. Orosz ruhában jött Paul de Musset, Alfred de Musset pedig paprikajancsinak öltözött.

Eugène Sue, a hatodik „komoly ember”, pisztáciazöld dominóban volt látható, Paul Lacroix asztrológusnak, Petrus Borel pedig, aki a Lycanthrope nevet vette föl, „ifjú Franciaországnak” öltözött. Aztán ott volt Bard, társam a soissons-i expedícióban, mint Dürer korabeli apród, Francisque Michel mint koldus, Paul Foucher mint gyalogos az Őrültek Körmenetéből, Eugène Duverger mint Van Dyck, Ladvocat mint II. Henrik, Fournier mint matróz, Giraud mint közkatona a XI. századból, Tony Johannot mint Sire de Giac, Alfred Johannot mint az ifjú XI. Lajos, Menut mint VII. Károly apródja, Louis Boulanger mint János király udvaronca, Nanteuil mint hősködő katona a XVI. századból, Gaindron mint örült, Boisselot mint fiatal

főúr XII. Lajos udvarából, Châtillon mint Sentinelli, Ziegler mint Cinq-Mars, Clément Boulanger mint nápolyi földműves, Roqueplan mint mexikói katonatiszt, Grenier mint tengerész, Robert Fleury mint kínai, Delacroix mint Dante, Henriquel Dupont mint Ariosto, Chenavard mint Tizian, és Frédérick Lemaître mint Robert Macaire, flitteres ruhában.

Az est folyamán sok mulatságos eset játszódott le, s még fokozta a társaság jókedvét.

Tissot-nak például, az akadémikusnak, az jutott eszébe, hogy betegnek öltözzék. De abban a percben, amikor betette a lábát, nyomába szegődött a gyászhuszárnak öltözött Jadin, aki egy pillanattal őutána érkezett. Nem is tágitott mellőle, gyászfátyolos kalapjával, komor arccal követte teremről teremre, mindig szorosan a sarkában lépkedve, de mondani csak annyit mondott:

- Várlak! Várlak!

Az akadémikus egy ideig állta a sarat, egy félóra múlva azonban hirtelen eltávozott.

Volt úgy, hogy hétszázra emelkedett a vendégeim száma.

Háromkor kezdődött a vacsora. A szomszédos üres lakásból két szobát ebédlőnek rendeztünk be.

S akár hiszik, akár nem: mindenkinek jutott elegendő étel és ital!

Vacsora után pedig folytatódott - jobban mondva: kezdődött - a bál.

Reggel kilenckor, élünkön a zenekarral, lementünk a lépcsőn, s lent, a Trois-Frères utcában, elkezdődött a felvonulás, a táncos galopp. A sor eleje, a zenekar, már a bulváron járt, amikor a menet vége elindult a ház előtti térről...

Azóta sokszor eszembe jutott, hogy milyen jó is volna még egy bált rendezni. De azt is tudom, hogy ilyent úgysem rendezhetek még egyszer.

Utószó

1851-ben, öt nappal a december 2-i államcsíny után, Dumas Brüsszelbe menekült. Néhány nap múlva megérkezett Victor Hugo is, majd Arago, Charras ezredes, Hetzel, a kiadó, és sokan mások. Ők „valódi” menekültek voltak, Dumas-t pedig egyik életrajzírója szellemesen és találóan „amatőr emigránsnak” nevezte, mert nem annyira a politikai üldöztetés, mint inkább hitelezői elől távozott Belgiumba. Nagy vállalkozása, a Történelmi Színház, megbukott; a csőd következtében az építkezési költségek tizedrészéért kényszerült elkótyavetyélni palotáját, a legendás Monte Cristo-kastélyt. A brüsszeli „emigrációban” emberfeletti munkát végzett. Itt írta meg az *Ange Pitou*-t, a *Charny grófné*-t, az *Isaac Laquedem*-et, és zömében e két év alatt készült el az *Emlékeim* első tizenöt kötete.

E példátlan munkabírás jóvoltából - és élelmes titkárja segítségével - sikerült egyezsége jutnia hitelezőivel. 1853-ban végleg visszatérhetett Párizsba, ahol *A testőr* címen önálló irodalmi lapot indított. Az *Emlékeim* addig a *La Piesse* című lapban jelent meg folytatásokban, közlésüket ettől fogva *A testőr* vette át.

Dumas, a szerkesztő, a lap első számában párbeszédese formában adja meg a lap „művészi programját”.

- „Miért alapít önálló lapot?

- Több okom van rá.

- Melyek azok?

- Először is meguntam, hogy ellenfeleim ügyes támadásaitól a barátaim ügyetlenül védelmezzenek. Másodszor, mert *Emlékeim*-ből még vagy negyven-ötven kötetet szeretnék közzétenni, s e negyven-ötven kötet, minél jobban közeledem korunkhoz, annál kompromittáltabb anyagot tartalmaz. Azt akarom, hogy én viselhessem érte a felelősséget, nemcsak mint író, hanem mint kiadó is.”

E jóslatban persze volt egy kis dumas-i túlzás, de azért *A testőr* hasábjain az író csaknem két évig folytatólagosan közölte önéletrajzának második sorozatát, s ha nem is negyven-ötven, de tizenkilenc kötet mégiscsak lett belőle. A két önéletrajzi sorozatot Michel Lévy 1863-ban újra kiadta, első ízben együtt, tíz, egyenként 3-400 oldalas kötetben. Ezt a kiadványt még Dumas nézte át, s ez jelent meg később is több ízben, hol teljes egészében, hol pedig szemelvényes válogatás formájában.

„Emlékezéseim - írta e művéről Dumas - nem igazi emlékiratok. Olyan az egész, mint egy óriási és végtelen beszélgetés.”

Ami igaz, ha az elbeszélés könnyed hangját, közvetlen báját, szeszélyesen szétdobált szerkezetét tekintjük. Csakhogy ez a vérbeli mesemondó nem is tudott volna „csak úgy” beszélgetni. Abban is (mert még sok másban) hasonlított Jókaihoz, hogy minden táj, melyen végigutazott, mindjárt háttérül szolgált egy regényének, minden, ami vele történt, automatikusan cselekménnyé vált, mindenkit, akire ránézett, első pillantásával irodalmi hősnek látott. Ezért aztán regényeiben is megőrzött valamit a beszélgetésből, beszélgetéseiben pedig mindig van valami a regényeiből vagy a színdarabjaiból.

Így az *Emlékeim*, habár sok bennük a történelem, mégsem kortörténet, s bármennyi szó esik bennük írókról, színházról és színdarabokról, nem irodalomtörténet. „A mesélés életszükségletem - mondta egyszer. - S mihelyt mesélek, kitalálok.” Egyik legalaposabb ismerője és

ismertetője, Hippolyte Parigot, így jellemezte *A három testőr* íróját: „Dumas nem a világegyetemet tükrözi, hanem önmagát vetíti a világegyetemre.”

Az a Dumas, aki önmagát a világegyetemre vetíti, ízig-vérig romantikus alkat, ami így is illik a francia romantika egyik úttörőjéhez. Élete csupa esemény, csupa váratlan fordulat; s ha az élet esetleg adós maradna velük, ő maga indul a kalandok elébe. (Lásd a soissons-i katonai lőszerraktár korántsem veszélytelen „elrablását”.) Mindig tenni vágyik, s lehetőleg jót tenni; mindenkit ismer, és mindenkin segíteni akar. Tele van hittel, lelkesedéssel, ember- és élet-szeretettel. Az a személyes varázs, mely az *Emlékeim* lapjairól rabul ejt bennünket, nyilván ugyanilyen erővel áradt belőle magából is. Amerre megfordult, felpozícionálta az embereket, s jó emléket, gyakran egész legendákat hagyott maga után.

Legendák övezik magyarországi tartózkodását is. Biztos tudomásunk szerint csak egyszer járt nálunk, 1865-ben, amikor majdnem egy hónapot tölt Pesten. Magyar ruhát varrat magának, abban tartja felolvasóestjét a Vigadóban, ahol lelkesedésében „magyar Homérosznak” nevezi Petőfit... Ezek a bizonyítható tények; a szájhagyomány azonban tudni véli, hogy Dumas máskor is járt itt, mégpedig évtizedekkel a Vigadó-beli est előtt. Állítólag sokáig tartózkodott Abonyban, Berg báró kastélyában, s a lobbanó lelkű író látogatása nem múlt el nyom nélkül. Egy kisfiú maradt itt utána, aki azonban nem Dumas nevét viselte, mert férjes asszony volt az édesanyja. A családnak mind az ideig nem volt fiúörököse, így aztán a férj a magáénak ismerte el a francia író gyermekét.

Ezek a tények már nem bizonyíthatók, de aki elolvasta az *Emlékeim*-et, minden bizonnyal belátja majd, hogy Dumas-val nagyon könnyen akár meg is eshetett volna ez a történet.

Az *Emlékeim* Dumas születésével (1802) kezdődik, és 1833-ig tart, s bár szó esik Dumas apjáról, tehát az író születését megelőző eseményekről, s néhol beleszövődnek az elbeszélésbe 1833-nál későbbi epizódok is, a könyv lényegében Dumas gyermek- és ifjúkoráról, első barátairól, első szerelmeiről, első irodalmi sikereiről, a romantika kezdő éveiről és az 1830-as forradalomról szól.

Az olvasó azonban alkalmasint Dumas életének második feléről is szívesen megtudna valamit. Gilbert Sigaux kitűnő kronológiáját figyelembe véve, közöljük tehát a főbb események felsorolását, az *Emlékeim* befejezésétől az író haláláig.

1834

A *Catherine Howard* bemutatója. Dumas sajtóvitába keveredik Frédéric Gaillardet-val, egykori társszerzőjével (*A nesle-i torony*-t írták együtt), majd párbajt vív vele. Két festővel, Jadinnel és Amaury Duvallal beutazza Dél-Franciaországot.

1835

Dumas a kedvesével, Ida Ferrier színésznővel és Jadinnel Olaszországba utazik. Megjelenik egy novelláskötete, *Souvenirs d'Antony* címen (*Antony emlékezései*).

1836

A *Don Juan de Marana* és a *Kean* bemutatója.

1837

Bemutatják Dumas és Gérard de Nerval közös vígoperáját, a *Piquilló*-t. Dumas ötfelvonásos tragédiája, a *Caligula* is színpadra kerül.

1838

Dumas Ida Ferrier-vel és Gérard de Nervallal együtt bejárja Németországot. Elveszti édesanyját.

1839

Ebben az évben Dumas egy darabbal (*Mademoiselle de Belle-Isle - Belle-Isle kisasszony*) és két regénnyel (*Acté* és *La comtesse de Salisbury - Salisbury grófnő*) lép a nyilvánosság elé.

1840

Dumas - akinek ez évben is három kötete jelenik meg - feleségül veszi Ida Ferrier-t. Firenzében települnek le, rövid megszakításokkal ott élnek 1842-ig.

1841

Bemutatják Dumas egyik legsikerültebb vígjátékát. (*Un mariage sous Louis XV. - Házasság XV. Lajos alatt.*) Megjelenik az *Excursion sur le bords du Rhin* (Kirándulás a Rajnán) és az *Une année à Florence* (Egy év Firenzében).

1842

A *Lorenzino* bemutatója. Az író, Napóleon herceg társaságában, meglátogatja Elba szigetét, Korzikát és Monte Cristo szigetét.

1843

Dumas Saint Germainbe költözik, ahol a Medici-villát bérlí. Két könyve jelenik meg, három darabját mutatják be, köztük *Les Demoiselles de Saint-Cyr* (A Saint-Cyr-i kisasszonyok).

1844

Megjelenik *A három testőr*, s Dumas közölni kezdi a *Gróf Monte Cristo*-t. Elválí feleségétől, aki Olaszországba költözik, ő pedig Saint Germain közelében megveszi azt a birtokot, amelyen utóbb felépíti a Monte Cristo-kastélyt.

1845

Megjelenik a *Húsz év múlva* és a *La Reine Margot* (Margot királyné). Színpadon is bemutatják *A három testőr*-t.

1846

Dumas, akinek három regénye jelenik meg, hozzákezd a Történelmi Színház alapításához, ősszel beutazza Spanyolországot és Észak-Afrikát.

1847

A *La Reine Margot* színpadi változatával ünnepélyesen megnyitják a Történelmi Színházat. Ez év nyarán avatják föl a Monte Cristo-kastélyt is.

1848

Folytatásokban megjelenik a *Bragelonne vicomte*; a közlés 1850-ig tart. Dumas föllép képviselőnek, de nem választják meg. A Történelmi Színháznak nincs sikere.

1849

Megjelenik *A királyné nyakéke*. A *három testőr* első részének drámai változatát bemutatják.

1850

Három színdarab-bemutató. Hosszú küszködés után megbukik a Történelmi Színház.

1851

A *Barrière de Clichy* bemutatója. December 7-én Dumas Brüsszelbe menekül, s ott él két esztendeig. A *Presse* című lap közölni kezdi az *Emlékeim* első részleteit.

1852

Brüsszelben az író egyszerre dolgozik visszaemlékezésein és több regényén; közben Párizsban elárverezik bútorait. A Jersey szigetére induló Victor Hugot elkíséri Anvers-ig.

1853

Megjelenik az *Ange Pitou* és a *La comtesse de Charny* (*Charny grófné*). Párizsba visszatérve, Dumas kiadásában megjelenik a *testőr* c. esti lap, melyben az író négy évig közli emlékezéseit.

1854

Egyszerre több regénye jelenik meg: kiadják az *Emlékeim*-et is, könyv alakban.

1855

A *testőr* hasábjain *Emlékeim 1830-tól 1842-ig* címen közli Dumas az emlékiratait. (Ezek azonban 1833-ban megszakadnak.)

1856

Az *Orestes* c. ötfelvonásos tragédia színpadi bemutatója. Négy prózai mű is megjelenik, köztük a *Henri IV.* és a *Louis XIII.*

1857

Angliai utazás. Az *Invitation à la Valse (Felhívás keringőre)* című vígjáték bemutatója. *Monte Cristo* címen hetilapot indít Dumas.

1858

Oroszországi utazás.

1859

Genovában meghal Ida Ferrier. Dumas visszatér Oroszországból. Két prózai műve jelenik meg.

1860

Dumas Olaszországba utazik, s ott megírja *Garibaldi emlékiratai*-t. A tavaszt Genovában, az őszt Nápolyban tölti kedvesével, Émilie Cordier-val, a húszéves színésznővel, akitől decemberben leánya születik. Garibaldival együtt szerkeszti a *l'Indépendante* című olasz-francia újságot.

1861

Még mindig Olaszországban. Megjelennek a *Les Garibaldiens (A garibaldisták)* és a *Bric à Brac* című prózai kötetei, Párizsban pedig két darabját játsszák: *A Bastille foglyá*-t és a *Vicomte de Bragelonne* című regényből színpadra írt drámáját.

1862

Megjelenik a *Bourbons de Naples (A Bourbonok Nápolyban)*. Egy új - nagyon rövid életű - folyóiratot is kiad Dumas, *Monte Cristo* címen.

1863

Még olaszországi tartózkodása alatt két könyve jelenik meg, köztük a *La Dame de Volupté (A kéjhölgy)*.

1864

Dumas visszatér Párizsba, szakít Émilie Cordier-val, beleszeret Fanny Gordosa olasz énekesnőbe, de kapcsolatuk hamar véget ér. A Gaîté színházban bemutatják a *Les Mohicans de Paris*-t (*Párizsi mohikánok*). Ebben az évben írja egyik legjobb regényét, a *La San-Felice*-t (*Luisa San Felice*).

1865

Megjelenik az *Impressions de voyage en Russie (Oroszországi útiélmények)*. Dumas újabb utazásokat tesz.

1866

Utazás Olasz- és Németországba. Feltámasztja *A testőr*-t, de a lap egy évig sem él.

1867

Megjelenik a *Les Blancs et les Bleus (Fehérek és Kékek)*, valamint a *La Terreur Prussienne (Porosz rémuralom)*. Egy új szerelem kezdődik; új kedvese Adah Menken színésznő.

1868

Két prózai mű, s egy új folyóirat jelenik meg (*Le Dartagnan*) Dumas szerkesztésében. Vidéken tart előadásokat. Meghal Adah Menken, valamint Catherine Labay, az ifjabb Alexandre Dumas édesanyja.

1869

Dumas egy *Szakácsi művészeti lexikon*-on dolgozik, de művét már nem tudja befejezni.

1870

Az író vidékre költözik, s fia házában telepszik le. A hadüzenet után is ott marad.

December ötödikén meghal Alexandre Dumas.

Örkény István

Jegyzetek

Abélaid Pierre (1079-1142) - francia filozófus és teológus. Legendás a szerelme Héloïse iránt. *Fulbert kanonok* - Héloïse nagybátyja. Tönkretette unokahúgát, s Abélard-t megcsonkította.

Abenceragók - mór törzs tagjai, a XV. században nagy hatalommal rendelkeztek Granadában.

Adam, Adolphe (1803-1856) - zeneszerző és kritikus, számos vígopera komponistája. *Gisèle* című balettjét ma is játsszák világszerte.

angoulême-i herceg (1775-1844) - a Capet család sarja, X. Károly elsőszülött fia.

apai örökségem - id. Cavaignac, Jean Baptiste (1763-1829) a konvent tagja, a köztársaság hadsereg-felügyelője volt.

Arago, Étienne (1802-1892) - francia irodalmár és politikus, 1859-ben Párizs polgármestere.

Arion - görög költő és zenész az i. e. VII. században. A legenda szerint kalózok a tengerbe vetették, de a dalaitól elbűvölt delfinek megmentették.

Ariosto, Lodovico (1474-1533) - olasz költő. Leghíresebb költeménye az *Őrjöngő Lóránt* című eposz. Vigjátékokat is írt.

Arnault, Antoine-Vincent (1766-1834) - költő és író. Fia, Émilien-Lucien (1787-1863) - tragédiákat írt. Számos darabjában Talma alakította a főszerepet.

Artois grófja (1757-1836) - XV. Lajos unokája. A francia forradalom elől emigrált, később X. Károly néven lépett trónra. Az ő uralma váltotta ki 1830-ban a forradalmat.

Audry de Puyraveau, Pierre-François (1783-1852) - nagyiparos és politikus, az 1830-as forradalom egyik szervezője.

Augereau, Pierre (1751-1816) - Franciaország marsallja és pairje, később Castiglione hercege. Kitűnt a köztársaság és a császárság hadjárataiban.

Ausztriai Anna (1601-1666) - spanyol infánsnő, III. Fülöp lánya, XIII. Lajos felesége.

az auteuil-i költő - Auteuil Párizs külvárosa volt. Szívesen tartózkodott itt Boileau, Molière és La Fontaine. Dumas ez utóbbit idézi.

Baour-Lormian, Pierre (1770-1854) - költő, akadémikus; Ossian francia fordítója.

idősebb Baptiste, Joseph-François Anselme - híres színészcsalád megalapítója a XVIII. században.

Baron (1653-1729) - híres komikus Molière színtársulatában.

Borrot, Odillon (1791-1873) - a júliusi forradalom egyik előkészítője, a júliusi monarchia alatt polgári ellenzéki képviselő, 1848-ban miniszterelnök.

Bart, Jean (1650-1702) - híres kalóz, aki később XVI. Lajos kapitányaként számos tengeri csatában szerzett dicsőséget.

Barye. Antoine-Louis (1796-1875) - festő és szobrász. Hírét főleg állat-szobrainak köszönheti.

Beauchêne, Charles-Cassiodore (1787-1863) - liberális monarchista politikus.

Béjart, Armande (1642-1700) - színésznő, Molière felesége.

Bellune herceg, azaz Perrin, Victor (1766-1841) - marsall. Kitűnt a marengói csatában, részt vett a spanyolországi hadjáratban.

Bertin, Antoine (1752-1790) - költő és újságíró.

Bilboquet - bohócfigura; vásári cirkusz-igazgató, aki nem válogat az eszközökben, hogy célját elérje.

Bixio, Jacques-Alexandre (1808-1865) - orvos, agronómus és politikus.

Blanc, Louis (1811-1882) - kispolgári szocialista teoretikus, politikus és történetíró. 1848-ban tagja az ideiglenes kormánynak.

Blücher, Gebhard Leberecht von (1742-1819) - porosz tábornok; Napóleon megverte Lignynél (1815); Waterloonál Wellington-nal együtt ő mérte a döntő csapást a francia seregére.

Bocage, Pierre (1797-1863) - színész, a romantika jeles úttörője.

Boisselot, Xavier (1811-1893) - római nagydíjas zeneszerző; főleg operákat írt.

Borel, Petrus (1809-1859) - író. Különös légkörű, fantasztikus meséit a szürrealisták újra felfedezték.

Bossuet, Jacques-Bénigne (1627-1704) - francia író, tudatos stílusművész.

Boucher, François (1703-1770) - festő; dekoratív jellegű, bájos pásztori idilleket és mitológiai tárgyú képeket festett.

Bouilly, Jean-Nicolas (1763-1842) - drámaíró, Mirabeau barátja, egy ideig ő tölti be a közvádoló szerepét.

Boulanger, Louis (1806-1867) - festő és litográfus, megfestette többek között Hugo, Balzac és Dumas arcképét is.

Bourrienne, Louis-Antoine Fauvelot de (1769-1834) - katonatiszt; együtt volt Napóleonnal Olaszországban és Egyiptomban. Értékesek *Emlékiratai*.

Brazier, Nicolas (1783-1845) - sanzonszerző. A direktórium idején közéleti szerepet játszott.

Briszeisz - görög mondai alak, Akhilleusz rabnője, akit Agamemnon elvett magának; Akhilleusz ezért megdühödött, visszavonult sátrába s ezáltal gyengült a Tróját ostromló görög hadak ereje. A történet Homérosz *Iliász*-ának kiinduló epizódja.

Brune, Guillaume (1763-1815) - marsall. Napóleon hollandiai és olaszországi hadjárata során tűnt ki. A Bourbon-terror idején megölték.

Buloz, François (1814-1877) - újságíró, a *Revue des deux Mondes* alapítója.

Cambacères, Jean-Jacques, herceg (1753-1824) - jogász és államférfi, második konzul. A Napóleon-féle *Polgári Törvénykönyv* egyik alkotója.

carbonarók - titkos politikai társaság. Olaszországban alakult a XIX. század elején, majd áttért Franciaországba is. Liberális eszméik győzelemre juttatásáért a húszas évek elején összeesküvést szöttek.

Cassagnac, Bernard-Adolphe Granier de (1806-1880) - újságíró és politikus, szélsőséges monarchista.

Cavaignac, Godefroy (1801-1845) - X. Károly és Lajos Fülöp alatt a demokrata párt egyik vezetője.

Châtillon, Auguste de (1813-1881) - festő és szobrász. Csaknem valamennyi romantikus író portréját elkészítette.

Chenavard, Paul-Joseph (1808-1895) - festő, allegorikus képeket készített.

Chénier, Marie-Joseph (1764-1811) - költő és drámaíró. A híres költő: André Chénier fivére.

Ciceri, Pierre-Luc Charles (1782-1868) - festő. Fantasztikus akvarellekkel kezdte pályafutását, később az Operának készített díszleteket. Fia, Eugène (1813-1890) szintén az Operának dolgozott, de tájképeiért is értékelik.

Cinq-Mars - Alfred de Vigny történelmi regényének címe. Cinq-Mars maga XIII. Lajos kegyence, akit Richelieu bíboros az ellene szőtt összeesküvés miatt kivégeztetett.

Collé, Charles (1709-1783) - dal- és vígjátékszerző.

Comte, Joseph-Achille (1802-1866) - természettudós, anatómus és fiziológus.

Comus, Nicolas-Philippe Ledru (1731-1807) - fizikus és bűvész.

Conciergerie - híres régi börtön Párizsban.

Considérant, Prosper-Victor (1808-1893) - kispolgári szocialista politikus.

Constant de Rebecque, Benjamin (1767-1830) - politikus és író. A restauráció alatt a liberális párt egyik vezéralakja. *Adolphe* című regénye a lélekelemző irodalom remeke.

Conti, Louis-François, herceg (1717-1776) - francia politikus XV. Lajos uralkodása idején.

Cook, James, kapitány (1728-1779) - angol hajós. Óceánia szigetvilágára három expedíciót vezetett. A Barátság szigetén az első alkalommal járt.

Corvisart, Jean (1721-1821) - Napóleon orvosa.

Cujas, Jacques (1520-1590) - híres francia jogtudós.

Dagobert - frank királyok neve a VII. és VIII. században.

David, Louis (1748-1825) - neoklasszikus festő, Napóleon nagyra becsülte.

Debureau, Gaspard (1796-1846) és fia, Charles (1829-1873) - híres mimusjátékosok.

Decamps, Alexandre-Gabriel (1803-1860) - keleti tárgyú, romantikus képek festője.

december 2. - 1851-ben Louis-Napóleon Bonaparte, aki ekkor köztársasági elnök volt, államcsínyt hajtott végre, feloszlatta a nemzetgyűlést, elfojtotta az ellenállást s egy évvel később visszaállította a császárságot.

Déjazet, Virginie (1797-1875) - korábban jónevű komika.

Delacroix, Eugène (1798-1863) - festő, a romantikus iskola egyik legjelentősebb képviselője. Bátor újíto, a színhatások mestere.

Delavigne, Casimir (1793-1843) - költő; klasszikus stílusú tragédiákat is írt.

Demoustiers, Charles-Albert (1860-1901) - irodalmár.

Dermoncourt, Paul-Ferdinand Stanislas (1771-1847) - Alexandre Dumas tábornok harcostársa a svájci, olaszországi és egyiptomi hadjáratban.

Désaugiers, Marc-Antoine (1772-1827) - sanzonszerző és bohózatíró.

Despiéaux, Louise Allan (1810-1856) - színésznő, Musset darabjaiban játszott.

Didier - az utolsó lombard király. Nagy Károly 774-ben legyőzte.

Dido - türoszi királylány, Karthágó alapítója.

Dillon, Théobald (1745-1795) - ír származású francia tábornok, a lyoni forradalmi helyőrség parancsnoka.

Don Juan és Dimanche úr jelenete - Molière *Don Juan*-jából. Dimanche úr, a tisztos kereskedő, be akarja hajtani Don Juanon adósságát, de az szép szavakkal fizeti ki. Átvitt értelemben: szertartásos ravaszkodás.

Dorvalné, Marie (1798-1849) - híres színésznő; romantikus hősnőket alakított. Alfred de Vigny szerelme.

Drouet d'Erlon, Jean-Baptiste (1773-1844) - marsall, Algéria főkormányzója.

Dubarry asszony, Jeanne Bécu, grófné (1743-1793) - XV. Lajos kedvese. Stílusa: átmenet a szeszélyes ívű rokokó és a nyugodtabb, egyenes vonalú klasszicizmus között.

Ducange, Victor-Henri Brahain (1783-1833) - regényíró és melodrámaíró.

Duchesnois, Catherine-Joséphine Rafouin (1777-1835) - híres tragika.

Ducis, Jean-François (1733-1816) - tragédiaíró. Néhány Shakespeare-mű meglehetősen gyatra fordítója.

Duilius - római konzul i. e. 261-ben.

Dumersan, Téophile (1780-1849) - bohózatíró.

Dupont Henriquel, Louis-Pierre (1797-1892) - rézmetsző.

Dupuis kisasszony, Rose-Gabrielle-Désirée (1791-1878) - neves színésznő.

Duval, Alexandre (1767-1842) - drámaíró, a romantikusok ádáz ellenfele.

Duverger, Eugène (1801-1863) - Lajos Fülöp udvari nyomdásza.

Van Dyck, Antonius (1599-1641) - flamand festő, zseniális portretista.

écarté - kártyajáték, általában kettesben játsszák.

Égalité Fülöp, azaz Louis-Philippe-Joseph d'Orléans (1747-1793) XVI. Lajos unokaöccse, a forradalom után csatlakozott a jakobinusokhoz (ekkor vette föl az *Égalité* nevet), s megszavazta a király halálos ítéletét. Fia árulása miatt aztán őt is kivégezték.

Elzevir - híres hollandiai nyomdászcsalád a XVII. században. Kis alakú, bőrkötésű klasszikus kiadásaik, az *elzevirek*, világhírűek és igen értékesek.

Enghien, Louis-Antoine, herceg (1772-1804) - Condé herceg fia, Dumas arra utal, hogy Napóleon német területről elraboltatta, Párizsba szállíttatta, és Vincennes-ben agyonlővette.

Epimenidész - görög mitológiai hős. A monda szerint ötven évig aludt egy barlangban.

Etex, Antoine (1808-1888) - építész, festő, költő, rézmetsző és szobrász.

Eumenidák - a görög mitológiában jótékony őrzők, védik a halandókat. Voltaképpen a haragos erünniszeket nevezték így, nehogy felbőszítsék őket.

Exelmans, Rémi-Joseph-Isidore (1775-1852) - Franciaország marsallja.

Falcon, Cornélie-Marie (1812-1897) - énekesnő.

Faublas lovag kalandjai - Louvet de Couvray (1760-1797) regénye.

Favart, Charles-Simon (1710-1792) - számos vígjáték és vígopera írója.

Fay, Léontine (1810-1876) - színésznő, főként Scribe-darabokban tűnt ki.

Félelemnélküli János (1371-1419) - burgundiai herceg. VII. Károly megölette.

Feltre herceg, azaz Clarke, Henri-Jacques-Guillaume (1765-1818) Napóleon hadügyminisztere.

fiamnak - ifj. Alexandre Dumas (1824-1895) - regény- és drámaíró. Legismertebb műve *A kaméliás hölgy*.

Firmin, François Becquerelle (1784-1859) - színész, ő alakította Hernanit.

Fleury kisasszony, Jeanne Benoît Alphonsine (1829-1883) - drámai színésznő, több Dumas-darabban is játszott.

Florian, Jean-Pierre Claris de (1775-1794) - állatmeséket írt La Fontaine modorában, továbbá elbeszéléseket és színműveket.

Fontanes, Louis de (1757-1821) - a császárság művelődésügyi minisztere, Chateaubriand barátja.

Foucher, Paul-Henri (1810-1875) - drámaíró, Victor Hugo sógora.

Foy, Maximilien-Sébastien (1775-1825) - tábornok, 1814-ben ő fedezte a francia hadak spanyolországi visszavonulását. Waterloonál megsebesült.

Fournier, Louis-Pierre-Narcisse (1803-1880) - regény- és színműíró.

a fölkelés ott lebegett - 1832-ben Vendée tartományban Berry hercegnő vezetésével szélsőséges legitimista, 1834-ben Lyonban és Párizsban munkásfelkelések robbantak ki.

Francis, Marie-François-Denis Leroi d'Allarde, báró (1778-1840) drámaíró.

Gabrielle - Gabrielle d'Estrées, IV. Henrik francia király szerelme.

Gargantua - Rabelais regényhőse, hatalmas étvágyú óriás.

Garrick, Dávid (1717-1779) - angol színész. Nevét főleg Shakespeare-alakításai tették halhatatlanná.

George Marguerite-Josephine Weymer (1787-1867) - híres párizsi színésznő.

Gérard Étienne-Maurice (1773-1852) - Franciaország marsallja. Kitüntette magát a lignyi (1815) és az anvers-i (1832) csatákban.

Gérard, François, báró (1770-1837) - festő. Finom portretista, történelmi képek alkotója.

Gil Blas, *Sánta ördög* - Lesage (1688-1747) világhírű kalandregényei.

Giraud, Pierre-François-Eugène (1796-1881) - festő és rézmetsző.

Gloucester hercege - a későbbi III. Richárd. Dumas Shakespeare drámájára utal.

Goubaux, Prosper, Parfait (1795-1859) - drámaíró.

Gouffé, Armand (1775-1845) - sanzonszerző.

Granville, Jean-Ignare-Isodore Gérard (1803-1847) - illusztrátor és karikaturista.

Grenier de Saint-Martin, Francisque (1793-1867) - festő. Jobbára történelmi képeket festett.

Greuze, Jean-Baptiste (1725-1805) - kitűnő portretista.

Grouchy, Emmanuel de (1766-1847) - marsall; a Waterlooi csatában nem tudta megakadályozni a porosz és angol csapatok egyesülését.

Guérin, Pierre (1774-1833) - történelmi festő, a neoklasszikus irányzat képviselője.

Guinard, Auguste-Joseph (1799-1874) - kispolgári demokrata politikus.

Guise, Henri herceg (1550-1588) - francia hadvezér, legyőzte a németeket és a protestánsokat; Szent Bertalan éjszakájának egyik előkészítője.

a négy Haimon-fiú - a *Renaud de Montaban négy fia* című XII. századi kalandregény főhőse. Mind a négyen a varázserejű Bayard táltoson lovagolnak.

Haitiban kitört a lázadás - 1804-ben, a Toussaint-Louverture vezette felkelés után a szigetország kivívta önállóságát, és köztársaság lett.

Hannoveri hadjárat - XIV. Lajos királysága idején, a hétéves háború alatt folyt az egyesült porosz-angol hadsereg ellen.

Harel, F.-A. (1794-1846) - több prózai és színmű írója, 1829-1832-ig az Odéon színház igazgatója.

Hernani - Victor Hugo azonos című drámájának hőse.

V. Henrik - Chambord grófot nevezik így (1820-1886), noha nem volt király. Az idősebb Bourbon-ág egyetlen örököse, X. Károly halála után (1836) a legitimista párt vezetője.

Hermione - Racine *Andiomaché* című drámájának egyik alakja.

Horatius Cocles - római hadvezér. Állítólag egymaga védett meg egy római hidat.

Huet, Paul (1804-1869) - romantikus tájképfestő.

Iffjú Franciaország - 1830 táján egy írócsoport neve. Tagjai feltűnő, rikító ruhát viseltek, szélsőséges romantikusok voltak.

Jadin, Louis-Godefroy (1805-1882) - festő; főként csendéleteket, vadászjeleneteket festett.

Janin, Jules (1804-1874) - színikritikus.

Jérôme király, Jérôme Bonaparte (1784-1860) - Weszfália királya (1807-1813).

Joanny, Jean-Baptiste Bernard Brissebarre (1775-1849) - vidéki színész, a „vidéki Talmának” nevezték.

Johannot, Alfred (1800-1837) - történelmi festő.

Johannot, Tony (1803-1852) - festő és rézmetsző, a romantikus illusztrációk mestere.

Joséphine, Marie-Joseph Tacher de la Pagerie (1763-1814) - előbb Beauharnais báró, majd Napóleon felesége. A császár 1809-ben vált el tőle.

Jourdan, Jean-Baptiste (1762-1833) - marsall, a fleurusi győztes, a spanyolországi francia sereg vezére. Lajos Fülöp alatt a Hôtel des Invalides parancsnoka.

Jouy, Victor-Joseph-Étienne (1764-1846) - irodalmár, akadémikus.

1830-as júliusi forradalom - július 27-29. Megdöntötte a Bourbonok uralmát, és létrehozta a júliusi monarchiát. X. Károlyt elkergették, a trónra Lajos Fülöp került, az ő „polgárkirálysága” alatt a pénzarisztokrácia volt hatalmon.

Juvenalis (kb. 60-140) - római satíráíró.

VI. Károly tébolya - Casimir és Germain Delavigne szövegkönyve Halévy operájához.

IX. Károly (1550-1574) - francia király. Az ő uralkodása alatt tört ki a vallásháború Franciaországban, ő adott utasítást a hugenották tömeges lemészárlására is (Szent Bertalan éjszakáján).

X. Károly, Károly Albert (1798-1898) - Szardínia királya.

Karr, Alphonse (1808-1890) - francia költő, éles hangú satírákat írt.

kontinentális blokád - Napóleon rendelte el 1806-ban, azzal a szándékkal, hogy elzárja Anglia elől az európai kikötőket.

Lacroix, Paul (1806-1844) - regényeket és a középkorral foglalkozó tudományos műveket írt.

Ladvocat (1790-1854) - párizsi könyvkiadó, a romantikus írók műveit terjesztette.

La Fayette, Marie-Joseph (1757-1834) - politikus és tábornok, részt vett az 1789-es és az 1830-as forradalomban, valamint az amerikai szabadságharcban.

Lafitte, Jacques (1767-1844) - bankár. Fontos szerepet játszott az 1830-as forradalomban. A júliusi monarchia alatt ő alakította az első kormányt.

Lallemand, Frédéric-Antoine, báró (1774-1839) - tábornok, Napóleon kinevezte Franciaország pairjének. Öccse, Henri-Dominique (1777-1823) - ugyancsak tábornok. A Bourbonok visszatértekor mindketten Texasba menekültek.

Lamarque, Maximilien (1770-1832) - tábornok és politikus, a képviselőházban a liberális ellenzék vezérszónoka.

Lameth, Charles de (1757-1832) - jelentős szerepet játszott I. Napóleon, a restauráció és Lajos Fülöp alatt. Fivére, Alexandre (1760-1829) - eleinte forradalmár, azután az alkotmányos királyság híve.

Landwehr - német honvédség. Poroszországban 1814-ben rendelték el az általános kötelező katonai szolgálatot.

Langlé, Ferdinánd (1798-1867) - színpadi szerző.

Lannes, Jean (1769-1809) - marsall, később Montebello hercege. Részt vett Napóleon hadjárataiban.

La Ponce, Nicolas (1746-1831) - író és rézmetsző. A forradalom alatt a nemzeti gárda egyik parancsnoka.

Lauzun, Antoine Nompar de Caumont, herceg (1633-1723) XIV. Lajos udvaronca, katonatiszt.

Lauzun, Armand-Louis de Biron (1747-1793) - a francia forradalom tábornoka és mártírja.

Lebrun, Charles-François, Piacenza hercege (1739-1824) - Brumaire 18. után harmadik konzul.

Lebrun, Ponce-Denis-Écochouard (1729-1807) - költő, szép ódákat írt.

Leclerc, Charles (1772-1802) - tábornok, a Santo Domingo-i győztes hadjárat vezére. Itt halt meg sárgalázban.

Lefebvre-Desnouettes, Charles (1773-1822) - tábornok, kitűnt a bautzeni és waterlooi csatában.

Legouvé, Ernest (1807-1903) - drámaíró, a *Lecouvreur Adrienne* szerzője.

Lemaître, Frédérick (1800-1878) - a legnevesebb francia jellemszínészek egyike. Nagy szerepe volt a romantikus dráma diadalra juttatásában.

Lemercier, Népomucène (1771-1840) - költő, színműíró. Tragédiái előkészítik a romantikus színház diadalát.

Lenormant, Charles (1802-1859) - történész és archeológus. Champollionnal együtt részt vett az egyiptomi expedícióban.

Leuven, Adolphe (1807-1884) - színműíró. Apja Svédországban született, s politikus volt. Ő maga id. Dumas-val együtt is írt színdarabokat.

Lockroy, Joseph-Philippe-Simon (1803-1891) - színész és színműíró, Scribe-bel is dolgozott együtt.

Lormet-utca - 1872 óta id. Alexandre Dumas utca.

Luce Lancelotti, Jean-Charles Julien (1764-1810) - költő.

Macaire, Robert - melodrámahős, haramia, útonálló; Frédérick Lemaître alakította. Később: a körmönfont gazember jelképe.

mahoni győztes - a Baleari szigeti Mahon városát Richelieu 1757-ben foglalta el.

Malibran, azaz Maria Felicia Garcia (1808-1836) - spanyol származású, híres párizsi énekesnő.

Malmaison - Joséphine császárnénak, Napóleon feleségének rezidenciája. Válásuk után végképp ide költözött.

Marivaux, Pierre de Chamblain (1688-1763) - író. Árnyszerű stílusa, szellemes párbeszédei, lélekábrázoló erényei a francia vígjáték-irodalom legjobb művelői közé emelik.

Marsan pavilon - a Tuilériák palotájában, ahol 1815 után Artois gróf lakott. A klerikális legitimista párt innen kapta a nevét.

Mars kisasszony, Anne Boutet (1779-1847) - színésznő. A romantikus dráma neki köszönheti számos sikerét.

Martignac, Jean-Baptiste Gay, vicomte (1778-1832) - politikus, X. Károly minisztere. Liberális nézeteket vallott.

más színdarabok hatására - Dumas az Othello-ból merített.

a maulde-i és a madeleine-i tábor - Bonaparte hadseregének kiindulópontja, illetve pihenője az olaszországi hadjárat folyamán, A továbbiakban említett események magyarázata: Mantová-t a francia sereg 1796-ban vette ostrom alá. Bonaparte osztrák ellenfele a francia származású Beaulieu volt A megerősített várost csak hosszú ostrom és súlyos harcok után (*Mont-Cenis, Brixeni híd*) sikerült bevenni, 1797 februárjában. Az ugyanebben az évben létrejött campoformioi békekötés után Bonaparte lett Olaszország ura. Az *egyiptomi hadjárat* 1798-1801-ig tartott. Bonaparte megszállta Egyiptomot, de a mamelukok 1799-ben Kairóban fellázadtak. Noha leverték őket (Dumas tábornok itt fontos szerepet játszott), két évvel később Bonaparte kénytelen volt az országot kiüríteni. A parancsnokok említett találkozása, amelyet Napóleon sohasem tudott Dumas tábornoknak megbocsátani, Damanhourban történt.

Mélesville, Joseph-Anne-Honoré Duveyrier (1787-1865) - több mint háromszáz színpadi mű szerzője.

Menjaud, Jean-Adolphe Granet (1795-1842) - színész.

Merle, Jean-Toussaint (1785-1852) - drámaíró és publicista.

Metastasio, Pietro (1698-1782) - olasz költő és színdarabíró. Melodrámai, operaszövegei és pásztorjátékai híressé tették.

Michel, Francisque-Xavier (1809-1887) - irodalomtudós, a bordeaux-i egyetemen az idegen-nyelvű irodalmak tanára.

Mirecourt, Charles-Baptiste Jacquot (1812-1880) - újságíró.

Molière orvos - *A képzelt beteg* című vígjátékban.

Monaldeschi - Krisztina svéd királynő kegyence. 1657-ben a királynő parancsára Fontainebleau-ban meggyilkolták.

Monnier, Henri (1805-1877) - író és karikaturista. Ő teremtette meg az önelégült, ostoba kispolgár azóta jelképekké vált alakját, Joseph Prudhomme-ot.

Marat, Joachim (1767-1815) - Napóleon sógora, 1808-tól 1815-ig nápolyi király. Miután elűzték, megpróbálta királyságát visszahódítani, de elfogták, és Pizzóban agyonlőtték.

Musset, Paul Edme de (1804-1880) - író; elegáns stílus, éles megfigyelőképesség jellemzi.

Nanteuil, Célestin (1813-1873) - festő, rajzoló, litográfus.

Noblet, Alexandrine-Louise (1810-1876) - színésznő.

Nourrit, Adolphe (1802-1839) - tenorista. Gluck, Meyerbeer, Weber és Bellini műveiben aratott sikereket.

Odalisk - a szultán feleségének személyes szolgálatára beosztott rabszolganő. Átvitt értelemben: háremhölgy.

orléans-i herceg, (1773-1850) - Égalité Fülöp fia. Egy ideig külföldön él, majd XVIII. Lajos trónra jutásakor visszatér Franciaországba. Az 1830-as forradalom győzelme után I. Lajos Fülöp néven királlyá koronázzák. Az 1848-as forradalom lemondásra kényszeríti. Angliában hal meg.

Ossian - legendás hírű skót Bard a III. században, Macpherson angol költő 1760-ban kiadott a neve alatt egy verskötetet.

Pál és Virginia - Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814) preromantikus regénye. Színdarab is készült belőle.

Paradolné asszony - színésznő; több Dumas-darabban is fellépett.

Parny, Évariste-Désiré de Forges de (1753-1814) - költő. Nevét elegáns szerelmi versei tették ismertté.

Périer, Casimir (1777-1832) - bankár és politikus. A restauráció alatt liberális ellenzéki, 1830-ban miniszterelnök. Ő fojtotta vérbe a párizsi és lyoni felkelést.

Pétaud király - Franciaországban hajdan a koldusok vezért választottak maguk közül s ezzel a címmel ajándékozták meg.

Picard, Louis-Benoît (1769-1828) - drámaíró, irodalmár.

Pichot, Amédée (1795-1877) - olasz építész és rézmetsző. Fia, Francesco, ugyancsak tehetséges rézmetsző.

Piron, Alexis (1689-1773) - költő, dalszerző, szatíra- és vígjátékíró.

Pizarro, Francesco (1475-1541) - spanyol konkvisztádor. Két fivérével, Hernandóval és Gonzalóval együtt meghódította Perut.

Planche, Gustave (1808-1857) - kritikus.

Polignac, Jules-Armand, herceg (1780-1847) - szélsőséges legitimista államférfi. X. Károly miniszterelnöke. Reakciós politikája egyik előidézője volt a júliusi forradalomnak.

Porus - Hüdaspész királya, Nagy Sándor egyik legjelentősebb ellenfele. Nagy Sándor megverte, de nem fosztotta meg királyi rangjától.

Pothier, Robert-Joseph (1699-1772) - jogtudós; munkásságával mintegy előkészítette a *Polgári Törvénykönyv*-et.

Proteus - tengeri isten. A mitológia szerint tetszés szerint tudta alakját változtatni.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865) - közgazdász és filozófus, kispolgári szocialista. *Mi a tulajdon?* című művében javasolta a cserebankot. Utópista nézeteiért Marx élesen bírálta.

Püladész - görög mondai alak. Legendás a barátsága Oresztésszel.

Raguzai herceg, Marmont, Auguste de (1774-1852) - marsall, Dalmácia kormányzója.

Regulus - római hadvezér, i. e. III. században, az önfeláldozás és tisztesség mintaképe.

Lady Rochester - a *VII. Károly* című Dumas-darab alakja.

Rocheport, Claude-Louis Marie de (1790-1871) - színműíró.

Római király, megkoronázott gyermek - I. Napóleon fia: II. Napóleon, a reichstadti herceg (1811-1832), másnéven Sasfiók.

Romieu, Auguste (1800-1855) - író, színpadi szerző. Később alprefektus, majd prefektus. III. Napóleon alatt a szépművészetek felügyelője.

Roqueplan, Joseph-Étienne-Camille (1802-1855) - festő és litográfus.

Roscius, Gallus Quintus (i. e. I. század) - szavalóművész, rétor. Felszabadított rabszolga volt. Cicerót is tanította szónokolni.

Royer, Alphonse (1803-1875) - színpadi szerző, a romantika lelkes híve. A *Lammermoori Lucia* és a *Don Pasquale* szövegkönyvírója.

Rougemont, Michel-Nicolas Balisson, báró (1781-1840) - drámaíró.

Saint-Mégrin - egyike III. Henrik uracsainak. Guise herceg emberei ölték meg 1578-ban, mivel elcsábította a herceg feleségét. Saint-Mégrin szerelmének és halálának története Dumas drámájának egyik szála.

Sand, Georges, eredetileg Aurore Dupin (1804-1876) - világhírű romantikus író.

Saverny - Victor Hugo *Marion de Lorme* című drámájának egyik alakja.

Saxe, Maurice de (1696-1750) - Szász Mór. Franciaország marsallja; Erős Ágost szász választófejedelem törvénytelen fia, kora egyik legnagyobb hadvezére, a fontenoy-i győztes.

Scribe, Eugène (1791-1861) - drámaíró. Ügyes szövésű, hatásos vígjátékait ma is játsszák.

Sébastieni, de la Porta, Horace gróf (1772-1851) - Franciaország marsallja, Lajos Fülöp idején külügyminiszter.

Sentinelli - Dumas: *Krisztina svéd királynő* című darabjának egyik alakja.

Soulié, Frédéric (1800-1847) - történeti tárgyú regények és drámák írója.

Soult, Nicolas (1769-1851) - marsall, később Dalmácia hercege.

Spencer, John Charles (1782-1845) - angol liberális államférfi. Diákkorában, Etonban, ő viselte először a róla „spencer”-nek nevezett rövid zekét.

speronare - kis árbocos hajó.

madame de Staël (1766-1817) - híres író, a romantika előfutára; Necker pénzügyminiszter lánya. Liberális nézetei miatt Napóleon száműzte.

Sue, Eugène (1814-1857) - író. Terjedelmes regényei: *Párizs rejtelmek*, *A bolygó zsidó*, *A hét főbűn*.

Szókratész (i. e. 470-399) - jeles görög filozófus. Erkölcsi tanai a barátságot dicsőítik.

Tallien asszony, Thérèse Cabarus (1773-1835) - Tallien konventtag felesége, korának híres szellemes asszonya.

Talma, François-Joseph (1763-1826) - a legnagyobb francia színészek egyike, Napóleon kedvence. A dagályos hangot természetes dikcióval igyekezett felváltani.

Talma asszony, Charlotte Vanhove (1771-1860) - Talma második felesége, közép-szerű színésznő.

Toronto hercege, Macdonald, Alexandre (1765-1840) - marsall, címét Napóleontól a wagrami csata után kapta.

Tasso, Torquato (1544-1595) - az olasz reneszánsz jeles költője. *A megszabadított Jeruzsálem* szerzője. II. Alfonz ferrarai herceg udvarában élt, s megtévelyedett. Tragédiáját többen is megírták; ez esetben Albert Nota (1776-1847) közép-szerű színművéről van szó.

Taylor, Isidore, báró (1789-1879) - színműíró, a szépművészetek felügyelője, művészek pártfogója.

Théâtre Français - a mai Comédie Française. XIV. Lajos alapította 1680-ban. Székhelye ma - változtatás sors után - a Richelieu utcában van.

Théaulon, Marie-Emmanuel Guillaume (1787-1841) - bohózatok és vígopera szövegkönyvek írója.

Thermopüléi szoros - Thesszáliában. Leonidász spártai vezér itt próbálta meg feltartóztatni háromszáz harcosával a Xerxész által vezetett perzsa sereget (i. e. 480-ban).

Tibérius - Marie-Joseph Chénier ötfelvonásos verses drámája. A darabot többször betiltották, s csak 1884-ben került színre.

Trélat, Ulysse (1795-1879) - orvos és politikus. 1848-ban közmunkaügyi miniszter.

Valence hercegné - Timbourné-Timbronne francia tábornok felesége.

Valère - Harpagon fia *A fősvény* című Molière-darabban.

Vatel - Condé herceg szakácsa. Történetét Sévigné asszony írta meg. Vatel - amikor a herceg XIV. Lajost látta vendégül - öngyilkos lett, a Dumas által említett okból.

Véron, Pierre (1833-1900) - újságíró, a *Charivari* című vicclap szerkesztője. Több humoros könyvet írt.

Versailles - XVI. Lajos kivégzése után megszűnt királyi palota lenni. A restauráció után, 1815-ben, XVIII. Lajos ismét ide költözött. Itt lakott X. Károly is.

Vestris, Gaétan (1729-1808) - a párizsi Operaház olasz származású táncművésze.

Vicence, vagy *Vicenza hercege* (1772-1827) - Caulaincourt tábornok. Egy ideig Napóleon külügyminisztere.

Vigny, Alfred de (1797-1863) - francia költő és író, a romantikus iskola egyik kimagasló alakja.

Villèle, Joseph de, gróf (1773-1854) - a restauráció alatt az ultra-monarchisták vezére, 1821-ben és 1828-ban miniszterelnök.

Villon - utalás a költő *Ballada a tűnt idők szépasszonyairól* című versére.

Watteau, Antoine (1684-1721) - jeles festő és rézmetsző, pásztori idilleket festett.

Xerxész, I. (i. e. 486-465) - perzsa király. Miután vereséget szenved a görögöktől a szalamiszi csatában, a Helleszpontuszon, a mai Dardanellákon át menekül vissza Ázsiába.

Ziégler, Jean-Claude (1804-1856) - festő. Kerámiagyárat alapított, ahol ő rajzolta a mintákat.

Zimmermann, Wilhelm (1807-1878) - német polgári történész.